

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЬРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСӘРЛӘР

Рәдиф ГАТАШ. Өч Тукай яшен яшәгән Гаташмын... <i>Робагыйлар, уйланулар.</i>	3
Айгөл ӘХМӘТГАЛИЕВА. Дулкыннар. <i>Документаль повесть.</i>	8
СӨЛӘЙМАН. Имән шаулый гасырларда... <i>Шигырьләр.</i>	53
Фоат САДРИЕВ. Синәң белән янәшә. <i>Хикәя.</i>	58
Рифә РАХМАН. Кешенең кыйммәте – илендә... <i>Шигырьләр.</i>	66
Сәйдә ЗЫЯЛЫ. Рәнжеш. <i>Хикәя.</i>	71

ЯҢА ИСЕМНӘР

Илмира ГЫЙМАЕВА. Тәрәзәмә йолдыз кунды... <i>Шигырьләр.</i>	78
Ландыш ӘБҮДӘРОВА. Умарта. <i>Повесть.</i>	81

«Аһ, ТУГАН КАУМЕМ ГАЗИЗ!» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Ифира ХӘЛИМОВА. Бер гомеремә – ике дөнья. <i>Хикәя.</i>	151
---	-----

ЕРАКТАГЫ УТЛАР

Тормыш иттек читтә... (<i>Рушания АБРАХИМОВА, Шәфикә ИМАТДИНОВ, Оксана ИЛЬЮП, Ифира ХӘЛИМОВА, Гөлсинә ХАНӘФИ, Фаил ГЫЙМАДОВ, Гөлсәя БӘДГИЕВА, Фәрит ӘХМӘДИЕВ шигырьләре.</i>)	161
---	-----

ТАТАРСТАННЫҢ ХАЛЫК ШАГЫЙРЕ РӘДИФ ГАТАШКА – 80 ЯШЬ

Фотоархив: Рәдиф Гаташның тормыш мизгелләре.	166
---	-----

ГАЗИЗ ТАВЫШЛАР

Нәсим АКМАЛ. Янды бер шәм таңнарда... (<i>Рәстәм Акъегетнең тууына – 70 ел.</i>)	168
Нәсим АКМАЛ. Укучыларыннан бүләк булып ирешсен (<i>Клара Булатовага – 85 яшь.</i>)	169

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТЪ

Айгөл ГАНИЕВА-ГЫЙНИЯТУЛЛИНА. Гаделлекне маяк иткән әдип. (<i>Фоат Садриевка 80 яшь.</i>)	170
Кайтаваз: Фәүзия БӘЙРӘМОВА. «Ана» – документаль әсәр.	174

ЖАНИСӘП – 2021

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. Россиядә халык санын алу тарихы.	176
---	-----

Х БӨТЕНРОССИЯ ТАТАР АВЫЛЛАРЫ ЭШМӘКЭРЛӘРЕ ЖЫЕНЫН КАРШЫЛАП

Замандашыбыз: Ландыш НӘСЫЙХОВА. Шагыйрьләргә мәңгеләштерүче.	181
Милләттәшләр: Фәния ГАФИЯТУЛЛИНА. Эшкә бирсәң чын күңел.	184
Печән базары: Зиннур МАНСУРОВ. Парчалар.	187
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Данил Салихов
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрова.

*Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Фирузә Җамалетдинова,
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.*

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 26.02.2021, график буенча 26.02.2021, басылып чыгу вакыты 03.03.2021.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ Е-615. Тираж 8546.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Рәдиф
Гаташ

ӨЧ ТУКАЙ ЯШЕН ЯШӘГӘН ГАТАШМЫН...

РОБАГЫЙЛАР, УЙЛАНУЛАР

Гомеремнең, күр, житкән икән бит киче!
Туймадым – укып Тукайны, Бабичны.
Алар рухына шәкерт сиксәндә дә,
Бәхетле мин: жаным жырлы, бай, хисле!

Ни кичерсә ил, халкың, ул – жаныңда,
Милләт әнкәсенең типсен каныңда.
Карыңда ук тойсын Моңны, балаңны
Жырлап өйрәт телгә тугры калырга.

– Айсыз кара төндә кем милли жанын
Ут-чыраг иткән Илгә? – дип сорадың.
– Ә ул Өметебез безнен: сүндермик,
Яктыртсын озак ул Жирне, чырагым!

Дөнья иркән: кем дә тыгызлык итми.
Ник сыймыйлар берәүләр? Нәрсә житми?
Бу бабта гөнаһым юктыр... Төштә дә,
Шөкер, мәрхүмнәр дөгъвасын сиздертми!

Алатауга менмәдем, дип үкенмәм...
Асау тайда жилмәдем! дип үкенмәм.
Дала жилен, акын телен соң алдым,
Төрки Тәңрем, Синнән гафу үтенәм.

Йөз ел тоташ Жир иде ут эчендә,
Янды асыл ирләр «сугыш миче»ндә.
Дөнъяны сөйрәп барды кем? Хатын-кыз,
Әле дә шулай! Язам белгән өчен дә!

Ә тираннар курку, оялу белми:
Явыз эшен дә Ходай белән «көйли».
Бәгъзе затлар да шулай: милләт сата,
Ә мөнбәрдә Тукай исеменнән сөйли!

Үстерде, кеше итәргә тырышты, –
Иң әүвәл без әнкәйләргә бурычлы.
Сугыш чоры буыны сау: көч алдык
Үлән сутыннан – Жир үзе булышты!

Заман ахырымы? Нәфескә таман бу:
Дон Кихот Дон Жуан булган заман бу!
Бәләме ул – ничә пәйгамбәр жирдә,
Безнең гөнаһ өчен аздыр һаман бу!

Кордашларым, сезгә дөшәмен, дуслар!
Шагыйранә сыктап яшәдем, дуслар!
Картлыгымны инде тыныч каршылыйм,
Юатмагыз – кипте яшьләрем, дуслар!

Үрәзмәтне еш уйлыйм ник, Исәкне?
Яшь хыялларыма кайтыр исәпме?
Чынлык – шул: тай ул кайда да баш бирмәс,
Әмма тиргәрләр үшән карт ишәкне...

Унике ел! Тоташ бер мөсәл булды.
Яшерен янудан бит Гаташ чал булды.
Дус, дошман? Хәтта үзең дә белмәдең.
«Постмодерн»? Бу – шуңа мисал булды!

Шәжәрәңнән, Разил, хакыйкәт ачык:
Зәйдән «илһам эчкән» Шәңгәлче, Ташлык!
Ялчыгол фатихасы бу: мул уңыш –
Милли ашлык! Булмастыр рухи ачык!

Элекке Бөрә өязендә авылым – Марсым!
Бабич, Наҗар, Атнабай туган як, дим! –

Сарьян, Әхсән Баян да шуннан иде, –
Инде Роберт... Изге жаннан ит, Раббым!

«Ник Марсыңнан Рәшит Гатауллинны
Искә алмадың, – дисәләр, – абыеңны?!»
Иҗатта да туганнар без! Мирасын
Нәшер итәм, онытаммы соң мин аны?!

Сугыштан соңгы хатирәм? Уйлыйм мин,
Урман-болынын Марсымның буйлыйм мин:
Акланда жиләк жыйган ятим малай –
Кызлар уйлый! Шуннан көләм... Елыйм мин.

Ниһаять, Гөлсем хакында бер китап:
Татар кызы турында саф хакыйкәт!
Дөньяга горур яңгырар хитап бу,
Халкым рухыннан тарихи зур хисап!

Дөньяга яудырган Сәгыйть Рәмиләр
Нәләт, ләгънәт... Ә бүгенге «даһи»лар?!
Нечкә жаннарны дөнья гел ят саний,
Безнең дәвердә күбрәк тә дәлиләр!

Элек көчлеләр көчсезне яклаган.
Көчәеп, көчсезләр тәхетләр яулаган.
Һәм көчлегә «рәхмәт әйткән»: юк иткән...
Шуннан чәм калган – бүген дә дау һаман!

Чынлап, инкыйлаб ни? Иблис мәкере?
Ник дин, телгә һөжүм аның ахыры?
Без белмәгән нинди көч чыга өскә?
...Аллаһның да чиксез бугай сабыры!

Жасусларга Гайсә нәби кем генә?
Доносчыга Иуда, Ишми – өлгегә!
Андыйларда яңа аклану сүзе:
«Халкым бәхтенә...» Кызара белми дә!

Теленнән ваз кичкәч, сорый мөкәфәт:
Акчага, данга зур анда мәхәббәт!
Һаман күбрәк сорый – әрсезлек шаһы;
Һәм шундыйга, ни гажәп, караш – әйбәт!

Китапмы тәрбиячебез? Интернет!
 Күпме моңсыз күбәйде шуннан, жирбит...
 Рухи дөньяга каршы гамәл хуплана,
 Нишли дөнья? Акылына килер бит?!

Маңкортлар үч ала – көч алган, күрәмсез?
 Диненә, теленә тугрылар, сизәмсез?!
 «Бишенче колонна» һөжүмгә кузгалган,
 Артында кем тора? Мөгаен, белмәссез...

Бүләк томнарыма күз салмый, ахрысы.
 Вазифа – зур: бушый алмый, ахрысы.
 Укып, беркөн әйтсә шулай: «Атак, күр,
 Был татар гажәп хыялый, ахрысы!»

Әлибай дус кайтмас шул Йөрүзәнгә.
 Кайтмас Тимер, Ирек – Әйгә, жәйләргә.
 Китте алар... Сарт кызы, сиңа кала,
 Каршы чыгып, Пегасымны бәйләргә!

Ишембай бар: асыл ирләр төяге!
 Вәлидине тудырган Юрматы иләве.
 Тәлгатъ Сәгыйть, син шул заттан дип беләм:
 Макар егете, Көзән (Зәки!) кияве!

Ничә еллар Ирәмәлгә ашкынам,
 Тарих яза алмам, бәлки, ташына.
 Башкортның Парнасына ашыйм, дим,
 Якынлашыйм күккә – Ходай гаршенә!

Анда, гасырларның тоеп монарын,
 Мәүлит дус тора күк, уйнап кураен:
 Ирәмәлдә илаһи моңнар яши,
 Моң биеклегенә күтәр, Ходаем!

Роберт дус юк. Күпме кордык исәп без:
 Ирәмәлгә бергә без менәчәкбез...
 Жаны аның биеккә, күккә ашты...
 Көне житкәч, шунда күрешәчәкбез!

Өч Тукай яшен яшәгән Гаташмын,
 Үземне «даһи» дип, инде саташмыйм.

Сиксәнгәчә язсам, «сабыйлыгым»нан,
Туксаннан соң туктыйм – валлах! Маташмыйм.

Газиз жаннар – Рим*, аннан Роберт** китте,
Гажәп нур – балкыш калдырып китте.
Авырайды йөгем: алар хыялын
Күтәрермен соңгы көнемә тикле.

Сугыштан соң туганнар – бездән яшьләр,
Нигә иртә киттегез, энекәшләр?!
Мөдәррис, Зөлфәт, Наис, Харрас, Роберт... –
«Сез калдыгыз» дип, шаять, рәнжемәсләр?!

Гүяки сыналган барсы да эзәлдән:
Кәбисә ел – кыен ел, ди, әүвәлдән.
Югалтулар күпме! Күнегә алмыйм:
Язмышмы? Хатамы бер – Әжәлдән?!

Ә яшисе килә: «Жәлке шигырьләр, –
Ди Атнабай, – китсәм, шулар үләрләр».
«Яшәтермен» мин дә – үзем исәндә,
Үлгәч, ни дияр Вакыт? Тәнкыйтьчеләр?!

Бөек Пушкин да капкан карантинга! –
Кәләшен сагынып, бик ашыкса да туйга:
Болдинода килгән аңа чын илһам!
...Без ник юлыкмадык шул шәп урынга?!

Редакциядән:

Татарстанның халык шагыйре Рәдиф Гаташ 36 ел дәвамында «Казан утлары» журналының поэзия бүлеген җитәкләде, татар шигъриятең сагында торды. Үз иҗат җәмиешләрен дә журналыбыз аша укучылары белән бүлеште, кулына каләм тоткан бик күп яшьләргә мәрхәмәтле остаз булды.

«Әй кешеләр, аңа тик сүз бирегез!» – дип эндәшкән шагыйребезгә бүген без түрдән урын биреп, аны олуг юбилее белән ихластан тәбрик итәбез! Саулык-сәламәтлек, иҗаттан аерылмыйча, озын-озак бәхетле гомер кичерүен телибез!

* Рим Идиятуллин

** Роберт Миңнуллин

Айгөл
Әхмәтгалиева

ДУЛКЫННАР

ДОКУМЕНТАЛЬ ПОВЕСТЬ

*«...Миңа, ахры, дулкыннарда калып,
Мәңге дулкыннарда кайнарға!»*

Фарсель Зыятдинов

Юлның озынлыгы сизелмәде.

...Ул борма-борма, сикәлтәле иде, шул борылмаларда тузгыган бодай кибәгедәй жил уңасна төшөп калмас өчен, дилбегәгә ике куллап, чытырдап ябышырга кирәк иде.

Шулай, һәркемнең үз сукмагы. Кемнеләр кемдер колач жәеп көтөп тора, икенче берәү, чәнечкеле чытырманлыкка кереп юлыкса, житәкләп чыгарырдай һичкем юклыгын анык белгән хәлдә үз юлын үзе яра.

Кешеләрнең генәме?

Утның да үз юлы: мич куенында тыенкы гына җемелдәп яткан кузлары бар; уңач теле булып, күккә үрләгәнә; яшен булып, жиргә атылганы...

Жирнең дә үз юлы: өстендә дөп-дөп басып йөргәннәрнең үзеннән яралуын да, беркөн килеп, үзенә әйләнеп кайтасын да белгәнә күрә, чәбәләнеп беткән сукмакларын тамыр-тамыр итеп тараткан да шул тамырларның һәрберсеннән күзгә күренмәс яшәү суы булып ага бирә...

Дәрҗә-суның исә үз агышы: кайчагында әрнүләренә бер-бер чара таппаммы дигәндәй, ярдан-ярга бәрелә-сугыла, инде тулып, ташып чыгардай булып актарыла-актарыла ага ул, кайчагында сабыр төбә – сары алтын, сабырлар итим кана, дигән сыман салмак кына тирбәлә.

Һавада исә – киек каз юлы, каурый-каурый болытларга тоташкан чиксезлек юлы; Аллаһы Тәгалә яралткан җиде кат күкнең һәм җиде кат җирнең тоташкан юлы.

Адәм баласы ихтыярысыздан әле утка, әле суга, әле һавага, әле туфракка эвереләп, алар узган сукмакларның барысыннан да үтәргә дип яралтылган. Өлешенә тигән бөтен сынауларны сабырлык белән күтәрергә, үзенә буш

Айгөл ӘХМӘТГАЛИЕВА (1973) – язучы; *М.Кашгарый* исемендәге халыкара премия лауреаты. «Синең өчен яшим», «Баланнарда бал тәме», «Таллыкулда былбыл бар» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

кибәк түгеллеген – Адәм баласы икәннен расларга, артыннан озата барырдай изгелекләр калдырырга дип яралтылган.

Юлның озынлыгы сизелмәде.

Әллә жор телле, ачык күңелле юлдашларның бетмәс-төкәнмәс хикәятләре, әллә чакрым саен үзенә якыная барган туган якның янәшә йөгәргән уйнак жиле, әллә шул жылгә ияреп тәгәрәгән йөгәнсез уй йомгагы оныттырды инде... Хәер, ул йомгак Казанны чыкканчы ук, авылга бергәләп кайтырга жыенган юлдашлар белән автобуска утырыша башлаганчы ук тыңлаусызга әверелгән иде. Ни дисәң дә, дулкынландыра. Туган якка бит, Актанышка! Авылга, Качкынга! Авылдашлар янына! Кайткан саен өр-яңа караш белән күзгә төбәлгән урамнарга, наратлары күкрәп утырган Түбәтәй тавына; талларына түгел, күңел ятмәсенә уралып калган кармаклары белән каршылаган Баҗананың челтер суына, таулар арасыннан авылга «күчеп утырган» Әреш чишмәсенә, Озын Куак, Сулы чокыр буйларында сакланып калган балачак эзләренә тагын бер кат сак кына орынып үтәр өчен... Күңелдә – әле балык тәңкәседәй шадра-шадра булып уйнаклаган вак дулкын тирбәлә, әле ак күбек булып кайнаганы давиллап күтәрелә, әле – ташлы ярга бәреп чыгарырга теләгәндәй, җанга һәм тәнгә китереп органы сискәндереп куя...

Беренче дулкын

«Әйләнәм дә кайтам шул елларга...»

– Хөрмәтле тамашачылар! Без бүген бирегә күренекле шәхес, күптармаклы хезмәтләре белән республикабызда дан алган кадрлар авылдашыбыз – Фарсель Сәхәбетдин улы Зыятдиновның иҗат кичәсенә, аның сиксән яшьлек гомер бәйрәменә җыелдык. Кичәбездә Казаннан кайткан бик күп язучылар, район житәкчелегеннән кунаклар, авылдашлар катнаша. Күпләрегез мәктәптә Фарсель абыйга багышланган музей ачылу тантанасында да катнашырга өлгерде...

Бәйрәмчә бизәлгән сәхнә түрәндә алып баручы кызның идәнгә тиеп торган алсу күлмәге, чәченә кадаган кечкенә матур калфагы аның ягымлы сүзләренә бербөтен булып кушылган да үзе моңсу, үзе көләч бер җыр булып, зал буйлап тарала да тарала... Ара-тирә көчле алкышлар тавышы әллә кайдагы, бик еракта жәйрәп яткан диңгез өстендәге акчарлакларның канат кагышы булып колак пәрдәсенә килеп сарыла. Алай дисәң... Әллә соң авылның итәгендә тыйнак кына, тар тасма булып кына агып яткан Баҗана елгасының, йә булмаса Түбәтәй тавы арасында кыйблага каршы тибеп чыккан Әреш чишмәсенә чылтыравымы бу?

Өлегә залда, авылдашлары арасында, беренче рәттә утырган Фарсель ага, уйларының тезгәннән ычкынып китәргә чамалавын, күңеленә йомшарырга гына торуйн сизгән иде, ничек тә үзен кулга алырга, нык булырга тырышты. Сәхнәгә чакырып, түргә утырткач, шушы халәтен сиздермәс өчен кат-кат тамак кырып куйган булды. Алып баручы ялкынланып-янып, шигырь укыган арада карашын зал өстеннән йөгерттеп узды. Гөлҗәннәт апасы да килгән. Ак яулыгын ябынып, Кәүсәрия дә утыра. Укытучылар да монда. Эре-вакыт укучылар... Их, бу минутта абыгызның хис-кичерешләрен, тойгыларын

үлчәр бизмәннәр яралмаган шул жир йөзөндә... Кендек каны тамган, тәпи киткән авыл урамының кай тыкрыкларында, кай тузанлы сукмакларында күмелеп калган соң аның эзләре?... Бөтенләй жуелган дип көенәсә түгел анысы: энә бит, бүген мәктәптә музей ачтылар, менә хәзер 80 яшь тулу уңаеннан кунаклар чакырып, зурлап, тантаналы кичә уздырулары...

– Фарсель абый – безнең Качкын авылында туган. Ул язучы да, икътисад фәннәре докторы да. «Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре» дигән мактаулы исемгә ия. Күпләр аны бакчачы буларак яхшы белә... Балачагы авыр елларга туры килгән Фарсель абыйның. Салават күперендә жиде төс бар, диләр. Табигатьтә – тагын да күбрәк. Без дә менә сорауларыбызга җавапта шул төсләрне күрергә теләр идек... Сезнеңчә, балачак ул төсләрнең кайсына ия? Сөз – кара төсмере белән тарихка кереп калган 37 нче елда тугансыз. Бәлки...

Кыз баланың бик ныгытып ятлаган, эзерләгән жөмләсен бүлдерергә кыймады, сабыр гына тыңлап бетерде Фарсель ага. Мизгел эчендә күнеленнән кино тасмасы рәвешендә үтәргә өлгергән хатирәләрне бер сулышта онытып торырга теләгәндәй, күкрәк тутырып тын алды да:

– Балачакның күлмәге беркайчан да кара төстә булмый. Әфлисундай ул, кояш төсендә, – дип җавап кайтарды, сүзләренәң хаклыгын расларга җыенгандай, учын җәеп, алдындагы тәбәнәк өстәлгә куйды. – Безнең буын балаларына авырлыкны бик күп күрергә туры килде, анысы дөрес. Тик шунысы да бар бит әле: авырлыктар кешенең рухын чыныктыра, нык булырга өйрәтә. «Как сәкенәң кагын татытмыйча, мендәр бирмә икән балага!» – дигән шигырь юлларым да бар минем. Ә безгә тормыш как сәкенәң ни икәнән кечкенәдән шәпләп аңлатты...

...Баш өстендәге кыштырдау авазы көчәйде. Хәния сәкедә кечкенә утын пүләнән курчак итеп уйнап мәшәләнә иде, идәндә аяк бөкләп, шәпи сөякләре санап утырган абыйсына борылды.

– Абый, мин курчам! – диде ул, курчагын сәкедәге киез өстенә ташлап. – Тычка-а-ан йөри!

– Ник куркасың, тычкан бәләкәй, син зур! – диде Фарсель абыйсы, ялтырап торган шәпиләрне мич алдына тезгән шәйгә. Шулай дисә дә, өй түбәсендә кемнәндер кыштырдап йөрүе үзенә күңеленә дә курку салган иде, абый кеше бит, сер биреп торасы килмәде – батырайган булып кыланды. Урам якка караган тәрәзәгә күз ташлап алды. Тышта караңгы төшкән, шулай да әниләре колхоз кәнүшнәсеннән эшләрен бетереп кайтып җиткәнче, күзгә күгәрер. Үч иткәндәй, Фатыйма әбиләрен дә, «Мулла җиңгәй, килеп укып китчәле», – дип, урта урамнан берәү үзләренә кунача чакырып алган иде.

Ике сабый уен белән әвәрә килергә тырышып утырганда, түбәдә сәер тавышны янә ишетеп, берара тын калдылар.

– Тычкан, дим бит, ашарга эзли! – дигән булды малай, сөңлесенәң мышкылдарга җыенуын күреп. – Әй, гел шунда бит инде ул, безнең янга төшеп тә тормый! – Колагын шомрайтып, үзе дә сәкегә, Хәния янына менеп кунаклады. Кечкенә генә тычканның, бик теләсә дә, болай түшәм

сайгакларын шыгырдатып йөрөнүе гайре табигый хэл иде, моны бик яхшы аңлаган малайның йөрөгөнө чын-чынлап шом үрлөдө. Ни булыр анда? Кем булыр? Ни эшлэп йөрөр?..

Хэниядэ уен гаме бөтенлэй калмаган иде, ул ике куллап, абыйсын кочаклап алды, яклау көтөп, аңа сыенды. Абыйлы-сеңелле шул рәвешле икесе бербөтен булып, как сәкедә байтак утырдылар. Башка чак булса, сабийлыклары белән изрәп йокыга да талган булырлар иде, ә бу мәлдә түбәдә кемнөңдер аяк тавышы колакка аермачык ишетелеп торганда, башларында бер генә уй бөтерелде: тизрәк әниләре эштән кайтып керсен иде! Бераздан үзе серле, үзе шомлы теге тавыш юкка чыкты чыгуын, тик ул бөтен тынычлыкны, ваемсызлыкны урлап өлгөргән иде. Кая ул йокы!

– Абый, минем ашыйсым килә! – Ниһаять, Хэния дә тынычланды булса кирәк, ике тезен күлмәк итәге белән каплап утырган жирдән, тып итеп идәнгә сикерде. Голландка миче өстендәге ябулы чүлмәккә күрсәтеп, шул таба атлады.

– Хәзер әни кайта, көтөп торыйк! – диде Фарсель, сабыр итәргә күндереп.

Әниләре Мосаллия арып-талып, колхоз эшеннән кайтып кергәндә, балалар күзләрен ишектән алмыйча, аның киерелеп ачылыр мәлен, газиз кешеләре пәйда булыр минутны суларга кыймагандай көтөп утыралар иде.

Бу тынычлыктан шунда ук сәерсенеп калган әниләре:

– Ни булды, ни майтардыгыз? – дип, өстәлдә торган керосин лампасына ут элдерергә ашыкты. Сырмасын салып, дивардагы кадка элөп куйды.

– Әни, анда кемдер йөри! – диде Фарсель, бармагы белән түшәмгә ымлап.

– Кайда? Кем йөрсен, ни сөйлөсөң, улым? – диде Мосаллия, аның ымына игътибар итеп бетермичә, тәрәзгә күз салып. Итәгенә килеп сарылган Хэниясенәң башыннан сыйпады. – Ишегалдына чыгарга куркып утырасызмы әллә? Кем булсын анда...

– Ишегалдында түгел, түбәдә!

– Ә-ә? – Әниләре, яңа гына исенә килгәндәй, ялт кына ишеккә ташланды.

– И Ходайкаем! – дип жан ачысы белән әйткәнә инде өйалдыннан ишетелде.

Фарсель дә аның артыннан атылды. Малай чыгып житкәндә, Мосаллия, чолан ягына сөяп куелган баскычтан мәче житезлегә белән үрмәләп, түбәгә менеп киткән иде. Күп тә үтмәдә, аһылдап, кире төште. Өйгә кермәдә, баскычның соңгы тактасына утырды да башыннан яулыгын сыдырып төшерде, шуның белән йөзөн каплады. Икәгә аерып үргән озын толымнары күкрәгенә салынып төште.

– Кайсының гына кулы житкән? Тамагына аркылы килгере...

Әнисенәң авызыннан яңгыраган мондый сүздән Фарсель бөтенлэй аптырап калды. Беркемгә авыр сүз әйтми торган әнисемә соң бу?

– Онкаемны... Харап кына иткәннәр... Сөзгә ниләр генә ашатырмын... – Мосаллиянең мәлжәрәп утырырга исәбе юк иде, ул ярсу бер хәрәкәт белән сикереп торды да өй ишеген ачып, ялт кына сырмасын үрелөп алды.

– Өйалдының келәсен төшерерсөң, улым, силсәвиткә барып кайтам. Иртәгәгә калдырсам, эт белән дә эшлөп табышлы булмас... Кайткач, тәрәзгә шақырмын. Апаңны ашата тор, самавырны да кайнарла. Яна гына күрмәгез, сак кылан!

Шулай диде дә, мамык шәлен башына урап, чыгып та йөгөрдө.

Малай аның артыннан келәне төшереп, аптыраулы кыяфәттә кире өйгә

атлады. «Онкаемны...» дигэн сүзеннэн барысын да аңлаган иде, энкәсе узган атнада гына күз карасы кебек саклап тоткан орлык бэрәңгесен Пучы базарында беркадәр онга алыштырып кайткан иде. Әлеге төенчекне, ышанычлы урын санап, түбәгә яшергән дә соң, кемдер шуннан да эзләп тапкан бит менә. Ач үлем тәмам якасыннан алган берәү инде, мөгаен; Фатыйма әбисе әйтмешли, тамак тәмугка кертә, шулай булмаса, күрәләтә караклык юлына басар идеме?..

Сугыш чоры авыл малайларын күпкә иртә олыгайтырга өлгерде. Фарсель да, жиде яшьтә генә булса да, тормышның язылган һәм язылмаган үз кануннары барлыгына төшенеп килә иде. Әтисе сугышка киткәннән соң, гаиләдә үзенең бердәнбер ир-егет – тотка булып калуын да тиз аңлатты тормыш. Әнисе кара таңнан кара төнгәчә колхоз эшендә – бригадир камытын да кигерттеләр аңа, ат фермасында да бөтерелә. Ул да, авылның башка хатын-кызлары да эштән башканы күрмиләр дә, белмиләр дә. Ат урынына дөньяны үзләре сөйрәп баралар.

Малай әнисе кабызган лампаны читкәрәк күчерде дә, шүрлектән кечкенә әлүмин талинкәне алып, өстәл уртасына куйды. Мич өстендәге чуен чүлмәктә, әнисе эштән кайтышка дип, кабыклы бэрәңгә пешергән иде, сеңлесенә бүлеп бирмәкче булды. Әнисенә: «Яна гына күрмәгез!» дигән кисәтүле тавышы колак төбөндә янә яңгырагандай тоелды да, үзәге өзелеп китте, ирен читләре дерелдәп алды. Әле кечкенә Хәмидәне югалту ачысыннан берсенең дә айнып бетә алганы юк шул, сулык-сулык килгән яра булып яңара да тора...

Фарсель төпчек сеңлесенә – өч яшьлек Хәмидәнең курчакныкыдай матур күзләрен, аяк йөзенә тиклем төшөп торган кызыл күлмәген исенә төшерде дә, чүлмәккә үрелгән жиреннән, куллары салынып, сәкегә сикереп менде. Тәрәзәгә капланган Хәниянең яргаланган шәрә үкчәсен кытыклагандай итте. Эх, теге коточкыч көн куркыныч бер төш кенә булсын иде, менә хәзер уянып кит идең дә, шушы сәкедә икәүләп чөкөрдәшөп утырган сенелкәшләрен шаяртып, чәчләреннән тартып, үртәп, әвәрә кил идең... Юк шул, юк...

Ул көнне Фарсель, әнисе кайтышка дип, менә шушы голландка миче өстенә аш утырткан иде. Бэрәңгесе пешәр алдыннан берәз умач уып салсаң, шуңа катык катып ашасаң, тамакны алдарга ярап тора, юк ише түгел! Малай үзе лапас тирәсенә, терлекләр алдына печән ташлап керергә чыгып китте. Берочтан мал астындагы тиресне дә абзар артына ташырга тотынган гына иде, Хәниянең тавышын ишеткәч, ишегалдына үрелеп карады.

Яланәс көе генә баскычка чыгып баскан Хәниянең:

– Фарсель абы-ый, Хәмидә яна-а-а-а, кер! – дип өзгәләнеп кычкырганы башына барып житкәч, ничек атлап, ничек сикергәнән дә абайламастан, өй эченә йөгереп керде.

Аның артыннан нәкъ шулай ук йөгәрә-йөгәрә, күршеләре Хамисә апа да кереп житте. Яшь хатын урамнан үтеп барышлый, Хәниянең кычкырганын ишетеп өлгергән иде.

Өй эчендәге күренеш котны алырлык иде: кызчыкның озын кызыл күлмәгеннән төшә идеме ул кызыллык, әллә аны чолгап алган ялкыннанмы... Калганы – чыннан да куркыныч бер төш кенә кебек... Хамисә апаның утны

сүндөрүсө дэ, сабийны Пучы больницасына алып китүлөсө дэ, врачларның: «Бөтөн эче янган, коткара торган түгөл», – дип, чарасыз калулары да, Хәмидәнең – әле жирдә санаулы еллар гына яшәгән, дөнъяның бер матурлыгын да күрергә өлгөрмәгән, аның ачлыгын, ялангачлыгын, кырыслыгын гына татый алган нарасыйның жансыз гәүдәсен зиратның тын бер почмагына жирлөлүсө дэ...

– Аш пешә микән дип... үрелеп кенә караган иде... Итәгенә... ут капты... – Хәниянең үксеп-үксеп, торып-торып кабатлаган сүзләре әнкәләренең әле дэ булса кан саркып торган ярасына учлап тоз өстәгәндәй тоела да, ул йөрәгенең әрнүенә чыдый алмыйча, йөзө белән беләгенә каплана...

Ул чакта аларның йортларына менә шундый олы кайгы ишек какты...

Шуңа да әнисенең мич тирәсендә кайнашкан улына: «Яна гына күрмәгез!» диюе йортның һәр бүрәнәсенә мәңгелек хәсрәт булып сеңеп калган ялвару һәм хәтер авазы иде...

Силсәвиткә дип чыгып йөгөргән Мосаллия кайтып кергәндә, тәмам ярты төн житкән, аны көтеп зарыккан Хәния, киез өстенә башын төртеп, йоклап та киткән иде. Фарсель исә, тәрәзәләренең кыска пәрделәрен күтәрә төшеп, әле урамга, әле ишегалдына карап торды, ничек тә йокламыйча, әнисен көтеп алырга теләде. Күзен йомса, Хәния шикелле авып кына төшәр дэ, ишек какканны ишетмичә, әнисен тилмертер...

– Их, дөнъясы, бәндәләрне нинди генә көнгә төшерми... – Керә-керешкә үзалдына пышылдап, ишектән атлаган Мосаллия, улының әйтелмәгән соравына алдан ук җавап бирергә җыендымы, әллә бәгыренә таш булып утырган ачуны, әрнүне шул рәвешле ватарга теләве идеме...

– Әни, онны таптыңмы? – Фарсельнең авызыннан барыбер шул сорау тәгәрәде, өмет тулы күзләре әнисенең кулларына текәлде.

– Апаең нәвем базарындамыни? – Мосаллия, улының соравын ишетмәгәндәй, сәкедә жәйрәп яткан кызына карап куйды. – И-и, сабий... – Шулай дип көрсенде дэ, киемен баягыча кадакка элде, килеп, Хәниянең өстенә сырған юрган япты, шуннан соң Фарсельнең башыннан сыйпагандай итте. – Ай дияргә дэ белмим, улым, вай дияргә дэ... Табуын таптым да...

Житезлектә ничкайчан сер бирмәгән Фарсель ишекне ачып, ялт кына өйалдыннан әйләнеп тә керде.

– Тукта, сабырсызланма... Самавырны яңарт әле, улым, телем аңкауга ябышты бугай инде... – Әнисе улының орчык урынына бөтерелеп, он салынган төенчекне эзләвен күреп тора иде, тик сүзен әйтеп бетерергә ашыкмады.

Малай идәндә торган самавырның капкачын ачып, кечкенә соскы белән мичтән утлы куз өстәде, иелеп, астан пуф-пуф итеп өрде, чыжлый башлаганын ишәтергә теләп, колагын жиз корсакка терәп алды. Әнисенең вакытны сузарга, җаваптан качарга омтылуын аңлый иде, иртәме-соңмы, чишелеп китәсен дэ белә иде, шулай да сабырлыгы төкәнде:

– Иртгә умачлы аш пешеримме, әни? – диде ул, бәләкәй йөрәгендә олы бер өмет булып торган җавапка өметләнеп. – Онны таптыңмы?

Гаҗизлегә йөзенә чыккан Мосаллия дуамал бер хәрәкәт белән мич арасына кереп китте, комганны шалтыр-шолтыр китереп, битен-кулын юды да ипләп кенә чыгып, агач урындыкка утырды. Малай аның ак йөзенә, зәп-зәңгәр күзләренә текәлде.

– Барый абың, бичаракаем, балаларым ачтан үлмәсен дигәндер инде... Силсәвитләр туп-туры шуларга керде. Мич эченә яшереп куйган... Ничекләр гаеплисең инде аны, кызгандым... Балалары бигрәк ишле, аталарын да төрмәгә утыртып куйсалар, нишләп бетәrlәр, дидем... Онны үзләрендә калдырдым. Без ничек тә жан асрарбыз, улым, әле аяк-кул исән чагында, эшләр торгач, ризыктан өзәлгәнәбез юк бит, Аллага шөкер...

Йөрәгә мәрхәмәт һәм игелек белән тулган яшь ана, шушы сыйфатларны улына да тапшырырга теләгәндәй, авыр эштән иртә тупасланган кулы белән әкрән генә аның чәченнән сыйпады.

Малай, әллә шушы сирәк элэгә торган наздан, әллә кашыклап кына тотканда, шактый көннәргә житәрлек он тиклем оннан мәрхүм калу ачысыннан, әллә күрше абыйның гамәлен аңларга тырышудан күзләренә кайнар яшь туларга маташуын сизеп, башын читкә борды.

Каршы күрше булган Барый абыйның кечкенә генә йорты тулы бала-чага. Гарифжаннары – Фарсельнең яшәтәше, бөтен уеннары, бары-югы уртак. Өйләрендә хәерчелек хөкем сөрә, ризык житкәрә алмый тилмерәләр. Ул тиклем кашыкка соң, бер утыруда гына да күпме кирәк. Ә каян алырга? Яшь үләннең борын төрткәнән көтәргә дә иртәрәк шул, өй борынча теләнә чыксаң да, кемнең артык сыныгы булсын? Ферма тирәсендә, мал янында кайнашкан гаиләләрдә берәз булса булыр...

Узган атнада гына Фарсель, уйнарга дөшәм дип, Гарифжанны чакырырга кәргән иде. Балаларның барысы тәмам хәлсезләнеп как сәкедә яталар, ачлыктан күзләре тәмам зураеп калган, кул бармаклары сөяк тә тире – карга чуқырлык ит әсәре калмаган. Әтиләре Барый абый идән уртасында эт талагандай теткәләнгән киез итеккә олтан салырга азаплана.

– Өткәй, ашыйсы килә! – дип өзгәләнде эчен тотып бөгәрләнеп яткан Гарифжан, дустаның ишек янында үзенә карап торуын бөтенләй күрмичә. – Ашыйсым килә!

– Юк бит, улым, юк бит, кайлардан алыым?! – Өтисе, күзләрен балалардан яшереп, итек табанына текәлеп утыруын белде.

– Ашыйсы килә! – Малайның иңрәүле авазы тәбәнәк түшәмгә, жир идәнгә килеп сыланды.

Шулчак ата кеше, кулындагы киез итекне читкә бәрде дә сикереп торды, йодрыгы белән өстәлгә китереп сукты. Ике тәрәзә арасында эленеп торган саргылт кәгазьдәге портретка бармагы белән ымлап:

– Молчать, Гарифжан! Күрәсеңме, Сталин карап тора! – диде, ач үлемнең куркусыннан үзенең дә нурсызланып, төссезләнеп калган күзләре белән туп-туры юлбашчыга текәлеп.

Гарифжанның да хәлсез карашы шул тарафка юнәлде. Шыңшу авазы тынды. Котсыз салкынлыгы белән болай да йөрәккә шом салып торган өйнең һәр бүрәнәсе, бүрәнә арасыннан эчке якта жылфердәп күренгән яшыкелт мүк кисәкләренә тиклем калтыранып куйгандай тоелды.

Фарсельдә уен кайгысы югалган иде. Ул үзенең кәргәнән дә, чыкканын да сизми калган өйдән ишегалдына атлагач, тәнненә коточкыч салкын йөгәргәнән тойды.

Менә хәзер, Барый абыйның бүгенге адымын акылына сыйдырырга маташканда, мизгел эчендә дустаны Гарифжанның каләм күк нечкәрәп калган

беләкләре, тирәнәйгән күз чокыры, өзелердәй булып күренгән муены – барысы-барысы тетрәндергеч бер сурәт булып күзалдыннан үтеп китте. Әнисенә «кызгандым» дигән сүзләренә дә шушы тетрәнү сыйганын бар йөрәгә белән аңлады Фарсель, шуңа да бер төенчек он югалтуны, чорына күрә олы фажиға булса да, утырып елардай хәсрәт итеп кабул итмәде.

Мосаллияне йокы алмады. Югыйсә көнозын ат фермасында үзе дә ат урынына жигелеп эшләп, буыннарына сызлау төшкән, жеп өзәрлек хәле калмаган иде. Юрганны иягенә кадәр тартты да уң ягына борылып, ничек тә йоклап китәргә тырышты. Кара таңнан янә колхоз эшенә чыгып йөгәрәсе бит, берәз булса да, хәл жыеп алырга кирәк... Тик юк инде, әллә кая гына качып киткән йокыны куып тотышлы түгел... Әйләнде, тулганды, белгән догаларын кат-кат укып карады – берсенә бер файдасы күренмәде. Аптырагач, кәнүшнидә әле сугышка дип алып китеп бетермәгән атларны һәрберсен исемләп, берәмләп санарга тотынды – һай, ярдәме тисә кана...

Авыл читендәге ташландык зиратны халык «башкорт зираты» дип йөртә. Шуннан әллә ни ерак түгел, ат фермасы – анысы халык телендә «кәнүшни» генә – олысы-кечесенә күз текәп торганы. Ул тирәдә эшләгәннәр ачлык дигән зәхмәттән беркадәр ераграк: ни дисәң дә, мал булган жирдә курмысы, саламы-печәнә дигәндәй... Бияләрнең колын салган чаклары булып тора, ачлыкның коточкыч шәүләсе аның үләксә икәнә онытырга мәжбүр итә... Районнан берәр түрәнә боерыгы булганда, ат суеп илткән очрактар да булмый түгел. Аның бит эчәгесе, башы, тоягы кала...

Сугышның ачы сөрәме кечкенә генә Качкын авылына да олы кайгы булып төшкән иде.

Ире Сәхабетдиннең фронтка киткәннән соң язган соңгы хаты Воронеж тирәсеннән килде. Шуннан бирле суга төшкән балтадай булды да куйды. Исәндер, хәбәр бирергә жәе гына юктыр дип өметләнә Мосаллия, чөнки төшләрәндә ирен гел бер үк сурәттә күрә: менә уртача буйлы, йомрырак гәүдәле, күзләрендә һәрчак шаян бер жемелдәү балкыган Сәхабетдин каядыр йөгәрә, йөгәрә; кинәт карашы кырыслана; өстендәге ак күлмәгә күз алдында карала башлый; ул да булмый, ир күлмәген сала да, каршысындагы елгада чайкарга тотына. Елганың суы башта болганчык күренсә дә, тора-бара ул тоныкланганнан-тоныклана, бермәлне бөтенләй үтә күренмәлегә әйләнә. Сәхабетдин чистарып, агарып калган күлмәген кат-кат селки дә өстенә киеп куя. Күзләрендә элекке балкыш пәйда була...

Үзгәрешсез кат-кат кәргән әлегә төш яшь хатынның күңеленә өмет бирә: исән Сәхабетдин, исән! Алла боерса, сугыш бетүгә, «хат язарга вакыт булмады» дип елмаеп кайтып керер. Бер оя балалар үстерерләр. Олы уллары Мирсәгийт белән төпчәкләре Хәмидә бик иртә жәннәт кошы булып куйдылар шул, ни хәлләр итәсең... Ир-канаты исән-имин генә кайтсын, чынлап, оя тутырып, улар-кызлар үстерерләр әле...

Адәм баласы михнәт өчен генә яралмыйдыр ласа дөньяларына, шатлыкка тиенер, куаныч һәм бәхет күрер көннәре дә бардыр... Әлегә кадәр үтелгән гомер сукмакларына борылып карасаң, кайсы борылмасында төшөп калгандыр да кайларда ялтырап ятадыр ул бәхет-куаныч дигәннәре...

Бер үк көнне этилэре дә, энилэре дә үлөп киткәндә, Мосаллиягә – дүрт, энесе Асылгәрәйгә – ике яшь булган. Балачакның ул көннәре бөтенләй томан артына күмелгән инде, ничек кенә үрелеп, күз салырга тырышма, күренә торган түгел. «Икесе дә эч авыртудан үлөп киттеләр», – диделәр, нәрсә сәбәп булган – хәзер кемнәр белсен... Дөнъяның асты-өскә килгән унжиденче ел бит ул, ата – улны, ана кызны белми, мәхшәр чоры, диләр... Ярый әле эткәләре Морзагәрәйнең бертуганы Сәхипгәрәй һәм аның хатыны Гайнелжинан ятимнәрне артык кашык урынына күрмәгән, үз гаиләсе янына сыендырган. Дүрт баласы бер-бер артлы кызамыктан үлөп киткәч, бар жылыны шушы сабылларга бирде алар, Мосаллия дә, Асылгәрәй дә үгилекнең ни икәннән белмәделәр. Алланың рәхмәте булып, аннан соң дөнъяга килгән балалар белән бертуганнар кебек тәгәрәп үстеләр. Каһәр төшкән сугыш... Һәр гаиләнең ишеген кагып, үзенә кара жиле белән кагылып чыкты шул... 1915 елгы Асылгәрәй – авылдан фин сугышына эләккән бердәнбер егет заты иде, «Выборг янындагы бәрелешләрнең берсендә һәлак булды» дигән хәбәр генә алдылар. Өрлек кебек Шәйхразыйдан да кара пичәтле кәгазь генә торып калды. Миңдегалидән сирәк кенә булса да, өчпочмаклы хатлар килгәли, ул да ут эчендә. 1928 елда сәңелләре Гөлжәннәт туган иде, Мосаллияне яратып туялмый инде ул, «түткәй» дип өзелеп тора. Колхозның авыр эше аның кебек житкән кызлар жылкәсенә поты белән төшә хәзер, чыдасыннар гына берүк... Энесе Кәшбразый биш яшьлек чагыннан чиргә олгашты, Пучы бүлнисеннән «сөяк чахоткасы» дип кайтарганнар иде, башта аксап йөрдә, аннан урын өстенә үк калды балакай. И-и, сынау белән сынады инде барысын да: эниләре Гайнелжинанның йөрәге ватык сәгать кебек, көе китәргә генә тора, ятса, сулышы кысыла, шуңа утырып кына йоклый иде. Бүлнистә тикшергәч, «йөрәге киңәйгән», диделәр. Киңәер дә... Авыл читендәге атлар фермасын төзегәндә, бүрәнәләрне ир-атлар белән беррәттән ташыды хатыннар, лай белән саламны бутап, түбә яптылар. Һәр бригадага аерым кое казыдылар, ул коедан суну туп-туры улакка агызмалы итеп, биш-алты метрлы агачлардан, чокып улак ясадылар... Кәтергә хезмәт булмаса да, желекләрне суырган мәлләре аз, дисезме әллә... Берсе дә эзсез үтмәде, берсе дә... Кырык өченче елда шулар барысы бергә алып китте инде Гайнелжинанны: улларының үлү хәбәре дә, желекне һәм соңгы тамчы яшәү көчен суырган авыр хезмәт тә... Тылда, авылда гомер кичерсә дә, аның да саулыгын һәм гомерен каһәр төшкән сугыш урламады дип, кемнәр әйтер?

Мосаллиянең уйлары, һәрберсе үзалдына сикерешкән тары бөртегедәй, чәчелде дә китте. Йоклый алмый тилмерүдән башы тубал булды... Бу өйгә башка чыкканчы, урамның Бажданага якынарак очында, каснатасы Зыязетдин белән каснанасы Фатыйма йортында яшәгәндә, кичләрен шулай йоклап китә алмый тинтери торган иде. Анысы урынны ят иткән, ияләшә алмый аптыраган чагы иде. Ятты исә, урта урамдагы өйләре күз алдына килә дә баса. Үз эткәсе Морзагәрәй белән Сәхипгәрәйнең йорты рәттән салынган, урам аша – жыйнак манаралы агач мәчет. «Мәчет ягыннан бер күгәргән кадак та алып кермәгез!» – дип, ике көннең берендә балаларын кисәтә иде Сәхипгәрәй. Шул мәчеттән Кәрим мулланың моңлы тавыш белән азан әйткәне күңелне әллә нишләтә торган иде, күршедә генә булгач, ишегалдыннан онытылып

тыңлап тора иде Мосаллия.... Манараны да кистеләр. Кәрим мулла ла өтермән юлында йөрөп кайтканнан соң, гаиләсен алды да авылдан чыгып югалды. Аның белән бергә авылның жаны да югалгандай булды... Мәчеткә чапырышкына торган Зәйнулла бай гаиләсен дә пыран-заран китерделәр, хәләл көчә белән салган ике катлы йортын тартып алып, мәктәп ясадылар, улларының йорты да колхоз милкенә әверелде. Бай улының йортын клуб итеп, анда «вичерлар» үткәрә башладылар... Яшьлекнең иләслеге үзә белән: ак-караны артык аермаган, житеп кенә килгән кызлар-егетләр ул «вичерларда» гармун, көенә тыпырдап, күнел ачарлар иде.

Мосаллиянең күңелә төшкәне – гармунчы Муллаяң иде. Егетнең үз тарафына оялчан, әмма ялкынлы караш белән төбәлгәнән сизгән минутларда йөрәгенә ут каба, аяклары үзеннән-үзә тыпырдарга тора кызның. Күзләренәң ни рәвешле аңлашканын сизми дә калдылар – әллә ни арада гына ике йөрәк бербөтен булды да куйды. Икесе дә озын буйлылар, икесе дә ак йөзлө, зәңгәр күзлө – абыйлы-сеңеллө диярсен, йөзләренәң тиклем охшаш иде аларның. Муллаяңнарның хәерчелектән тез чүккән йортлары аскы урамда, аларның бакча очы елгага тиеп тора. Үз капка төпләренәң чыкса, Мосаллиянең ике күзә шул якта: егетнең күлгәсә генә күренеп китсә дә, жанына жыр канаты куна... Тик моны белеп алган атасының сүзә кыска булды: «Муллаяң янына барам дисән, мин сине өйгә кертмим!» – диде ул, кистереп. Мосаллияне ул йортка килеп итеп төшерерлекме? Салам түбәлө, жиргә чүккән дүртпочмаклы өйдә төрледән-төрлө бала-чага, өй тулы кеше, фәкыйрьлек чиктән ашкан...

Аннан килеп, мәхәббәт дип, авыз суын корытып яшәр чормы? Исән калыйм дисән, туя ризыкка тиенү кирәк... Сәхипгәрәйләр үзләре алты ир бала житешлө тормышта үстеләр, аталары хәллө, тырыш кешө иде – ризыгын хәләл көч белән тапты, малайларын да шулай тәрбияләде. Заманалар болганып киткәнчө, Сәхипгәрәй үзә дә тары суыргыч тотты, авылның дүрт урамыннан да, капчык-капчык тары күтәрөп, аның янына килә иделәр. Тарыны киледә төөп, ярма итеп ясау, шуны суырту – Сәхипгәрәй станокларында эшләнә иде. Эчөндә көя күбәләгө йөрткән кемдөр берәү ул станокларны ут төртөп яндырмаган булса, аларның да гаиләсен, кулак дип, Себер сөрәселәр иде. Бер яманның бер яхшысы дигәннәрө менә шул буладыр – санаулы сәгать эчөндә мал-мөлкәтнө юк иткән янгын аларны сөргөн фажигасеннән саклап калды...

Сабий чагыннан үз кызы кебек тәрбияләп үстөргән Мосаллиянең бәхеткә тиенүен тели иде Сәхипгәрәй, туган-тумача белән киңәш-табыш иткәч, тимернө кызуында сугарга булды. Күп тә үтмәдө, димләп, кызын Зыязетдин улы Сәхабетдингә ярәшөп тә куйдылар. Авылда иплелөгө белән дан тоткан гаилә, Зыязетдин дә, Фатыйма да гомер бакый дини кешеләр булдылар, кечкөнә генә йортларында, колхоз дигәннәрө оешканчы, балаларга дин сабагы бирделәр. Зыязетдин үзә вафат; бик төплө күрөнгән улы Сәхабетдиннең авыл халык алдында абруө зур иде, егетнө авыл советы секретарө итеп сайлап куйдылар. Егетнең Мосаллиягә читтән генә күз атып йөрүен колак чите белән ишеткән иде Сәхипгәрәй, сүз жебен чуалтып-нитеп, кылларын тарткалап маташмады – Сәхабетдин белән турыдан ярып сөйләштө. Шул сөйләшүдән соң күп тә үтмәдө, яшьләрнең чөчөн чөккә бәйләп тә куйдылар,

Мосаллия аскы урамга – Муллаяннар өенә каршы йортка килен булып төште. «Үземне тәрбияләп үстергән кешегә ничекләр каршы килим инде?» – диде ул, ахирәт кызларының аптыраулы сорауына моңсу гына җавап итеп. Бар әрнүен, мәхәббәтен, сагышын бәгыренә тирән бер төпкеленә үзеннән үк мәңгелеккә яшерергә тырышып, яңа нигездә яңа тормышка аяк басты.

Ятимнең авызы ашка тисә, борыны каный, ди – хактыр. Язмышына күнәп, Сәхабетдинне ир итеп санлап, беренче баласын югалту кайгысы белән дә килешеп, аннан соң туганнарының исәнлегенә шөкер итеп яшәп ятканда, ил өстенә афәт булып төшкән сугыш барысын да челпәрәмә китерде дә ташлады бит... Үлем, хәсрәт, ачлык, ялангачлык булып төште ул. «Йә кайтырбыз, йә кайтмабыз», – дип җырлый-җырлый, ирләр ут эченә, фронтка юл алды, киң яланнарны яңгыратып, сабуллашкандай кешни-кешни, атлар китте – РККАга кирәк, диделәр...

Төн карасын ертып, уйлар язгы ташу урынына агылды да агылды. Таң атарга да ерак калмагандыр инде. Мосаллиягә черем итеп алырга насыйп булырмы бүген, юкмы...

Төшләрнең төслесе була, керфекләренә аралый-аралый, аклы-каралысы да килеп керә...

Фарсель әнкәсенә мич янында кайнашуын да төштә күргәнгә санап, икенче ягына борылып ятты. Әле каз мамыгы исе килеп торган мендәргә баш кына төрттеләр бит, әнисе шул арада торып, эшкә китәргә җыенмыйдыр, аның бер-берсенә бәйләп куйган үрелгән чәч толымнары күз алдында түгел, әлегә дә баягы, төш эчендәгә төштә чайкаладыр...

Малайның уйлары өнгә ялганмады. Озын чәчен әле генә кәкре тарак белән тарап утырган әнисенә шәүләсе юкка чыга күрмәсен дип, күзен чытырдатып йомды. Төше татлы иде. Анда ниндидер тынычлык, илаһи бер сер бар. Әнисе, зифа бус белән аз гына алга исләгән дә, урындыкта чәчен тарый. Озын толымын, әкияттәге су кызы шикелле, кулына алып карый, үзе шундый сөенә; хәрәкәтләре шундый экрен, шундый салмак, аның беркая ашыгасы юк, каударланмый, бүтән бер генә дә эше юк кешедәй, озаклап чәчен тарый да тарый... Фарсель дә, Хәния дә, әниләренә үз яннарында шулай иркенләп утыруына шатланып, кулларын чәбәклиләр...

Күзен ачканда, кышкы төннең караңгылыгы жуелып та бетмәгән иде әле. Малай ялт кына башын күтәреп, стена янындагы тимер башлы караватка карады: ул пөхтәләп җыештырылган, чигүле япма идәнгә тиеш тора. Почмагында курайган кыяфәттә үк булмаса да, колагын тырпайтып, чигүле мендәр утыра. Әнкәләре инде сыер саварга чыгып киткән булса кирәк. Аннан фермага торып йөгәрәчәк. Бер караңгыдан икенчесенә бил бөгеп, көндөгечә, арып-талып кайтып керәчәк...

Тәбәнәк ишек шыгырдап ачылды. Мамык шәлен күфәйке өстеннән, аркасына чалыштырып бәйләгән Мосаллия, кулындагы сөтле чиләкне мич алдына алып килеп, әлүмин бидонга сөзәргә җыенды.

– Әни, үзем тотып торам! – Сәкедән җитез генә сикереп төшкән яланаяклы малай, идәндәгә котып салкынлыгын да сизмичә, аның янына килеп басты.

– Ни дип таң этәче белән уяндың әле? Сыерның алдына салдым, көндөзгә салам төшөрөп куйдым, сәнәк очына гына әлеп бирерсең. – Әнисе, улының бидон авызына юка чүпрәк куярга өлгөрүен күрөп, ирен чите белән генә елмайды. – Бу тиклем житезлеген белән, улыкаем... – Сүзен әйтеп бетермәде, үзе генә тойган горурлык белән йөзөн балкытты. – Әле дә син бар, өйдә карап торган бердәнбер ир-ат!

– Әни, төш күрдөм, сөйләймә? – Малай сабырсызланып, чүпрәк өстенә ягылып калган сөт күбегенә бармагын тигерде.

– Төшнә сөйләп йөрмәвен хәерле, улым, мин бит юрый белмим...

– Әбекәй белә! Ул әллә ничекләр итеп юрый! Гел рас була!.. – Малай, икеләнәп, борынын мышкылдатты. Әбисе дә шулай ди бит, матурын гына кешегә сөйлә, начарын, инде бик телең кычытса, баскычка бас та жилгә сөйлә, тынычланып калырсың, ди. Ә бүгөн күргән толымнарның яхшыгамы, ямангамы икәннән Фарсель каян белсен? Сөйләргә ярыймы аны, юкмы? Үзенә бик матур тоелган иде болай...

– Менә, менә, әбиңә юратырсың... Рокыя апаң да оста аның ишегә... – Әнисе аның сүзләрен житдигә алмадымы, эшкә чыгып киткәнче, тегесен-монысын төгәлләп бетерергә житешмәкче булып ашыгуы идеме – ялт та йолт кына басып, кочагына сонып, лапастан коры чыбык-чабык, салам күтәрәп керде, аларны мичкә тутырды. – Әбиң мичкә яккач, апаңны берүк хәтергә ал! Ут авызына килә күрмәсен! – Ананың йөрәгә тетеләп, көн саен кабатлый торган сүзләре иде бу. – Уен белән мавыгып, яна күрмәгез!..

Әнисе белән кара-каршы утырып, кишер чәе эчкәндә, көн дәвамында ниләр эшләргә кирәклеген баш кагып кына жөпләде малай. Әнисенә кабатламаса да, белә бит инде: көндөз дә, кич тә учлам-учлам гына итеп сыерга салам салырга. Тиресне абзарның артына пөхтәләп кенә өяргә. Идәнгә жәелгән чыптаны ишегалдында карда аунатып керергә. Агач көрәк белән ишегалдын көрәп, чистартып куярга. Мичне томалагач, жылысы чыгып бетмәсен өчен, ишекне кырык ачып, кырык ябып йөрмәскә. Көлгә бәрәңгә күмәргә. Кисмәкне агач чанага утыртып, суга барып килергә.

– Буран чыкмаса, суга Асаба чишмәсенә чыгып керерсең, улым. Аның суы борчак ашына әйбәт, йомшак итә, тиз пешерә. Кичкә дигән бер уч борчакны өйалдында яулыкка төрөп куйдым...

– Гарифжан белән барырбыз әле, Түбәтәй тавында чана да шуарбыз! – Фарсель, хәзер үк чыгып йөггерердәй булып, тәрәзә пәрдәсен кайтарды да күршеләре ягына карап куйды.

Мосаллия амин тотып, өстәл яныннан кузгалган шәйгә улы шикелле үк урам якка күз ташлады.

– Аларга керсәң, дүрт-биш бәрәңгә алып кер, улым, сәдака булып. Бигрәкләр дә ачка тилмерәләр...

Ун балалы гаилә көз көнә эниледән әнисез ятим булып, этиләренен сыңар канаты астында, утырып калганнар иде. Эниләрен, шул сабылларны ачтан үтермәс өчен кесәсенә бер уч арыш уып кайтканда, кулга алгач, Минзәлә төрмәсенә озаттылар. Газизләрен соңгы кат күргәннен йөрәгә белән сизгәндәй, өйләренә, урамнарына каерылып карый-карый, чишмә урынына аккан күз яшьләренә буылып, бәндәләрен каргый-каргый китте Мәймүнә: «Балаларым, балаларым! Кемнәрнең генә кулына калырсыз,

нишлэплэр генэ бетэрсез каһэр суккан бу дөнъяларында! Алла каргаган дөнъяларында!» – дип үкси-үкси китте. Әле күптән түгел генэ авылга аның төрмәдә үлү хәбәре килеп төште. Әнә, жир идәнне тырмый-тырмый, берсеннән-берсе кечкенә ун ятиме утырып калды... Кадерсез, илләренә дә, бәндәләренә дә кирәксез булып...

Фронтта ир-егетләр фашист белән сугышса, авылда карт-коры, бала-чага бугазга килеп терәлгән ачлык белән көрәшә. Тылда да жан өчен көрәш бара...

Кышкы таңның караңгылыгын ера-ера, ат фермасына юл тотканда, ике бит алмасын ачы жилдән яшереп, шәл белән каплаган яшь хатынны энә шундый авыр уйлар озата барды.

Фатыйма әбиләре кайтып кергәндә, Хәния әле йокыдан тормаган, Фарсель исә, урынга кабат аварга дигән ниятеннән кайтып, колакчынлы бүреген генә башына чәпәп, ишегалдына кар көрәргә чыккан иде. Үзеннән ике буйга озын агач көрәкне ярыйсы гына җитез уйнатып, мунча, абзар тирәсен көрәп бетерде. Капкада кулына кечкенә генә төенчек тоткан әбисе күренүгә, көрәген сөяп куйды да аның каршысына атлады.

– Һи, тиктормас! – диде әбисе, кулындагы йон бияләен салып, малайга тоттырган арада, ишегалдына күз йөртеп. – Кулыңа ки, әллә жәй челләсе дип беләсәңме?!.. Һи, эшсөяр... Идрис Хисамы түгел шул син. – Фатыйма карчык, җитезлектә үзе дә сер бирми торган зат, төенчеген култыксага куйды да ярыйка кыстырылган каз канатын алып, баскычны себерергә тотынды.

Хисамның кем икәннән белә Фарсель: ике катлы мәктәп каршысында агачтан эшләнгән янғын каланчасында эшли торган абзый. Күрер күзгә үк усал, төксе чырайлы, бала-чага исәнләшеп үтсә, сәламне алмый да, кайтармый да.

Тик торсаң, шунда ук тәнгә салкын үрмәли иде, шуңа көрәген алып, тагын эшкә тотынган шәйгә:

– Әбекәй, минем Хисам буласым да килми, – диде малай, әбисенә бу минутта нәрсә әйтергә теләгәннән аңлап бетермичә.

– Китчәле, Алла сакласын диген... – Әбисе канат белән аягындагы киез итеген дә себергәләде. – Син бит эш корты, төс-кыяфәткә тач атаң булсаң да, тик тормака дигәндә, анаңа охшаганың, ул да эш өчен генә яратылган кебек, бахыркаем... Хисам ише ата ялкау бәндәне көндөз чыра кабызып эзләсәң дә, таба торган түгел. Үзе ялкау, үзе явыз... Шуңа ялкау кешегә Идрис Хисамы диләр инде авылда...

Фарсельнен ул абзый турында сүз куертырга исәбе юк иде, читән койма буена жил-жил кар аткан уңайга:

– Әбекәй, мин төштә әниңең чәч тарап утырганын күрдем, чәче шундый озын, шундый матур инде менә... Әйбәт төш бит, әйме? – диде, башкача юрый күрмә дигәндәй, әбисенә инәлеп карап.

– Чәч дисәңме? – Фатыйма әбисе, күзләренә үк төшереп бәйләгән шәлен арткарак шуыштырды, йөзенә яктылык кунгандай булды. – Ай Аллам, атаң-мазар кайтып килми микән, юл төше күргәнсең бит, балакаем, әйбәт булмый ни! – Авыз эченнән тиз генә нидер укып, ике кулы белән битен дә сыпырып куярга өлгерде. – Инде сорыйм, инде сорыйм... Исән-сау гына булсын атаң, исән генә булсын... Рокыя апаңа да кереп әйтим әле, ул да догада булсын... Хәзер, җәлт кенә мин... Ул кадәр селтәнмә, тирләп, салкын тидерә күрмә тагын...

Әбинең соңгы сүзләрә үзенә озын итәгенә ияреп, урамга ук чыгып китте.

Миңлегыйлеме турында кара пичәтле кәгазь ағач рамкалы көзгә өстендә, бүрәнә ярыгына кыстырылган килеш тора – улының рухына дога кылырга утырган сәен кул аркасындагы жыерчык-жыерчык буразналарга, дога сүзләрәнә ияреп, тып та тып кайнар тамчылар тәгәри... Ә менә Сәхабетдиннән әлегәчә бер хәбәр дә юк. Ә бит кеше дигәнәң салам эскертенә төшөп югалган энә түгел ләбаса... Оныгының юл төшө күрүе чал ананың йөрәгендә өмет уты кабызып жибәрде: улының исән-сау әйләнеп кайтырына бу! Гөнаһсыз сабыйның төшөн башкача ничек юрыйсың?..

Фарсель култыксада калган төенчеккә ымсынулы караш ташлады, эмма сүтеп карарга жөрәт итмәде. Тәгаен, кунактан күчтәнәч төрөп жибәргәннәр инде, әбисе озакламаса гына ярар иде...

Күршәдә терәлеп диярлек торган йорт – Рокыя апаларыныкы, әтисенәң бертуган сөңлесе ул. Ике түгел, өч өйне бер итеп яшәп яталар шулай: Фатыйма әбиләре үз өен дә ташлап бетерми; көн-төн эшкә йөргән кызының һәм килененәң балаларына да күз-колак ул. Авыл халкы, бер-берсенә сиздермәскә тырышып булса да, карчыкны Коръян укырга, дога кылырга да гел-гел дәшәп тора. «Аллаһ» дип, авыз тутырып әйтергә ярамаса да, күңелдәге иман нуры качып бетмәгән – асты-өскә килгән замананың сынавына түзәр, сабырлык табар өчен тотыныр жеп кирәк...

Качкынның рәттән тезеләп киткән өч урамы һәрберсе үз холкы белән яшәп ята. Фермага таба сузылган дүргенче урам хәзер юкка чыккан: егерме беренче ел ачлыгында халык йорты-йорты белән кырылган, янгын да күп йортларны харап иткән. Ул урамның Әнәк үре дип аталган очының исеме генә торып калган. Авыл малайлары жәйге жылы көннәрдә шунда уйнарга жыелалар. «Шәпи короләнен» кем икәнә менә шундагы уеннарда ачыклана да инде.

Әх, сугыш бетеп, әтисе исән-сау кайтып керсәме?! Малайлар белән ничек кызып-кызып кузна уйнауларын, кемнәң жиңүче булып калуын бәйнә-бәйнә, бөртекләп сөйләр иде Фарсель. Кайтсын гына, кайтсын гына иде...

Татлы төшләрнең чыңга ашканын үз күзләрәң белән күрү менә рәхәт икән! Әбисенәң «юл төшө» дип юравы илләм дә рас булды лабаса: көннәрдән бер көнне, кичкырын, аркасына биштәр асып, йортка ата кеше кайтып керде. Ул фронтка киткәндә, дүрт яшьлек кенә булып калса да, Фарсель әтисенәң йөз сызыкларын хәтерли иде, әллә әбисенәң: «Бетереп, атаңа охшагансың, гәүдәкәйләрәңә кадәр тач шул!» – дип, әледән-әле кабатлавы тәэсире, сабый гына булган баланың күз алдыннан бу сурәт бер дә жуелмады. Шуңа да кичен абзар капкасын көрәк белән терәтеп, мал асты чистартып йөргән бер мәлдә, капкадан кереп килүче уртача буйлы ирне, аның юл биштәрен күрәп алуға, малай һич икеләнүсез:

– Әти-и-и! – дип кычкырып жибәрде дә кулындагы сәнәген кая томырганны да абайламыйча, юлаучының каршысына атылды. Инде кочагына ташланам дигән мизгелдә генә аяклары жиргә беректе: ятсынумы, каһәр суккан сугыш аерып торган елларда әтисенәң ябыгып, какчаланып калган йөзән чит итүме, әллә күрешүнең татлы төмен озаккарак сузарга теләүме – бөтен хисләр бер булып буталгандай тоелды. Тик бу халәт озакка сузылмады: әтисе әллә ни арада гына аны күтәрәп алды, күзләрәңә соклану, гажәпләнү, сагыну, горурулану яше кереп тулды. «Улым!» – дип

пышылдаганы яңагы буйлап тэгэрэгэн кайнар тамчылар булып, Фарсельнең йөзөнә сарылды.

Тэрээдән күреп, үз аякларына абына-сөргөнә дигэндәй, баскычта Фатыйма карчык пәйда булды. Аның сөөнечен сабырлыкка төрә-төрә:

– Аллага шөкер! Аллага шөкер! – дип кат-кат тәкрарлавы иде, улын исән-имин үз каршында күрүгә чыннан да мең шөкер итүе шушы пышылдаулы сүзләргә сыеп бетте...

Күп тә үтмәде, кем сөөнче алганын да башына сыйдырмаган халәттә, өстеннән пар чыгарып, яна-пешә фермадан Мосаллия кайтып керде...

Менә нинди була икән ул этиле йорт! Аның түшәмә дә биегәеп китә, тэрәзәләр дә күзгә күренеп киңәя. Ишек тә ыңгырашып түгел, жырлап ачыла, әниләрә дә атлап түгел, аяк очларына басып, биеп кенә йөри. Күрше-күләннең берсе чыга, икенчесе керә – өй эче умарта оясыдай гөжләп тора. Һәрберсенә телендә охшаш сорау: безнең Хәсәнне күрмәдеңме? Фәссахны очратмадыңмы? Кәримгә тап булмадыңмы?.. Сәхабетдин беркемнең дә өмет канатларын кисәргә теләмичә:

– Күрүен күрмәдем... Исән-саудыр, сугыш бетүгә, ялтырап кайтып төшәр, – дип, жайлап кына җавап кайтарырга тырыша.

Ул көнне ишеккә төн уртасында гына келә төшкәндер. Әтиләрә алып кайткан шакмаклы шикәрне, йомры крәндилне әллә ни урынына күреп, мәш килгән балалар да керфекләрен тәмам күтәрә алмас хәлгә килгәч кенә, сәкегә тэгәрәделәр.

Мосаллия белән Сәхабетдиннең сөйләшеп, сүзләре бетә торган түгел иде. Фарсель йокыга талып барган мәлдә, әтисенә пышылдап кына үзе турында сөйләгәннен ишетеп алды, торып утырасы, соңыннан малайларга сөйләр өчен әллә никадәр сорауларына җавап табасы бик килсә дә, йокы әсирлегеннән котыла алмады, өзек-өзек сүзләренә генә колак яфрагына эләктергән килеш күзләрен йомды.

– Бер-ике кәлимә белән хәлеңне белдерсәң соң...

– Воронеж тирәсендә сугышканны әйтеп хат язган идем, аннан соң язарлык булдымы?.. Нимесләр чолгап алгач, алар әсирлегендә исән калырга өмет юк иде инде. Пленда күргәннәрне, гомер булса, соңыннан сөйләрмен, кузгалтасым килми. Бәрәңге кабыгы гына ашап, чыкмаган жан гына калган иде. Бер егет белән кача алдык, елга аша чыкканда күреп, арттан атарга тотындылар. Иптәшем шунда үлдә, мин, бәхеткәме, бәхетсезлеккәме – исән калдым менә.

– Телеңнән жил алсын! Исән калгач, бәхетсезлек була димени?!

– Үзебезнекеләр эзләп тапкач, күрсәттеләр исән калуның нинди бәхет икәнән... Ярый инде, стенага терәп атмадылар... Березникига шахтага җибәрделәр. Хәл-әхвәлне белдерергә башта рөхсәт булмады. Әйбәт эшләп, үземне яхшы яктан күрсәткәч, өйгә кайтып килергә рөхсәт алалдым менә...

Алты яшәр юлдан кайтса, алтмыш яшәр күрешә килер, дигэндәй, икенче көнне таң сарысы белән Сәхишгәрәй бабалары янә килеп җитте. Чоланга чыгып, кияве белән бик озаклап, икесе генә сөйләшеп утырды алар. Башка чакта «бабыкай» дип, яннарында бөтерелгән Фарсель белән Хәнияне башларынан сыйпарга гына торган бабайлары никтер кырыс та, җитди дә күренде:

– Олылар сөйләшкәндә, колагыгызны шомрайтып тормагыз, барыгыз, жылы өйдә утыргыз, – дип, жәлт кенә кертеп җибәрде үзләрен.

Ике ир-егетнең үзләре генә калып сөйләшер сүзләре күп иде. Сәхипгәрәй киявеннән сугыш хәлләрен, шахта тормышын энәсеннән-жебенә кадәр сорашырга теләсә дә, авызыннан артык сүз чыгарырга теләмәгән Сәхабетдин:

– Бабай, барысы хакында да бер иркенләп сөйләшербез әле, әлегә әйтергә яраганын әйттем – артыгын сорама! – диде, аның хәтерен калдырырга теләмичә, итагатьле генә итеп. – Син авыл хәлләрен сөйлә, ничек монда, чыдарлыкмы?

– Чыдамый кая барасың. – Сәхипгәрәй, башындагы искерә төшкән бүреген артка этте. Чоландагы салкыннан куырылып, сырмасының төймәләрен эләктерде. – Синең кебек авыздан кыек сүз чыга күрмәсен дип, телне теш арасына яшереп яшәп ятыш... Ат урынына үзез без жигелдек инде, кияү, хатыннар, бала-чагалар жигелде... Эшләп-эшләп тә ярый торган түгел... Мосаллия әйткәндер инде. Көз көне икмәк белән тотылып, яшь-жилкенчәкне дә төрмәгә озатып бетерделәр. Безнең күрше Мөкәррирне дә алып киткәннәр иде, бер уч бодай өчен. Аның үлү хәбәре килде, чын булса, төрмәдә кое чистартырга төшкән жирендә үлгән. Хәнифне дә утырттылар, Мотажирны да – безнең Гөлжәннәтнең сабакташлары, әле ямь-яшел егетләр бит. Эх-ма! Урласаң – төрмәдә үлсәң, урламасаң – ачлыктан үз өңдә... Быел бигрәк интегә авыл, кеше инде орлык бәрәңгесенә кагыла башлады. Көн туса, күрше-тирә авыллардан да теләнчеләр йөри. Бөтен жирдә шул хәл: ашарга юк. Булганын заем дип кырып-себереп алырга гына торалар. Сыер асраганнар ничек тә чыдарга тырыша...

– Шулайрак икән шул хәлләр... – Сәхабетдин башын игән килеш бер ноктага төбәлеп торды. – Бабай, син ничек тә минекеләрне ташлама. Үзәң әйтмешли, сыер булгач, ачка тилмермәсләр анысы... Мин үзем белән нәрсә буласын белмим. Фронтка озатырлармы, шахтада калдырырлармы...

– Баш исән булсын, кияү. Сугышы да бетеп, дөньялар тынычлансын инде берүк. Бигрәк йончыды халык, бетәште. Мосаллия сөйләгәндер, ничек итеп Минзәлә глублинкасыннан симәнә алып кайтуларын... Ыкның бозлы суында чыланып, шакранлап кайтып егылды бит балакайлар. Мосаллия дә барды, Гөлжәннәт тә. Кайтып кергәндә, чыкмаган жаннары гына калган иде...

Сәхипгәрәй, күңеле йомшарып китүгә кыенсынгандай, маңгай һәм күз тирәсен кат-кат сыпыргалады.

Бер төркем хатын-кызларны орлык алып кайтырга дип, Минзәләгә жибәргәндә, көннәр тәмам язга авышкан иде. Киткәннәргә дә, өйдә калганнарны да шомга салганы – Ык елгасына су гына төшә күрмәсен дигән уй иде. Минзәлә ягында бүленеп калсалар, ни рәвешле кайтып житәрләр дә бер-берсенә нурлы йөзләрен кайчан гына күрерләр... Юраган юш килә шул: кичен, ат арбасына капчык-капчык орлык төяп, Ык ярына житкәч, боз өстенә су жәелгәнне күрәп, кызларның йөрәге табанга йөгәрдә. Каршы ярга ничекләр чыгарлар? Әгәр ат белән бер-бер хәл булса, барысын жыйнап, шунда ук төрмәгә озатачаклар. Капчыктагы симәнәгә су керсә дә, һәммәсен шул язмыш көтә... Кызларның кайсына унбиш, кайсына уналты яшь, араларында Мосаллия кебек аз-маз дөнья күргән бер-ике хатын бар. Кемгә таянырга, кемнән киңәш сорарга?.. Ахыр чиктә арбадагы капчыкларны һәрберсе үз иңнәренә күтәрде дә, тәвәккәлләп, атны, каты эзне тоярап, буш арба белән алдан чыгарып

жибәрделәр, үзләр, тездән бозлы суны ера-ера, арба артыннан атладылар. Юешләнә күрмәсен дип, нәзек иңбашларга салган капчыкларда – колхоз кырларына дигән симәнә генә түгел, анда – үзләренә дә, өйдә дүрт күз белән аларны тилмереп көтеп торганнарның да язмышы иде шул.

Бозлы суда тәннәре генә түгел, жаннары, желекләре куырылып катарга өлгергән кызлар капчыкларын арбага урнаштыргач, Качкынга кадәр арба янәшәсеннән йөгереп кайттылар. Аяктагы тула оек та, чабаталар да әүвәл лычма су булып, аннан шакраеп катарга өлгергән иде – еллар үткәч, буыннарда төшәчәк сызлау булып, чир булып каткан иде алар...

Ул елның язы авыл өчен канлы таң булып атты. Кар астында шыткан бодай башагында яшәү суты күрәп шатланганнарны үлемнең ыржайган шәүләсе кочак жәеп көтеп торган икән. Ә бит ул бодайда икмәк тәме тойганнар иде! Жиңү күргәннәр иде! Ачлыкны жиңү! Инде озын кышны ничек тә жан асрап, этеп-төртеп уздыргач, яшәү вәгдә итеп туган язда – аның кузгалагында, кычытканында, балтырганында, кукусында тамчы-тамчы яшәү көче көтеп торганда, шул язга атларга нибары бер адым калганда, бодайдан – чын бодайдан! – пешкән икмәктә үлем шаукымы булып дип кем уйлаган?!

Кемнәндер Сулы чокыр ягындагы, кемнәндер Озын Куак буендагы басудан көздән калган бодай башагы жыеп кайтканлыгы, шуны киптереп, он итеп тарттырып, ипи пешерүләре авылга яшен тизлегә белән таралды. Аякта атларлык көче булган олысы-кечесе шунда ашыкты. Эчкә баткан күзләргә өмет нуры кереп тулгандай булды, как сөяккә калган гәүдәләргә әллә каян гына көч иңде.

– Сөзнә саклап утырып булмас, иртәгә мин дә тәвәккәлләрмен, – дип сөйләнде Фатыйма әби, күршәләренә ияреп, бүген үк басуга юл тотмавына берәз көяләнәп.

– Әбекәй, Гарифжаннар да башак жыеп кайткан, капчык белән! – дип күзләрен ялтыратты Фарсель, яшәтәшенең көндез үк «без бүген ипи пешерәбез!» дип, авыз суын корытып сөйләвен хәтеренә төшереп. – Мин дә иртәгә синең белән барам! – диде, өстенә элөп, урамга чыгып китешли.

– Бара, ди. Апасңны кем карый... – Әбисе аның артыннан мыдыр-мыдыр сөйләнәп калды, үреләп, тәрәзгә күз салды. – И озаклады инәгез, исән-сау гына йөрсен берүк! – дип, бу юлы үзәлгә уйнап утырган Хәниягә дөшкәндәй итте. Мосаллия ат жигеп, Пучыга киткән иде. Ул өйдә булмагач, балаларның үзләрен генә калдырып, басуга китәргә уйламады карчык, киләненең яңгыр астында арып-талып кайтып керәсен чамалап, кайтышына мунча да яккан иде. Ут-күз чыга күрмәсен дип, аны да саклап кына торыш, калдырып чыгып китә торган түгел...

– Мулла түткәй, Мулла түткәй! – дип, сулышы кабып ишектән атлаган кыз баланың кем икәннән дә тиз генә аңларлык түгел иде – битен-күзен шакмаклы шәл белән томалаган, сүзләре өзек-өзек кенә ишетелә. – Сәхипгәрәй абзыйкай кереп әйтергә кушты... Берүк, ди, шыткан бодайга якын килмәсеннәр, ди, агулы, ди. Ипи пешереп ашаганнар кан коса, ди... Киттем, бүтәннәргә дә әйтергә кирәк! – Ай күрдә – кояш алды, кыз бала, үз артыннан шомлы сүзләр калдырып, яшен тизлегә белән чыгып та югалды.

Аның эйткәннәре тиз генә башына да барып житмәгән Фатыйма әби, тамырлары бүртмәч-бүртмәч күренеп торган ике кулын тез өстенә салган килеш сәкегә – чүпрәк кисәкләре белән уйнап мәшәләнгән Хәния янына килеп утырды. Уйлары чуалып китте.

– Алла гына сакласын, Алла гына сакласын, – дип, өзлексез кабатлады ул, күрше-тирәнең кыр казларыдай тезелеп басуга киткән хәтер түрәннән үткәргәч. – Рокыя апаңнардан гына урап керәм, балам, уйнап кына утыр, жәме... Бу абзыкаң да, тапты чыгып югалыр вакыт... – Шулай каударланып сөйләнә-сөйләнә, мич аралыгындагы сырмасын эләктереп алды да, юка жулыгын гына башына урап, чыгып та китте.

«Ярый ла бармаганмын! Балакайларымны харап итәсе булганмын! Ярый ла житешмәгәнмен!» – Бу уйларның алдавыч икәннән белми иде әле Фатыйма карчык...

Кичен, юлдан өс-башы пычранып, лычма булып кайтып кәргән киленен, «аяктан егыласың бит, йөгер тизрәк! Хәнияне үзем юындырырмын», – дип, кулына селте суы тоттырып, мунчага жибәрде дә, пәрделәрне яхшылап тартып, мич янәшәсенә, идәнгә намазлыгын жәйдә. Андый чакта балалар шым булалар, икесе дә үзалларына тын калып, әбиләренә намаз укып бетергән сабыр гына көтеп торалар. Бу юлы да Хәния уен белән мавыкты, Фарсель, мич аралыгындагы кисмәктән чишмә суы чумырып эчкәч, сәкегә, апаеның аяк очына бөгәрләнеп ятты.

Әбиләре намаз укып бетергәндә дә, малай нәкъ шул халәтәндә ята бирде. Фатыйма әбисе башта аңа артык игътибар итмәде, авыз эченнән «ләә иләәһа илләллаһ» дип кабатлый-кабатлый, самавыр тергезеп жибәрде, калын тастымалга төрөлгән чүлмәкне тотып карады: килене чыгышка тары өйрәсе суынып китмәсен диюе иде.

– Тор, улыкаем, инәң чыкса, ашагач, мунчага китәрсен, – диде, оныгының тавыш-тынсыз ятуын килештереп бетермичә. – Атагыз калдырып киткән кер сабынын пычак белән кисеп кенә жибәрәм, сез бала-чагага тоттыра торган түгел, юк итәсез дә куясыз. – Сөйләнүенә башка вакыттагыча жор телле җавап ишетелмәгәч, сәке янына килеп, Фарсельнең кулына орынды. Малайның бармаклары утлы тимер диярсен – кап-кайнап иде. Әбисе, аптырап, аның маңгаена кагылды – мунча миченнән бөркелгәндәй, кайнарлык бәрде.

– Өстәгъфирулла! Ут булгансың! Тирләгән килеш салкын су эчмәгәнсеңдер бит?

Малай хәлсез керфекләрен көчкә тибрәтеп, юк дип, баш чайкады.

– И бер Аллам! – Әбисе коты очып читкә тайпылды, янә оныгы янына килде. – Берәрсендә... ипи-мазар ашамадыңмы?

– Гарифжан бирде. Ярты кыерчык. Өз генә... – Малай, көндез дуслы белән бура эченә утырып, яңа пешкән икмәк телемен бүлешеп ашагандагы тәмне янә татырга теләгәндәй, телен ялагандай итте. Ah, аз булды шул ул кыерчык! Кече телгә дә житмәде! Тәмле иде! Баллы иде! Тик... бер генә кыерчык иде шул, Гарифжан тагын ничек арттыра алсын – өйләрендә бала өстендә бала, әле монысын ничек эләктереп чыккан диген... Аз булса да, чын икмәк иде ул! Исләреннән үк башың әйләнеп егылырлык чын бодай икмәге! «Өткәй салды!» – дип мактанды Гарифжан, уч төбенә элөгеп калган икмәк валчыкларын, бөртеген дә жиргә төшермичә, кадерләп кенә авызына

озатып. – Иртэгэ күбрэк итеп апчыгармын, яме!» – дип юатты дустын. Тел очына элэккэн шушы олы шатлыкны күтәреп йөрү хәлдән тайдырдымы – юешләнөп беткән аякларын капка төбөнә сөйрәп кенә кайтты Фарсель. Өйдә бөтенләй тәне изрәде: күз кабаклары аска тарта, тамак кызыша, баш өстендәгә түшәм идән белән бер булып әйләнгәндәй тоела башлады.

– Бер Аллакаем, бер Аллакаем! – Фатыйма әби, үзе учак ялкынына элэккәндәй, баскан урынында ни кылырга белми бөтерелергә тотынды. – Нихәлләр итәрбез, анаңа ниләр генә диярбез?.. Кая соң... кипкән мәтрүшкә, жүкә чәчәгә бар ие бит... – Каушауданмы, ашыгуданмы, карчыкның күзаллары караңгыланып киткәндәй булды. Куллары, аңына буйсынмаган килеш кенә, әллә каян гына, мөндәр тышлыгына тутырылган кипкән үләннәр эзләп тапты.

Ул тәгәрмәчтәгә тиен урынына мич алдында бөтерелгәндә, ишек кагып, Сәхипгәрәй кодасы килеп керде. Сәкедә хәлсезләнөп яткан малайга күзе төшүгә үк, бабасы аның янына атылды:

– Кодагый, әллә бодайга барган идеңме? – Үз соравыннан үзе чүгеп киткәндәй булды Сәхипгәрәй.

– Житешмәгән ием дә... Менә бит, гөнаһ шомлыгына, Гарифжан белән эпекәй ашадык, ди. Ярты кыерчык, ди... – Фатыйма карчык, яулык чите белән битен каплый төшеп, ах-ух килде. – Ут яна балакаем, мәтрүшкә кайнатсам дим...

– Үлән генә булыша торган түгел... – Бабасы салкын кулын малайның маңгаена тидереп карады. – Сөт кайнат, ничек тә сөт эчереп тор. Булышса, шул гына булышыр. Үлэт урынына керде бу бодай, кодагый. Он, икмәк булмады – үлэт булды! Иртэгә ун кешегә кабер казыйсы... – Сәхипгәрәй башындагы иске бүреген салып кулына тотты, гажизлектән кысылган күзләрен аска төшерде.

– Өстәгъфирулла! – Фатыйма карчык, аягөсте баскан килеш кенә, авыз эченнән дога укып, битен сыпырды, болай да куркынган йөзеннән бөтенләй кан качты. Ул нәрсә эшләргә жыенганын, ни эшләргә тиешлеген онытып, кодасына карап катты. – Ун кеше дисеңме?

Сәхипгәрәй эндәшмәде. Кулын тагын малайның ут янган маңгаена куйды.

– Кая, жәтрәк сөт кайнат дим, кодагый!.. Улым, тамагыңны күрсәт әле, авыртамы?

– Өзрәк кенә, – зарланырга яратмаган малай шулай диде дә авызын ачты.

Барысының бәхетенә, Фарсельнең гомере бетмәгән иде. Агулы икмәкнең уч төбедәй генә кыерчыгы элөгеп, авыруга сабыштырса да, әбисенә, бер генә минутка да яныннан китмичә, әледән-әле сөт эчереп торуй үзенекен итте: малай башкалар шикелле кан косып ятмады, беркадәр вакыттан соң терелеп, аякка басты. Тәне кызышып, урында ятканда, өйдәгеләрнең аның өчен нигә бу кадәр жан атып өзгәләнгәнән аңлап бетермәгән иде. Авылның коргаксып калган урамнары белән күзгә-күз очрашкач, ачы чынбарлык бала гына булган малайны кисәк олыгайтып жиберде. Уң белән кайсы капкага барып орынырга белмәсәң, әбисенә яшьле күзләре читкә борыла: и-и улыкаем, юк бит инде алар, юк бит инде... Гарифжан да, күршесе, дусты, яшьтәше... Үзе генә түгел, өй эчендәгә башка балалар да, этиләре дә – берсе дә калмаган. Авылның 67 кешесен алып киткән икән кара әжәл... Кан косып чирләгәннәрне

Пучы бүлнисенә илтсәләр дә, врачлар гына алып кала торган түгел... Зиратта кабер казырга житешә алмыйлар, үлгәннәрне берәмләп түгел, бер кабергә барысын бергә жыеп күмәләр... Күмәргә өлгермәгәннәрнең мәетләрен, энә, Барый абыйларның бушап калган йортына китереп тезгәннәр...

Акыл кабул итәлмәслек бу хәбәрләр бала йөрәге өчен түгел иде. Ышанырлык түгел... Шуңа да Фарсель түзмәде, әбисенәң «чыгып йөрисе булма!» дигән сүзләренә колак салмыйча, ул абзар тирәсендә кайнашкан арада, урамга жыенды.

– Абызый, мин дә чыгам! – дип, Хәния дә киemenә барып ябышты.

Ике бала, абыйлы-сеңелле, эңгер иңеп килгәндә, житәкләшеп, капка төбенә чыгып бастылар. Фарсельнең күзе иң тәүдә каршыдагы Барый абыйлар йортына төште: ишегалдында берәүнең дә йөргәне күренми иде. Әбисеннән ишеткән, башка сыйдыра алмаслык сүзләр әле авырудан ныгып та житмәгән тәнне калтырарга мәжбүр итсә дә, ул якка таба атларга шүрләтсә дә, болай каккан казыктай басып торырга жыенмады, сеңлесен ашыктырып, күршеләр йортына таба китте.

Гомер булмаганны, Гарифжаннарның ишегенә йозак салынган иде. Хәерчелектән тилмергән өйнең тәрәзәләрендә коточкыч чынбарлыкны яшерерлек юньле-рәтле пәрдәләр юк иде: ишегалды ягындагы кыеш тәрәзәдән эчкә үрелеп карагач, Фарсельнең башы әйләнеп китте. Стена буйлап, кеше гәүдәләре тезелгән иде. Әле кайчан гына Гарифжанның энеләре шакмак уйнап утырган сәкедә дә шундый ук гәүдәләр ята.

Малай ни рәвешле артка чигенгән, сеңлесенә кулын эләктереп алганын, капкага таба атлаганын абайламады. Башы түнде, баягыча, тәнәң калтырау йөгерде, күзләрен яшь элпәсе каплады. Күргәннәре бары төш кенәдер, саташып, тәнә кызышып ятканда, күзалдына әллә нинди күренешләр килеп йөдәткәндәй, менә хәзер дә куркыныч бер мәхшәр аның аңын бимазалыйдыр. Күзләрен ачып, уянып китәр дә көн яктысын, капка төбәндә зур киез итекләрен сөйрәп чыккан дусти Гарифжанны күрәп алыр. «Малай, белсәң иде, шундый куркыныч төш күрдәм!» – дип, Фарсель аңа үзенә күргәннәрен сөйләп жибәрер...

Тик болар берсе дә төш түгел иде. Агулы булган икән ул бодай башагы, кар астында шытып, агуга әйләнгән... Канлы үләр авылының ирен-хатынын, яшен-картын, бала-чагасын аралап тормаган. Ач үлемнән котылып калырга өметләнеп, куана-куана бодай башагы жыеп кайткан, аны он итеп, авызына икмәк тәме татыткан бик күпләрне үзенә ерткыч кочагына алырга өлгергән иде. Сыеры булганнар, сөткә тиенгәннәр генә бугаздан каптырган бу афәттән мөгжиза белән котыла алганнар иде...

Мәктәптә укый башлагач, вакыт үзенә агышын үзгәртте.

Качкында башлангыч мәктәп булып, ул Зәйнулла байдан тартып алынган ике катлы өйдә урнашкан иде. Балалар өскә катта укыйлар, дәрестән гамь качкан мәлдә, укытучы апаларына сиздерми генә, тәрәзәдән урамны күзәтәләр. Бигрәк тә каршыдагы биек каланча күзгә тарта да тора: аңа сабан төрәнә элөп куйганнар, аста, баганага терәп, саллы тимер таяк бастырганнар. Кайда да булса янгын чыкса, шул тимер таяк белән төрәнгә

каты итеп суга-суга, хэбэр саласылар икэн. Малайларның кайберсе шундый хэл була калса, сулы чилэк күтәреп, ярдәмгә чабу, батырлык күрсәтү турында хыяллана, тәнәфестә бу хакта сүз чыкса, бәхәсләшеп китәләр.

Беркөнне Фарсель кич белән тырыша-тырыша хәрәфләр күчереп язып утырган жиреннән әнисенә шулай дигән иде, Мосаллия сүрән генә елмаеп куйды.

– Ут хәвефен күрергә язмасын инде аны, улым, бидрә белән су сибеп кенә сүндерә торган нәрсә түгел ул... Бервакыт аскы урамда шулай ут чыгып, рәттән биш өй янып бетте.

– Хисам абый сүндермәдемени?

– Өйтеп торасың... Ул чыкмаган утны сүндерергә генә оста. – Әнисенң йөзенә күлгә кунды. – Бервакыт әнкәй рәнжеп сөйләгән иде, Гайнелжинан әбиеңне әйтәм, мәрхүмәне... Колхозда төнге сменада эшкә йөргәч, көндез мунча элдереп жибәргән. Шунда ук килеп житкән Хисам, су сибеп, мичне сүндереп киткән. «Тирес кенә ягам, юынып чыгарга кирәк дип, ни ялындым – колагына да элмәде», – дип елаган иде әнкәй... Әй, дөньякайлар... Ярар, юк-бар белән мавыгып утырма, дәресеңне кара. Апасыңны да өйрәткәлә.

Мосаллия билән уа-уа, өйалдына чыгып китте. Фарсель әнисенң бәби көткәннән чамалый иде: беркөн әбисе белән икесенң сөйләшүе елгыр малайның колагына чалынып калды. Киңчә күлмәк астыннан күзгә ташланып тормаса да, әнисенң йомрыланып килгән корсагына да игътибар итте. Менә кызык! Кемне алып кайтыр икән әнисе? Хәния кебек абыйсыннан бер тотам калмый торган кыз туармы? Әллә рәхәтләнөп, бергә уйнардай энәкәше булырмы?.. Кемнән сорарга да белмәсәң. Алай дип әбисенә сүз катса, җавап алырмын, димә, «күп белсәң, тиз картаерсың», дип, сүзенң койрыгын борып куярга гына ашыга. Ярар, Гөлжәннәт апасы кич утырырга килсә, бер жай табып сорашыр әле. Менә аның белән рәхәтләнөп сөйләшергә була, ичмаса. Фарсельне дә, Хәнияне дә бер дә баласыгып тормый, үзенң бер белмәгәнә юк!..

– Кем туасын мин каян белим, түткәй үзе дә белми инде аны! – дип, күзләрен жемелдәтеп көлдә кунача килгән Гөлжәннәт апасы, жөп эрлөп утырган мәлендә Фарсель шыпырт кына шулай дип сорагач. – Бигрәк бөтен әйберне белөп торырга кирәк үзәң, әй!

– Мәктәптә укытучы Фәния апа да шулай ди миңа, Гөлжәннәт апа! – Малайның түгәрәк йөзөндә шаян чаткылар уйнап алды. – Гөл сорау белән башын катырам...

Гөлжәннәткә балалар янында бик рәхәт: аларның ихласлыгы янында тормыш авырлыгы онытылып тора. Аның үзәң дә, яшьтәшләренә дә, житкән кыз булып килгәндә, замананың камытын жөннәре өзелердәй булып тартырга туры килә шул, нишлисәң, ил белән күргән каза...

Икенче дулкын

«Ныграк как, җилкәй, иңнәремнән»

– Хөрмәтле тамашачылар! Бүгөн залда Фарсель аганың якын туганы, авылыбызның хөрмәтле кешесе Гөлжәннәт апа да утыра. Әле генә укыган шигырь юллары нәкъ менә аңа багышлап язылган икән... Бу урында Гөлжәннәт апаның истәлекләрен тыңлап үтик әле...

Фарсель, әнисе Мосаллия шикелле үк «дастин» буйлы Гөлжәннәт апаның урыныннан кузгалуын күргәч кенә, үткәннәр элмәгеннән арынырга өлгерде. Кара инде, аның хөрмәтенә жыр башкарган мизгелдә, яшен тизлегеннән дә житезрәк уйлар кайлардан гына урап кайтырга житешмәде!.. Өрлектәй улларын бер-бер артлы югалткан Гөлжәннәт апага багышлап язган шигыре яңгыраган арада да туган нигезендә, аскы урамдагы йортлары сәкесендә утыра иде түгелме соң?..

– Фарсельләр буыны ил өстенә килгән бөтен афәтне үз башыннан үткәрде инде ул, – дип ипләп кенә сүз башлады авылның бөтен тарихын төнлә уятып сорасалар да, бөртекләп сөйләп бирә алучы Гөлжәннәт апа. – Нәселләре тырыш иде, гомергә кешегә ярдәмчел булдылар. Менә монда Казаннан килгән кунаклар да утыра, безнең Фарсель үзе язганча, чыпчык күзе хәтле генә Качкын турында бик белеп тә бетермиләрдер әле... Авылыбыз бәләкәй булса да, мактанарлыгы бар аның. Үткән гасыр башында безнең Качкын мәдрәсәсе тирә-якта дан тоткан, Кәрим мулла укыткан шәкертләр арасында кемнәр генә булмаган. Тагын шунысын да әйтим әле: Кәрим мулланың улы Әхим Кәримов – химия фәннәре докторы, академик, гомерен Уфада үткәрде, аның турында Фарсельнең «Авылдашның авыр юл башы» дигән китабын укыгансыздыр. Менә шул мәдрәсәбездә беренче президентыбызның – күрше Әнәк авылы егете Минтимер Шәймиевнең әтисе Шәрип абый да белем алган. Фронтвик шагыйрь Нур Баянны, мин үзем хәтерләмәсәм дә, әнкәем: «Бездә фатирда торып, мәдрәсәдә укыды», – ди торган иде, чыбык очы туган тиешле булган ул. Фарсель бәләкәй чактан ук бик кызыксынучан иде, шук иде, мәктәптә «дүртле»гә укыды ул, математиканы шәп белә иде. Урта мәктәпне Пучыга йөрөп тәмамлады, анда Минтимер Шәрипович белән бергә укыганын беләсездер... Борынына кызлар исә керә башлагач, аулак өйләргә дә йөри иде, Нәкыягә күз атып йөргәнән хәтерлим әле...

– Карале, Гөлжәннәт апа, син минем хакта бөтенесен дә сөйләп бетермә инде, – дип жайлап кына бүлдерде аны Фарсель ага, халык арасында тыенкы гына көлешү барлыкка килгәнән күрөп, үзе дә күзләрен кыса-кыса елмаеп. – Кызлар турындагысын үзем сөйләрмен...

Алып баручы кыз да сүзгә кушылырга жайлы мәл икәнән аңлап алды:

– Фарсель ага, менә бу урында сезгә икенче сорауыбызны бирер идек. Балачак – кояш төсендә булса, яшьлекнең төсен нинди дияр идегез? – диде, сорау язылган тажларның берсен кулына алып.

– Яшьлекнең күзе яшел төстә инде аның, – диде Фарсель, гадәтенчә, җавапка аптырап тормыйча. – Утка керәсеңме, суга төшәсеңме – шул яшеллеген белән барысын да үткәреп жибәреңгә көч табасың... Беренче дулкын китереп сылаганда ук, башыңны иеп, бирешергә исәп тотып утырсаң, тормыш арбасыннан чәчрәп төшөп тә каласың... Менә миңа, армиягә китәр алдыннан ук, врачлар: «Ике ел гомерең калган», – дигәннәр иде...

Мәктәп еллары да – яшел күлмәкле яшьлекнең әле жыерчыклар-сырлар кунарга өлгөрмәгән жилфер-жилфер итәге иде...

– Бөгелмәдә укытучылар хәзерләү мәктәбе бар икән, без Кәүсәрия белән шунда бармакчы булабыз, әйдә син дә, безгә дә күңеллерәк булып, – диде беркөнне сабакташы Чулпан Фарсель белән сөйләшкәндә, сүз уңаеннан

гына. Пучының урта мәктәбен тәмамларга жыенган яшь-жилкенчәкнең кая укырга керергә дип баш ваткан чагы иде. Кайда гына укысалар да, Качкында – Фәния апалары да, Кәрим абыйлары да, Зөбәердә – математиканы су кебек эчәргә өйрәткән Шәмсия апалары да укытучы дигән сүзнең олылыгына ышандырган, үз һөнәрләренә гашыйк иттергән иде. Кәүсәриягә аптырыйсы юк, ул беренче класстан ук гел «биш»легә укый, тырышның тырышы, кая керәм дисә дә, барып керер. Фарсельнең көндәлегендә күбрәк «дүрт»леләр балкып утыра, Кәүсәрия шикелле үк мактана алмый.

Кәүсәриянең бабасы Фәтхетдин белән Фарсельнең бабасы Зыязетдин – кан туганнар иде, балалар да кечкенәдән бер-берсен якин туган күрү, ике өйне бер итеп, аралашып үстеләр. Шуңа күрә буй житкергән егет аның да Бөгелмәгә жыенганын ишеткәч, икеләнеп тормады, кызларга ияргә ниетләне. Әдәбият укытучысы булса, начармыни? Зөбәердә жидееллык мәктәптә укыганда да, Пучы мәктәбендә дә әдәбият дәресендә сер биреп торганы булмады, шигырьләр дә языштыра... Аулак өйләрдә, йөзек салыш уйнаганда, жәза чыкса, үзенең шигырьләрен укып котыла...

Калага китсә, дөнья күрер, әтисе дә шулай ди. Кырык жиденче елда гына авылга бөтенләйгә кайтып төшкән Сәхабетдин «дөнья күрү»нең ни икәнен яхшы аңлагандыр – улының бар нәрсә белән төбөнә тоз коеп кызыксынуына артык сүзләрсез генә җавап бирергә тырыша. «Укырың, үзең аңларсың», – дип котыла күп очракта. Аны әледән-әле Пучыга чакырып, тикшереп торалар – эсирлектә булганлыгын онытырга ирек бирмиләр... Ир-атларга кытлык булу сәбәпле, әллә оештыру сәләтен, булдыкылыгын исәпкә алыпмы, шулай да авылга бригадир итеп куйдылар үзен, басу-кырдан кайтып керә алганы да юк этиләрнен. Гаилә дә ишәйде. (Эти кеше авылга кайтып киткәннән соң 45 нче елны Нәҗип туган иде, аннан Хәмдия, Васил, соңыннан, Фарсель абыйсы белән икесе арасында төп-төгәл егерме ел калдырып, Зөфак «пәйда» булды).

...Тик Бөгелмәдә уку язмаган булып чыкты.

– Фарсель, без документларны кире алып кайттык, Минзәләгә медучилищегә бирдек. Син нишлисең? – дип, егетнең ушын ала язды кызлар, жәйге кыр эшендә дөньясын онытып йөргән сабакташларын әле генә искә төшергәндәй.

– Анда берүзем нишлим, мин дә алып кайтам алайса, – диде егет, аптыраудан чак телсез калмыйча. – Сөзгә ышансаң...

Үпкәләп, вакыт сузып торыр чак түгел иде – колхоздан рөхсәт сорап, Бөгелмәгә чыгып киткән егет документларын берничә көннән соң көчкә эзләп тапты. Әдәбият бүлегенә дип тапшырылган документлар ни сәбәпледер математика бүлегенә кереп, адашып киткән иде.

Аларны эзләп тапканда, башка югары уку йортларына тапшырырга соң иде, кабул итү комиссиясе эшен төгәлләгән булып чыкты – кая барырга дигән сорауга җавап табылмаган килеш, авылга эйләнеп кайтырга, жиң сызганып, янә кырга чыгарга туры килде.

Аның кәефе чамалы икәнә йөзенең чыккан булгандыр, практикага килгән агроном Тимершәех абыйсы беркөнне:

– Фарсель, нишләп болай балтасы суга төшкән кешедәй йөрисең әле бу арада? – дип, турыдан ярып сорады.

Фарсельнең зарланасы килми иде, артыгын жәелмичә, үз мажарасы хақында кыска гына итеп бәян кылды.

– Ә син бер дә кайгырма, теләсән, мин укыган жиргә – Тәтешкә техникумга бара аласың, әле соң түгел. Анда агрономнар эзерлиләр, какраз синең өлкә! Жир эшен яратасың, син үстергән кыярлар турында авыл халкы тел шартлатып сөйли, – диде Тимершәех, егетнең бакча белән женләнгәннән хәбәрдар булып. – Авылда син әллә кайчан иң беренче булып яшелчә үстәрә башлагансың дип сөйлиләр, дөрестер бит?

– Анысы дөрес, – диде Фарсель, иң беренче итеп үстергән кыярларын исенә төшергәч елмая-елмая. – Әткәй кайтасы елны орлыктан үзем утырткан идем бакчага. Су сибә торгач, беләк буге булып үсте алар, әткәй кайтмыйча өзмим әле ди торгач, саргаеп беттеләр.

– Аның каравы, үстергәнсең бит, маладис! Каян башыңа килгәндер...

Ул чагында авылга Минзәләнең рус авылыннан Качкынга сатучылар килгәнне хәтерли әле Фарсель. Мичкә-мичкә тозлы кыяр, помидор, кәбестә алып килгән иделәр. Авыз суын корыта-корыта, мактый-мактый ашады халык шул мәлжәрәп беткән тозлы кыярны. Мәктәптә укытучының яшелчәне орлыктан үстәрәп булганлыгы хақында сөйләгәннен ишеткәч, малайның йөрәгенә ут үрләде: эх, өй янындагы бакчада үзең бәләкәй генә орлык утырт иең дә мичкәләп тозларлык кыяр үстер иең! Вәт әнисе шатланыр иде! «Агурис! Салёный агурис! Хрустячи!» дип, авыз суын корыта-корыта мактап саткан маржаларныкы ише генә булмас иде...

Ниятләсә, шуңа тотынмыйча каламы инде? Баксаң, кыяр орлыгын әллә кайда Каф тавы артында түгел, күршедәге Пучы базарында да саталар икән бит...

Күрчә, сөйләшә белсәң, туфрақ та синең һәр сүзегңне, алай гына да түгел, ымыңны аңлый икән! Әлегәчә чүп үләнә үсеп утырган жирне казып, тырмалап, аның мантый ярмасыдай таралып торган кара туфрагын учыңда тотып карый-карый түтәл ясаганда, малай шаккатты: шушы түтәлгә әлегә юеш кульяулыкта шытып яткан, күз карасыдай күргән берничә бөртек орлыкны төртеп куй да берникадәр вакыттан соң кетердәп торган кыяр өзеп аша, имеш... Ничектер үзе дә ышанып бетә алмаган, әкияткә охшаш бер күзаллау иде бу. Шунысы гажәп: әгәр шулай икән, нигә соң әле күрше-күләннең, әби-бабайның берсе дә моңа кадәр авылда шушы орлыкны үстәрәп карамаган? Алма дигәннәрен дә, урлап кына, Фәррах бабай бакчасынан авыз итәләр... Анысы да кыргый алмагач, алмасы авызны бөрештерә, әчедән дә әче... Их-ма, әтисе тизрәк кайтсын иде дә, нигә, ни өчен, ник алай икәннен яхшылап аңлатсын иде. Асаба чишмәсе буеннан гына икәүләп эрәмәгә төшәрләр иде, андагы карлыганны, бөрлегәнне өй тирәсендә дә үстәрәп булмый микән...

Малайның хыяллары шулкадәр татлы иде, ул аларны Фатыйма әбисенә дә чишеп салды. Тик болай да эш күплектән кылны кырыкка ярырдай булып дөнья көткән әбисе, ачуланмый гына:

– Кит әле, улыкаем, исәр сөягегңне калкытып йөрмә әле, – дип кую белән генә чикләнде.

Әтисе кайткач, ул хыяллар тормышка ашты бит, әй! Сугышка дип чыгып киткәндә, орчык буге гына булып калган малаеның: «Өти, син кайтуга менә

нинди кыярлар үстердем!» – дип зарыгып каршы алуы күрешү шатлыгынан, үзенең газизләре янына бөтенләйгә дип кайтуынан болай да күңеле йомшарган Сәхабетдинне әллә нишләтеп жибәрде. Ул үзе кадәр булып килгән улын кочагына алды да күзләренең дымлануын күрсәтмәскә тырышып:

– Улым, кулыңнан килә икән, рәхмәт сиңа! Әллә ниләр үстерербез, дөньялар гына тыныч булсын! – диде, Фарсельнең шатлыгына тагын да очар канатлар куеп.

Өткәйле йорт – жылы йорт, аның тәрәзәсеннән жил өрми. Ишеге шыгырдап ачылмый. Өстәле буш булмый. Капкасы юкә бау белән генә бәйләнми. Бакчасында күпләп-күпләп, кыяр үсә! Койма буйларында алмагач үсентеләре, кура жиләкләре баш калкыта!.. Минзәлә районындагы «Дружба» колхозының бакчачылык белән шөгыльләнүен белгәч, шунда ук барып, әллә никадәр үсентеләр алып кайттылар.

Эш агачы һәрвакытта мул итеп китерер жимеш, дигәннәре шигырьдә генә түгел икән, агайне... Жир белән күзгә-күз карап сөйләшә белсәң, вакытында ашлап, сулар сибеп торсаң, аның күкрәгендә әллә ниләр үстерергә була икән! Яратырга, бары тик жирнең үзен, аның кара туфрагын жаныңның бер өлеше итеп яратырга гына кирәк икән! Әнә бит, хәзер жәй саен кыярын да, помидорын да, суганын да, сарымсагын да үстерәләр, әниләре аларны ничек кенә итеп тозламый да нинди генә салатлар ясамый! Теге вакыттагы сатучыларның тозлы кыярларын мичкәсә белән бәрәп ега...

Тимершәех абыйсының «жир эшен яратасың» диюе егетнең күңелен тәмам алгысытып жибәрде. Чыннан да, нигә тәваккәлләмәскә әле? Ныклы белем алса, туфракның нинди генә серләре ачылмас...

Киңәш бирүчесенә мең рәхмәтле булып, Фарсель Тәтешкә китеп барды. Укырга, тагын да күбрәк өйрәнергә теләге көчле иде, укытучы булмаса да, ятып калганчы атып кал дип, техникумга юл тотты.

Өч ел уку дәверендә тегеләй дә егарга тырышып карады язмыш, болай да. Берсендә бигрәк аяусыз кыланды, ашлама сынау түгел, гомерне сынау булды ул...

Мәскәүдән чүп үләннәренә каршы көрәшә торган гербицид жибәргәннәр, техникум студентлары Тәтештән ерак түгел бер рус колхозында практика вакытында шуны сынап карарга тиеш икән. Яшьлек – жүләрлек, димәсләр иде аны...

Егетләрнең берсе агуны эзерләп торырга, икенчесе насосны көйләргә, өченчесе шлангны тотып сиптерергә тиеш иде. Шау-гөр килеп көлешкән-шаярышкан мәлдә, ул егет агу аккан шлангны иптәшләренең өстенә төбәде. Шаяру мизгелнең бер өлешендә фажигагә әверелде: егетләрнең күзләренә, авызларына яндыргыч агу кереп тулды...

Бу кара шәүләне кайчандыр, кайдадыр күргәне бар иде, ахры... Фарсельнең күзалдынан балачагында агулы икмәк ашаган чакта сәкедә саташып, ут янып яткан чагы йөзеп үтте. Менә, менә, ул көннәрдә аның аяк очында шушы шәүлә саклап утырды түгелме? Үзе белән каядыр ияртеп китәргә жыенып... Тик ул чагында кем-кемне дигән көрәштә Фарсель жинәп чыкты бит! Китәр сәгате сукмаган иде! Бу юлы да жиң очыннан шул шәүлә тарткалый түгелме? Үзе белән чакыра... билгесезлектә... Бөтенләйгә... Тик әле бик иртә шикелле... Телгә алып сөйләрлек бернинди файда

күрсәтә алмады әле. Ни әтисенә, ни әнисенә... Авылына, туганнарына... Авылдашларына... дусларына... Кешеләргә...

Көчә житәрлек булган икән. Больница ятагыннан үз аякларына басып кайтып китте егет. Аннан соң да әллә никадәр тикшерделәр, шифаханәгә юллама бирделәр. Тәтешкә әйләнәп кайткач та, табиблар катына әллә ничә тапкыр жибәрделәр.

– Да-а, егет, кызганыч, бик кызганыч... Күп булса, тагын ике ел гомерең калган синен, – диде аларның берсе, гомер тиклем гомергә хөкем чыгарырга хакы юклыгын бөтенләй белмичәмә, әллә белмәмешкә салышыпмы... – Күп булса, ике ел...

Табиб әйткәч, дөрестер. Агу тиклем агу жаныңа, тәнең таралсын да... дөрестер... Ә бит уйлап карасаң, ике ел да аз гомер түгел! Әллә ниләр эшләргә өлгерергә була! Бу вакыт аралыгын кулыннан килгән кадәр игелек кылып, туган жиренә файда китереп үткәрә алса, бәлки, ул тиклем үкенечле дә булмас... Югары белем дигәнә хыялда гына калмасын – тизрәк документларны авыл хужалыгы институтына илтәп тапшырырга кирәк. Аннан армиягә китү ягын уйлыйсы булып. Армия хезмәте үтмәгәнне егеткә санамыйлар, ул бурыч өстә эленеп калмасын – военкоматка барып гариза язарга кирәк...

Башта туган ягы Актанышның Адай авылында практика үтәп, аннан Арча районында агроном булып эшли башлаган егет авыл хужалыгы институты студенты да булып куйды.

Кирәк дип тапканын тиз арада эшли торган егет солдат булам дигән ниятен дә озакка сузмады. Тик военкоматтагылар гына киресенә каткан булып чыкты: кара инде син моны, саулыгының барлы-юкы икәнән белми, армиягә барам дип хыяллана!.. Шулай да үжәтнең үжәте булган егетне үз теләгеннән кире кайтырга күндерә алмадылар: топографик частка топограф-геодезист итеп билгеләп, Кавказ тауларына жибәрделәр.

Менә кайда иде ул табигать һәм кеше бергәлегә! Менә кайда ул тәнгә дә, жанга да дөва: күккә тиеп торган таулар кочагында, көн саен су коенган Кара диңгез дулкыннарында, сулышны ачып исә торган саф җилләрендә... Беркадәр вакыттан соң Азәрбайҗан, Әрмәнстан, Грузия республикаларын айкак чыгу, самолётта очып, кайда нинди авыл, ничек урнашканын төшереп йөрү, жәй көне дә тау түбәсендә ялтырап яткан көмеш кар катламына карап соклану... Иптәшләр әйбәт, ашау зарланырлык түгел, солдатка ни – тамагы тук булса, даулар нәрсәсе юк... Азәрбайҗанда балыкчылар белән дә дуслашып беттеләр, жәтмәләренә осетр балыгы эләксә, башында хач сурәте бар, мөселманнарга хәрәм дип, үзләре ашамыйлар – солдатларга бирәләр. Яшьлекнең әле ул чорда хәләл белән хәрәм турында уйланыр чагымы?..

Фарсельнең солдат булып, менә шушы таулар кочагына эләгүе, үзе өчен ачкан табышлары язмышның бер бүлгәе булган икән...

Беркөнне, су өсте тигезлегеннән бер чакрым биеклектә, үзәнлектә урнашкан авылда теодолит күтәрәп, фәнни-тикшеренү эшләре үткәргәндә, кыяфәте белән татар картына охшаган бер бабайны очратты. Какчарак гәүдәле, жыйнак сакал-мыеклы, башына каракул бүрек, өстенә камзулга охшаш киём кигән бабай уртача буйлы, түгәрәк йөзле яшь егетнең елмаебрак сәлам бирүенә күңеле булып, үзе дә елмаеп алды сәламне.

Бу авылда яшьләре йөздән артып киткән сиксэнләр кеше яши дип, бер шаккатырганнар иде инде, бу бабай да шул тирәгә житеп киләдер, мөгаен. Жил кискән, кояшта янган йөзенә карап, төгәл генә чамалый торган да түгел. Күзләре шактый жете күренә.

Сәлам алышудан башланган сүз жебе бик тиз дустанә тәгәрәп китте. Фарсель баядан бирле тел очын кытыклап торган соравын бирергә ашыкты:

– Бабай, сезнең авылда йөзьяшәрләр күп, диделәр, чыннан да шулаймы ул?

– Мин, олан, борынгы инде, йөзне эллә кайчан уздым, – диде карт, нич исе китмиң. – 155 яшь тулды.

Аның сүзен шаяруга алган Фарсель тешләрен жемелдәтеп елмайды:

– Бабай, шулай да дәрәсән әйт инде, йөзгә еракмы әле?

Аның ышанмавына үпкәләмәде карт, борылып, күзләрен кыса төшөп, кемнеләр күзләде дә, ерактарак атка атланып торган ир-егеткә ымлады:

– Анавысы минем олан, улым – аңа 121 яшь. Шуннан минем яшьне үзәң чамала...

Барыбер ышанып житмәде Фарсель, бабайның шуклануы дип кенә кабул итте.

– Миңа егерме генә тулып китте, врачлар ике ел яшисең калган дигәннәр иде, алар әйткән вакыт та кимеп бара, – диде егет, искиткеч гадәти бер әйбер турында гына телгә алгандай.

Карт, сөйләмәсәнә дигәндәй, тамырлары беленеп торган арык кулын селтәде.

– Әкият.

Сүзләренең әкият түгеллегенә ышандыру өчен Фарсель үз тарихын кыска гына итеп сөйләп бирде.

– Мин менә гомер буге тауларда яшәдем, үзәнлектән үзәнлектә күчә-күчә көтү көттем, гел табигать биргән ризыкны ашадым, яшелчәдән, жиләк-жимештән өзәлмәдем, итне атнага ике тапкыр ашасам ашаганмындыр – авыруның ни икәннән белмәдем, – диде бабай, егеткә сынаулы карап. – Аракы эчмәдем! Ә менә үзем ясаган шәрабны көн саен бер стакан эчәм! Колагыңа киртләп куй, сиңа да өйрәтәм, минем кебек көн саен шуны эчсәң, ике ел түгел, ике йөз ел да яшәрсен, – дип кеткелдәде карт, кура жиләгеннән ни рәвешле төнәтмә ясарга, шуны ничек эчәргә кирәклеген тәмләп сөйли-сөйли.

Аның яныннан аерылып киткәндә, Фарсельне бер караганда аптыраулы, бер караганда сокланулы – каршылыклы хисләр өермәсе биләп алган иде. Кызыкмы, кызганычмы? Татар авылларында зиратта йөргәндә игътибар итеп, үзенә ачыш ясаганы булды: кабер ташындагы язучы халыкның уртача гомер озынлыгын кырык-илле яшь дип күрсәтә иде. Ни өчен татарда кешенең яшәү озынлыгы шулай бер карыш кына? Тормыш авырлыгы гына сәбәпме? Ә менә биредә, тау-таш арасында гомерен көтү көтеп уздырган халыкның тормышын жиңел дип әйтеп булырмы? Тик яшиләр бит! Шушы авырлыклар белән чыныга-чыныга, гасыр узып яшиләр!

Димәк, тау халкының чыннан да табигать биргән ризык белән туклануы, үләннәр, яшелчә, жиләк-жимешкә мөкиббән булуы аның гомер озынлыгына бер сәбәп? Боларга өстәп, күкрәк тутырып, киң итеп суларлык саф һавасын, тау чишмәләрен, иркенлекне исәпкә алсаң...

Ә бит татар авылында табын түре еш кына ит һәм бәрәңге ризыкларыннан гыйбарәт. Әллә ни ерак китәсе юк: Качкында да Фарсельләрнең бакчасыннан гайре, кемдә яшелчә үсә?.. Югыйсә аңа гына житәрлек жир дә бар, кара туфрагы да ипи өстенә ягып ашамалы... Кешегә этәргеч юкмы, тиешенчә аңлатып бирүче табылмаганмы? Әллә бәрәңгене икенче икмәк урынына күрәп, аңа гына табынып торган халык башка әйберне кирәксенмиме, ризыкка санамыймы?

Башта бөтерелгән сораулар хәтсез иде. Бу сораулар яшь егетне армиядән соң да гомер буена озатып барасы, халыкның яшәү рәвешен үзгәртәргә теләп тотынасы эшләренә чышма башы иде...

Бабайның киңәшләре – ике ел гына дигән гомерне әллә ничә тапкырга озынайтырга ярдәм иткән, яшәүгә ышаныч өстәгән, алга зур максатлар куеп, үзенә халкы, милләте өчен зур эшләргә этәргеч биргән таяну ноктасы иде. Картның үз яше турындагы сүзләре ул вакытта, әлбәттә, егетне барыбер ышандырмаган иде, тик беркадәр вакыттан соң, 1973 елда газета битләрендә бер мәкалә укып шаккатты: Азәрбайжанның Барзаву авылында яшәүче Ширали Муслимов дигән карт 168 яшендә үлеп киткән, дип язганнар иде...

Өченче дулкын

«Янар җаннар иртә китә, диләр»

Бүгенге кичә башкаларга охшамаган иде. Әллә туган авыл клубында, авылдашлар белән бергә узгангамы, әллә, сәхнәгә чыккан һәрберсе, «сиксән яшь» дип, еллар санын кабат-кабат искә алгангамы, үзгә бер моң, үзгә бер сагыш белән өрәтелгән. Биредән кубарылып киткәнгә, кайтып, баш орып туган нигез калмаганга ничәмә-ничә ел үткән. Әмма аңа карап кына, туган авыл, дигән сүзгә сыйган олылык һәм олпатлык кимер, дисезмени? Әле дә менә, остазлар алдында имтихан тоткандай, аяк буыннарына тиклем сизелер-сизелмәс дулкынлану йөгәрә, җаваплылыкны тоюдан, сагындан, истәлектәрдән...

Туган авылы исемен атагач, күпләр, бик еш кына, уенын-чынын кушып: «Кемнән качканнар соң анда?» – дип сорап куярга ярата. Ә бит авыл исемендә дә – тарих ята! Халык тарихы, халык язмышы...

Көл астында калган тарих битләреннән бүген чын дәрәҗәләргә табарга мөмкин булмаса да, таянырга халык хәтер, беркадәр сакланып калган мәгълүматлар бар. Халык телендә Качкын авылының тарихы Әреш чишмәсеннән башлана дигән риваять яши. Кыйблага каршы тибеп чыккан өчен Шифалы чишмә дип тә йөртеләр иде үзен. Әреш исемле мари карты шушы чишмә янында, тау башында казык каккан, үз нәселен алып килеп урнаштырган, диләр, чишмә бүгенгәчә шул карт исем белән атала. Әреш бабай нәселе янына Әгерҗе ягынан, Салагыш авылынан, бояр крестьяны булудан качкан бер төркем башкортлар – вотчинниклар да килеп урнашкан. Мөслим районы Каенсаз авылынан да берничә нәсел – припущенниклар килә бирегә. Качып килүчеләр яшәгәнгә, авылга Качкын дип исем биргәннәр дә инде. Шунысы кызык: бу өч нәсел аерым-аерым яшәгән. Башкортларның да, типтәрләрнең дә хәтта зиратлары да аерым-аерым була. Авыл очындагы ташландык иске зират халык телендә бүгенгәчә «башкорт зираты» дип йөртелә.

Хәтерли әле: бөтен гомерен чит жирләрдә уздырса да, туган авылы Качкынны соң сулышынача үзенеке дип санаган Әхим карт та нәкъ шушы тарихны сөйләгән иде...

Әх, бу тыңлаусыз уйларны... Янә дә үзенең кайда утырганын оныттырып, жиһан гизеп урап кайтырга мәжбүр иттегез бит...

Алып баручы кызның сүзләреннән соң яңгыраган алкышлар Фарсель аганы бу юлы да сәхнә түрәндәге урындыкка «тартып төшерде».

– Фарсель ага, сез, белүебезчә, тормышта нинди генә сынаулар булмасын, бирешмәгәнсез! Сабырлыкны юлдаш итеп алуыгызга сокланабыз. Шулай да... Кайгыларның төсә кара була дигәнәбезне дә кире кагарсызмы?

Әлбәттә, кире кага. Күнел күзә бернәрсәне дә кара итеп күрергә өйрәнмәгән, ни хәл итәсең... Төн дә кара түгел, аның караңгылыгынан кайдадыр еракта, бик биектә булса да, өмет булып балкыган йолдызның нур чаткысын гына күрергә кирәк. Туфракның да иң затлы дигәнә дә мең төсмердә – бер дә кап-кара түгел: кояшның сарысы, күлләрнең зәңгәрлегә, болытларның аклыгы чагыла анда. Кара дингез дигәннәрендә күпме су коенды: яктылыгын күнел түрәңә учма-учма итеп салып сакларлык...

Ә кайгылар... хәсрәтләр... сынаулар... Алар сары төстәдер, могаен... Кемнәренң генә карашы без шикелле текәлмәсен, ятлар күрмәслек сары бер сагыш булып, күзләргә түгел, йөрәкләргә яра-яра булып ягылгандыр... Шулу ук йөрәк, әрнүләрдән чөлтәренеп, хәлсезләнеп киткәндә, хужасы больница палатасына килеп егылган мәлләрдә, «әле халкың өчен эшлесе эшләрен бихисап, тор», – дип, үзә үк дуамалланып, ир-егетне аякка бастыра бит.

Тик менә... алсу хыялларның кай мәлдә сары төс белән сугарылуының башы да, азагы да, сәбәпләре дә аңлашылмый... Күрәсең, язмышына шундый тоташ сынаулар гына язган. Аның көчен, дәрманын, сабырлыгын тикшерү өчендер...

Армиядә, Азәрбайжанның карлы таулары арасында йөргәндә, болай да иләс-миләс күнел тагын да алгысынып китте, ахры. Авыл хужалыгы институтына укырга керүен ялгышлыкка санамаса да, Фарсель күңеленә әдәбиятка тартылуын бик яхшы белә иде. Теге юлы Бөгелмәдә әдәбият укытучысы булам дигән теләкләргә чыңга ашу язмады язуюн, тик әле дә соң түгел ләбаса. Гомер булса, нишләп укымаска? Менә, Мәскәүдә Горький исемендәге әдәбият институтында укырга була, дип язганнар газетага. Нигә әле тәвәккәлләп карамаска? Солдаттан кайтып төшүгә, туры шунда юл алса?... Егет тотты да башта Казанга Язучылар берлегенә хат язып салды: шул институтка керү өчен юллама язып жибәрмәсләрме дигән үтенечә бар иде. Шәрәф Мөдәррис исеменнән килгән жавап хаты хыялның канат очын кисмәдә, киресенчә, тагын да очындырып жибәрде: «Фарсель энем, безнең Казан университетында да әдәбият бүлегендә укырга була бит, аннан бик күп шагыйрьләр, язучылар чыккан», – дип язган иде фронтовик-шагыйрь. Шушы чакыруга ияреп, армиядән кайтуга, авыл хужалыгы институтын да ташламыйча, Ленин укыган университетка көндөзгә бүлеккә барып керде Фарсель. Авырга туры киләсен белә иде, ярар, күтәрә алмаслык булмас, ничек тә өлгерермен дип, үз-үзен ышандырды ул.

Сабакташлары – кемнәр диген?! Аның кебек үк солдатның кирза итегеннән, гимнастёркадан укырга кергән Ленар Жамалетдинов (еллар үткәч,

профессор булачак!), Шәрифжан Асылгәрәев (Татарстанның атказанган фән эшлеклесе), Рүзәл Йосыпов (фән докторы); Флөра Баязитова (фән докторы), Фирдәвес Гарипова (фән докторы), Әнвәр Шәрипов (фән докторы), Равил Фәйзуллин (Татарстанның халык шагыйре), Шамил Маннапов (язучы)... Санап кына бетерерлекме?.. Шушы төркемнән генә дә жиде фәннәр докторы һәм кандидаты, биш шагыйрь-язучы, Дәүләт һәм Тукай бүләге ияләре чыксын әле!

Әдәбият жене кагылган студентлар «Әллүки» түгәрәгенә йөриләр иде, шул исемдәге стена газетасы да чыгаралар иде. Менә шушы түгәрәк өченче курс студенты Фарсельне Әтнә районының Мамыш авылы кызы Фирая белән таныштырды да куйды! Зур күзле, сабыр да, тыйнак та булган чибәр кыз беренче курста гына укый икән, түгәрәккә килгәч, үзе язган шигырен сөйләгәндә, егет аннан күзен алмады. Әллә нинди тылсымлы тарту көче бар иде кызда, әллә сафлык, чисталык бөркелеп торган, сер тулы тирән күлдәй күзләрендә идеме ул көч... Югыйсә кызлар күргәч, сер биреп торучы егетме инде Фарсель? Үзе дә күпме кызларның башын әйләндерде, аныкын әйләндерүче чибәркәйләр дә табыла торды. Тбилиси тирәсәндә танышкан грузин кызы Ламараны әйтәсеңме... Дөрөс, туганнары очрашырга ирек бирмәде бирүен, «яхшылап әйткәндә, тыныч чакта китегез», – дип, итагатыле генә итеп куып жибәрделәр... Краснодар ягындагы казачка Любага да гашыйк булып йөргән иде... Казанга кайткач, «Казан көзләренә гашыйкмын мин, кызларына мәңге гашыйкмын» дип, күпме шигырьләр язылды... Ә Фирая – башка. «Күзкәйләрең синең – тирән дингез», – дип, аңа гына карап шигырь әйтәсе килә... Менә мәжнүн чичән дип, гөләп иреннәренәң бер чите белән генә елмаеп куяр иде микән?..

Беркөнне университетта үткәргән күмәк кичәдә әкрән көй башлангач, Фираяны биюгә дәшәргә дип омтылган иде Фарсель. Аны башка берәүнең эләктереп өлгергәнән, кызның нәзек биленә тотынып, көй астында салмак кына биюләрен күргәч, гомер булмаганча, күңел түрен әллә нинди эче тойгы сызып үткәнән тойды. Югыйсә кыз белән икәү генә калып, күзгә-күз карап рәтләп сөйләшкәннәре дә юк, беркөн түгәрәктән соң тулай торакка тиклем бергә кайтуны санамаганда.... Беркайчан да кыюсызлардан булмаган егет күңелендә әллә нинди төсмерләргә кереп актарылган дулкын шавы күтәрелгәнән сизеп, нәрсәгә юарга да белмәде. Кичә беткәч, Фираяның, пәлтәсен төймәләп, кайтып китәргә жыенганын күреп алды, ул чыгып китүгә, үзе дә киенәргә ашыкты.

Тик сонарган түгелме соң: сукмаклары бер тулай торакка таба булуны сәбәп итепме, Фирая янәшәсеннән Давыт исемле егет атлый иде.

Ияреп кайта дип көлүләреннән курыктымы, ни булса да булды – Фарсель, Фираяның күзенә чалынырга теләмичә, беркадәр ара калдырып, алар артыннан атлавын гына белде. Менә тора-тора торжагун дияр иде Фатыйма әбисе...

Ничек кенә разведчикларча кыланмасын, кыз аның үзләре артыннан ияреп кайтканын әллә күзе, әллә күңеле белән күреп өлгергән, Кызыл Позиция урамындагы тулай торак буенда кинәт кырт туктады, артына борылып елмая-елмая: «Фарсель!» – дип эндәште.

Шушы көннән житәкләшеп башланган сукмаклар озын юллар буйлап

янәшә барыр да беркөн килеп, бөтенләй көтмәгәндә, уйламаганда мәңгегә аерылып дип уйламаганнар иде шул чакта... «Аерылмабыз», дигән идея, аера икән дөнья», дип жырларда гына жырланмый икән лә...

1964 елда балдаклар алмашып, елмаеп-көлеп башланган уртақ тормыш, яшыләр күзаллавынча, бик бәхетле булырга тиеш иде. Бер-берсенә булган мәхәббәт, уртақ омтылышлар, уртақ хыяллар ул тормышны аллы-гәлле итәр сыман иде. Фирая университетта укып йөри, Фарсель бер түгел, берьюлы ике югары уку йортында белем ала, өстәвенә, дүртенче курстан ук Татарстан радиосының авыл хужалыгы һәм яшыләр редакциясендә редактор булып эшли, тапшыру әзерләү өчен еш кына районнарға командировкаға да чыгып китәргә туры килә үзенә. Кайтуыңны сагынып көтеп торыр, тәмле ашлар, якты елмая белән каршы алып кешең булу – чын бәхетнең үзе икән бит!

Тик язылган һәм язылмаган кануннар бәндә ихтиярына түгел, язмышның үзенә буйсына. Ә язмыш аларны авырдан да авыр кайгылар – бала хәсрәтләре белән сынады. Кат-кат, бәгырьне авырттырып, йөрәккә кадап, чәнчеп, әрнетеп сынады.

Бәләкәй генә бүлмәгә олы кояш булып кызлары Алсу кайткан көн – әти белән әниң бәхеттән үзләре дә кояшка әверелеп балкыган көн иде. Ичкәйчан сүрелмәс кебек иде ул кояш: түгәрәк йөзле, томраеп торган зур күзле, курчак шикелле матур кызчык та бәхетнең үзе иде. Нинди генә озын юлларда йөрмәсен, өйдә үзен һәрчак кояш көтеп торганын белү яшь әтиңең жанын жылыта, йөзенә елмая булып куна, ул елмаяны янәшәсендәгә һәркемгә бүләк итәргә мөмкинлек бирә.

Кинәт бу кояш сүнде. Мәңгегә. Башка беркайчан да чыкмаска.

Алсуга ике яшь иде. Поликлиникада чираттагы прививканы ясатып, берәз вакыт үтүгә, баланың хәле авыраеп китте. «Була торган хәл, үтәр әле», – дип өметләнделәр. Болай гына үтеп китмәвен аңлагач, больницаға юл тотарга туры килде. Прививка ясаганда, кайната торган шприцны тиешенчә эшкәртмәү сәбәпле, балаға инфекция керткәннәр, диделәр – дару өстенә дару, укол өстенә укол бирә торгач, берәздән Алсуның хәле аз булса да яхшыра төште.

– Фарсель, инфекция дигәннәре шприцтан булды микән соң аның? Фатир хужасын әйтәм әле, кызыбызны жиләк-жимеш белән сыйладым, дигән иде – әллә юган ул аларны, әллә юмаган – шулардан бер-берсе иярмәде микән? – дип, үз сорауларына җавап эзләп тинтерәде Фирая, сабының әле һаман ныгып китә алмавына борчылып. Чөнки врачлар да кистереп кенә анык сәбәп күрсәтмиләр, үз фаразларын гына әйтәләр.

Яшь ана табибларның: «Барысы да яхшы, сезне озакламый больницадан чыгарабыз», – диюенә сөенергә дә, көенергә дә белми әле, чөнки кызы әле дә булса сулган гөлгә охшап тора. Аларның: «Балаға саф һава, табигый ризык кирәк», – диюләрен ишеткәч, Алсуны авылга – дәү әнисе янына Өтнәгә кайтаруны кулай күрделәр.

Күрәчәгенә язылганнан авылга түгел, жир читенә дә китеп кача торган түгел шул... Жилләр Казанга үз канатларында авырдан да авыр хәбәр күтәреп килде: курчак кебек матур Алсулары, күз текәп сөенгәннәре, газиз сабыйлары оҗмах кошы булган иде.

Аһ, ул көннәренәң авырлыгы! Өйнең яме, ашның тәме, гаиләнең кояшы

булган сабийны кара жир куенына индерүнең авырлыгы! Ышана алмаслык, йөрәк кабул итә алмаслык бу хәсрәтнең авырлыгы!

– Фарсель, бәлки, ул үлмәгәндер? Бәлки, исәндер? Әйдә каберен казып карыйк әле, – дип, кечкенә кабернең туфрагына ятып, өзгәләнә-өзгәләнә, жир тырнап елаган Фираясын ничекләр юата алсын соң? Үзенә дә күңелендә бушлыктан гайре берни юк, өйгә кайтты исә, Алсуының рәсеменә карый да иңрәп елый... Кешеләр янында гына күрсәтми күз яшьләрен: кем хәсрәте кемгә кирәк... Кайнар яшьләрен эчкә йотып, елмаерга, кешеләргә карап елмаерга тырыша ир-егет... Күңел сагышын шигырьләренә генә яшерде.

Ятлар белән бүлешә алмаган күңел серен сыендырырга әле дә ярый кәгазь битләре бар... Бар әрнү, берсеннән-берсе моңлы шигырьләр булып, яшь ананың каләменнән дә шул кәгазьләргә төшә барды... Мөңгелеккә каласы сагыш булып...

Оныттырмаса да, вакыт яраларның жөнә ямау сала бирде. Алсулы көннәре, таң алдыннан күргән матур төш шикелле, йөрәкнең түр почмагында гомер буге сакланып калды. Шушы яраларны тизрәк дөваларга теләгәндәй, Аллаһы Тәгалә гаиләгә бер-бер артлы тупырдап торган өч бала – өч малай бүләк итте! Берсеннән-берсе сөйкемле, берсеннән-берсе матур балалар! Айдар, Айваз, Айнур – ай кебек балкып торган көләчләр, нурлылар!

Бу юлы баланың тездә чакта сөйдергән, тездән төшкәч көйдергән күрсәтте язмыш...

Туксанынчы еллар башында шәһәрнең телсез калган таш урамнары гына түгел, аның шомлы подъездлары, гомер буге бер йортта яшәп тә, бер-берсенең исемнәрен дә белмәгән кешеләре, замана авырлыгының бар михнәтен йодрыгына йомарлап, көнитешкә акча эзләп чапкан ата-аналары, буш вакытын ничек үткәргә белми тинтерәгән үсмерләре – болар барысы ил сәясәтенә, яңа системаның корбаннары иде. Нәкъ шул чорда калаларның төрле почмакларында, төрле районнарында бергәлектә бүре өере көче тойган яшьләр, төркемнәргә берләшеп, үзләрен таныта башлады да инде. Вак-төяк мавыгулардан тотынган гөнаһсыз уеннары тора-бара олы жинаятлырга әверелеп, шәһәр халкын дер селкетерлек, куркуга салырлык дөһшәткә әйләнде.

Айвазлары яшьтәшләре белән гитара түгәрәгенә йөри иде. Беркөнне, өйгә вакытында кайтып кәрмәвенә борчылып эзли чыккач, әтисе аның канга баткан гәүдәсен куаклар арасынан табып алды.

Егетнең башыннан кан ага, үзе, исәнлеген белгертөп, телен кысып ыңгыраша иде. Баласын шул халәттә күргән ата кешенең йөрәге ярылырдай булып тибәргә тотынды, чарасызлыктан, көчсезлектән, күзләренә яшь бәрөп чыкты – тирә-якта, янәшәдә генә түгел, гомумән, дөньяларында ярдәм кулы сузар беркем калмаган, диярсен...

– Улым! – дип ашыгып, баласының өстенә иелде ул. – Ниләр булды? Кемнәр сине болай?..

Егетне эт урынына типкәләп кыйнаганнар, кемдер тимер монтировка белән бәргән булса кирәк – башы тишек иде.

Больницада врачлар тәнне савыктырырга сәләтле, әмма жанны дөвалардай көч күпләргә бирелмәгән шул... Әлегә хәлдән соң Айваз үз

эченә йомылды. Гитарасын да кулына бик сирәк кенә ала иде – кешеләргә, дөньясына ышанычы кимедеме, торган саен бикләнә барды ул.

Аңа карап, әнисенең йөрәге тетелә иде: эшеннән – Татарстан китап нәшриятыннан кайтып керүгә, иң беренче итеп, улы янына ашыга. Андый чакларда ана назы, ана жылысы егетнең яралы жанына дару булып тоела.

Әле Кавказда, әле Чечняда кан коюлар бара, яшь егетләрнең гомерен чебен гомере урынына да күрмәгән армиягә әледән-әле яңа көчләр, яңа кан кирәк... Авыру дип тормадылар, яше житүгә, Айвазны армия сафына чакырдылар.

Башта Казанда, аннан көнбатыш Себердә хезмәт иткән Айваз әти-әнисе янына ярты кеше булып кайтып егылды. Кешене изү системасына, мәрхәмәтсезлеккә, башбаштаклыкка корылган «хезмәт»нең яңа дә бер корбаны булды ул.

Кышкы салкын көннәрнең берсендә Фарсель күзенә күренәме дип тора – ерак Себердә, казармада булырга тиеш улы, ябыгып, танымаслык булып суырылып, кыйналып, бөрешеп калган малае өй ишеге төбөндә басып тора иде. Ата кешенең жаны сыкрады: кемнәр, ни эшлэткәннәр аларның газизен? Тәнәндә чыкмаган жаны гына калган лабаса...

Фириясының да тел тибрәтеп сөйләшерлек чамасы юк иде: улын кочып алган куллары әкрән генә калтырый, күзендә яшь һәм инәлү тулы караш: кемнәр, ни өчен, нигә?..

Салкын Себердән, госпитальдән качарга карар кылган егет ике атна бие документсыз, акчасыз килеш юл гизеп, туган йорт бусагасына кайтып егылган иде. Исән килеш кайтып житәсе, әтисе-әнисен күрү теләге шулкадәр көчле иде, салкынны, ачлыкны, юл газабын жиңәргә шушы омтылыш булышты. Себернең кырык чигенә житкән салкынында товар вагонына ябышып түгел, шушы теләгенә, туган йортның тарту көченә, якыннарын бер булса да күрәсе килү мизгеленә, шуларның ялына ике куллап ябышкан иде егет.

– Минем Казаннан булуымны, татарлыгымны яратмадылар, – диде Айваз, соңыннан, үз адымын баян итәрлек хәлгә кайткач. – Имеш, Казанда анда татар халкы русларны кысырлыкый, шәһәрдән куа, яшәргә ирек бирми, радиолар шул хакта барысын да сөйләп тора... Шуларның барысының да үчен алырга частыагы рус егетләренә житә калды, мине башыма таш белән ора-ора, кыйнап ташладылар. Госпитальдә аякка басасым икеле иде, анда да минем кебекләр берсенә дә кирәкми, артык кашык, артык жан... Шуңа качарга булдым. Дөресе шул. – Егетнең эчкә баткан күзләрендә әйтеп бетергесез сагыш та, рәнжү дә ялтырады.

Ул якты өметләр белән үсеп тә, шул өметләре кемнәрдер корган жәтмәгә эләгеп ватылган, жимерелгән, жылгә тузгыган күп кенә яшьтәшләре кебек, чираттагы корбан иде.

Ата белән ананың жаны читлектәге кош урынына бәргәләнә. Шушының өчен үстердеме алар газиз уларын? Кем кулындадыр курчак булып өченме?.. Үз эчендә тәртип урнаштыра белмәгән, урнаштырырга жыенмаган армия өченме?

– Фарсель, артыннан эзләп килсәләр, тагын алып китәчәкләр! Танышларың житәрлек, әллә кемнәр өчен аларның ишекләрен шакыганың булды, үзең өчен беркайчан беркемнән берни сораганың юк – балабыз өчен

сорарга кирэк булыр. Больницага салыйк, карасыннар, дэваласыннар. Бу балабызны да югалтыр хэл юк, анысын күтэрэ алмам! – дип өзгөлөндө моңарчы ни сабыр булган Фирая, улының тоташ куркудан гына торган күз карашын күтэрэ алмыйча.

...Айвазны госпитальгэ урнаштыргач кына, Фарсель белән Фираяның эченэ бераз жылы кERGэндэй тоелды. Үз яннарында булгач, көн саен хәлен белеп торырга мөмкин ичмаса. Дөрес, врачлар белән сөйләшкәч, аларның сүзеннән куырылып киттеләр: егетнең сәламәтлегенә шактый зыян килгән, ана икенче төркем инвалидлык бирергә тиешләр... Чын-чынлап, рәхәтләнеп, сөөнә-сөөнә яшәргә дә өлгөрмәгән яшь егетнең тормышка ашмый калган якты хыяллары өчен бу дөньяда кемнәр кемгә хак түләргә тиеш?..

Өйдә, үз бүлмәсендә дүрт стена арасына читлеккә бикләнгәндэй кереп бикләнгән улына караган саен, этисенәң дә, әнисенәң дә йөрәгенә тамчы-тамчы кан сава иде. Тәне генә түгел, рухы имгәтелгән, сындырылган егет – нинди генә булмасын, аларның бәгырь жимеше, кадерлеләре иде!

«И-и, мин үлсәм, кем генә карар инде баламны!» – дип кабатлаган Фирая күз алдында кителеп барган үз саулыгы өчен борчылудан битәр, улының киләчәк язмышы өчен кайгыра иде. Чөнки кайгы өстенә өстәлгән кайгылар ана кешенәң йөрәген айлап түгел, сәгәтьләп кимерә, яшәү сутын суыра, үз хәлен үзе генә белә иде ул.

Төпчек улларының да унтугыз көн буге комада, яшәү белән үлем арасында бәргәләнеп ятуы сабырлыкның гына түгел, йөрәк көчен сынау булды микән әллә? Чыдармы, күтәрә алырмы, урталай ярылмасмы?..

Айнурның мотоцикл белән тимер-бетон коймага бәрелеп, һушсыз хәлдә больницада яткан көннәрен искә төшергәндә, бүген дә йөрәген сызланырлык... Ярый әле ул чагында Фарсель алтыннан кадерле вакыт мизгелләрен озака сузмады, сәламәтлек саклау министры Камил Зыятдиновка шалтыратып, үзләренәң хәлен аңлатты, улын обком больницасына урнаштыра алдылар. «Егетнең баш миенә кан сауган, нерв системасы зарарланган, баш миен шул каннан чистартырга кирәк», – диде табиблар. Айнур аңга килеп, күзен ачкан мәлдә Фираяның: «Терелә! Улым терелә!» – дип сөөнүләре!

...Әле кайчан гына туп кебек тупырдап үсеп килгән өч малайга багышлап берсеннән-берсе матур, якты шигырьләр язылган иде! Фираяның да, Фарсельнең дә каләм очыннан әле кайчан гына балалар бәхетенә сөөнү түгелгән иде! Әле кайчан гына өй эчендә самими балачак яши иде...

Ни арада үтеп китте соң бу гомер? Ни өчен гаиләне шушы рәвешле ачы хәсрәтләр белән сынарга уйлады? Күңелләре матурлык, юмартлык, кешелеклелек белән тулы ата һәм ананың беркөн килеп сыгылып төшүен, дөньяга кара күзлектән карый башлавын өмет иттеме? Менә анысы булмас... Жанга ничек кенә авыр булмасын, шигырьгә, жырга әверелгән кичерешләрдә, тоташ моң белән сугарылса да, бары тик яктылык кына чагыла иде. Фирая шигырь китапларының исемнәренә үк шушы нурны, яктылыкны, өметне салды: «Мин кояшка елмаям», «Утның яшисе килә» дип атады ул соңгы елларда чыккан жыентыкларын.

«Димәк, һаман сынарга исәбегез юк...» – диде бугай язмыш...

– Әниң авариягә очраган, хәле бик авыр! – Бу хәбәрне кем алып килде,

кем житкерде – анысы истә калмаган, ә менә аякта басып калу өчен көчләр сорап ялварулар хәтердә...

– Асия апа Сабантуйга кайтканда, һәлакәткә очраган! Трактор белән күпердән очканнар!..

Колак пәрдәсен ертып кәргән әлегә сүзләрдән чигәләргә кайнарлык йөгәрә, йөрәккә калтырау төшә, тез буыннарына хәлсезлек тарала. Тик жебеп торырга чара юк: Фираяның кадерлесе, үзенә гомер биргән газиз әнкәсе авыр хәлдә! Аның тормышы кыл өстендә!..

Һай, күрсәттең, язмыш... Кат-кат килеп, аркага хәнжәр кададың... Инвалид булып урын өстенә калган ананы үз яннарына алып килеп тәрбияләгәндә, аның тилмерүле күз карашына юлыккан саен парә-парә телгәләнде бәгырь...

Болар барысы да йөрәкне туздырыпмы туздырды шул...

Фираяның «ашказаным авырта» дигәннен ишеткәч, Фарсель аны табибка барырга күндерде. Чөнки хатынында шикәр чире – теләсә нинди проблема ул авыруны тагын да көчәйтеп жибәергә мөмкин иде. Тикшергәч, табиблар әйткән сүз икесен дә пошаманга салды: «Ашказанында жәрәхәт бар, онкология түгел микән...» – дигән шик белдерде алар. Онкология диспансерына шул рәвешле килеп эләктеләр.

«Хатыныгызның хәле авыр», – дип шалтыратып әйтүләре үзенә дә саулыгы көзгә яфрак шикелле калтыранып торган, әмма беркайчан беркем алдында сер бирмәгән, зарланмаган Фарсельне утка салды. Эш урыныннан больницага кадәр булган чакрымнарны сулышы белән этеп-төртеп узды кебек, барып житүгә, Фираясы янына атлап түгел, йөгереп күтәрелде.

Башын мөндәргә салып, керфекләрен түбән төшөргән Фирая, аның килеп керер мизгелен секундлар санап көткән шикелле, шунда ук күзләрен ачты, гаепле кешедәй елмаерга тырышты.

– Фарсель! – диде ул, үзәгә өзәләрдәй булып.

– Хатыныгыз баскычтан менгәндә абынып егылган, ашказаны жәрәхәте ачылган, – дип кыска гына аңлатып чыгып китте Фарсельне озата кәргән табибларның берсе.

– Фарсель... аркам бик авырта... – Фирая, мөлдәрәп торган күзләрен тутырып, иренен йөзенә текәлдә, таяныч өмет иткәндәй, хәлсез куллары белән аны кочаклап алды.

– Кая, массаж ясап карыйммы соң? – диде Фарсель, хатынының аркасын жайлап кына сыпыра-сыпыра. – Куркыттың бит, хәле авыр дигәч, котым очты...

– Курыкма, үлмим әле мин, Фарсель! – диде Фирая һәм сәер елмаю белән иренен йөзенә караган мөлендә аны кочкан куллары салынып төште.

– Фирая! Фирая!.. – Фарсельнең коты очып әйткән сүзләре авыз эчендә бикләнеп калгандай, теле аңкавына ябышкандай булды...

Өн белән төш бергә буталгандай тибрәлгән минутларның озынлыгы айлардан, еллардан озаграк тоелгандыр... Күз алдында тыз-быз чабышкан табибларның, шәфкать туташларының халатлары жилферди, Фираясының: «Үлмим әле мин, Фарсель», – дигән сүзләре колагында яңгырый, тәгәрмәч тавышлары ишетелеп китә...

42 ел бергә парлашып узган сукмаклар шул мәлдә киселде. Мәңгелеккә.

Көтмәгәндә. Калдырды да китте Фираясы. Чәчләренә чал йөгәрә башлаган Фарсельне дә. Улларын да. Сөеп туймас оныкларын да. «Мин сине шундый сагындым» жырын да. Язылган һәм әле язылырга өлгөрмәгән шигырьләрен дә. Бакча тулы карлыганнырын, алмагачларын. Барысын-барысын...

«Хатыныгызда онкология булмаган. Ашказаны жәрәхәте ачылып, шуннан эченә кан агып яткан», – диделәр врачлар, ярдәм итәргә соң, бик соң икәннән үзләре дә төшенеп...

Калган юлны ничек үтәргә? Аннан башка гына яшәргә ничек өйрәнергә? Коточкыч ямансу тынлыкка күмелеп калган өйдә Фарсель үзе дә, бүлмәсендә аерым бер дөнья булдырган улы Айваз... Эти кешенең янәшәсендә бердәнбер юаныч, яра тулы бердәнбер куаныч...

«Мин үлсәм, кем генә карар инде баламны...» – дип үрсәләнә иде Фираясы, насыйп булгач, андый игелекле жан табылды. Гомер көзенә кергәндә, бер-берсенә терәк булып атларлык юлдашны – Венера ханымны бу йортка шактый борма юллар китерде. Ул Фарсель янында Айваз барлыгын белеп, аңа таяныч булырга дип килгән иде.

Тик... Айвазны да күкләр үзенә алды. Жир тормышының күзгә күренгән-күренмәгән мәшәкатләреннән, тарлыгыннан арындырып, мәңгелек иленә... Бәлки, аның, инде үзе ир уртасы булып барса да, балаларча бер самимилек белән әнисен сагынуы, аның янына омтылуы, аңа таба ашкынуы, аны күрәсе килеп тилмерүе китү сәгатьләрен ашыктыргандыр...

Моңа тиклем эштән кайтып керешенә өйдә үзен тәмле ашлар пешереп, бер бүлмәдә – Венера, икенче бүлмәдә – улы, кадерлесе көткәннән күнеккән иде Фарсель, югалтуларны күп күргән йөрәге монысына эзер түгел иде: бүлмә – буш, анда – тоташ бушлык...

Айвазның вакыт-вакыт өйдән чыгып югала торган гадәте моңа тиклем дә юк түгел иде, ләкин иртәме-соңмы, йокысыз төннәрнең, аяк талдырган эзләнүләрнең соңында кайтып керә иде. Ә бу юлы ата йөрәге тойды, алай гына да түгел, бөтен жаны-тәне белән сизде: киткән, бөтенләйгә, бөтенләйгә... Шул ук вакытта, өмет нуры, бөтен бу шикләрне басарга теләп, күңелнең кайсыдыр бер почмагында пыскып булса да яна бирде. Шул нурга тотынып, Венера белән икәүләп, шәһәр урамнарын, йорт тирәләрен, кибет, вокзал буйларын айкакдылар – егетне эзләмәгән жир калмады. Полициягә дә хәбәр иттеләр, радио аша мөрәжәгать белән чыктылар – суга төшкән балтадай юк булган иде Айваз.

Бу югалуның һәм аның билгесезлек белән өретелгән сәгатьләренен авырдан да авырагы – моргга ир кеше гәүдәсе китерелгән саен: «Килеп карагыз, сезнең улыгыз түгелме?» – дип, үзәкне өзеп шалтыратулары, һәм, кайгылардан эчкә жыерылган иңбашларын турайта алмыйча, шунда танырга бару иде. Ярылмыйча түз, йөрәк, чыда! «Шөкер, ул түгел!» дигән уйлардан бераз булса да, көч туплап, яхшы хәбәргә өметлән...

Тик... Дүртенче май көнне моргтан чираттагы шалтыратуларында китерелгән егетнең кигән киemen, төс-кыяфәтен тасвирлаганда, аяк астында жир убылды. Ул иде, Айваз иде... Казан – Биектау юлыннан, урман полосасы эченнән табып алганнар... Этнәгә, әнисе Фираяның туган авылына юл тоткан булганмы егет, әллә әнисенең жаны белән очрашыр өчен тәкъдир сукмаклары үзе шунда алып килгәнме; билетсыз, документсыз, акчасыз

булгач, автобустан куып төшергәннәрме, юлын жуеп, шунда адашып һәм туңып үлгәнме – бар җавапларны үзе белән алып китте Айваз.

Җавапларны гына түгел... Әлегәчә әтисе янында үзенә күрә бер таяныч булып яшәгәнлеген тагын бер кат искәртеп, шул терәкне сындырып китте.

Ата йөрәгенә ярылмый түзәр өчен алыплар көче, таулар сабырлыгы кирәк иде...

Бертуганнарын югалтуларны да рәт-рәт итеп тезеп салсаңмы... Кайсының гына исеме телгә алма – сызылып төшкән шәм шикелле сүнөп тә куйганнар... Ак күңелле, ак халатлы Хәнияне әйтәсеңме... Участок врачы булып эшләп, күпме кешене дөвалаган, бик ярдәмчел, акыллы, кешелекле Хәниянең байтактан юклыгына күңел әле һаман да ышана алмый тинтери. Чәчәк кебек янып торган, йөгереп йөргән сеңелкәше, ай күрдә – кояш алды шикелле, китте дә барды. Йөрәк сынаткан, диделәр...

Энекәше Нәҗип тә шул рәвешле мәңгелеккә китте.

Берничә ел элек кенә Василны да югалттылар...

Янар жаннар иртә китә, диләр,

Халык әйтсә инде – хак әйтә...

Бүген, менә, кайгыларның төсө карами дип, сорау бирәләр... Юк, мең кабат юк: яшәр көч, кешеләргә ышаныч, атлап йөрер аяк, күрер күз булганда, тирә-якка кара күзлек белән беркайчан да карамас абыегыз! Сары дисәгез, беркадәр килешер, бәлки... Әйе, кояшны, бер түгел, әллә ничә кояшны югалтуларның, сагышларның төсө тузганак чәчәгедәй сап-сары...

Дүртенче дулкын

«Безнең гомер»

– Фарсель абый, «Безнең гомер» дигән шигырегездә кайчандыр «Эшләнмәгән әле күп эшем», дип язгансыз... Болай зарлану – кемгә-кемгә, ә менә сезгә һич кенә дә килешми кебек! Сиксән яшәгез тулган көннәрдә эшләнмәгән эш калды микәнни?!

Юбилей кичәсе барганда, һәркемнең авызыннан юбилярга мактау һәм дан сүзләре яңгырау гадәти хәл. Фарсель ага кызыл сүзләргә, үтереп мактауларны яратмый, андый чакта, шаян сүз кыстырып, бүлдереп туктаткан мәлләре дә була, яки, үзенә урын таба алмыйча, кыбырсынып түзеп утыра. Шулай да бернәрсәгә үзе үк шаккатмый булдыра алмый: узылган гомер юлында, кара, никадәр эш эшләнгән, никадәр хезмәт түгелгән шул! Менә монда баядан бирле сиксән яшь, дип кабатлыйлар, ә бит, ныгытып уйлап карасаң, сиксән түгел, йөздән артыкны яшәгәнсез ич инде... Арттырып әйтү түгел: мәктәпне, ике институтны, аспирантураны, докторантураны саный башласаң, уку еллары утызга тула. Хезмәт елларын аерым да, кушып та санасаң, җитмеш елдан артып китә... Барысы да – бүтәннәргә файда китерсен, игелек күрсәтсен өчен... Уйлап карасаң, аның бит беркемнән үзе өчен берни даулап-дәгъвалап йөргәне булмады...

Бер язучы аның фатирын килеп күргәч, гадәти бүлмәләргә, китап шкафын әйләнеп-тулганып күзәтте дә баш чайкады:

– Мин сине шәһәр читендәге ташпулатта аяк тибеп яшисеңдер дип

уйлаган идем, абзый, – диде гажәпләнүен яшермичә. – Бакча дигәннең дә бер уч жир кисәге, ди күрмә тагын, үзең гомер буге жир, бакча дип яшәп...

– Бер уч. Безгә житә. – Фарсель, аның йөзәндәге аптырауның хикмәтен бик яхшы аңлап, елмаеп куйды. – 5-6 сутый, башкаларныкы кебек.

– Кит инде, абзый, ышана торган түгел! Соң, ул «Идел» бакчачылык ширкәтен үзем оештырдым, үзем рәисе булдым, ди идең түгелме соң?

– Әйе, анысы хак, жир бүлеп бирергә рөхсәт алгач, үзем оештырдым ул ширкәтне. Өч кешелек гаилә булса – өч сутый, дүрт кеше булса – дүрт сутый эләкте. Без бишәү идек – үземә биш сутый булды, нигә исең китте әле? – диде Фарсель, дөньялары түгәрәк чакта үзләре өчен жәннәтнең бер почмагы тоелган бакчасын, андагы алмагачларны, карлыган куакларын юксынып искә төшереп.

Най, Фираясы да ярата иде шул бакчаны. Дус-туганны чакырырга, өлгергән жимешләрдән авыз иттерергә, чиләк-чиләк күчтәнәч биреп жибәрергә ярата иде. Карлыганы өлгерсә, дус кызларын – Розаны, Ләләне карлыган жырга чакыра. Тегеләре кайчак аптырап та куялар: янәсе, безгә таратырлык булгач, нигә дип шулай күпләп үстерәсез соң жиләк-жимешне...

«Аның каравы, кунакка килергә, аралашырга сезгә дә, безгә дә бер сәбәп», – дип елмая Фирая. Юмарт иде шул, бигрәкләр дә юмарт иде... Берәрсенә кунакка барса да, сумка тутырып, күчтәнәч жыяр. Аның янына «истәлегем булып калсын әле», дип, һичшиксез, кечкенә генә булса да, берәр бүләк куяр... Бакчада шулкадәр яратып, гөлләр-чәчәкләр үстерә иде. Фираяның күнел жылысына җавап итепме, ул гөлләр гел шау чәчәктә утыралар иде...

«Бакчачы!» дип дан казанган Фарсельнең гектар-гектар бакчасы булмауга аптыраган иде аңа кунакка килгән язучы...

Булганы бик житә иде. Гаилә түгәрәк чагында, фатир да, бакча да жир шарыннан да зуррак булмады микән әле... Ә тәҗрибәләр үткәрү өчен махсус жир участогы бар, анда һәртөрле сынаулар уздыра иде Фарсель: женьшень дә үстереп карады, жиде еллык тамырының файдасын сынарга теләгән иде. Алтын тамыр да үстерде. Тагын әллә ниләр, әллә ниләр... Чөнки балачакта, әтисе кайтуга өй янындагы бакчаларында кыяр үстерүдән башланган «чир» аны беркайчан да үзеннән калдырмады... Студент чагында, Татарстан радиосында авыл хужалыгы редакциясендә хәбәрче, аннан редактор булып эшләгәндә, бик еш кына районнардан командировкада йөрәп кайтканнан соң, татар авылларында халыкның бакча карау, жиләк-жимеш, яшелчә үстерү белән мавыкмаганына аптырый иде ул. Эшкә килгәч, менә шундый темаларны күбрәк яктырту кирәклеген уртаклаша иде.

– Материалны үзем эзлим, үзем табам, тапшыруны үзем алып барам – татар халкы өчен файдалы тапшыру булачак, кирәкле тапшыру! – дип, үз дәлилләрен саллы итеп китерде Фарсель, нәтижәдә «Авыл таңнары», аннан «Авыл офыклары» дигән тапшыруларда бакчачылык турындагы сораулар күбәйгәннән күбәйдә һәм халыкны иң кызыксындыра торганнарга әйләнде.

Фарсельнең теләсә кем белән уртак тел таба алуын, четерекле дигән мәсьәләләргә дә ничектер уңай хәл итә белүен, эшкә гаять җаваплы каравын барысы да беләләр, еш кына, катлаулырак хәл чыкса, аңа тапшырып котылырга тырышалар иде.

Радиога башы керсә, аягы кереп житмәгән көннәрдә үк күрсәттеләр

аңа бу ышанычны. Казанга ил башлыгы Никита Хрущёв килергә тиеш булып, шәһәрнең бөтен почмагында аны каршы алуға әзерлек бара иде. Журналистлар мондый вакыйгадан читтә каламы – амбразурага иң беренче булып шулар ташлана... Ил башының авызыннан яңгыраячак сүзгә өтеренкәсәң кадәр яздырып алыр өчен редакциягә өр-яңа магнитофон алып куйдылар, редакция мөдирен, шул магнитофонны кулына тоттырып, башлык чыгыш ясапчак урынга жибәрделәр.

Авызы колагына житәрдәй булып кайтып кергән мөдир магнитофонны тыңлатам дип әйләндереп караса – бер генә сүз дә язылмаган!

– Микрофонны Хрущёвның авызы алдында тотып тордым. Магнитофонның тәгәрмәче әйләнә иде, – дип өзгәләнде мөдир, кайсыдыр бер төймәгә генә басып житкermәгенен аңлап.

– Хрущёв Казаннан соң Такталачык авылына очачак. Ничек булса да, шунда барып, чыгышын яздырып кайтырга кирәк, без аны радиодан бирергә тиешбез! – диделәр дә, калтырчага әйләнсә дә, беркайчан сынатмаган иске магнитофонны тоттырып, Фарсельне ашыгыч командировкага чыгарып жибәрделәр.

Мондый хәлләр бер генә булмады инде... Таш яуса да, эшләнәргә тиеш булган һәм чыннан да эшләнәнгәннәрне тау итеп өйсәңме... Каф тауларың бер читтә торырлык...

Финанс-икътисад институтында, Ислам институтында студентларга укылган лекцияләр! Ул лекцияләрнең күбесе татар телендә укылды, икътисад фәнендә никадәр терминнар татар теленә тәржемә ителде!

«Татарстан», «Тәртип», «Болгар» радиоларында бакчачылык турында алып барган тапшыруларны йөзләр түгел, меңнәр, йөз меңнәр тыңлап, күпме файдалы киңәш алгандыр! Телевизордан да күпме чыгышлар ясалды – санын исәпли торган түгел. Жанын жылытканы – алар берсе дә болай гына, вакыт уздыру өчен генә сөйләнгән сүзләр түгел иде. Чөнки һәр тапшыру дәвамында тыңлаучылар шалтыратып, сорау арты сорау яудыралар, үз тәҗрибәләре белән дә уртаклашалар, проблемаларын сөйләп, җавап күтәләр. Үз гомерендә сораулар тулы күпме хат килеп кергәндер кулына! Хәтта Владивостоктан да язып жибәргәннәр иде. Ә бер мәлне Кытайдагы ниндидер үсемлек турында сораган бакчачыга җавап бирү өчен хәтта Пекин университеты белән бәйләнешкә керергә туры килде.

Барсына да өлгерергә тырышты Фарсель. Радиога килеп китегез әле дип шалтыратканда, үзенә авырып ятуын да әйтә тормый иде, йөрәкнең чыгымчылануын, аяклар сызлавын да телгә алмады, «тыңлаучыларыбыз сезне күтә» дигән сүзгә ишетүгә, хәленең хәл икәннен онытып, тизрәк өстенә киенә башлый иде. «Сез ничек киләсез, мөмкинлегегез бармы, машина жибәрикме» дигән сорауларга күнекмәгән ул, кеше тулы шәһәр транспортында үз уйлары белән япа-ялгыз калырга тырышып, чакырган жиргә юнәлә... Дөрес, ялгыз калырга туры да килми: чөнки кайда гына булмасын – урамдамы, автобуста, троллейбустамы – аны шунда ук күрәп, танып алалар, янына килеп елмая-елмая, шул хакта искәртәләр, жайлап кына: «Менә минем бакчада крыжовник куаклары корый да төшә.... алмагачым алма бирми... бәрәңгене агулап утыртсаң, чынлап та зыяны юкмы соң аның...» дип, сорауларга күмеп ташлыйлар. Радиотапшыруга

барып житкәнче үк, автобуста ук «тыңлаучылар» белән аралашу башланып китә... Менә шушы күренешләр, кешеләргә кирәк булуыңны тою йөрәкнең көйсезлеген дә, төннәрен желеккә төшкән сызлануларны да жиңәргә көч бирә, ахры...

Урамда да шулай якин танышларыдай танып исәнләшеп китүчеләр бик күп, аларның кайберсе: «Беркөн шулай дип сөйләгән идегез, үзем дә шулай эшләп карадым, файдасы тиде, сезгә зур рәхмәт!» – дип, тагын бер кат канат өстәп китәләр.

Танышы итеп күреп, тиз генә исенә төшерә алмый тинтерәгәннәре дә юк түгел... Бервакыт Фарсель, Казан урамы буйлап атлаганда, каршыга килеп ятучы ике карчыкның ерактан ук бик төбәлеп, кызыксынып карауларын тоеп алды. Ялгышмаган икән. Янына килеп житүгә, зыялы гына кыяфәтле, башына тар читле эшләпә кигән карчык аны жиненнән эләктереп алды да:

– Туктагыз әле, мин сезне беләм бит! Без таныш бит, әйме? Тик кайда күрдем соң әле мин сезне? – дип, үз хәтерендә актарынырга кереште.

Ханымнарның икенчесе дә, тәгаен таныш икәнлекләрен, тик кайда, ничек «күрешкәннәрен» исенә төшерә алмыйча:

– Минем дә күргәнем бар! Кем соң әле син? – дип төпченергә тотынды.

Нишләсен инде Фарсель, жиңен тиз генә ычкындырырга жыенмаган ханымнарга биографиясен сөйләп торсынмы? Сүзне, гадәтәнчә, шаяруга борды да куйды:

– Ник, оныттыңмыни? Мин бит сине яшь чакта парктан озата кайткан идем! – диде, тәмам аптырауга төшкән карчыкны бөтенләй телсез калдырып. Аннан икенчесенә борылды: – Ә сине танцыга чакырган идем, исендә түгелмени?

Ә дияргә дә, жә дияргә дә белмәгән ханымнар уйлары белән әллә кайлардан урап кайтырга өлгергән арада, Фарсель жыл-жыл атлап, алар яныннан китеп барды.

Бишенче дулкын

«Әрешемдә минем язмышларым»

– Чираттагы сорауның төсен ачыкларга теләр идек, Фарсель абый... Казан белән Актаныш арасы шактый ерак. Туган якларга юл тотканда, Әреш чишмәсенен сулары, авылның жиләкле болыннары, хыялларны яшереп саклаган урамнары, сезнең бүгенгегезгә бәйләнгән сукмаклары нинди төстә күзаллана икән?..

Эчәр суларның да, жылгә сибелгән хыялларның да, еллар үткәч, шул хыяллар артыннан туган якларга алып кайткан сукмакларның да төсе бердәй: зәңгәр төстә алар. Куып-куып та тоталмаган жыллар дә шул ук төстәдер, мөгаен... Кайдадыр, зәңгәр томаннар артында күмелеп калган үткәннәр дә... Шул үткәннәр белән бүгенгене әледән-әле тоташтырырга теләүче уйлар өермәсе дә зәңгәр төс белән өретелгәндер.

Авылның һәр урамына, һәр тыкрыгына биредә үткән гомернең һәм киләчәккә корган хыялларның зәңгәрсу төсе йогып калган, еллар үткән саен ул төс отыры куера, жетеләнә... Кайтып төшәр нигез юк анысы, әтисе Сәхабетдин белән әнисе Мосаллияне, Казанда ныклап аякка баскач, үз

яннарына чакырганнар иде, алар Биектауда кечкенә генә йорт алып, башта – шунда, аннан Казанда яшәделәр. Жирләнүләре дә Казанда булды.

Эти-эни нигезе булмаса да, Качкынга кайтса, түргә утыртып, хәл-эхвәлләр белешеп, кунак булып китәр кешеләр бар әле, шунысына мең шөкер... Элегрәк, парлашып кайткан чакларда да һәрчак шулай булды. Качкынны күптән үзенеке итеп санарга, яратырга өлгергән иде Фирая, кайтырга жыенсалар, йөгәрә-йөгәрә күчтәнәч, култамгасын салып, китапларын эзерли иде...

Берничә ел элек, Фирая укыган Югары Шашы авылыннан, «Фирая Зыятдиновага музей ачабыз», – дип килгәч, Фарсель аларга өйдәге тегү машинасын, хатынының язу машинкасын, костюмнарын бүләк итеп жиберде. Алар киткәч, моңсуланып, байтак уйланып утырганы истә әле. Фираяның жаныннан өзәлгән күпме шигырьләргә кайта-кайта укыды. Аның кояш кебек якты күңелле икәннен белми түгел иде, әмма ул минутларда, шигырь дөньясында Фираясының моң тулы күзләр һәм моң тулы күңел чагылышын тагын бер кат күргәч, хисләре хужасына буйсынмады...

Бигрәк тыйнак, жыйнак, бик пөхтә иде Фирая. Авызыннан артык сүз чыкмас, шаулап көлмәс... Күзлек пыяласы астыннан уйчан күзләрен тутырып карап кына куяр... Эче тулы моң-сагышны шигырьдә генә «сөйләгән» инде ул.

Йөрәгенә жыйган хәсрәтләре янында сөөнечкә дә зур урын бар иде: олы уллары Айдар, финанс-икътисад институтын тәмамлап, Рима исемле бик акыллы кыз белән үз гаиләсен коргач, бер-бер артлы Илнур белән Гүзәлияне алып кайткач; Айнурның улы Камил дөньяга килгәч, шушы оныклар куанычын татырга өлгерү Фирая өчен яңа кояшка тиң иде. Эх, гомернең агышлары... Менә хәзер Айдарларының, үзе бабай булып, оныкларын – Тамерлан белән Даринаны сөю бәхетенә ирешкәннен дә күргән булсамы... Улларының этиләренә иң олы терәк, олы таяныч булып калуын, телсә кайсы мәлдә ярдәмгә ашыгырга эзер булуын күкләр катыннан гына күрәп сөөнәдер шул Фирая...

Шигырьләренең яңа сулыш белән яшәешен күрәп тә сөөнәдер...

Юбилей кичәләре, гадәттә, барысы да бертөсле һәм шул ук вакытта һәрберсе гажәеп үзгә була. Үзәң читтән карап, горурланып, йә булмаса шаккатып яки бераз гына көлемсерәп, кыенсыныбрак, йә аптырабрак утырырга мәжбүр иткән чара ул.

Бүгенгесе дә искәrmә түгел иде.

Качкынның чишмә тавышлы жырчы кызы Гөлчәчәк бик матур итеп «Назларыңнан гына аерма», «Карлыгандай күзләрең» дигән жырларны башкарганда, Фарсель ага бу шигырьләргә язган көннәрен күз алдыннан үткәрәп өлгерде. Кәгазьгә кулдан язган һәр шигырьне Фираясы машинкада жыеп бирә иде, үз фикерен җиткерә иде – китап нәшриятында әдәбият бүлегендә эшләгәч, редакцияләү эшенә остарып беткән, ошамаган жире булса, төзәтеп тә жиберә. Үзенә шигырьләрен дә кычкырып укый, аныкыларның һәрберсе шунда ук жыр булып ишетелә иде... Санарга тотынсаң, йөз илләдән артып китә түгелме? «Соңгы яфрак», «Китмим әле яшьлегемнән», «Чайпалармын, түгелермен», «Мин сине шундый сагындым...» Үзеннән күпме матур, моңлы жырлар калдырып китте Фирая...

Фарсель ага, үзенә тапшырылган чәкчәкне өстәлгә жайлап урнаштырды да тамашачыларга сиздермәскә тырышып кына, күз төпләрен сөртеп алды, шундагы букетларның берсен сайлап, Гөлзәлифәгә сузды.

Туганлык – хыянәт итәргә ярамаган изге бер төшенчә. Дөрәс анысы, һәркемнең үз бизмәне: кан туганының хәл-әхвәлен белергә вакыт табалмыйча, жиде ятлар алдында гына тәлиңкә тотып бөтерелгәннәр дә бар. Яисә туганнарны байга-ярлыга бүлеп, сайланып кына туган итүчеләр... Ә бит туганнар – үткәннәр белән бүгенгене, киләчәкне тоташтырып торучы күпер, терәк; борчуыңны да, шатлыгыңны да уртака итә белүче таяну ноктасы. Бертуганнар гына түгел, чыбык очы күренгәннәр дә – туган ул! Казанга юл тоткан туганнарның һәркайсы Фарсель абыйлары белән Фирая апалары янына сыена иде, аларның киң күңеле һәркайсына кулдан килгәнчә ярдәм итәргә жай тапты. Рәсим белән Сания, Качкыннан кубарылып, Казанга күчкәндә, олы малайлары Азатка күп булса жиде яш булгандыр. (Бүген ул «малай» – үзе буй житкәргән кыз һәм егет әтисе. Качкыннан чыгып киткәндә, өч-дүрт яше генә тулган Айратлары да – инде ир уртасы булган икән...) Рәсимнең әнисе Фәһимә дә, аның кыз туганнары Кафия, Рәшидә, Гамбәрия, Кәүсәрия, энеләре Гавис – әтиләре Нәжметдин ягыннан Фарсельгә кан туганнар. Шуңа да Рәсимнең гаиләсенә һәрчак терәк булырга тырышты Фарсель. Бер-берсенә кунакка йөрешеп, гомер бие аралашып яшәделәр. Кызганыч, башта Фирая китеп барды, аннан юл һәлакәтендә Саниянең гомере өзелде, урыннары жәннәттә булсын инде...

Казанда Рокыя апасы, аның кызы Рәжүдә дә жанны авыл белән, әбиле балачак белән, хатирәләр белән тоташтырып торучы иң ныклы жепләрнең берсе булды.

Алтынчы дулкын

«Ялгыз авыр дулкын яруы»

– Фарсель абый, сүзәбезне тагын сынаулар хакында дәвам итәргә теләр идек. Ир кеше өчен олыгаеп килгән көннәрендә сынар канат торып калу һич кенә дә жиңел булмагандыр. Үзегез үк язганча, тормыш дингезендә ялгыз гына дулкын яру бик авыр бит. Бәлки, менә шушы чорда булгандыр ул язмышның кара мәле, кара төстә чагылышы?

Әй, кыз бала!.. Кичәнең ахырында булса да, Фарсель абыенның авызыннан тормышның каралыгы турында зарлану иштергә өметләнүен түгелдер бит?.. Күрәп тора: чәчәк тажы итеп киселгән жиде кәгазь кисәгендә – юбиярга эзәрләнгән жиде сорау. Аларга беркадәр җавап табылган саен, тажлар берәм-берәм кими бара... Тик үзе дә жиде кат күк, жиде кат жир арасында гомер кичергән адәм баласы өчен Яшәү бүләк ителгән икән, аның кайсы мәлен кара итеп күзаллыйсың? Югалтулар, сынаулар – болар барысы да тәкъдиргә язылган сукмаклар, кара көеп утырудан гына үзгәртә торган түгел ләсә... Салават күперендә кайсыгыз кара төс күрә? Күңел күзе суыклар күрсә генә...

Ялгыз калуга килгәндә... Ул ялгызлыкны бүлешер, алда көткән шатлыкларны да, авырлыкларны да уртака итәргә эзәр кеше булды янәшәсендә – беркемнән дә сер түгел. Шуңа күрә гомернең бу кишәрлеген

күк төсендә дип бәяләсә, дәрәсрәк булмас микән... Жете кызыл чаклар унган, зәңгәр хыяллар да еракта калган. Көзләр төсенә, берәз монсу күк төсенә кереп барган чор бит бу...

Түбән Кама шәһәрәндә яшәгән Венера ханым белән күптәнге танышлар иде алар. Фираяның үлгәнәнә нәкъ бер ел тулган көнне Фарсельнең эш урынына кулларына китап тотып, ике ханым килеп керде. Венера шушы китапның авторы Һәдия Хәбибуллина белән килгән, биредә Фарсель белән Венераның танышу тарихын бәян иткән хикәя дә урын алган икән – менә шуны бүләк итеп калдырырга дип сугылулары. Фираяның үлеми хакында ишетмәгән булганнар – Фарсель кич белән үзләрендә хатынын искә алу мәжлесе булачагын әйтеп, шунда чакыргач, бик аптырашта калдылар.

Шушы очрашу беркадәр вакыттан соң аларның тормышын төбе-тамыры белән үзгәртте дә куйды.

Фарсельнең: «Миңа да ялгызыма авыр, сиңа да җиңел түгелдер, Казанга кил, бергә яшик», – дигән тәкъдимен кырык кат үлчәүгә салгач, Венера, тәвәккәлләп, Түбән Камадан күченеп килде.

Бу фатирга беренче тапкыр аяк басканда, Айвазның – авыру егетнең үзен бик якын итеп калуы да сәбәп булды, ул да әнисез калгач, терәк-таянычка мохтаж иде. Венераның күз алдыннан китми ул көн: Фарсельнең чакыруына каршы килмичә, Һәдия апа белән фатирларына юл тотканнар иде, ишекне Айваз ачты. Әтисе кишеткә чыгып киткән икән, ханымнар, озаклап көтеп торыны яхшысынмыйча китәргә кузгалдылар. Шулак Айваз: «Апа, китмәгез инде, әти хәзер кайта бит ул, китмәгез», – дип, күзләрен мөлдәртеп, Венерага төбәлде...

Яшьлектәге самими танышлыктан башланган сукмаклар беркөн килеп шулай бергә кушылып дип, кемнәр уйлаган... Юкса, Фарсельне 1957 елда тәүге тапкыр күргәндә унбиш яшьлек кенә булган Венера егетнең исемен дә, төсен дә хәтерләп калмаган иде. Гаиләләре белән Пучыга күченеп килгәч, вакытлыча бер апа йортына фатирга кергәннәр иде. Бер кичне, бөтен бала-чага идәнгә тезелешеп йокларга җыенганда, фатир хужасынын туганы килеп керде, кунып китәргә икән исәбе. Идәндә аңа гына урын җитәрлек анысы, тик менә балаларның берсе дә читтә, аның янәшәсендә ятарга теләмиләр – ятсыналар. Фатир хужасы:

– Апаем, бик тәртипле егет ул, курыкма, ят, йокла, – дип үгетләгәч, Венерага ничарадан бичара кыяфәттә читкә барып ятарга туры килде.

Икенче очрашулары Актанышта булган икән. Фарсельнең КДУның башка студентлары белән бергә диалектология буенча практика үтеп йөргән мәле иде ул. Иңнәренә көянтә-чиләк асып, чишмәдән кайтып килүче кызы күрде дә: «Тамагым кипте, су эчерт әле», – дип, кызың артыннан иярде. Ул чакта да әле бер-берсе белән рәтләп сүз алышырга өлгәргәннәр иде.

Өченче тапкыр сукмаклары Минзәлә аэропортында кисеште. Венерага Мәскәү янындагы ял йортына юллама биргәннәр дә, кызың Минзәләдән Казанга очарга җыенуы иде. Озата килгән әнкәсе:

– Кызым, моңа кадәр беркайчан да барганың юк, әйберләреңне югалта күрмә инде, сак йөр, – дип, үгет-нәсыйхәт биргән мөлдә, кемдер берәү кызың кулындагы чемоданын ялт кына эләктереп алды да самолётка таба йөгерде.

Коты очкан ана:

– И Ходаем, менә бит, хәзер үк алып киттеләр! Ни эшләп кенә бетәрсең, – дип, ах-ух килергә тотынды.

– Самолётта тапмый калмам, борчылма, – дип, әнисен көч-хәл белән тынычландыргач, Венера да салонга кереп китте. Караса, түрдән берәү: «Венера, мин сиңа урын алдым, монда кил!» – дип, кул болгый. Исемен каян белгән диген...

Ул чактагы очрашулар – яшьлекнең сагынып искә төшерер матур көннәре булып хәтердә калган. Бәйрәмнәрдә котлап шалтыратулар, сирәк-мирәк хәл-әхвәл белешүләр дә...

Байтак еллар үтеп, күпме сулар аккач, күпме жилләр искәч, тормыш юллары менә шул рәвешле кушылды да куйды. Олы йөрәкле Венера ханым Айваз исән чагында аның өчен чын-чынлап терәк булды, аһ-зар ишеттермичә, аны карады, тәрбияләде. Егет больницада яткан чакта, ике көннең берендә күчтәнәч тутырып, хәл белергә йөрде. Андагылар, кәгазь тутырганда: «Сез аның кеме буласыз?» – дип сорыйлар иде. «Мачеха», – дигән иде Венера, «Юк, мачехалар мондый больницага хәл белергә килеп йөрми... Без сезне «мама» дип язабыз», – дип җаваплады шәфкать туташы.

Казанга күченеп килгәнче, жан жылысын үз кызына, оныкларына биреп, алар белән бүлешеп яшәгән Венераның күңел түрәндә башкаларга да житәрлек мәрхәмәт бар иде. Түбән Камада элгрәк – шәһәр партия комитетында бүлек мөдире, соңыннан муниципаль институтта методист булып эшләп, лаеклы ялга чыккач, инде тыныч кына, үз көенә генә яшәп ятканда, мондый борылышлар булыр дип күз алдына китермәгән иде дә...

Гомер көзендә тормышны өр-яңа биттән язарга тырышу беркем өчен дә җиңел түгел. Инде һәркемнең күнегелгән үз гадәтләре, үз холкы, сагынып, искә төшерер кадерле кешеләре бар... Шулай да Фарсель дә, Венера да бер-берсендә таяныч күрделәр. Ни дисәң дә, йөрәкләр яралы булса да, канатлар парлы чакта, очарга җиңелрәк. Тормыш диңгезендә дулкыннарны ярып бару да җиңелрәк тоела.

Жиденче дулкын

«Гомер төсе»

Тоташ хатирәләр сәгәте булды, ахры, бу очрашу... Жырласалар, шул моң күңелне айкап, әллә кайларга бөтерде дә алып кереп китте. Шигырь укысалар, шунда чагылган хис-тойгылар вакыйга-вакыйга булып күз алдында яңарды. Кызлар-егетләр тыпырдап биегәндә дә, ярты жан әллә кайлардан әллә нинди хатирәләрне барлап кайтырга җитеште... Котлау сүзләре, истәлекләр тормыш дәрәҗәсының дулкыннарын кайта-кайта кузгалтты...

– Фарсель ага, җиде тажлы чәчәгебездә әлегә җавабы ишетелмәгән бер генә сорау калды. Гомер турында ни әйтер идегез? Кешегә бик кадерле бүлек буларак бирелгән гомер нинди төстә ул?

Гомернең төсен сорыйсыз... Әгәр салават күперендәге бар төсләрне җыйган ул, дисәм, имтихан алучы мөгаллим шикелле, төгәл сорауга төгәл җавап бирүне үтенерсез микән...

Гомер... сирень чәчәге төсендәдер, мөгаен. Кемдер аны шәмәхә дияр, кемдер башкача күзаллар... Икенче берәү «ак сирень дә була бит» дип,

ирен чите белән генә елмаеп куяр... Авылда язның яме – бөтен тирә-якны хуш искә күмеп утырган сиреньнәрдә иде. Балачактан хәтер түренә менә шулай сеңеп калган. Тәбәнәк кенә бакча рәшәткәсеннән урамга үрелгән, үтеп баручы һәркемне сөендерергә омтылгандай, сизелер-сизелмәс кенә тибрәнәп торган тәлгәшләрдә шулкадәр серле төс чагыла бит. Таң атканда, әле керфекләрен ачарга да өлгөрмәгән чәчәкләр иртәнге чык тамчысы белән коенганда, алар шулкадәр жете, шулкадәр кую, зәңгәргә тартым төстә; көндөз, тажларын киереп, кояш күзенә бакканда, көмеш булып ялтырыйлар; кыл уртадан берәз читкә авыша башлаган кояшка ияргә теләгәндәй, карашларын күчергәндә, алсу-кызгылт төс тә кунгандай була үзләренә. Кичкә таба, кояш баюга таба барганда, табигатьтә сирәк очрый торган затлы шәмәхә нурга эвереләп, күзнә чагылдыралар. Беркадәр сәер, беркадәр әкияти, беркадәр алдавыч, беркадәр... сагышлы нурга әйләнәп, күңелнең әллә кайсы кылларын тибрәндәрә алар.

Гомер дә шулай. Салават күперенең иң серле төсенә ия. Ул төскә кистереп кенә исем кушу да авыррак.

Иң мәһиме – иңнәргә нинди генә авырлыклар ишеләп төшмәсен, тормышның нинди генә сынаулары аяктан егарга тырышмасын – Кеше булып калырга кирәк, дөньяның якты икәннән күрәп, шул яктылыкка омтылып яшәргә кирәк. Каралык эзләмәгез! Тирә-якка кара күзлектән карарга гадәтләнмәгез! Бу дөньядә гомер кичкәндә, иң кыйммәтлесе – намус икәнне онытмагыз. Менә шул намус булмаса, кеше үзенең кешелеклеген жуя да инде. Намусны югалтсаң, урларга да була, үзләштерергә дә, ялагайланырга да, тәлинкә тотарга да, рәнжетергә дә, рухи байлыкларны таптап үтәргә дә...

Дулкын-дулкын булып, әллә жыр, әллә уй агыла...

Гомер итү – үзе дә дулкыннар кочагында тирбәлү, айкалу, чайкалу, көчеңне сынау һәм ...яшәү.

Гомер дулкыннары, һай, аяусыз һәм алдавыч. Кояш нурында иркәләнәп, көзгедәй шома гына булып күренгән мәлендә мәрхәмәтледән дә мәрхәмәтлерәк тоела алар. Аны-моны уйламый, баш очындагы ак болытларга күз текәп, шул тынычлыкта үз көңә йөзәргә ниятләсәң, һич көтмәгәндә, әллә каян гына зилзилә-давыл килеп чыга да, чоңгыл уртасында калганыңны абайларга да өлгөрмисең. Колач салып, йөзим дисәң – әле төпкә суырып ала, әле күзеңне томалый, әле, тәнеңне дә, жаныңны да ватып-сындырып сынарга теләгәндәй, дивар-дивар булып күтәреләп, һәръяклап рухыңа китереп ора. Кеше дигәнең түзмәс, көрәшәп маташмас, жиңелдем дип кул селтәр дә барысын да дулкын ихтиярына калдырып дип өметләнә, ахры... Яки үз жаны турында гына уйлап, тирә-яктагы һәммә нәрсәне батыра-батыра ярга омтылып, диюеме... Адәм баласының киредән дә кирелеген, яшәү һәм намус көчен күрәпме, әллә үзе тәмам көчсезләнәпме, бермәлне дулкын барыбер тына, барыбер артка чигенә.

Гомер дәвам итә. Салават күперенең әле – кояшта, әле дәрә-су дулкынында чиксезлекнең һәм мәңгелекнең үзе булып жемелдәгән төсләрендә чагыла-чагыла, кайтаваз булып дәвам итә.

Сөләйман

ИМӘН ШАУЛЫЙ ГАСЫРЛАРДА...

Имән кыйссасы

Биш йөз ел үскән имәннең
Биш йөз үзәк божрасы,
Төрки-татар язмышына
Тәңгәл имән кыйссасы...

..Имән шаулый гасырларда,
Имән таза, имән нык,
Кемгә – илһам чыганагы,
Ә кемгәдер... – ягулык.

Үсте имән чикләвектән,
Үсте имән көн дә төн,
Тамырларын сузды-жәйде,
Чамалап жир үзәген.

Жәйде-сузды ботакларын,
Яфрак-яфрак күк йөзе,
Челләсен дә, суыгын да
Татыды имән үзе.

Кош-корт өчен эзер оя,
Ышык – челлә-яңгырда...
Мәңгелек бер күренештәй
Имән шаулады кырда...

...Менә хәзер юан бер төп,
Өстендә чыбык-чабык,
Имәнлеккә дөгъва итеп
Мәш килә яшел халык.

Жәүдәт СӨЛӘЙМАН (1955) — галим, ТР Фәннәр академиясе академигы, шагыйрь; Татарстанның фән һәм техника өлкәсендәге Дәүләт, М.Жәлил һәм Г.Исхакий исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Ямаулыктар», «Мин минсез дөньяда», «Күлгәлләр» һ.б. китаплар авторы. Испаниянең Ситжес шәһәрендә яши.

Киселгэн имэн төбөндө
 Сарылып үсэ гөмбө,
 Шул төптэ үскэн үлэн дэ
 Дэгъва кыла имэнгэ.

Имэн төбө уртасыннан
 Талчыбык жэйгэн тамыр,
 Мин имэн дэвамчысы дип
 Чайкала жилдэ, бахыр.

Имэн төбөнө сыенган
 Кэжэсакал, гөлжимеш –
 Үскэчтен имэн төбөндө
 Ул да шул токым, имеш...

Уйланам шуңа карап мин,
 Күңел сызлый, тынгысыз,
 Без имэн дэвамчысымы,
 Йэ үләнме, тамырысыз?!

...Без төрки-татар халкы дип
 Лаф орулар – Каф тавы,
 Тел йотыла, мохит чит-ят,
 Илем – читлэр олтаны.

Безнең кайнау, безнең шау-шу –
 Шул самавыр кайнату,
 Имэн төбө тирэсендэ
 Сандугачлар сайрату.

Кайтырмы бер имэн шавы
 Күмелеп яшеллеккэ?
 Имэн чиклэвеген күзлим,
 Бар өмет – чиклэвектэ!

...Өмет юк түгел шулай да,
 Читкэрэк салсаң күзең –
 Жирдэн чак кына калыккан
 Яшь имэн үсентесе...

Фәнир бабай утары

Фәнир бабай утары дип, керде алан күңелгэ,
 Монда аның, утар булып, хыяллары үрелгән.
 ...Бер утар гына түгел бу,

бу – табигать кочагы.

Жэйге урман. Жиләкләрнең
 учка сикергән чагы!

Дөнья яме бер аланда, урман каюлы алан,
 Чут та чут кошлар сайравы аланны чолгап алган.
 Аллы-гөлле күбэләкләр, аллы-гөлле чәчкэләр,
 «Күбэләк» көе күңелдә, кулда – тулы касэләр.

Касәләрдән ташып тора жан рәхәте – чын кымыз,
Әйдә, дустым, тарт тальяның, син бит көйгә дә хирыс!
Бал кортлары безелдәве дәрт өсти күңелләргә,
Кәрәзле балы абзыйның ягыла шигырьләргә.
Балның төсө бер үк – алтын, әмма тәме! Тәм үзгә!
Кояш нурын тутыралар бал кортлары кәрәзгә!
Яшел урман, балыклы күл, гөлләрнең кәләш чагы...
Бу – аланга әверелгән Фәнир бабай кочагы...

Дөнья якты, әмма кысан!
Лоркамы түзсен шуңа!
Юк тынгылык, йөрәк ярсый,
Күңел күккә атыла!
Таш диварлар аңа кысан –
Кая инде ул түзү!
Таштан ташка бәргәләнә
Лорканың утлы сүзе.
Бу язмыштан юк котылу,
Лоркага юл салынган,
Кыргый байтал – бәйсез ирек! –
Аның кайнар канында.

Бу юлның чиге билгеле,
Бу юлның чиге – упкын,
Шул упкынга оча Лорка,
Этәрә байтал холкы...

Миндаль чәчәк атканда

Ак альмендра чәчәкләре
гүя таң жәйгән томан,
Мәхәббәт тулы күңелдән
ташып чыккан моң сыман.
Гүя алсу күбәләкләр
оча бакча тутырып,
Чәчәкләр агачны түгел,
Күңелне алган сарып.
Тиздән февраль. Язны тоя
сизгер агач күңеле,
Хәбәр бирә безгә миндаль,
ак чәчәккә күмелеп...

Пикассо музееңда

Даһиликның серен эзли, күзли,
Өвеш-төвеш килгән сызыклардан,
Баш-күз булып яткан шакмаклардан,
Сыннар булып киткән чыбыклардан.
Даһи булсаң – һәр сызганың бөек,
Һәр шакмагың сер саклаган сандык.

Даһилыкны була тамгаларга
 Бүлөп, бэлки шакмакларга салып...
 Эмма шакмак илтми даһилыкка,
 Шакмак-шакмак – гади күпшакмаклык...
 ...Даһилыкка дэгъва кылып була,
 Чыбыркыны үзеңчә шартлатып!

...Жанлы аккорд булып яңгырый көй,
 Һәр нотасы балкып жырлап тора!
 Даһи аккорд яңгырашын, төмөн,
 Гади ноталардан тоеп кара...

Иксез-чиксез
 яшькелт-сары дөнья.
 Лимон, эфлисуннар...
 Менә-менә, уйнап,
 Адам белән Һәүва килеп чыгар сыман...

Кыш уртасы. Шул ук диңгез,
 Эмма никтер шомлы, кара.
 Диңгез бүген дулкыннарын
 Бер-бер артлы кисеп сала...
 Эскә чөеп дулкыннарын,
 Ярсып-ярсый, бәрә ташка.
 Әллә кышка бәйләнүе...
 Эмма диңгез бүген башка...
 Яраланган жанвар сыман
 Ботарланган диңгез яры,
 Яр сыртына сала диңгез
 Ак тырнаклы дулкыннарын.
 Кырыс холкын диңгез, ахры,
 Бар дөньяга танытмакчы...
 Әлегә кыш. Офык кысан.
 Диңгез шуны аңлатмакчы...

Йөгөрөк дулкыннар диңгездә,
 Йөгөрөк дулкыннар күңелдә,
 Күбеккә чолганган дулкыннар
 Күңелдә бәйләнгән Иделгә.

Диңгездә йөгөрә ак дулкын,
 Иделдә жемелди ап-ак кар.
 Яз житәр, ташкынга әйләнөп,
 Диңгезгә кушылып ак карлар.

Ак дулкын, ап-ак кар – бер дөнья,
 Бу аклык бик якин күңелгә,
 Әйтерсен, ак карлар Иделдән,
 Чук булып дулкынга чигелә...

И, тырышты Күкләр, сипте мәржән,
Яз туена эзерләнү мәле...
...Әйтерсең лә, ялап алды кояш
Юлдан тәгәрәгән мәржәннәрне...

Жиһанны фикер белән иңләрлек фикер.
Диңгезне хисләргә төрерлек хисләр.
Туганнарны кочакка алырлык кочак –
Бу – хыял.

Сине берүзеңне кочакка
алырлык кочак.
Сине берүзеңне хисләргә
төрерлек хисләр,
Сине берүзеңне уй-фикергә
биләрлек фикер –
бу – хыял.

Сине дә, диңгезне дә, күкләрне дә
иңләрлек, төрерлек, кочарлык
Мәхәббәт, –
Бусы бар, бу вакыйга,
бу – реаль.

Мәңгелек каршында
мәңгелек кояшның гомере
бер мизгел...
...юк, мизгел –
үзе үк мәңгелек.
Кояшның гомере иң күбе –
мәңгелекнең
мизгеленең
мизгеленең
мизгеле...

Фоат
Садриев

СИНЕҢ БЕЛӘН ЯНӘШӘ

ХИКӘЯ

Аңлашу хаты

Исәнме, дуслым Заһит!

Әйе, Илүсә дигән кыз бу дөньяда бар әле. Йа Аллам! Күпме бәргәләндем сиңа хат язарга батырчылык итә алмыйча. Көннәр, айлар, еллар узды... Кәгазь-каләм алып, өстәл янына утыруга, ниндидер көч шып туктата: хат язсаң, син Заһит каршында кем булачаксың соң? Бу бит үзеңне акларга маташу, үзеңне түбәнсетү. «Безнең арада барысы да бетте, мине оныт», – дип, аңа телеграмма сугучы үзең ләбаса!» Коелып төшәм дә туктап калам. Ләкин бер көнне бу газапның мәңге дәвам итә алмаячагын, ниһаять, аңлаганнан соң, мин язарга утырдым.

Каян тотынырга белмим. Яшьлекне искә алудан башлайк әле булмаса. Яңа ел кичендә Алабуга шәһәрендә танышкан идек без. Мин ФАШта, син педучилищеда укыйсың. Жәйгә диплом алачакбыз. Дүрт-биш көндә аерылмас дусларга әверелдек без. Дәресләр бетүгә, йөгереп килеп житәсең. Син өлгермәсәң, мин сагынып, сине юллый башлыйм. Урамда да бергә, танцыларда да, концерт-спектакльләрдә дә, төрле кичәләрдә дә – бергә. Безгә сокландылар, көнләшүчеләр дә булды. Ә мин чиксез бәхетле. Курсташым Фәридәдән башка дусларым юк иде. Әнкәй әйтмешли, мин бик көйсез булдым. Кызлар да, егетләр дә энәләремә бер кадалсалар, кабат якын килмиләр иде. Ә менә син тырпайган энәләремне каз мамыгыдай йомшарта белә идең. Ачулы күзләремне читкә борган чакларда, чәчләремне йомшак кына сыпырып, керфекләремнән үбәсәң дә колагыма пышылдыйсың: «Елганың текә ярына килеп життек, эчендәге женәңне шунда төртеп төшерик, Назлыҗамалым...» Мин пырхылдап көлеп жибәрәм, үпкәләүләремне онытам, һәм без яшьлекнең алсу томаннары эченә кереп югалабыз...

Ләкин безгә мәхәббәт диңгезендә озак йөзәргә туры килмәде. Укулар бетте, имтиханнарны тапшырдык. Дипломнар да алдык. Без – булачак

Фоат САДРИЕВ (1941) – прозаик, драматург; Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты. «Таң җиле», «Бәхетсезләр бәхете» романнары, «Шаһзаманов эше» һ.б. повестьлар авторы. Мөслимдә яши.

шәфкать туташлары, Син «ашыгыч эш килеп чыкты» дип, районыгызга кайтып киткен. Өч көннән киләм, көт, диден. Курсташларым таралышып бетте, мин берүзем Алабугада торып калдым. Өч көн үземне кая куярга белмичә бәргәләндем, ашаудан-эчүдән калдым, икәү очраша торган Ленин бакчасына кердем дә еладым, кердем дә еладым. Өч көн миңа өч ел кебек тоелды. Дүртенче көнне дә кичкә кадәр түзем. Аннары почтага бардым да теге телеграмманы суктым. Жанымның телгәләнүләре, барлык ачуларым басылгандай булды. Фатирыма кайтсам, өстәл янында бер егет утыра. Өй хужам Нәсимә апаның туганы икән. Рәис исемле, Буа мишәре. Ашап-эчкәч, Нәсимә апа мондый матур кичтә өйдә утыралармыни дип, безне урамга куалап чыгарды. Рәис үзенң армиядә хезмәт иткәнлеге, Ленинград төзелеш институтының беренче курсын тәмамлавы турында сөйләде. Сөзгә медицина институтына укырга керергә кирәк дип, мине Ленинградка кодалый башлады. Өтисе ягыннан бер туганы шәһәр Советында эшли икән, ул булышчак дип ышандырды. Мин Актанышка эшкә билгеләнгән, диюемә, Рәис кул гына селтәде. Төн уртасы житкәнче, Ленинградның матурлыгы турында, кайнап торган институт тормышы турында сөйли торгач, ул минем күңелемдә әллә нинди давыллар кузгатты. Миндә әкият дөньясына кызыгу тойгысы уяны. Нәсимә апа икенче көнне безне иртүк Кама буйларын, Шишкин урманнарын карарга чыгарып жибәрде. Аларны ныклап карадыкмы-юкмы, әйтә алмыйм, Рәис кабат кичәгә сүзгә дәвам итте. Мин үземнең эшкә билгеләнгәнәмне кабатладым. «Кияүгә чыгасың, – диде Рәис. – Киявең кая тели – шунда китәсең». «Кайда соң ул кияү?» – дип көлеп жибәрдем. «Синиң каршыңда ул кияү», – диде Рәис. Мин башымны артка ташлап, тыела алмыйча көләргә тотындым. Шунда ул кулымны тотып: «Илүсә, бер әйбер сөйлим, тыңла әле, – дип, күзләремә ялварулы караш ташлады. – Нәсимә апаның мине читтән торып сезнең белән таныштыруына ике елдан артты инде. Мин хәзер күңелемнән көн саен сезнең белән танцыларда йөрим. Нәсимә апа Алабугага гел чакырып торса да, килергә жай чыкмады». Рәис кесәсеннән фото чыгарды. Ул шактый зурайттып эшләнгән рәсемем иде. «Нишләп бик таушалган ул?» – дип соравыма: «Мин аны көн саен кат-кат үбеп торганга», – дигән җавап ишеттем. «Мин сезгә читтән торып гашыйк булдым, Илүсә. Сезнең уңганлыгыгыз, булганлыгыгыз турында Нәсимә апа туктаусыз язып торды. Мин күптән сезнең белән никахлашып яшәгәндәй итеп тоям үземне, характерларыбыз да туры килде, сез кайнаррак, мин сабыррак. Моңа кадәр үпкәләшкәнәбез булмады». Аның бу сүзләреннән мин тагын көлеп жибәрдем. «Нәсимә апа дүшәмбе көнне ачуланып шалтыратты: «Йә кыз китә, йә син авыз ачып каласың! – ди. – Егете киткән чак, килеп жит!» – дип тәмамлады ул сүзен.

Аның сөйләгәннәрен мин комедия карагандай кабул иттем. Беркайчан да институтка керү өчен генә кияүгә чыкмаячакмын, дидем. Хәзер кешеләр йә фатир, йә чит илгә чыгу өчен, йә башка сәбәп белән никахлаша. Язылышу – ул бит әле бергә торып дигән сүз түгел. Каршы әйткән һәр сүземне Рәис энә шулай юкка чыгара барды. Аның сүзләре гомерлек хыялым булган медицина институтына яқынайтты. Миңа кинәт әллә ни булды. Башымны бөтенләй югалттым. Ул алдымда торган якты киләчәк турында сөйләде дә сөйләде, мин матур төш күргәндәй сихерләнеп, шул киләчәктә йөзем...

Нәсимә апа да Рәис сүзләрен хуплавын колагыма гел тукуп торды. Ике тәүлек дигәндә, ризалык бирдем... Язылышырбыз, мин үз фамилиямдә калам, бергә тормаячакбыз, дип килештек. Әти белән эни башта аптырашса да, туй ясамыйбыз, Алабугада язылышабыз да Ленинградка китәбез, беркемгә дә әйтмәгез, дигәч ризалаштылар. Аларның мине зур табиб итәселәре килә иде. Әгәр килешсәк, уйларыбыз берексә, институт бетереп кайткач, туй ясарбыз, дидек.

Абыйсының ярдәме дә булгандыр, мин институтка кердем. Рәис абыйларында, мин тулай торакта яшәп укый башладык. Ул миңа Нева буе шәһәренең барлык истәлекле урыннарын күрсәтеп чыкты. Концертларга, театрларга, танцыларга йөрдек. Монда мин Октябрь бәйрәменең ни дәрәжәдә зурлап үткәрелүенә таң калдым. Демонстрациядән соң Рәис: «Әйдә, бер танышларыбызга кереп чыгабыз», – дип, каядыр алып китте. Лифтта алтынчы катка күтәрелдек. Рәис үз ачкычы белән ачып, бер фатирга алып керде. Бу искиткеч зур бүлмә иде. Бөтен нәрсә бар. Савыт-саба да, суыткыч та, диван-карават, бәдрәфе, ваннасы. Биредә кеше яшәмәгәнлегә күренеп тора иде.

«Ә кайда соң дусларың?» – дип сорауга, Рәис елмаеп: «Менә бит, икесе дә кара-каршы басып тора», – диде. Ваклыкларын сөйләп тормыйм. Рәис минем күңелемдә урын алып өлгәргән иде инде. Ул көнне без шушында калдык. Дүрт көннән бер бабайдан яшерен генә никах укыттык. Икебез дә комсомол бит...

Никахтан соң миңа әллә ни булды. Эчемдә нидер дөрли башлады. Ул сүнмичә бик озак интектергәннән соң, моның сәбәпчесе син икәнне аңладым, Заһит! Бөтен вәжүдемне коточкыч тойгы биләде: яшәүнең шатлыгы син янәшәдә чакта гына булган икән! Югыйсә без Ленинградта кайнап торган тормыш белән яши идек. Әлбәттә, мин бу хәлне иремә сиздермәскә тырыштым. Әмма күңелем үсмәде, эчтән сыздым. Бутала башладым. Лекцияләр начар үзләштерелә, укыганнарым истә калмый, зачет-семинарларда битарафландым. Моның аяныч нәтижеләргә китерәчәген уйлап, эчке дөньяда тәртип урнаштырырга керештем. Ләкин бу ачыргаланып бәргәләнү генә иде. Ахырда юлын таптым. Синең белән икебезнең арадагы сөю тулы мизгелләрен күңелемнән үткәрергә тотындым. Шул чакта миңа искиткеч рәхәт иде. Сине үземнән өзеп ташлый алмаячагымны аңладым. Сиңа якынаю гына жанымны сулкылдап сызлауларыннан коткара алачактыр, мөгаен. Бу – минем Ленинградка килгәч алган иң зур сабагым иде.

Менә ундүрт ел вакыт узган да киткән. Институттан соң Нижневартовскида эшләү, Чаллыга кайту, хәзер – Казан. Әйе, башкалабызга күчүбезгә өч ай. Мин терапевт булып урнаштым. Рәис – төзелештә инженер. Мин синең университет тәмамлавыңны, гаилә хәлләреңне, тел-әдәбият өлкәсендә бик мөһим фәнни хезмәтләр чыгарганыңны, филология фәннәре докторы, профессор булуыңны, күптөрле дәрәжәләргә, дәүләт бүләкләренә ия икәнеңне күптән белә идем. Казанышларың белән телевизор, газета-журналлар аша танышып барам һәм эчемнән горурлык кичерәм. Бернинди өлешем булмаса да, горурланам. Кызганыч, бу хакта кешеләргә сөйләп кенә булмый.

Яшьлек үттә. Ләкин аның яме күңелемнең иң кадерле урынында саклана. Мине бормалы юллар урый-урый, сиңа якынаерга шул этәргәндер инде.

Хатым озынга китте. Вакытыңның минутлап бүленгән беләм.

Максатым – теге чакта шул адымны ясаганым өчен аклану дип аңлама, зинһар, юк.

Түземлеген житсә, укып чыгарсың. Жавап яз, димим. Шуңа күрә адресымны да куймыйм. Хатны секретареңа кертеп бирерләр. Мин сиңа иң изге теләкләр генә телим.

Фәридәгә хат

Сәлам, Фәридә!

Көмештәй якты ләйсән яңгыры яуды бүген! Күңелемдәгә гөлләрем чәчәк атты! Минем Заһитка хат язганымны беләсең бит. Гел көтмәгәндә очраштык бит, малай! Камал театрына барган идем. Рәис, гадәттәгечә, сәбәп табып, өйдә калды. Фойеда артистларның фоторәсемнәрен, театрга бәйле тарихи әйберләргә карап йөргәндә: «Илүсә, бу син түгелме соң?» дигән тавыш ишетелде. Артыма борылдым да катып калдым. Заһит елмаеп тора! Ике куллап күреште, кулларымны ычкындырмыйча тартып, дивар буендагы аулаграк урынга алып килде. «Хатыңны алдым, рәхмәт!» – диде. Аның бу сүзләренә берәр нәрсә әйтәтмен-юкмы – хәтерләмим, мин аңа караган килеш өнсез-тынсыз калдым. Беләсәңме, малайкаем, ул бит яшәргән! Валлаһи! Йөзгә ник бер жыерчык булсын! Гәүдәсә төп-төз! Дулкынланып торган чәчләргә дә агармаган. Тавышы гына берәз калынайгандай тоелды. «Син гел картаймаганың», диюемә көлеп: «Күз тигерә күрмә», – диде. Ул арада өченче звонок шалтырады, залга кереп утырдык. Урыннарыбыз ерак, бер-беребезне күрерлек түгел иде. Антракта ул мине буфетка чакырса да, баш тарттым. Дөресен әйтим, минем аның белән икәүдән-икәү генә буласым килде, халык арасынан читкәрәк атладым. Без эшебез, гаиләләребез турында сөйләштек. Спектакль карасам да, уйларым гел аңа алып китте. Тамаша беткәннән соң, ул тагын мине эзләп тапты. Дөресрәгә, үзем таптым бугай. Ашыкмадым, юри генә күргәзмә-истәлекләр тирәсеннән урап килдем. Киёмнәргә алырга чиратка басмыйча гына, гардероб тирәсен күзәтеп, бер-ике әйләндем, тик ул күзгә чалынмады. Киенеп кайтып китте микәнни, дигән уй йөрәгемне яндырырга тотынды. Сабуллашмыйча да китмәс бит инде ул, бәлкәм, тышта көтәдер дип уйладым да ашыгып, гардеробка килдем. Киенеп чыгарга кузгалганда, аны күреп алдым. Заһит спектакль куйган режиссёр белән нидер сөйләшә-сөйләшә икенче каттан төшеп килә, шоколад төсәндәгә плащы беләгенә салынган иде. «Сине озатып куйсам, каршы килмәсәң бит?» – диде, ишеккә таба атлаганда. Мин жавап бирергә өлгермәдем. Урамга чыккач, «Киттекме?» – дип сорады. Әйдә дип бер сүз әйтсә урынга, беләсәңме, мин нишләдем? Бик эре кыяфәт белән: «Безнең озатышып йөргән кичләребез бик еракта калды бит инде, – дидем. – Сүрелгән хисләргә кагылмыйк...»

Заһит акрын гына минем салкын бармакларымны уттай учларына алды, күзләремә житди карашын төбәп, болай диде: «Гафу ит, Илүсә, әгәр мин сине урамда калдырып китсәм, үземне кешегә санамас идем». Ул мине култыклап, театр артындагы мәйданчыкта торган кара «Волга» янына алып килде һәм без Константиновка бистәсенә юл алдык. Мин сабырсызланып, сүз башладым: «Син мине бик каргаганыңдыр инде, әйеме?» Бу сорауны ишетүгә, Заһит кинәт машина тормозына басты, без дык итеп туктап калдык.

Ул башын ялт итеп миңа борды: «Ни дигән сүз ул каргау?!» Аның тавышы ачулы янғырады. «Син филолог, аның мәгънәсен яхшырак беләсең», – дидем мин. «Синен хатыңда да үзеңне гаепләү ярылып ята, – диде ул. – Бу нәрсәгә кабат кайтмас өчен әйтеп куям: син миңа элекке кебек якын». «Алдыйсың!» дип кычкырасым килгән иде, әмма Заһитның кичерешләрдән уйнап торган йөзө, уттай күз карашы сүзләренен хаклыгына ышандырды. Каргамасаң, гаепләгәнсеңдер, дидем, башымны читкә борыбрак. «Мин сине һаман яратам! – диде ул, хисләнеп. – Безнең жаннар бер-берсенә үрелгән инде». «Ә хатының?» «Аны да яратам», – диде Заһит. «Алай була алмый!» – дидем мин, үзем дә сизмәстән тавышымны күтәреп. Ул борылып, миңа таба иелә төштө. Бик уйчан кыяфәттә һәр сүзенә басым ясап сөйли башлады: «Мин әле тагын бик күп хатын-кызларны яратам! Хатын-кызның гәүдәсө, матур кыяфәте моңнан яратылган, ә эчө тулы сагыш... Сөзгә карата булган гаделсөзлек мине балачактан ук изә. Мин кайда гына булсам да, сөзнө яклыйм...» «Ә син моны ничек аңлай алдың соң?» – дип сорадым мин. Ул бер генә мизгел уйланып торгач, телгә килде: «Моно аңлау өчөн сугышта ирен югалтып биш баланы, әби-бабайны тәрбияләгән, үзө көнө-төнө фермада эшләгән әниң булуы кирәк». Шуннан соң ул миңа үзләренен тормышын сөйләп шаккатырды. Ул педучилищөда да, университетта да гел эшләп укыган икән. Күпмө газәп күрдөм мин Заһитның йөзөндө. Аның бер генә сүзөнә дә ышанмый мөмкин түгел иде. Шунда мин аңа үземнөң нинди шалтыравык икәнөмнө, күңелөмә жыелганнарны сөйләмичө түзә алмавымны әйттөм, дулкынланган уйларымны икө елга бер мәртәбә булса да, хат итеп язарга рөхсәт сорадым. Ул риза булды, шалтыраткалап алсаң да ярар дип, визиткасын биреп китте. Мин визитканы учыма кысқан килеш шактый вакыт урамда басып тордым, аны элеккөдән дә ныграк яратуымны аңладым. Гүя миңа әнкәй балачагымда сөйләгән күк капусы ачылды.

Менә шул. Бүтән яңалыгым юк. Ахирәтөң Илүсө.

Алтымыш яшен белән котлыйм!

Заһит!

Бүгөн синен алтымыш яшьлек юбилеңа багышланган «Олпат галим» дигән мәкаләне укыдым. Үзем укыйм, үзем шатлыктан куанам. Укып чыккач, ярый әле көнөндө шалтыратып котлаган идек, дип сөендем. Әйбәт язылган, синен башкарган хөзмөтләрөң дә, шөхөсөң дә зур бәя бирелгән. Әгәр мин язган булсам, мәкаләмә «Кайнар кеше» дигән исем куяр идек. Кызык булсын, иң истәлеккө бер көнөбезнө исеңә төшерим әле. Без, гадәттәгечө, Ленин бакчасында чаган агачлары янында очрашырга тиеш идек. Син берәз соңардың, мин инде үпкәли башлаган идек. Менә тонып чабып килеп життөң. Спортзалдан гына чыкканың күрөнөп төрө. Өстөндө кызыл футболка, аякларыңда ак кедылар. Чөчләрөң тирләгән маңгаңа ябышкан. Килеп туктауга соңаруыңның сәбәпләрөн аңлата башладың. Ә мин ишеттим, сиңа сокланып карап торам. Алсуланган бит очларың шоп-шомө. Ияк асларыңа йомшак кына төкләр дә чыга башлаган икән. Минем энә шул мамыктай төкләрөң бармак очларым белән кагыласым килде. Тагын ни теләгәнмендер, ни уйлаганмындыр – хәтерләмим. Син мине кинәт кочаклап алдың да иреннәрөмнән суырып үптөң. Бакчадагы агачлар да, дөнья да югалды. Синнән

бәргән кайнарлык минем һәр күзәнәгемә күчтә. Бу безнең беренче үбешүбез иде... Ярты елдан артык кына дәвам иткән мэхәббәтебез чорында синнән иңгән кайнарлык, без йөзләргә чакрым ераклыктарга аерылгач та, мине гел жылытып торды. Ә без Казанга күчеп, элемтә урнашкан, авыр чакларымда сиңа шалтыраттым, жентекләп, хатлар яздым, киңәшләр сорадым. Эшемдә дә, гаиләдә дә туган төрлө кыенлыктардан мин еш кына стресска бирелдем. Шундый чакларда сиңең белән телефоннан сөйләшсәм дә, шикләнүләрем юкка чыкты, четереклә хәлләрдән котылу юлы табылды, күңелдә киләчәккә ышаныч туды. Син тәрбияләгән яшь галимнәр бүген телевизордан сиңең игелеклелеген, эрудицияң турында, сиңең тәрбияләвең белән фәнгә килүләре турында сөйләделәр. Аларга кушылып, мин дә чын күңелемнән мең-мең рәхмәтләр укыйм сиңа.

Заһит! Сине чын мәгънәсендә Мәшһүр Шәхес статусына ирешүең белән ихлас күңелдән котлыйм. Шундый биекләргә күтәрелеп тә, гади, ярдәмчел кеше булып калуыңа сокланам. Синең өчен куанам, безне очраштырган өчен Ходайга рәхмәт укыйм. Гомернең азагына кадәр шушлай яшәргә язсын берүк! Илүсә.

Фәридәгә икенче хат

Фәридә!

Кайнар сәламнәр юллап, Илүсә. Бу хатым белән борчуым өчен гафу ит. Мин Рәис белән аерылышырга булдым. Безнең тормыш хәлләрен син беләсең. Берни дә үзгәрмәде, киресенчә, начарая гына бара. Күпме көч түгем мин аны тәрбияләргә. Театрларга, концертларга алып барырга тырыштым, искиткеч кызыклы китаплар алып кайтып карадым. Аның өчен – эш, эштән соң дуслар белән рюмка тотып, тагын эш турында тарткалашу кызык. Тормыш юлыбыз капма-каршы юнәлештә. Балалар дип, гомер узды. Хәзер алар үстә. Мин картаеп аерылышкан кешеләргә аптырый идем, менә аңладым инде. Бүген судка гариза тапшырам. Хат язып, вакытыңны эрәм итмә, минем холкымны беләсең. Бер-берсенә кушылмаган ике аерым дөнья булып та, бер гаиләдә яшәү тәмам туйдырды.

Фәридә, сиңа язган хатымны нишләптер сала алмадым...

Аннары Заһит күз алдыма килде. Рәис белән ничек яшәвебез турында күп еллар буга аңа язмакчы булдым, тик кыюлыгым житмәде. Бәлкәм, үземне бәхетсез итеп күрсәтсәм килмәгәндер.

Судка гаризаны тапшырдым. Бу хурлыклы адым минем өчен үлем белән бер булды. Икенче көнне иртүк Заһитка больницадан шалтыраттым, судка гариза биргәнәмне әйттем. Ул шактый вакыт дөшмәде, сулыш алганы гына ишетелде. Кич эштән соң больница каршында машинада көтәрмен, диде. Кич очрашкан, акрын гына безнең якка юл тоттык. Мин юл буга аңа Рәис белән ничек яшәвебезне сөйләдем. Ул бик игътибар белән тыңлады, сирәк-мирәк сораулар да биреп алды. Иң соңыннан бу хәлгә Рәиснең мөнәсәбәтен сорады. Мин аның, «бу ниятеңне ташла», дип ялынуын әйттем. Безнең өйгә кайтып житкәч, машинасын сүндереп, Заһит миңа борылды. «Синең сөйләвеңчә, ирең бик тере, хәрәкәтчән кеше булган. Хәзер син аны бөтен нәрсәгә битараф, дисең. – Заһит күзләремә туп-туры карады да: – Сәбәбен әйтимме? – диде.

«Әйт», – дидем. «Син аны тәмам баскансың, сиңа аның кол булуы кирәк». «Каян беләсең?!» – дип кычкырып жибәрүемне сизми дә калдым. «Сине мин үземнән әйбәтрәк беләм, – диде Заһит. – Алдыңа тезләнмәгәч, аны аермакчы буласың». Минем күзләрне яшә каплады. «Мин аны ничекләр генә тәрбияләп карамадым!» Заһит әйтерсең лә мине ишетмәде: «Синең үзең теләгән затны ясарга тырышуыңа ирең тавыш-гауга чыгармыйча гына, эчеп каршы тора. Яхшы чакта гаризаны ал!» «Юк!» – дидем мин, күз яшьләренә буылып. Машинасын кабызгач: «Минем әйткәннәрем хақында ныклабрак уйла әле син, Илүсә, – диде ул, күзләремә карап. – Мин бит сиңа да, гаиләңә дә начарлык теләмим». Мин сабуллашып та тормыйча өебезгә йөгердем...

Фәридә!

Хатымны язудан туктаганымга ике айга якын вакыт узды. Заһитның сүзләренә бәйләнә-бәйләнә, мин төрле кичерешләрдә тинтерәп яшәдем. Гомер юлымны балачактан бүгенгә көнгәчә беркайчан да болай жентекләп барлап чыкканым юк иде. Мин баш бирмәс, ярсу, үз дигәнәмне итмичә тынычланмый торган зат булып чыктым. Минем бу сыйфатларымны эти-әнидән, мәктәптән башлап, бик күп кешеләр кат-кат сиздереп килгәннәр икән. Заһитның әйткәннәренә бик озак карышсам да, аның белән килешергә мәжбүр булдым. Судтан гаризамны алдым. Су болганды, болганды да тынды... Рәис тә, үзем дә коточкыч газаптан котылдык. Тик икебезнең дә йөрәктә яра калды. Өлбәттә, анысын вакыт төзәтер дип уйлыйм. Сине дә борчыдым, гафу ит инде.

Илүсә.

Котлауның дәвамы

Заһит!

Иртән иртүк сиңа Яңа ел котлавымны жибәргән идем. Кич бакчабызга ярты сәгатькә генә һава суларга чыккач, кабат уйларыма килеп кердең. Түзә алмыйча, шуны язам әле, котлавымның дәвамы булсын.

...Бакча уртасында басып торам. Акрын гына ябалак-ябалак кар ява. Карларны аралап, аллы-гөлле гирляндаларның шаян нурлары миңа күз кыса. Яңа елга нибары бер атна калды. Ниләр алып килә ул безгә, жирдә яшәүче жиде миллиард ярым халыкка? Мин үземне вакыйганың бер чиктән икенче дәвергә күчкән тарихи бер ноктасында басып торгандай хис итәм. Күңелне сафлык, тынлык, илаһи бөеклек били. Шунда хисләремә син килеп кердең. Синең янәшәмдә икәнәңне тоеп яшәү Казанда үткән кырык елга якын гомеремне гел жылытып торды. Синең яшәү рәвешеннән мин бер нәрсәне аңладым: дөньяда иң бөеге – шәфкатьлелек икән! Тормышны мәхәббәт тотта, диләр. Ләкин эгоизм белән сугарылган мәхәббәт фажигаләре гасырлардан гасырларга дәвам итә. Юк, минемчә, тойгыларның, эш-гамәлләренң асылында иң элек шәфкатьлелек ятарга тиеш. Син миңа шушыны аңларга булыштың. Картайган көнемдә, әллә нинди чытырман хисләрдә адашып, аерылышудан коткарып калуың өчен генә дә ничә еллар рәхмәт укыйм мин сиңа. Балаларыбызга, оныкларыбызга куанып, гомер кичерәбез. Рәис тә үзгәрде, гөрләшеп яшибез. Моңа да син сәбәпче булып чыктың. Рәис әле күптән түгел генә үпкә ялкынсынуы белән бик каты авырып ятты. Шуннан терелеп кайткач, серен чиште. Мин судка гариза язып йөргәндә, ул сиңа

язган хатларыма юлыккан. Мин бит хатларымны копировка кәгазе аша язам. Шуларны укыгач, моңа шок булган. Бик нык уйландым, ди. Шул вакытта мин аның эштән соңармыйча кайтуын, китап-журналлар укый башлавын, яшь чактагыча жорлануын аерылышудан куркудандыр, вакытлыча гына кыланып маташадыр дип уйлаган идем. Алай булмаган. Шул серен сөйләгәч, Рәисне максатыңа ирештән, чын ир икәнненә расладың дип, ихлас мактадым. Әгәр синең белән чагыштыру өчен ирем булмаса, мин күп әйберләргә аңламас та идем. Шушы кадәр еллар эчендә уйларымны, ниятләремне, кылган эшләремне еш кына син ни әйтсәң микән, дигән бизмән аша үткәргә күнектем. Рәисне читтәрәк калдырганмын. Алайса миңа кайсыгыз күбрәк ир булган соң? Бергә яшәүче иремме, әллә миңа бармак белән дә кагылып карамаган синме? Ә нишләп ир? Бәлкәе, син минем өчен Хозыр Ильястыр? Мин бит бик ерактан, әйтсәң лә, галәм биеклегеннән синең карашыңны йөрәгем, һәр күзәнәгем белән тоям. Өйдә дә, урамда да, эшемдә дә, теләсә кай жирдә. Әгәр без синең белән өйләнешкән булсак, нинди олы, мәрхәмәтле шәхес икәнлегенне мин аңлап бетерә алган булыр идемме икән? Синең таләпләрең буй житмәслек югары бит. Ә мин үземне тәрбияләүчеләргә теш-тырнакларым белән карыштым. Алабугада училищедә укыганда, син бу хакта миңа юмор белән төрттергәли идең. Серкән су күтәрми, дигәннәрең дә хәтердә. Ә шулай да син мине тәрбияләдең. Иң якын эч серләремне үзең кабул итүең белән тәрбияләдең. Синең бер күз карашың, һәр сүзең минем йөрәгемдә. Син булмасаң, яшәвемнең яме бик нык кимер иде. Барлыгың өчен рәхмәт! Аерым яшәсәк тә, без бергә бит. Моңы тою миңа чиксез рәхәт!

Киләсе елга сиңа – 78, миңа 76 яшь тула. Гомерләребез бик озын шикелле күренә. Ләкин кай арада үтте икән соң ул? Ярар, алдагысын бәхеткә юрыйк. Сау-сәламәт яшә! Киләсе Яңа ел бергәләп, алга омтылышыбыз елы булсын.

Сиңа сыенып яшәүче Илүсә.

Автордан. *Үткән елның соңгы көннәрендә ишегалдында кар көрәп йөргәндә, капкада таныш хатын күренде.*

– Киявебезнең әбисе Илүсә сезгә тапшырырга кушты, – дип, миңа бер төргәк тоттырды да чыгып китте.

Төргәктә пөхтә итеп язылган кәгазьләр иде. Иң өскә түбәндәге язу салынган: «Хөрмәтле Фоат Миңләхмәт улы! Мин сезнең әсәрләрегезне яратып укып барам. Болар – минем хатларым. Игътибарга лаек дип тапсагыз, иҗатыгызда файдаланырсыз. Шушы килеш бастырып чыгарсагыз да, сүзем юк. Аларда яшерерлек әйбер күрмим. Бәлкәе, кемнәрдер гыйбрәт алыр. Язмаларымда саф дөреслек кенә.

Сезне якынлашып килүче Яңа ел белән котлыйм, сәламәтлек, иҗат уңышлары теләм.

Галимҗанова Илүсә Зәки кызы.

Мин ул хатларның берничәсен «Казан утлары»на тәкъдим иттем. Кайнар йөрәк тибеше белән язылган уй-кичерешләргә каләм белән кагылуны гәнаһ санадым.

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеең билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, иҗат уңышлары телибез.

Рифә
Рахман

КЕШЕНЕҢ КЫЙММӘТЕ – ИЛЕНДӘ...

Илаһи таң

Күр дөньяның матурлыгын, дигән кебек
Илаһ нуры иңә таңда күк түреннән.
Жанга куна ниндидер бер тынгы-шифа,
Иманлылык сизелеп тора фикеремнән.

Аллаһыга ышануым ныклыдыр, тик
Шул килеш тә ныгыганнан ныгый бара.
Илаһ нуры иңә таңда болыт аша,
Сөенепләр кара, ди ул, бу дөньяга.

Изге эшләр күреп кара, игелекләр,
Табигатьнең камиллеген танып кара.
Югалганнар кара көчләр күз алдымнан!
И Ходаем, Син Хужасың бу дөньяга!

Син Хужасың күңелдәге хисләремнең
Татлысына, яхшысына, матурына.
Бөтен нәрсә манчылган бит, кояш чыккач,
Туфрак, чыklar, кошлар, уйлар... таң нурына!

Алдану

Хакыйкәткә гашыйк булдым йөз мәртәбә,
Акыллыдан, галимнәрдән ишеттем дә.
Тик аңладым асла хата икәнлеген,
Уйлап баккач, шул көнне үк кич житүгә.

Гашыйк булдым матур сүзгә мең мәртәбә,
Гашыйклардан, инсафлыдан ишеттем дә.
Тик аңладым ялганлыгын, шул сүзләрне
Айлар, еллар кабатланыр дип көттем дә.

Рифә РАХМАН (1962) – шагыйрә, прозаик, галимә; Г.Исхакий, Ж.Валиди, Ф.Хәснәи исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Онытырмын, димә», «Йолдызлар төстән язганда», «Таулар һаман ерак» һ.б. исемендәге күпсанлы китаплар авторы. Казанда яши.

Гашыйк булгач егетләргә, чын ирләргә,
Яннарында хатын-кыз күк хис иткәнмен.
Картлыгымда гына алдым шуннан гыйбрәт,
Мин нибары ялган вәгъдә ишеткәнмен!

1 июль, 2020

Илең, телең юк бит синең, диде берәү.
Йөрәгемә ут капкандай булды кинәт.
Әйткән сүзе ким түгелдер очкыннардан,
Төштеләр дә, карт йөрәгем китте көйрәп.

Хәлсезләндем, чара таппам бу вакытта,
Сүндереgez аның утын, ул яначак!
Сайлау көне үткәнне дә көтмәс, сизәм
Бу тәнemdә шашкан жаным калмаячак.

Илең, телең юк бит синең, диде берәү,
Жәй сайлауга барган чакта очратты да.
Кояш белән жил эссесе узды тәнгә,
Киемнәрен тәнem кинәт югалтты да...

Гаеплеme уйлаганын әйткән күршем? –
Кыздым аңа, тамырларда кызды каным.
Көйрәү исе менеп житте бугазгача,
Без шушы ук хәлдәмени, татарларым?!

Ризамыни илсез, жирсез яшәүләргә?
Ризамыни канун язган Ил башына?
Мең-мең ләгънәт хужасына сайлауларның,
Алар сайлап хәл итәчәк язмышыма.

Алда булыр әле, диләр кайберәүләр,
Милләтнең дә якты көне, килер бәхете.
Күрәсеңдер, Аллам, сорыйм: коткар шуннан –
Баскан аны каракошның кургаш тәхете.

Чүлмәк белән бәхәс

– Мин – чүлмәк, ватылсам, иңәрмен
Борчылмый, балчыкка, туфракка...
Мин балчык булырмын барыбер!
Башкадан ни калыр ул чакта?

– Кешедән уй калыр, хис калыр
Һәм кылган гамәле иң башта!
Әлбәттә, аның да ләхетен
Алырлар ул туган туфракта.

Кешедән ул калыр, кыз калыр,
Кемнәңдер исеме калачак.
Язылса кабере ташына,
Исемен кабер дә алачак.

Чүлмәкләр күп алар, савытлар –
Күбесе ясалган балчыктан.
Тапсалар казынып ватыгын,
Хужасын эзлиләр тарихтан.

Эзлиләр остасын, эшлэнгән
Урынын барлылар кимендә.
Балчыкның, чүлмәкнең, кешенең
Кыйммәте төрледер илендә.

Яхшы палач

Сайладылар ханга яхшы палач,
Булсын телсез, диде, тәне тыгыз.
Йөзгә якын ир чиратка басты,
Диеп, телне кисеп ыргытыгыз.

Риза иде алар сөйләшмәскә,
Туклык шулай торган булгач кыйммәт.
Йөзгә якын ирнең шул көн теле
Бурзайларга булды затлы нигъмәт.

Каты карар көтә иде аны...
Бит... яшәрсең, диеп алдадылар.
Бәдәннәрен тотып карый-карый,
Шул кешегә (!) палач сайладылар...

Сайладылар серне чишмәслекне,
Эндәшмәслек – теле киселгәнне!
Алмадылар эштән сыгылганны,
Алмадылар тыны кысылганны.

Хөрлек жыры илгә таралганга,
Каты карар көтә иде аны.
Бер кешегә йөздән (!) сайладылар,
Йөз кешелек, диеп, горур жаны!

Айбалтаны кайрап тотты палач,
Бар халыкка карап чыкты палач.
Күзенә кан бәргән иде аның,
Сүзе чыгар урын табалмагач.

Бәдәннәре уйнап торды аның.
– Аһ, – диде ил. – Бетә Шагыйрь башы.
Тик бер сукты палач. Тотынды да
Кистәнәнә, яугир торып басты.

Ул бер Агач иде ябалдашсыз.
Ул бер шигырь иде шушы хәлдә.
– Аһ, – диде ил. – Шагыйрь дигәнебез
Күккә очар миссияме әллә?

Тәгәрәде башы мәйдан буйлап,
Егылды ир, инде чында үлеп.
Ул кайтачак эле, бер кайтачак,
Үз халкының яшәр теле булып.

Инде эшем бетте, дигән сыман,
Айбалтаны читкә куйды палач.
Аягына килгән башны күргәч,
Коса-коса кулын юды палач.

Булсын көчле, диде Патша, телсез.
Сайланганнан сайладылар аны.
Аңлады соң: анда исәр көче,
Ә Шагыйрьдә – үз халкының жаны.*

Шомлы төн

Әйтеп бирче мин ахмакка, наданга,
Йолдызчы, тик син беләсең боларны:
Ыңгыраша күкләр инде төн буге,
Тартылгандай галәмнең бар кыллары.

Сыпырды керфекләремнән йокымны
Казан өсли нинди нурлар балкышы?
Башландымы әллә йолдыз сугышы?
Карыйлармы ут атышып, тартышып?

Ялт та йолт итте шырпы кабызгандай,
Киек каз юлында ук, һай, сыздылар!
Ыңгыраша галәм инде төне буге,
Әллә соң шулай елыймы йолдызлар?

Йокыларга ята алмыйм белмәстән,
Ярдәмәң кирәк, йолдызчы, бу төндә.
Качты тынгым, шаһиты булдым да мин
Галәмнең серләренә көтмәгәндә.

Әйтеп бирче мин наданга, ахмакка:
Яшәрбезме таңга тикле, керде шом.
Күзләрең кояш кебек зурайганнар,
Торбаңнан карап, күктә ни күрдең соң?

Килер көннең авырыннан, кайгыдан
Кисәттеңме патшаларны, хужаңны?
Йолдызчы булып үлә калсаң әгәр...
Ходаны танып, кылдыңмы догаңны?

Санадыңмы йолдызларны, әйт санын,
Кызылларын, сарыларын, карасын...

* Борынгыда кайбер ханлыкларда, төрмәдәгә, хөкемдәгә хәлләрне сөйләмәсен дип, палачларның телен кискәннәр.

Балкытып күкне, еракта аларның
Ыңгырашып туа мәллә яңасы?

Сыпырды керфекләремнән йокымны,
Тартылды галәмнең барлык кылы.
Бер кылы тартып атса Жирне?..
Бугазыннан кем алыр йолдызчыны?!

Ялт та йолт итте шырпы кабызгандай,
Киек каз юлын юлында ук, һай сыздылар!
Ыңгыраша галәм инде төн буге,
Бу төндә бигрәк йолдызлар кыздылар.

Корт чаккыры

Челләнең дә иң-иң эссе көнендә
Бал-аш жыя чәчәкләрдән бал корты,
Без дә без, ди мактанып, тапкан саен
Һәм шул безләве белән дә куркытып.
Баскан идем тузганаклы ызанга,
Торамын эчтән генә утлар йотып.

Мин менә шифа эзлим тузганактан.
Бу эсседә эшче кортка ни калган?
Чәчәкләр хәлсезләнеп, ирен бөргән,
Булмыймы чыкса аңа кичкә табан?
Корт чаккыры! Әллә бастым өстенә?—
Ут булып яна ялан үкчәм һаман!

Вирус

Тиеп торган иде кулларыма
Ялгыш кына синең кайнар кул,
Сөю чире йоккан кебек булды...
Вирус иде мәллә сіндә ул?

Әйтәм жирле, сине күргән кеше
Төнлә исемең белән саташа.
Сөю күздән күзгә күчә диләр,
Миңа менә күчте кул аша.

Тиеп торган иде кулларыма,
Кайнарлыгы йокты аларның.
Бу хастасы инде кешеләрдән
Үтте, ди идем мин, заманның...

Сәйдә Зыялы

РӘНЖЕШ

ХИКӘЯ

Равиянең вафаты сәгәте-минуты белән авылга таралды. Бу кайгылы хәбәрдән халык «аһ» итте. Һәркемнең телендә шушы вакыйгага бәйләнешле сүз. «Һай, жаным, бигрәкләр дә жәл инде. Яшь бит... Яшь... Утыз биш яшеннән кара жир асларына кереп ят инде...»

– Оялары белән киттеләр бит инде! Равия – төпчәкләре. Әллә алдан киткәннәре карт идеме?!

– Әй-й, – дип офтанды күршеләре Миңзифа түти. – Әжәлетдин яшенне сорап тормый инде ул, ала да китә..

– Жәмәгать, Миңкамал әби рәнжеше бу! Валлаһи, шулай! Рәнжеш дигәннең жиде буынына кадәр житә, ди бит!

Хатынның сүзләренә каршы әйтергә берәү дә базмады. Бу мәлдә Миңкамал әби язмышын күңелдән кичерделәр булса кирәк.

Унынчы дистәне вакыйка башлаган кортканың терлек абзарында вафат булуын, аны шунда юып кәфенләүләрен һәркем белә...

Миңкамал әбинен картсы Сәмигулла абзый дөнья куйганда, бердәнбер уллары Габбас егерме өч яшендә иде. Чем кара бөдрә чәчле, түгәрәк йөзле, коңгырт күзле, базык гәүдәле Габбас эшкә урнашырга ашкынып тормый. Ни игенчелек, ни терлекчелек күңеленә ятмый. Шәһәр юлын таптый. Урманчылык эшенә дә тотынып карый. Тик төпләнәп, эшләп китә генә алмый.

Агач келәймәләп йөргән чагында бер кыз белән таныша ул. Әтисез, әнисез калып, балалар йортында тәрбияләнгән Хәнифә Габбасның тәкъдимен бер сүзсез кабул итә. Яшькелт-зәңгәрсү күзле, уртача буйлы, коңгырт чәчләре кыска итеп киселгән 20 яшьлек Хәнифә Миңкамал апа йортына килән булып төшә. Улының бу гамәлен әби яхшыга юрый. Кәжәсенен игез бәтиләренен берсен суйдырып, никах укыта. Бер ай әйбәт

Сәйдә ЗЫЯЛЫ (1941) – шагыйрә, прозаик; Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, С. Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты. «Айның тулган чагы», «Ачылмаган бөрә», «Жиңел юл авырлыгы» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

кенә яшиләр, ике ай... Каенана алар өчен сөенеп бетә алмый. Кая карама – улы белән килене гел бергә: абзарда да, тезмәдә дә... «И-и, мин дә ир белән торган инде, – дип куя ул эченнән генә. – Аллага шөкер, каенанамны олылап яшәдем», – дип тынычлана үзе. Бер-бер артлы ике ир бала тапкач, Хәнифәнең тавышы бөөреннән чыга башлый. Габбас хәзер, хатыны янында, бертуктаусыз койрык болгап торган тугры эт шикелле... Әни кеше һаман үз эшендә: өй жыештыра, чишмәгә суга барып килә, ашарга пешерә... Бәрәңге әрчи-әрчи, күнелендәге уйларын жыр сыман көйли:

Анадыр – бәладер.
Арба артыннан барадыр,
Хатындыр – жандыр.
Янда утырып барадыр...

Шулай бер көйгә яшәп торганда, 1940 ел да килеп житте. Кояшлы март аеның бер көнөндә авылга «Вербовщик килде. Читкә, еракка урман кисәргә кешеләр жыя икән», дигән хәбәр таралды. Габбас бу форсаттан файдаланасы итте. Язылып, гаиләсе белән Себер якларына китеп барды.

Урамга каратып салынган, каршыдагы ике тәрәзә төбе менә-менә жиргә тиям дип торган иске йортта әби ялгыз калды. Хәзер ул эчендәге уйларын, «мыр-мыр» килеп йокларга яратучы, аклы-каралы песие белән уртаклаша. Кайвакыт серләрен чикләвек куагыннан үреп, сыер тизәге белән сыланган абзарда яшәүче ак кәжәсенә сөйли:

– И кәжәкәем, кәжәкәем, – дип яратып эндәшә ул аңа. – Язмыш миңа ялгызлык насып иткән, күрәсең. Картым да үлдә, бердәнбер улым да китте... Ярый әле Мияубикә белән син бар... Әйдә, әйдә, син дә кырланып, ялындырып торма – аша. Өч кат юып пешердем мин ул бәрәңге кабыгын.

Миңкамал әби утын ваклаганда да, кәжә абзарын жыештырганда да, шулай сөйләшә. Яз житте. Бакчаны кем сукалап бирер икән, бәрәңгене ничекләр утыртырмын?» – дип борчыла башлады.

Килеш-килбәте, кара-кучкыл түгәрәк йөзә белән һинд ирләренә охшаш Исмәгыйль:

– Борчылма, жинги, – дип, жылы сүзен әйтте. – Исән чакта бер-беребезне ташламабыз.

Бәрәңге, суган ише яшелчәләрне утыртып бетерүгә матур жәй житте. Ул матурлыкка карап хозурланырга авыл кешесенәң вакыты гына юк. Өн жылытырга – утын, малына ашатырга печән жыясы бар. Ул арада бәрәңге буразналарын чүп үләнә басып китә.

Миңкамал әби, һәркөн иртәнге якта, авылга якин гына гөрләп үсеп утырган эрәмәлеккә юл тотта. Урагы белән кечкенә балтасын киндер капчыкка тыгып, арба әржәсенә бәйли дә терек-терек үз юлында була. Сузып япкан яшел яулыгының, кара жирлеккә зәңгәр чәчәкләр төшерелгән альпакчының төсә көз кәргәндә уңып бетә. Кайчандыр Сәмигулласы ясап биргән кул арбасының әржәсен иң элек корыган чикләвек куаклары, өрәңге ботаклары белән тутыра. Өскә яшел миллек яки сусыл печән жыеп сала.

Көз кереп, агач яфракларыннан жиргә сары юрган сырылгач та, Миңкамал эрәмәлек сукмагына тузан төшерми. Кәжәкәе өчен яфрак жыя.

Шулай яши-яши көн артыннан көн, ай артыннан ай уза. Һәм... 1941

елның матур июнь иртәсендә «Сугыш башланган!» дигән коточкыч хәбәр авыл өстен кара кайгы белән томалый.

Соңгы вакытта Габбастан хәбәр юк. «Исән микән? Сугышта йөри микән? Балалар, гаиләсе кайда икән?» Бу сорауларына Миңкамал җавап таба алмады.

Жәйләрне – көзләр, көзләрне кышлар алыштырды. Авылга аяксыз, кулсыз ирләр кайта башлады. Күпме кешегә кара кәгазь килде... Габбастан гына бер хәбәр дә юк. «Кайда улы? Исәнме? Хәле ничек икән?» – бу сораулар Миңкамалның уеннан бер генә мизгелгә дә чыкмады.

Исәннәр берәм-берәм туган туфракка кайтып егылды. Габбас кына күренмәде. Миңкамал өметен өзмәде – көттә. Төнгә жилләр тәрәзә пыяласына кагылса да, салам түбә ыңгырашып алса да, күрше эте Шарик өреп куйса да, ул торып утырды. Габбасы менә-менә кайтып житәр дә ишек шакыр сыман тоелды аңа. Күңелендә йөрткән сагыну-сагышларын жырга салып, телендә тирбәтә:

Сагышларым, сары сагышларым,
Язылгандыр инде язмышыма...
Сабырлык бир, Ходаем, сабырлык бир...

Әллә күп елаудан, әллә өлкәнәйгән көнөндә дә берөзлексез авыр тормыш йөген тартудан, әллә тормыш ярлылыгынан Миңкамалның күзләре зәгыйфьләнә башлады. Күз алдында томан барлыкка килде.

Аптырады ул бу хәлгә. Күрше-күлән киңәше белән чәй дә салып карады, кер сабыны белән дә юды, «зәңгәр-яшел» дигән таш белән күз кырыйларын сызды. Файдасы гына тимәде. Күз каршындагы томан куерганнан-куерды гына. Күршеләргә рәхмәт инде. Алар ташламады.

1949 елга кергәндә, әбинен сул күзе тәмам томаланды. Ә уңы дөнья яктысын берәз шәйли, каршысына килеп баскан кешене чамалый.

Шушы елның апреле иде. Миңкамал күршесә белән төшкә чәйне чәйләп алгач, берәз ял итеп алырга ният кылды. Маңгай күзләре зәгыйфьләнсә дә, урамдагы яз һавасын, кояшның мамыклы жылысын тоеп ята ул. Күңелдә челтерәп аккан гөрләвекләр, инеш ярларын тутырып аккан бозлар... Бу юлы ул яткан гына иде, жил капка шыгырдап ачылуын ишетеп алды.

«Кем булыр икән?» – дип уйлап алды әби, урыныннан тормыйча гына. Ул арада сөйләшкән тавышлар да ишетелде. «Әнеккәем, Габбасым түгелме соң бу?» – дип торып утырды Миңкамал.

Аның колагы ялгышмады. Ишек киң итеп ачылды да аннан биш малаен, хатынын ияртеп, улы килеп керде.

Сөөнеченнән Миңкамалның тез буыннары йомшарып китте.

– Улы-ы-ым! – диде ул, сәкесендә утырган хәлендә ике кулын сузып. Кайттыңмы... Аллага шөкер, бу көннәрне дә күрдем... – дип, Габбасының күкрәгенә капланды.

Моннан туып киткән ике малай инде буй житкән. Артларыннан, энә, тагын өчәү үсеп килә. Жиде кешедән торган зур гаилә әбинен кечкенә генә өенә кереп урнашты. Миңкамалга сәкедә урын калмады: песие Мияубикә белән бергә, мич башына күченде... Күрше-күлән, бер күрешеп чыккач,

Миңкамал янына кереп йөрмәде диярлек, сирәкләде. Кечкенә генә йорт, зур гаилә... Кеше уңайсызлап, борчып йөрүне килештермәделәр.

Миңкамал үзе таягына таянып, Исмәгыйльләргә кергәләде. Кайбер көннәргә кунып та калгалады. Соңгы вакытта аның күңеленә әллә ни булды: ул үзенә гомер иткән йортында утырып торырдай урын таба алмый. Өйдәгеләр үзара урысча сөйләшә. Колакка ятышсыз шау-шу, тәмәке төтенә исә... Берәү дә хәлен сорашмый. Хәер, сирәк-мирәк булса да, кайчакта Габбас: «Әни, берәр әйбер кирәкми?» – дип, үтешли генә сорап куя.

Июнь ае иде бугай. Хәнифә килен сөтлә чәй бирми башлады. Бер көнне ул: «Килен, кәжә буазмы, ташландымы әллә?» – дип дәшеп тә караган иде – җавап кына булмады. Ә менә бу юлы җае чыкты, Габбас аңа үзе эндәште:

– Әни, берәр нәрсә кирәкми?

– Ә-ә, улым... Өйдә үзәң генәме?

Бу сорауны ишетеп торган Хәнифә уң кулының имән бармагын иреннәренә куйды.

Хатынның ишарәсенә тиз төшенде ир:

– Үзем генә, – дип җавап бирде.

«Улым, сөтлә чәй эчәсем килә. Килен никтер сөтлә чәй бирми... – дип әйтмәкче булып Миңкамал сүз башлады. – Улым, киленгә әйт әле, сөтлә чәй...»

Шул арада Габбаска әллә ни булды, кинәт күкерттәй кабынды. Мич башында утырган әби каршысына очып диярлек килеп басты.

– Син нәрсә?! – дип акырып жибәрде ул, жөмләсенә урысча тәмсез сүз өстәп. – Минем хатынның кайсы жире ошамый! – Аның тәмсез теленнән кулы да калышмады. Габбас көрәктәй зур, көчле йодрыгын әнисенә яңагына кундырып алды. Миңкамал мөңдәргә ауды. Аның элпә томалаган караңгы күз алдында яп-якты булып очкыннар гына чәчеләп калды. Ул бер кәлимә сүз әйтмәде. Мөңдәрәмә кайнар күз яшьләре йөзүнә сызылган тирән буразналардан мөңдәренә тәгәрәде.

Өй эче тынып калды. Кинәт бар тараф ямьсезләнеп, каралып калгандай булды. Шул мәлдә ишек ачылып китте дә Исмәгыйль килеп керде. Ул матур итеп сәлам биреп керсә дә, аңа җавап бирүче булмады. Өйнең ямен алып, жанда пычрак эз калдырып, ниндидер давыл узуына курше агай тиз төшенде. Ул туп-туры Миңкамалга эндәште:

– Жинги, сине чәйгә алмага кергән идем. Минем кортка коймак пешерә.

– Ә-ә, Исмәгыйль, рәхмәт инде, рәхмәт... – диде Миңкамал, күз төпләрен калтыранган куллары белән сөртә-сөртә...

– Рәхмәт соңыннан, жинги, соңыннан... Әйе... Әйдә әле, ярдәм итим.

Исмәгыйль Миңкамалның терсәгеннән тотып, мич башыннан төшәргә ярдәм итте дә ишеккә таба атлады. Кечкенә өй эчендә аның тыны беткәндәй, сулышы кысылгандай булды. Шуңа күрә Миңкамалны житәкләп алды да тизрәк чыгып китү ягын карады.

Габбасның ни өчен кабынып китүен Миңкамал чәй янында төшенде. Улы кәжәне сатып, он алган икән...

Сөтлә чәй эчәсе килүен әйтергә теләгән өчен Габбасның әнисенә кул күтәрүен ишеткәч, Исмәгыйль түзмәде – атылып күршеләренә керде.

– Оятсыз! – диде ул, ишектән керә-керешкә үк. – Оятсыз! Ничек көчәң житте?!

Һәй-й, адәм актыгы! Шушы яшенә житеп ни кырдың соң син? Сугыш вакытында Тайгада качып яттың да сугыш беткәч, кайттың! Яшь чагыңда да дүләли сугып йөрдең! Хәзер дә әнкәңнең кәжәсен сатып, тамак туйдырасың... Ни чәчсәң – шуны урырсың, ди борыңгылар. Биш малаен барын онытма! Берәрсе үзеңнән үрнәк алып үссә, нишләрсен?!

Исмәгыйль әрнүле сүзләрен әйтте-әйтте дә хатынына сыенып, сәкедә утырган Габбаска «һә-эй!» – дип, кулын селтәп чыгып китте.

Ул жәйне Миңкамал әби өенә аяк басмады. Аны алмага керүче дә булмады...

Тормыш синең күңелендә ниләр барлыгы белән кызыксынмый, ага да ага. Габбасларның түр тәрәзәләреннән караганда, кояш көн дә Акъяр тавы артыннан күтәрелә. Аннары ул басу-кырларны, урман, суларны алтын нурлары белән коендыра-коендыра Ташкичү үзененә таба йөзә. Яшел сусыл печәнле үзәнлектән соң, Коры Елга тавына да ерак калмый. Кояшның «бишеге» шунда: тау артындагы ерак офыкта алсу тасма сузылган жирдә. Бөек серләр хәзинәсе тулы сихри йолдызларын жемелдәтеп төннең канат жәяр чагы житә. Бу күренеш – табигатьнең катгый кануны. Адәм баласы моңа игътибар да итми: ул үз яшәеше белән мәшгуль.

Габбасның олы улы Бәдретдин тракторчы булырга укып кайтты да МТСтә эшли башлады. Бәдретдиннән кече ике малай – Гали белән Вәли, шәһәргә китеп, ташчылар эзерли торган училищегә укырга керде. Бәдретдин югары оч Рәсимәсенә өйләнде. Яшьләр жиң сызганып эшли башлагач, тормышлары да тернәкләнеп китте. Ниһаять, 1955 елның язында Миңкамал әбинең нигезендә яңа йорт калыкты.

Яңа йортка күчәр көннәр житкәч кенә, Хәнифә Габбаска болай дип әйтеп куйды:

– Кара әле, карткаем, әнине кая куярбыз икән?

Габбас аптырап, сорау тулы күзләрен хатынына төбәде.

– Ничек инде «кая куябыз»?

Иренең чыраенда чагылыш алган канәгатьсезлекне күреп, Хәнифә сүзен жайлап кына дэвам итте:

– Гел уйлап йөрим. Әни бик жәл: үзе сукур, үзе карт. Менә бүген, менә иртәгә китәме дип, куркып торам...

– Соң! Күпме гомере бар – шуны яшәр!

– Мәсьәләнең икенче ягы бар бит: беләсез килсә, яңа йорттан мәет чыкканны яратмыйлар...

– Син нишләргә кушасың соң миңа? – дип аптырады ир.

– Әнинең дим, ятагын... абзарга гына куйсак, дим... Кәжә бүлмәсе буш бит... Хәзер жәй... жылы... Сәке ясарсың...

Габбас бу тәкъдимгә ни дип тә жавап бирә алмады.

Иркә-назга юмарт Хәнифәгә каршы әйтердәй сүз таппады Габбас.

Миңкамалны элек кәжәсе яшәгән абзарга урнаштырдылар...

Чикләвек куагынан үрелгән, аралары сыер тизәгә белән сыланган читән абзар ташландык бер салкын алачыкны хәтерләтә иде.

Эштән кайткач, мал-туар караганда, яшь килен Рәсимә әбинең урынын йомшарта, туңмасын дип, өстенә үзенә бишмәтен ябып китә торган булды.

Габбаска бу гамәл ошап бетмәсә дә, Хәнифәнең: «Яңа өйдән мәет

чыкса, артыннан мәетләр күп була икән», – дигән сүзләрен искә алып, үз-үзен юатырга тырышты. Мал-туар арасында йөргөндә, әнисенң хәлен белгәләп тә чыккалый. Беркөнне Миңкамал әби аның кулын учына алып сыйпап куйды.

– Улым, – диде Миңкамал йомшак кына итеп. – Кулың салкынча, көн үзгәргәндер. Киленгә әйт әле, мичкә күбрәк итеп яксын. Әллә нәрсәгә гел тунам...

Габбас әнисенң учыннан әкрән генә кулын алды да көч-хәл белән «ярар» дигән сүзне авызыннан төртеп чыгарды. Кинәт ирнең тамагына төер утырды. Ул авыр сулап, бүкәнгә чүкте дә гомерендә беренче тапкыр күз яшьләренә ирек куйды...

Миңкамал әби шушы жәйне дөнья куйды. Төле беткәнче үз акылын жуймаган суыр әбиненң күңелендә ниләр булды икән? Жырлы, моңлы жаны гомеренен сагышларын эченнән генә көйләде микән? Моңы берәү дә белми. Ул аларның һәммәсен үзе белән алып китте...

Әнисен озатканнан соң, Габбас, кәжә бүлмәсенә үзе ясап куйган сәкедә озаклап утыра торган булды...

Өйдә иркен сулыш алучы бердәнбер кеше Хәнифә булгандыр. Әмма кин сулышлы бу иркенлек озакка сузылмады. Әбиненң мәңгелеккә китүенә бер ел дигәндә, яңа йортның бусагасыннан коточкыч кара кайгы атлап керде: Габбас белән Хәнифәненң иң яраткан төпчек уллары – Газизжан янып үлде.

Малай абыйларыннан күреп, тәмәке тартырга өйрәндә. Баштарак ул өлкәннәрдән калган төпчөкләрне суыргалады. Аннары инде тегеләрнен кесәләрендәгә тәмәкене чәлдәрә башлады. Аңа өй тирәсендә тартырга ярамый: күрсәләр – элгәчәк. Шуңа күрә ул көн саен инеш арьягындагы эрәмәлеккә чыга. Анда иркенләп, агач төбенә утыра. Тәмәке төтенен өлкәннәргә охшатып, борын тишөкләреннән чыгара. Утыра-утыра никотиннан исереп йоклап та китә. Бу юлы учак яккан. Ялкын телләрененң жилдә жилферди-жилферди уйнаклавын күзәтеп, махорка тәмәкесен суыргандыр. Һәм никотиннан исереп йоклап та киткән, күрәсен...

Эрәмәлек арасыннан күтәрелгән куе төтенне иң элек урамдагы балачага абайлый. «Өйдә әле, барып карыйк, нинди төтен икән?» – дип, үзара сөйләшә-сөйләшә эрәмәлеккә китәләр. Алар килеп житкәндә, учак уты тирә-юньдәгә куакларга үрлөгән. Янәшәдә күмерләнгән учакка терәлгән гәүдә – Газизжан гәүдәсе.

Бу коточкыч авыр кайгыны Габбасның таштай каты йөрәгә дә күтәрә алмады... Ул түшәккә ауды. Шул ятудан көчле-көрле ир аякка басып китә алмады, авырый башлавына алты ай тула дигәндә, фани дөньядан китеп барды...

Өр-яңа йорт эчен жан өшеткөч салкынлык, кара кайгы пәрдә каплады. Бер ел эчендә – өч мәет...

Хәнифәгә гомер сәгәте тукталгандай тоелды. Өй эче тып-тын. Берәү дә кычкырып сөйләшми. Бу халәт мәңгә бетмәс, бу караңгы салкынлык мәңгә таралмас сыман тоела.

Шушы рәвешле, яңа йортның яктылыгын, иркенлеген тоя алмыйча, жаны куаныч эчендә йөзә алмыйча ике еллап яшәгәч, Хәнифә дә мәңгелеккә күчте...

Ел артыннан ел үтте. Кояш көн саен Акъяр тавы артыннан күтәрелде дә Ташкичү үзәнлегенә таба юл тотты. Сихри, бөөк серләр саклаган йолдызларын күккә сибеп, көн артыннан төн килде.

Миңкамал әби йөргән сукмаklarны әллә ничә тапкыр язгы сулар юды. Хәзер инде авылда әбине хәтерләүчеләр дә бик аздыр. Ул үзе дә, исеме дә күптән онытылган иде.

Равиянең вафатын ишетүгә, өлкәннәр, әбинең фажигасен искә төшерде. Искә алмыйча мөмкин дә булмагандыр... Уйласаң, улыплар китәсен... Бу нигезгә килгән фажигаләрне акылга сыйдырырлык түгел...

Бәдретдин белән Рәсимә берсеннән-берсе чибәр, берсеннән-берсе эшчән дүрт кыз үстерде. Кызларны үстереп, башлы-күзле итүгә ир белән хатын бер-бер артлы бу дөньядан китеп барды. Әти-әнисеннән соң, кечкенә ике баласын ятим калдырып, өлкән кыз Мәдинә китеп барды. Яман шеш диделәр. Берничә ел үтүгә Казанда шәфкать туташы булып эшләүче икенче кыз Галияне авылга алып кайтып жирләделәр. Аннары район үзәгендәге мәктәптә тарих укытучысы – өченче кыз Рамилә дөнья куйды. Рамиләне озатканга биш еллап вакыт узган иде инде... Кинәт жаннарны тетрәтеп, башларны иңрәтеп, авылга кайгылы хәбәр таралды – Равия вафат! Башлангыч сыйныфлар укытучысы, балаларның яраткан апалары...

Равияне жирләп кайткач та, күршеләре Миңзифа апаның уенда гел шушы гаилә булды. «Рәнжеш, рәнжеш, – дип кабатлады ул үзалдына. – Жиде буынга кадәр житүе хак микәнни? Кырылдылар бит, ә... Печән пакусы шикелле бер-бер артлы аудылар... Бу балаларның ни гаебе бар инде?»

Миңзифа жанына уралган шөбһәле уйларыннан арынырга теләгәндәй, тәрәзә янына килеп, урамга карады. Миңкамал әбинең нигезе урам аркылыгына – нәкъ алар каршында. Пәрдәләре төшерелгән тәрәзәләре кояш чыгышына карый. Алар шундый моңсу: мөлдәрәмә яшь белән тулган күзләр сыман. Әйтерсең лә, карашын ерак-еракка төбәп, Миңкамал әби карап тора. Берөзлексез күзләреннән түгелүче сагыш-моңнары дулкын-дулкын булып, энгер элпәседәй, чиксезлеккә тарала. Ирексездән әллә ул дулкыннар күкнең жиденче каты дигән урынга ук барып ирешә микән дип уйлап куясың. Үзеннән-үзе тел әбинең жырын әкрән генә кабатлай:

Анадыр – бәладер,
Арба артыннан барадыр...
Барадыр... Барадыр...

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, иҗат уңышлары телибез!

Илмира Рәшит кызы Гыймаева 1970 елда Саба районы Шекше авылында туган. Казан педагогия училищесында, читтән торып, Казан дәүләт педагогия институтында, Киров өлкәсенең Савали политехник институтында укыган.

Саба гимназиясендә башлангыч сыйныфларда укыта. 2004 елдан «Сабагаз» идарәсендә, авария-диспетчерлык хезмәтендә диспетчер булып эшли.

«Мин яшим», «Диңгез кебек безнең күңелләр» һ.б. китаплар авторы.

Илмира Гыймаева

ТӘРӘЗӘМӘ ЙОЛДЫЗ КУНДЫ...

Серле буран

Буран дулый, ишек кага, тәрәз шакый,
И тузына, и туздыра бар дөньяны.
Хужа булган урамнарга, басуларга,
Ду китерә урман дигән чытырманны.

Үпкәләр, дим, буран, ятсам өйдә генә,
Кидем итек, урандым да мамык шәлгә –
Чумдым мин дә ап-ак буран диңгезенә,
Сокланудан тынып калдым тик бер мәлгә.

Бөтереп алды ак бураным үз эченә,
Нидер әйтә, нидер жырлый кыш көенә.
Колагыма ак бураннар серен сөйли,
Син – хыялый, аңларсың дип, и сөенә.

И ак буран, жаннарны да агартасың,
Синең чиста саф жилиңнән ачыла тын.
Ак буранда адашулар шундый рәхәт,
Иләс-миләс күңелләрне юатасың.

Ап-ак булды мамык шәлем, итекләрем,
Авырасп, түбән төште керфекләрем.
Тәгәрәдем ап-ак карда буран белән,
Сихерләнеп, көнгә бакты бу күзләрем.

Иртэгэ дэ серләшербез яме, буран,
Ерак китмэ, сине сагынып көтеп торам.
Тагын кайтар балачагым дөньясына,
Тылсымыңа ура да бер, серле буран!

Тэрэзэмэ йолдыз кунды бүген,
Әйе, әйе.
Хәтерләмим, синең күзләрең дэ
Йолдыз кебек
Зәңгәр иделәрме?
Зәңгәр кебек...
Алар да бит йолдызлардай
Карый иде көлөп.

Тэрэзэмэ йолдыз кунды бүген,
Чынлап, чынлап.
Онытмадым, йолдызларны чүпләп,
Йөри идек икәү
Сукмак буйлап...

Япъ-яшь идек...
Йолдыз кебек чая карашларын
Бага иде сөеп –
Тэрэзэмэ кунган
Сүнмәс йолдыз кебек...

Син булганга

Мин яратам бу тормышны
Син булганга.
Миңа якын бу сукмаклар
Син узганга.

Еласам да, елмайсам да,
Сәбәпче – син.
Янымда син булсаң гына,
Яшь, сылу мин.

Очыныплар кайтам өйгә
Тик син диеп.
Син булмасаң, тәрәз күзлим,
Янып-көеп.

Үзем турында онытып,
Сине уйлыйм.
Йолдыз атылса, теләкне
Сиңа юрыйм.

Синең караш, синең сүзләр
Озата гел дэ.
Тик син диеп, өзгәленеп,
Яшим өндә.

Төшемдә дэ, өнемдә дэ
Гел син, иркәм.
Ә мин үзем синең өчен
Өйт, кем икән?

Мәхәббәт ул...

Мәхәббәт ул татлы түгел,
Мәхәббәт ул газаплы.
Без беренче түгел юкса,
Һәм без түгел азаккы.

Йөрәк телгәленеп бетә,
Күңел тула ярага.
Качыплар китәсе килә
Иясез буш далага.

Ачу килә аккан яшыкә,
Пешерә тәнне ялкын.
Тапталган хис ачысыннан
Бәгырьгә үтә салкын.

Өермәдәй бөтереп уйный,
Төртеп ега суларга.
Йөрәкне кысып ала да
Ирек бирми суларга.

Үлеп беткәч, яшәү бирә,
Мәхәббәт шулай сыный.
Картлыкта да куып тотә,
Аннан шул качып булмый.

Мәхәббәт ул татлы түгел,
Мәхәббәт ул газаплы.
...Газапларны үткән сөю
Татлы шул, бигрәк татлы!

Көзге халәт

Яңгыр ява.
Шыбыр-шыбыр жырлап,
Тәрәзәмә кага.
Яңгыр үпкән сары яфрак
Яна-яна...
Яфрак ява.
Күбәләкләр кебек уйнап,
Чәчләремне сара.
Жилләрдән калышмый гомер
Ага-ага...
Еллар ява.
Әллә елый дөнья,
Йөрәк яна.
Керфекне чылатып,
Яңгырлы яшь тама.
Тып-тып итеп...
Йөрәккә кан сава...

Киттең...

Киттең. «Тукта!» димим,
Бәхетең тап,
Бәхетең тап башка янында.
Тукта, диеп көймим,
Син бит миндә –
Йөрәктә яшисең, жанымда.

Киттең. Хәерле юл,
Парыңны тап,
Парыңны тап башка, үзгәне.
«Тукта!» дип ялынмыйм,
Син бит жанның –
Кадерлесе, үзәк өзгәне.

Киттең. Тик хушлашмыйм,
Ялгышың тап,
Ялгышың тап, ләкин сагынма.
«Тукта!» дип йөгөрмим,
Мин бит синдә –
Алгысытыр минем ягыма.

Ландыш Әбүдәрова (Фәизова) – 1980 елда Актаныш районы Карт авылында туган. Татар Суыксуы урта мәктәбен тәмамлап, Казан дәүләт университетының Татар филологиясе һәм тарихы факультетында белем ала, 2020 елда шунда ук аспирантурада укып чыга.

Университетны тәмамлагач, 2003 елда Уфага күчеп китә, анда «Кызыл таң» газетасында хәбәрче, бүлек мөхәррире булып эшли. 2010 елда Казанга кайтып, хезмәт юлын «Азатлык» радиосында дәвам итә, «Идел», «Сөембикә» журналларында бүлек мөхәррире вазифаларын башкара.

2019 елның май аеннан «Казан утлары» журналының җаваплы сәркатибе. Әдәби иҗатка студент елларында ук килә. Ике китап авторы.

Ландыш Әбүдәрова

УМАРТА

ПОВЕСТЬ

Аның әле беркайчан да тормышка бу кадәре үк аек караганы юк иде. Ул беркайчан да бу кадәре тере түгел иде. Юк, үлми әле ул, үтерергә ашыкмасыннар!

Камил атылып диярлек болдырга чыгып басты. Тере икәнлеген иң элек үз-үзенә раслар өчен күкрәк киереп сулу алды. Көзнец боз исе кергән салкын һавасы жылы канны уятып, үпкәләргә төшөп утырды. Авыл өстенә эленгән кичке тынлыкка да үзенң тере икәнлеген расларга кирәк иде: Камил ишек тупсасына ук терәп куелган кабакка жән ачуы белән китереп типте. Кабак тонык тавыш чыгарып очып китте дә, шундый ук тонык тавыш белән дөп итеп жиргә килеп бәрелде, һәм урталай ярылып, аның бер кисеге акрын гына жиргә янтаеп төште. Келәт янында үсеп утырган карт шомырттан бер көтү чыпчык фыррр итеп күтәрелде дә тагын нинди тамаша булыр икән дигәндәй, электр чыбыгына тезелешеп утырды. Ишегалдына төче кабак исе таралды. Менә! Менә нәрсә өчен кайтырга кирәк булган икән авылга! Аңа чын исләр, чын төсләр кирәк иде. Сирәк очрый, тотып, капшап була торган. Тормышның чыны монда икән. Өхмәт дустан юкка гына чакырмаган...

Камил кабакка якын ук килеп, жиргә тезләнде, аның йомшак, сусыл эченә борынын төртте. Ирәннәре белән төшләрән капшап тапты, бер-икесен авызына алып, шул килеш кенә чәйнәп төкерде.

25 яшендә туган авылында ярый кабак эченә башын тыгып торганда, әллә кайчангы бер көнне исенә төшерде ул. Сирәк була торган көннәреннән берсе иде ул.

Ул вакытта Каракүл зур булмаса да, һәр өендә бишәр-алтышар кеше яши торган 60-70 ихаталы бер авыл иде. Өйләре бәләкәй, бүрәнәләре дә әллә ни эре дип әйтерлек түгел. Шулай да хужалыклар ныклы, бөтен авыл белән умарта корты тоталар. Кемнең кем булуына карамастан, каракүллеләр бал кортларына бердәй мөнәсәбәттә иде. Бөтенесенә ихатасында аллы-гөлле умарталар рәт-рәт тезелеп утыра. Бакча артларында юкә тезелеп үсә. Арасында – алмагачлар. Ашаганнары да, эчкәннәре дә – бал гына. Каракүл халкының бөтен авыруга бер даруы, бер дәвасы бар – прополис, бал, балавыз.

Күл буенда урнашканга, авылга шуның исеме бирелгән иде. Кара күлнең үзенә дә риваятьләре бик күп. Гомер узган саен, дәверләр алышынган саен яңалары өстәлә бара.

Күлдән ерак түгел Кама ага, ул елны яз житү белән елга ярларыннан ташып чыкты, күлне дә узып, авылның аскы урамына ук килеп терәлде. Яшелчә бакчасы су астында калды. Су киткәнне дүрткүзләп көттеләр. Су көтүлекләргә дә жәелгән, көтү йөртергә болынлыктар кирәк. Авыл халкы эшсез тора алмый, бакча да үстерәсе бар. Каракүл халкы тирә-як авыллар арасында беренчеләрдән булып помидор үстерә башлаган иде. Быел да помидорлары белән шаккатырасы килә аларны. Һәм көннәрдән бер көнне су китте. Ул иртәне авылның йөрәге булып, көннәр бие тек-тек басып, урамнарны урый торган Миңнегали карт таң беленүгә хәбәр салды:

– Анда, анда, – дип, үзалдына сөйләнә-сөйләнә, абына-сөртенә ашыгып атлый иде ул. Оекларына чалбар балагын пөхтәләп кыстырып кигән, жылкәсенә салган камчылы чыбыркысының сабы атлаган саен селкенеп, аркасын төя, ләкин ул боларның берсенә дә игътибар итми. Кәкре бармагы белән Кама ягына күрсәтә. Әле капкаларын ачарга өлгөрмәгән Каракүл халкы Миңнегали картның шаукумын әллә каян тоеп алды. Сыер сауган жирләреннән хатыннар чиләкләрен тоткан килеш урамга чыгып бастылар. Артларыннан ирләр баш тыкты.

– Анда, – дип көчкә тын ала-ала сөйли Миңнегали карт, эчкә баткан яңаклары сүз әйткән саен аска-өскә йөрәп тора, тешсез авызы белән иреннәрен чәйни, – алагам балык, күзе минем йодрык кадәр, үзе биш үгез чаклы! Валлаһи менә! Иткәччәйләр, иткәччәйләр бит әй! Ал бидрәңне, пычак ал, әйдә, – дип туктап та тормый теркелди үзе. Авылның икенче очына житкәнче, аңа шактый гына кеше ияргән иде инде. Миңнегали карт очына-жилпенә, кагына-кагына халык жыеп, яшелчә бакчасына таба төшеп китте. Теге балык чыннан да зур, ахрысы, авылдан ук түмгәк булып күренә. Су килгәнчегә кадәр, анда бернинди түмгәк тә юк иде, авыл халкы аяк очыннан күз күрәме кадәр араны биш бармагы кебек белә. Ирләрдән генә торган төркем төшеп житте, дигәндә, авыл ягында ачы итеп чыбыркы шартлаганы ишетелде. Кем икән, диясе дә юк, болай итеп чыбыркыны Зарифә генә шартлата ала. Алмачуар атының өстендә йоклый ул, кайчан карама, иярдә. Аның чыбыркы шартлаткан тавышы Каракүлнең имләп кенә тора, ишетелми башласа, юксындыра башлый. Миңнегали карт авылның

сагында торса, Зарифә – каравылда. Фермада төнгө каравылчы булып эшләве аңа көндөз өенә дә ияреп кайта. Уяулыкларына күз тимәсен. Бу юлы Зарифә соңга кала язды, шуны явызлыгы белән кайтармакчы: айгырын камчылый-камчылый, туп-туры ирләр өстенә ажгырып килә.

– Туктагыз, туктагыз! Имансызлар, туктагыз, хәзер милициягә шалтыратам, башыгызны төрмәдә черетәм мин сезнең, – дип кычкыра-кычкыра килеп терәлде ул ирләр янына, айгырын биетеп.

– Шалтыратам мин сиңа! – Мостафа төркем алдына ук чыгып басты. Кулындагы балтасының йөзөн да ялтыратып алды. «Күр», янәсе. Зарифәнең ирдәүкәлеген болай да жене сөйми иде аның, монда да башбаштакланып йөрмәкче була. Башка вакыт булса, Мостафа башы белән вакланып тормаста иде. Мостафа – балта остасы, авылдан авылга чират торып чакырып торалар үзен йорт салырга. Ул да коралын кулыннан төшерми, йоклаганда, баш астына куеп ята, диләр. Сакалын да балта белән кыра, ди. Бервакыт базар көнне кайнәсе Шәкүр белән сүзгә килеп, бөтен кеше күз алдында балта белән тегесенәң мыегын кырып алган иде. Шуннан бирле Шәкүрнең мыегы үскәнә юк.

– Синнән сорап торганнар, ди монда! Хатының бәбәйгә тулгаклый анда, бар, кайт, районга алып барасың булса... Монда үләксә каравыллап йөргәнче, хатыныңны кара! – дип, Мостафага гына карап сөйләде Зарифә. Аннан бөтенесенә берьюлы:

– Кагыласы булмагыз, козгыннар! Ләйлинуз түткәй төшмичә торып, якын да килмисез! Имансызлар! – дип кычкырды. Зарифәне Мостафа гына куркытырлык түгел иде. Ирләрдән курыкмаска ул төнлә фермада каравылда торганда өйрәнде. Кемнәрне генә күрмәде ул төннәр. Янына наз өмет итеп килгәннәре бер хәл әле, алары эт булып өергә дә, кушсаң, күлөгәгә әйләнергә дә риза. Караклык юлында йөрүчеләренә иманы бөтенләй юк – аларын куркыту өчен иң элек үзгә курыкмаска кирәк. Төн уртасында йокламаган кеше болай да хәтәр: үзенең куркулары, шикләре белән сине түгел, үз-үзен дә танымый әле ул. Ә Зарифәнең боларны төнлә, дөм караңгыда, энә шундый чакларында күргәнә бар. Шуңа да өстән генә карый ул аларга. Мостафаның да авырткан жирен белә: уң кулының белзеге ычкына аның, тоткан эйберләре төшөп китә. Мостафаның бар курыкканы шул: бөтенләй тотмаска әйләнсә, нишләр?

– Әбекәй белән Газраилнең эше күп бүтән: Самат корткасы үләргә ята, Йасин чыгарга китте! – Әхмәт әбисенәң исеме яңгырауга телгә килде. Балык дигән бу гыйфритне күреп, ул шүрлөп калган иде. Эченнән сиздерми генә «лэхәүләсен» кабатлый.

– Каракүлдән гыйфрит чыккач, ахырзаман житәр, диләр иде, энә, чыккан да инде! – диде ул, вәсвәсәләнәп. – Самат корткасы да үлсә...

Жыелган халык пошынып, үзара карашып куйды. Әхмәт әйткәннәр аларның да күчеленә килгән иде.

– Энә, гыйфритнең чыккан да бездәге якты тормышны күреп, гарьлегеннән үлгән, – дип төрттереп алды аксак Хәләф. Ул үзе Каракүлдән балык тотып кайтканда, мотоциклдан егылып, сул аягын тубыктан өздергән иде. Өзелгән аягы ялганмады, протез киеп йөри. Балык жене кагылган иде аңа, көнә-төнә балыкка чаба торган гадәте бар. Каракүл халкы болай жөнләнгәнне бер дә

өнөп бетерми: үз башына ашкынасың, ди. Хэләфкә дә «Әле ярый аяк белән генә котылдың, күл иясе жаныңны да сорар», дигән сүз ишеттерүчеләр дә булды. Аксак Хэләф мондый хорафатларга кул гына селтәде. Минем урында коммунист Зәки булса, аңа да шулай дияр идегезме, дип шаркылдап көлдө.

– Әбиеннең әкиятләрен өйләнгәч тә тыңларга өлгерерсең әле, – дип төрттерде берәү Әхмәткә.

– Чү, оланнар, энә коммунист Зәки килә, – дип, Миңнегали карт авыл ягыннан килүчеләргә ымлады. Авыл халкы чүлдәге дөяләр кебек бер сызыктан тезелешеп, бу якка агыла иде, алдан Зәки бара. Тәгәрмәчләренә балчык уралып, әйләнми башлагач, мотоциклын карт өянке төбенә калдырып, жәяү атлый. Зәкигә «коммунист» сүзенә кушамат булып тагылуы да аның чыннан торып сул карашларда торуйннан түгел иде. Каракүлдә жәмгыятьне беркайчан да уңга һәм сулга бүлеп карамадылар. Түгәрәк дөньялары белән бергә әйләнә иде алар. Әйләнгән саен элек уң дигәнә хәзер сулда кала, сул дигәнә уңга әйләнә бара – моңа әллә кайчан төшенделәр инде. Колхоз төзөргә кушкач, төзеделәр. Социалистик ярышта катнашырга дигәч, артка да калмыйча, алга да чыкмыйча эшләп йөрделәр. Авыллардан кулакларны чүпли башлагач, чекистлар аптырап бетте: бакчасында кимендә кырык умартасы булган, келәтендә мичкә-мичкә балы утырган кешене кайсы төркемгә кертәсең? Каракүлдә исә бөтенесе дә шундый. Сыйнфый дошман эзләп килгән чекистлар Каракүлдә өйдән-өйгә йөрөп, бер атна ятты. Балны мичкәдән чүмечләп кенә чөмерделәр. Эчкәч, зиһеннәре июль чөлләсендәге кебек рәшәле булып кала, тик менә буыннар йомшара, аяклар йөрмәскә әйләнә. Гомерләрендә бал татып карамаганны гәрәбә кебек балдан авыз итүгә үк сузылып төште. Тәжрибәләрекләренә бер ихатадан икенчесенә кадәр барып житәрлек хәле булса да, аларын да күршәдә шундый ук сары сыеклык көтә иде. «Кулак түгел, сихерче сез! Сөрәсе түгел, яндырырга кирәк сезне!» дип жикеренде үзләре. Бу хәл күпме дәвам иткән булыр иде, анысын Каракүл халкы үзе дә белми. Алар инде дә бу эрәмтамаклардан туя башлаган иде, ярдәмгә кортлар килде. Булачак коммунист Зәкиләренң капкасына кагылганнар гына иде. Бу вакытта аларның берьюлы биш умартасы аерып ята. Зәкинең атасы Баязит абзый әле бер, әле икенче күч артыннан ак яулык тотып, ихатасы буйлап чабып йөри иде. Ак яулыкны күрүгә чекистларның авызлары ерылды: менә бер кулак таптык, үзе бирелә, дип сөенделәр. Ул арада Баязитның ак яулыгына исә китмәгән кортларның биш күче дә берьюлы һавага күтәрелде дә берара болып кебек куерып торгач, корт яңгыры булып, ишегалдында авызларын чөйгә элөп торган чекистларга килеп сарылды. Шешенеп беткән чекистларны Баязит абзый үзе илтөп тапшырды районга. Шуннан коммунист булып кайтты. Тышкы дөнья белән элементәне күбрәк шул Баязит абзый алып бара иде, шуңа да «коммунист» сүзе бик килеште аңарга. Кушамат-вазифа мирас булып улына да калды. Авыл халкы ул вакытта күмәк хужалыкны үзләренчә аңлап, без болай да күмәк бит инде, дип, «Каракүл» дигән исем бирде, бал кортлары да күмәкләп йөрсен дип, авыл тирәсендәге басу-кырларга карабодай чәчте. Карабодай игү буенча Каракүл беренчелекне бирмәде.

– Бу борынтылар әйтә торган кырпы балыгына охшаган. Ите бик тәмле,

дилэр. Патшалар ризыгыдыр, имеш... – Миңнегали карт учын учка уа-уа шатлана. Һәрхәлдә бу хикмәтле хәлне яхшы фал дип кабул итә: коммунист Зәки килсә дә, Ләйлинуң остабикә төшсә дә, аларның фатихасын вә дә рөхсәтен алып, тизрәк эш итәргә кирәк дип уйлый иде. Шуңа да балыкны аркылыга-буйга адымлап та, карышлап та үлчәп чыкты.

– 19 карыш! – дип кычкырды ул, халыкка карап. – 19 карыш!

Ул арада Миңнегали карт тагын уяулык күрсәтеп өлгерде. Балыкны фотога төшереп калырга дигән уй иң беренче аның башына килде. Авылда фотоаппаратлы бер генә кеше бар. Зарифәнең энесе исәр Зиннур мәктәп тәмамлаганнан соң шәһәргә чыгып китеп, берничә ел югалып торган иде. Көннәрдән бер көнне аны Каракул халкы телевизордан күреп танып калды. Кәчтүм-галстук киеп, фотоаппарат тотып, ниндидер бер партия жыелышында утыра иде. Шуннан соң озак та тормады, шул ук кәчтүм-чалбарыннан, бер иценә фотоаппарат, икенчесенә транзистор асып, кул очына чемодан тотып, Каракулгә кайтып төште. Башта русча гына сөйләшеп маташты. Татарчасына төрек, гарәп, фарсы сүзләре кыстыргалап кыланды. Миңнегали карт Беренче дөнья сугышын да күргән кеше буларак, Зиннурны шпион түгелме икән дип шикләнде. «Ышпиун ул, андыйларны исеннән танийм мин!» дип, үзенекен тукуды. Икенче берәүләр: «Кем аңа ышпиунлыкны ышанып тапшырсын, галим-голәмә булып йөргәндер, артык күп укып исәрләнгән генә ул, шуңа кайтарып жибәргәннәр», – дип ышандырырга тырышты. Әмма үзенә ләм-мим берәү дә дөшмәде, төпченеп сорамады. Көнә житкәч, үзе сөйләр дип көттеләр. Зиннур кайда нишләп йөргәннән өйдәгеләренә дә әйтеп тормады, фотоаппараты белән уйнап тик йөрдө. Моңа кадәр сугышлы, куышлы, качышлы уйнап юанган бала-чага өчен бәйрәм булды аның кайтуы. Зиннур урамга чыгуга, янына шунда ук бала-чага жыела. Кайткан көннән алып, Каракул малайларын алай итеп тә, болай итеп тә төшерде фотога. Соңыннан билгеле булды: ул фотоаппаратның пленкасы юк икән... Шуннан инде Зиннурга исәр кушаматы бөтенләйгә тагылып калды. Ә фотоаппараты чыннан да әйбәт иде аның, тугыз-унда укый торган малайлар кирәк вакытта пленка алып кайтып, фото төшерергә, ясарга өйрәнде. Шулай итеп, Каракулнең фотохроникасы барлыкка килде. Өлкәннәргә дә тиде Зиннурның файдасы. Исәр кушаматына рәнжеп-нитеп йөрмәде, агай-энеләрне транзистор тыңларга үз тирәсенә жыя башлады. Капка төбөндәге шомарып беткән имән бүкәнәгә чыгып утырып, радиоалгычын «Голос Америки» дулкынына көйли дә иелә төшөп тыңлый. Баштарак авылдашларын Зиннурны урап узарга котыртып йөргән Миңнегали картның үзенең кызыксынуы көчләрәк булып чыкты. Күп тә үтмәде, шик-шөбһәләрен жиңеп, «ышпиун» авылдашы янына килеп утырды да фронттан ук трофей итеп алып кайткан төрөпкәсенә тәмәке тутырып, сүзсез генә тарта башлады.

– Дөньяда ниләр бар? – диде ул өч тапкыр ашыкмыйча гына төтен суыргач, сәлам урынына.

– Салкын сугыш, – диде Зиннур да, өзәлгән әңгәмәне дәвам иткәндәй.

– Сугышның салкыны да, кайнары да безнең файдага түгел, коткы таратасың, сүндер бу нәмәкәенне. Тынычлыкның кадерен белеп кенә яшәсе, – дип, киңәшен биргәндәй итте Миңнегали карт. Ул үзе тыныч

тормышның кадерен кеше сөйләгәннән генә түгел, ә сугышта үлем белән күзгә-күз очрашып йөргән кеше буларак белә иде. Зиннур каршы дөшмәде, сүндермәде дә. Берничә көннән Каракүл ирләре кич саен транзистор тыңларга йөри башлады.

Каракүлгә бәхет ишелеп төшкән көнне фотоаппарат Мостафа малаенда иде, Зарифә тиз генә айгырына атланып, аны кайтып алды. Фотога төшәргә халык бик күп жыелган иде, бала-чага белуганың алдына, олыраklar артына басып төштеләр. Зарифә ат өстендә, Мостафа балтасын кысып кочаклаган килеш. Жиде яшылек Камилне әнисе кочтырып төшкән кебек хәтердә калган. Фотоны хәтта газеталарда бастырып чыгардылар. Камилләрдә аның төп нөсхәсе саклана иде. Камил аны шөһәргә китеп яши башлагач, яңарттырып та карады.

«Монда мин дә бар», – дип ядкаръ итеп сакламакчы, гаилә корып, балалары, оныклары туа калса, аларга төртеп күрсәтеп сөйләмәкче иде. Ләкин ни гажәп: фотода үзен таба алмады. Әнисе бар, әмма ул үзе генә, гамьсез елмаеп, тик басып тора.

Ул көнне Каракүлдә балыктан кала тагын ике вакыйга булды. Еллар буге үлө алмый азапланган Самат корткасы дөнья белән алыш-бирешен өзде. Хорафатларга төрлечә карый торган Каракүл халкы бу өч вакыйганы бергә бәйләп караргамы, әллә болар барысы да очраклы гына туры килгәнме дип, баш ватып тормады. Самат корткасы дигәннән, аңа ничә яшь икәнне берәү дә төгәл генә белми иде. Метрика кенәгәсенә әүвәлгесе югалган, яңасына күчереп язмаганнар. Исеме дә онытылган, хәтта бала-чаганың теленә дә Самат корткасы булып кереп калган, чөнки аның үзенә турыдан-туры дөшкән кешеләр торган саен сирәгә бара, алары да исем белән сөйләшеп тормый. Колагы ишетми башлагач, дөшүнә кирәге дә калмады. Соңгы елларда ул болай да урамда сирәк күренә иде. Яз житкәндә, урамга чыгып, быел да кышны исән чыгуы өчен кешеләрдән гафу сорап утыра. Эчәндә бер генә мәкере булмаса да, йөз-кыяфәте белән, озын-озак еллар халыктан аерым, мөртәт булып яшәве белән Каракүл кешеләренә ул чын Убырлы булып күренә башлаган иде инде. Авыл башындагы иске өе дә хужасы кебек кыгаердай нәрсәсә бар, шуның белән жиргә бөкрәеп төшкән. Анда кайчандыр – бик күптәннән, һәм аларны хәтерләүче кешеләр дә берән-сәрән генә калып, алар да хәтерләрен жуеп бара инде – хәллә кешеләр яшәгәнлегә турында моржа турысына кадалган тимердән чүкеп ясалган этәч сыны – флюгер гына искәртеп тора иде.

Соңгы дистә елларда ялгыз карчыкның хәлен белергә авылның иң карт әбиләре кереп йөри иде. Бигрәк тә киләткән курка Самат корткасыннан. Хорафатларга әвәсрәкләре аның чыннан да үлемсез булуына ышана иде. «Борын заманнарда да үлемсез кешеләр булган, диләр», – дип үзара сөйләште алар.

– Үлемсезләр матур килеш кала. Вампирлар. Мәңгә ямьсез булып яшәүнең ни мәгънәсә бар?

– Алай димә, Убырлы да кан эчеп яши, ди, яшь кызларны ярата, ди, имеш. Башта чәчен тарарга куша икән. Чәч төбә тулы алтын-көмеш, ди. Ул арада алдына ятып, ботыннан канын суыра, ди...

– Болай гына Убырлы булып күренә ул кешеләргә, кирәк вакытта күз явын алырлык кызга әверелә ала, ди, имеш...

Мондый сөйлөшүүлөрдөн соң, киленнэр пешергән ризыкларын да аңа каенаналары аша биреп кертә иде. Имансыз Хәләф көлө тегеләрдән: «Галимнәр үлемсезлек генын кайчаннан бирле эзли, Самат корткасыннан гына сорыйсы бар икән!» – дип төрттөрә. Әлеге борынгы карчык турында тагын бер риваять яши иде авылда: имештер, яшъ чагында ул бик чибәр булган... Әлбәттә, монысына ышанучылар тагын да азрак иде Каракулдә.

Самат корткасын жирләгән көнне Габитны авылга мулла итеп билгеләп куйдылар. «Тавышың матур, хәтерен дә яхшы, дин сабакларын бездән күбрәк беләсең, син укуы», диделәр. Мәрхүмәне гүргә индергәндә, Габит мулла Ләйлинуз остабикә өйрәткәнчә эшләде.

Шул ук көнне өченче вакыйга булды – Мостафаның төпчек кызы туды. Аның да тәпиен юасы бар иде. Халык нишләргә белмичә, аптырашта калды: нишләсәң дә, мәрхүмә теге дөнъяга киткәнгә кайгырмаган, бәби туганга шатланмаган кебек килеп чыга бит. Кичкә хәтле карчык-корчыклар авыз эченнән туктаусыз укыштырып, ирләр белән хатыннар юк мәшәкәтне бар итеп көнне сузып йөрделәр дә урамда бер-бер хәрәкәт күренмиме дип койма аша муеннарын сузып караштыргалый башлаганнар иде, шул вакыт «яңа гына табадан төшкән мулла»ның ишеге дөбер-шатыр килеп, киерелеп ачылып китте дә аннан шактый кызмача көйгә хромка гармунын тотып, Габит мулла чыгып басты. Өстөндәге күн кәжәне белән аягындагы кирза итеге шыгырдап тора, чегәннеке кебек кара бөдрә чәчләре башындагы күн кепкасы астыннан салынып төшкән. Баскычка чыгып та басты гармунының бакасына басып акыртты да «Кыммарикааааа!» дип сузып жибәрде. Ишегалдында чирәмдә утлап йөргән кәжә бәтиләре төрле якка чәчелде, тәкәсе акаеп, хужасына карап тора башлады. Гадәттәгечә Зиннурларның капка төбенә жыелышкан ирләр телсез калды. Мондый ук тамашага эзер түгел иде әле алар. Телсез каласы көннәре моның белән генә бетмәгән булып чыкты.

Хикмәт шунда: Мостафаның төпчек кызына Нәфисә дип исем сайладылар. Бәби туып, биләүгә төрү белән өйдәгеләр аны күреп телсез калды: анда тиңе булмаган гүзәл бер бала ята иде. Нәфисәнең бер атнасы тулганчы, Ләйлинуз әбине чакырып, исем куштырмакчы булдылар. Мул итеп табын эзерләделәр, Мостафа белән хатыны Фатыйманың ике улдан соң, бик теләп алган кызлары иде ул. Ак биләүгә дә биләделәр, бәхет тә теләделәр. Фатыйма да, Мостафа да биләүдәге кызга карап, нишләргә белмәде. Моның кадәр дә камил, гүзәл баланы күргәннәре юк иде әле. Ике абыйсы Илнур белән Илсур Нәфисә кызчыкның бишеге янына сакка бастырып куйган солдатларга әйләнде, сеңелләрен бер мизгелгә дә калдырмас булдылар. Янына берәүне дә китермиләр, бәби ашы кертә кергән күршеләрен дә бишәккә якын жибәрмиләр. Азан әйтеп, исем кушарга кирәк, дип үгетләгәч кенә, Ләйлинуз остабикәне чакырырга ризалык бирделәр. Ул арада Мостафаның бик тә гүзәл кызы тууы турында хәбәр авылга таралып өлгергән иде инде, бәби күрергә теләүчеләрдән чират жыелды.

Ләйлинуз әби исем кушарга хәзер безнең авылда мулла бар, Габитка әйтегез дип караса да, берсе тугыз, берсе унбер генә яшьлек Илнур белән Илсур ризалык бирмәде. Ни кырыс Мостафа да үгеткә кертә алмады үзләрен. «Муллагыз да, абыстаегыз да кирәкми, теләсә кемне чакырыр

булсагыз, Нәфисәне алып качабыз», – дип куркыттылар. Алар инде болай да моңа кадәр бик шук, бик чая балалар булып, әниләре Фатыйма катырак эрлэгән саен, чыгып качалар да төн авышкач кына «Сак-Сок» көен көйләп кайтып керәләр иде. Ышанырсың икән, баланы алып чыгып качарлар. Фатыйма үзе әкиятләр белән генә үстерде шул аларны. Мостафа атналар буге чит авылларда йорт салып йөргәндә, төннәр озын, малайлар төн кошлары кебек йокламыйча аптыраталар иде.

Ләйлинур остабикә ак яулыгын жылкәсенә салып бәйләп, бер кулына дисбесен, икенчесенә һәфтиякләрен тотып кергәндә, Нәфисә кызчык бишегендә ята иде. Фатыйма табын эзерләү белән мәшгуль, остабикәне Мостафа каршы алды. Анысы озакка сузмады, исәнлек-саулык алышкач, тизрәк бишек янына килеп укый да башлады. Ярый әле тиешле догаларны укып бетерә алды, колагына исемен пышылдыйм дип, бәбинен йөзен ачкан иде, телсез калды. Валлаһи, бер кәлимә сүз әйтә алмас булды. «Нәрсә булды?» дип сорамакчы булып авызын ача, ләкин бер сүз чыкмый. Нәүмизләнеп йорт хужаларына карый, тегеләре дә берни аңларлык түгел. Ярый әле Фатыйма абайлап алды, тизрәк чүмеч белән су китереп бирде, Ләйлинур әбине диванга утыртты. Су эчкәнгә карап кына теле кайтмады, әби чын-чынлап курыкты: бөтенләйгә шулай булып калса? Шуңа да Ләйлинур әби Мостафа белән Фатыйманың ай-ваена карамыйча, жәһәт кенә итәк-жиңен жыйды да чыгып та китте. Өенә кайтып, күпмедер вакыт узгач кына «Йа Алла!» дип әйтә алды. Тиз генә чәй куеп, йөзем жимешләре кабып чәй эчкәч кенә, хәл керде үзенә. Бала исемен кабул итмәде, шуңа күрә дә фәрештәләр телемне кисте, дип уйлады ул берәз аңына килгәч. Тынгысызланып, янә Фатыймага кереп китте. Шик-шөбһәләрен сөйләп бирде-бирүен, тегеләр генә артык илтифат итмәде. «Ләйлинур түткәй, бер дә аптырама, кем белән булмый андый хәл! Нәфисәбез кабул иткәндер исемен, син чыгып китүгә изрәп йоклады», – дип тынычландырды алар остабикәне.

Ләкин Ләйлинур остабикә белән булган хәл башкалар белән дә кабатлана башлагач, алар пошаманга төште. Кем генә кереп, Нәфисәгә күз салмасын, барысы да телләрен йоткандай, сүзсез калалар, сөйләшә алмыйча нәүмиз булалар иде. Сүзсез калу гына бер хәл әле, аларны эчтән ниндидер бер билгесез хис биләп ала, алар бу хисне тел белән аңлатып бирә алмый, шуңа да аннан куркалар иде. Бу хәбәр Каракулда яшен тизлегә белән таралды. Чыннан да шулаймы-түгелме икәннен сынар өчен халык Мостафаларга агылды. Бу хәлгә Илнур белән Илсурның түземе тиз төкәнде. Алар кечкенә сеңелләрен болай да кешегә күрсәтергә атлыгып тормый иде, хәзер инде килгән берсен капкадан ук куып жиберер булдылар. Шулай итеп, беркай чыкмыйча сеңелләрен сакладылар. Мостафа белән Фатыйма нишләргә белмичә аптырап калды. Иң элек аларны кызларының бүгенгесә түгел, ә киләчәгә борчый иде. Гомергә шушындый хикмәтә белән яшәргә язганмы Нәфисәгә? Ничек үстерергә дә, ничек итеп тәрбияләп бетерергә? «Син гаепле», – диде беркөнне Мостафа Фатыймага. «Нишләп мин? Син!» – дип каршы төште тегесә. Шуннан артык сүз булмады. Һәркайсы үз казанында кайната иде уен. Гаепләр өчен дәлил кирәк иде – тапмадылар. Озак уйланды Мостафа. Фатыйма да озак баш ватты. Ләкин сабий янына килү белән бөтен борчулары, шик-шөбһәләре юкка чыга иде.

Ул арада Каракүл халкы бу мäsьäläдä икeгä бүлeндe. Бeрәүләр бишeктәгe сабый баланың кeшeләрнe телсeз итә алу сәләтeн шайтан кoткысы дип бәяләдe. Шайтан матурлык бeлән алдый, дигән дәлил китeрдeләр. Яхшыга түгeл бу, чарасын күрeргә кирәк, дип пышылдаштылар. Икeнчeләрe, кирeсeнчә, аны Аллах мoгжизасы итeп кабул иттe. Рәхмәтe бeлән туган бала булсын, сөeнeч китeрeр әлe, дип көттe. Аллага да, муллага да ышанмый торган Хәләф халыкның үзeннән көлдe. «Бөтeн бәла шул ышанулардан», – дип гадәттәгeчә кул сeлтәдe ул. Кeмнe-кeмнe, кайчан карама салмыш, тәмәкe исeнә баткан Хәләфкә Нәфисәнe күрсәтмәячәк идe индe Илнур бeлән Илсур. Тeгeсe дә күрәм, дип ашкынып тoрмaды. «Шайтан да, фәрeштә дә түгeл, гап-гади гипнoтизёр, экстрасeнс. Тумыштан шарлатан», – дип нәтижә ясады ул. Ә Нәфисә тиңe булмаган бeр матур бала булып үсә торды. Этисe бeлән әнисe дә, икe абыйсы да телдән язмый идe аның янында. Шуңа да нарасый үзeнeң бүтән төрлe икәнeн сизми идe әлe. Сабый чакта аңа этисe oстa куллары бeлән шыгырдап торган бүрәнәдән салган алты почмаклы өй дә, юкә ағачлары бeлән әйләндeрeп алган бакча да житә идe. Көннәрдән бeр көннe аны бакча гына канәгәтләндeрми, ул өйдәгeләрдән капканың тeгe ягына алып чыгуларын таләп итә башлады. Бүтәннәрнe телсeз итә торган булса да, үзeнeң телe иртә ачылды Нәфисәнeң. Бертуктаусыз сөйләшeп, сoрaу бирeп йөдәтeп бeтeрә. Өйдә ул гап-гади бала кeбeк булгач, Мостафалар тынычланып калган идe. Аларга кeшe-фәлән кeрeп-чыгып йөрмәвeнә дә күнeктeләр, үзләрe дә тышкы дөня бeлән алыш-бирeшнe шактый кимeттe.

Көннәрдән бeр көннe Нәфисә койма арасыннан урамга чыгып киттe. Илнур бeлән Илсур мәктәпкә киткән, Мостафа – мал арасында, Фатыйма ишeгалдындагы вак-төяк эшнe эшләп йөри идe. Әнисe янында такылдап йөргән Нәфисә бeрәра тавыклар куып уйнады да чуар тавык артыннан йөгeрeп, карлыган куаклары арасына ук кeрeп киттe. Нәфисә урамда малайлар тавышы ишeтeп коймага тeрәлдe. Ә анда күптән тотылган койма тактасы чeрeгән дә, кадагында чак элөгeп тoрa идe, бәләкәй бала авырлыгына да киртәсeннән аeрылып киттe. Кызчык үзe сыярлык тишeк күрүгә, шунда ук аны зур дөняга ишeк итeп, тeгe якка атлап чыкты. Ниндидeр бeр эчкe дөрт, кызыксыну аңа йөгeрeргә куша идe. Курку турында уйламады да, борылып та карамыйча чапты гына. Кeчкeнә кызчыкның нәни аяклары жиргә тигәндeрмe, юктырмы, ул дөняның киңлeгeннән кинәнeп, аны иңләрдәй булып көлә-көлә алга йөгeрдe. Аның каравы мәктәптән кайтып килүчe малайлар oлылар арасында пышылдауга күчeп кeнә сөйләнә торган «ахырзаман баласын» урамда бeрүзeн күрeп, шаккатып карап калдылар. Малайлар арасында Камил дә бар идe. Ул уйлап-нитeп тoрмaды, Нәфисә артыннан чапты. Кeчкeнә кызны куып тоту oзак түгeл, икe атлап бeр сикeрүгә янына килeп тә басты. Бәләкәй кыз Камилнe күрeп туктап калды, аның да чит кeшeнe болай якыннан бeрeнчe тапкыр oчратуы бит. Малайның да бик күпләр кeбeк кызны бeрeнчe күрүe. Билгeлe индe, ул да телсeз калды. Нәфисә чыннан да сүз бeлән гeнә әйтeп бeтeрә алмаслык матур кыз идe. Соклануга тагын әллә нинди таныш түгeл бeр уңайсыз хис килeп кушылды. Малай эттән куырылып килдe, алай булса да үзe кызчыктан күзeн ала алмады. Нәфисә Камилнe баштанаяк күзәтeп чыкты да кулыннан

житәкләп алды, алга әйдәкләп тарта ук башлады. «Әйдә тизрәк, әйдә», – дип ашыктыра иде ул. Малайның каршы дәшә алмыйча, сихерләнгән кеше кебек иярдән башка чарасы калмады. Урамның теге башында мәктәп икәнән, озакламый аннан йә Илнур, йә Илсур чыгачагын бик яхшы белсә дә, Камил берни эшли алмый иде. Мәктәпкә килеп кергәндә, соңгы дәрестән чыгарга дип кыңгырау шалтыраган гына булган, күрәсен, коридор тулы кеше иде. Нәфисә ачык ишектән эчкә үтте дә туктап калды. Аны күрүгә умарта күче кебек гөжләп торган мәктәп шым булды. Кызчык Камилнең барлыгын да онытып, әле бер кешегә, әле икенче кешегә талпынды. Кечерәкләр куркып олырақлар артына качты, олылары нәүмизләнеп бер-берсенә карашты. Ул арада Илнур белән Илсур килеп житте, алар тиз генә сеңелләрен күтәреп алдылар да өйләренә йөгәрделәр.

Бу хәл Каракүлне тагын бер дулкынландырып алды. Авыл янә икегә бүленде.

– Балалар куркып калганнар, хәл итегез, югыйсә зурга жибәрәбез! Мөртәтләр! – дип янады ат биленнән төшмәс Зарифә. Аны яклаучылар: «Әйе, дәресе!» дип мөһер сугып тордылар. Бу сүзләрдән соң Фатыйма урамга бөтенләй чыгып йөрмәс булды, Мостафа балтасын кысыбрак тотты.

– Фәрештә кебек бала, уйныйсы килә инде аның, дөвалап карарга кирәктер, берәр дөвасы бардыр, – диеште калганнар. «Гарип түгел, нидән дөваларга соң аны? Ул түгел, сез әпәләнәсез бит», – дип җавап бирде күз яшьләренә буылып Фатыйма.

– Авылдан кудыртм, сихерегез белән авызны яба алмассыз! – дип зәһәрләнде Зарифә. «Китсеннәр!» – дип утка утын өстәделәр аны хуплаучылар. Хәтта: «Иремне аздырасың!» – дип атна элек кенә Зарифә белән канга батып сугышкан Кәримә дә аңа иярде. Ул вакытта Зарифә ирле-хатынлы Тимергали белән Кәримәнең икесен бергә тотып кыйнады. Шул вакытта тегеләре «этнең койрыгын кем киссә, шул яхшы» дигәндәй Зарифәгә каршы килмәскә кирәген яхшы аңлап калдылар.

– Тәүбә, диген, Фатыйманың да, Мостафаның да кешеләргә бер начарлыгы да тигәне юк бит әле, ни сөйлисез? – дип яклады бүтәннәр.

Каракүлдәге һәрбер яңалыкны саескан урынына такылдап, очраган бер кеше белән пешеп житмәгән ит кебек тәме беткәнче чәйнәргә өйрәнгән Миңнегали карт Нәфисә тугач, бу турыда бертөрле дә фикер белдермичә, тешсез авызында төрепкәсен генә әвәләп, дәшми генә йөргән иде. Авылдашларының шушы рәвешле бүленүен күреп, хафага төште. Кешене авылдан куу ике башлы таяк ул: куылучыларга да, куучыларга да тап төшерә. Үзләре китәбез, дигәндә дә, юл куймаска кирәк. Китеп, кая барсыннар? Бала – үзезбезне! Шулай уйлады Миңнегали карт. Ике якны да канәгәтләндерә торган сүз табарга кирәк иде, һәм ул тапты да:

– Чү, сүзгә килмәгез. Мин яугир кеше, мине энә сугышта булганнар яхшы аңлар. Без сугышта яхшымы, начармы дип уйлап тормый идек. Туган ил хақына, туган жир хақына да утка керә идек. Утка кер, дисәләр, утка кердек, суга төш, дисәләр, суга төште. Ә сез монда туган жирне бүлешеп ятасыз. Бүленми ул. Нәркайсыбыз өчен дә тигез. Вәт. Мин әйттем, – диде. «Шулай, шулай», – дип баш селкеде сугыш ветераннары.

Аның каравы Нәфисәгә Камилнең әнисе Энжебикә сөенде. Кызчыкны

житәкләп йөгөргән көннән соң, улын алыштырып куйган кебек булды. Моңа кадәр: «Мәктәптә укымыйм, көтүче булам!» – дип йөргән малае, кинәт кенә бу уеннан кире кайтып, «Мин галим булачакмын, шулай кирәк», – диде дә, көнө-төнө китапларына ябышып ята башлады.

– Фатыймакаем, сезнең кызны күргәч, Камилем «биш»кә генә укый башлады бит. Галим булам, ди, Нәфисәне терелтәм, ди. – Энжебикә сөнә. Фатыйма гына ни сөенергә, ни көенергә белми: Нәфисә бит дүрт саны төгәл, саф зиһенле, камил бала! Кешеләр бит аны күрүгә үзләре үзгәрә. «Барысы да яхшы, без бергә!» – ди ул Мостафасына утларны сүндереп йокларга яткач, күзгә йокы эленмәгәндә. «Китап сүзе сөйләмә миңа, күз күрер, йокла!» ди гадәттә ире.

Тыштан кыя кебек нык торса да, Мостафа бәләкәй кызының зур үсәчәген, аның дөнъяга чыгасы, ишләре белән уйныйсы, гашыйк буласы, мәхәббәт утында янасы, кияүгә чыгасы, бәбиләр үстерәсе киләчәген яхшы аңлый иде. Бөтен кеше дә шулай яши: туа, үсә, гашыйк була, бәхетле булам дип тырыша-тырмаша, үзеннән соң эз калсын – нәсел дәвам итсен, дип, балалар үстерә, карта я һәм үлә. Шул ук вакытта Нәфисәкәйне кирәгеннән артык гүзәлләге, өстәвенә кешеләрне гипнозлаган кебек телсез калдыру сәләте белән яшәргә өйрәтергә дә кирәк. Уйлана торгач, Мостафа бу вазгыятьне үзенчә, һәрхәлдә кулыннан килгәнчә хәл итте: ул бакча артларына Нәфисәгә дип тагын бер йорт салып бирергә булды. Бөтен гомерен шуңа багышласа багышлар, ләкин Нәфисәгә хан кызларыныкы кебек мәһабәт сарай төзер. Кем белә, тора-бара, бәлки, кызы гап-гади бер балага әйләнер, йә булмаса, галимнәр аны өйрәнәп, берәр дөвасын табарлар. Әнә бит, Энжебикә малае ничек кызыксынып китте. Үзенең уллары Илнур белән Илсур да берсе Нәфисәне саклар өчен хәрби, икенчесе сәңлесенә үзенчәлеген ачыклар өчен галим-табиб булам, дип хыяллана. Икесе дә укуда алдырып киттеләр, гел яхшы билгеләренә генә укыйлар хәзер. Юк, ялгыз булмайчак аның кызы. Ялгыз булмайчак!.. Кем дә кем Нәфисәнең табышмагын чишсә, ул шуңа булачак.

Ә менә Камилгә чынлап торып гыйлем чире кагылды. Бер ел дигәндә, ул мәктәп китапханәсендәгә китапларны укып чыкты. Икенче елны авылныкын. Ләкин ни хикмәт: ул китапларда Камилнең сорауларына җавап бирердәй белем юк иде. Тугызда укыганда, Камил төрле университетларга язды, ләкин алар Камилгә төрле мәсьәләләр чишәп кара, дип әсбаплар гына жиберделәр, теорияләр белән таныша тор, мәктәптән соң укуыңны дәвам иттерергә безгә килерсең, дигән җаваплар белән генә чикләнделәр. Шулай да Казанның медицина институтыннан бер профессор аңа гипноз серләрен өйрәнә торырга кушып хат язды. Конвертка гипноз турында берничә кулланма да салган иде.

Бу хатны алган көннән соң 14 яшьлек Камил яңа дөнъяда яши башлады. Гипноз! Кулланмаларны йотып кына куйды үсмер һәм әнисе күзеннән ераккарак яшерергә булды. Мәктәпне медальгә тәмамларга торган улының, галимлекне ташлап, «шарлатаннар шөгыле»нә күчүенә мәңгегә дә разый булмайчак иде Энжебикә. Шуңа да гипнозны тәмам үзләштергәнче, Камил әнисенә берни дә сиздермәскә булды. Сизмәсен өчен аның күзенә мөмкин кадәр сирәгрәк чалынырга кирәк иде. Камил үзенең лабораториясе итеп

бакча артындагы юкәлек уртасында үсеп утырган йөзьяшәр имәнне сайлады. Буш вакыты булдымы, Камил шунда йөгәрә. Озак итеп бер ноктага карап, йә булмаса озак итеп күзләрен йомып утыра. Гипнозларга өйрәнү өчен шулай кирәк, дип уйлый. Гипноз турында булган бөтен мәғлүматны тиз арада ятлап алганнан соң, аның тизрәк практикага күчәсе килә иде. Беренче пациенты итеп ул әнисенң кадерләп кенә асраган жан иясен – йомшак йонлы, назлы, шул ук вакытта Камилгә карата кырыс холыклы Бохар мәчесен сайлады. Юкка түгел, мәче үзе еш кына теләсә кайсы бер почмактан аны гипнозлагандай усал карашы белән күзәтә иде. Камил өйдә вакытта аның бу карашыннан тәмам туеп, мәчене өйдән сөрөп чыгарыр дәрәжәгә житә, әнисе яратканга гына түзеп тора. «Өйдә, Бохар, кадерле жан, синең чират! Нәфисә хакына! Фән хакына!» диде ул, мәчене сизмәгәндә генә эләктереп алып. Әнисе кичке савымга дип, фермага киткән иде. Бохар мәчесе йонын кабартырга өлгерми дә калды, Камил аны кочагына алып, йомшак итеп сыйпый башлады. Мәче шикләнсә дә, каршы килмәде. Шуннан яшь гипнозчы хайванны аркасына салып, тәпиләрен гәүдәсенә терәде. Тегесе күзләрен йомып, мырларга кереште. Алга таба Камил аның тәпиләрен әкрән генә бөтен буена тарткалады һәм... шул мизгелдә Бохар мәчесе мәрткә киткәндәй тынып калды. Берәздән Камил аны теләсә нинди кыяфәтләргә кертеп әвәләп карады, мәче балавыз кебек иде. Үсмер шатлыгыннан нишләргә белмәде, шунысы кызганыч, бүләшер кешесе юк. Дөресрәге, бу аның сере иде. Әле Бохар кунагын уятасы да бар. Анысын нинди техника белән эшләргә икәннен белми иде әле ул. Әнисе кайтканчы ничек тә мәчене үз хәленә кайтарырга кирәк, югыйсә, эләгәчәк! Энжебикә – бер карашы белән генә дә тәрбияли белә торган хатын. Берьюлы эти дә, әни дә ул бердәнбер улы өчен.

Бәхет бер килсә, ишелеп төшә бит ул: уятасы да булмады, мичтә янган утынның шарт итеп шартлавы булды, мәче сикереп тә торды. Камил янында шатлыгын уртаклашырдай бердәнбер жан иясә булгангамы, әллә мәчене жиңә алуына сөенепме, аңа аштан тәмле калжа алып бирде. Шуннан соң Бохар егет артыннан ияреп йөрер булды. Имән төбенә дә ияреп бара хәтта. Берсендә ул Камилгә тычкан тотып алып килеп бирде. Кыр тычканы тере, алай гына да түгел, Бохар аны имгәтмәгән дә иде бугай. Алып килде дә Камилнең учына салды. Һәм карап тора башлады, карашы белән «Өйдә, тәжрибәләреңне кабатла!» диюе булды, ахрысы. Тычканнан да балавыз ясады Камил. Һәм мәчегә бирде. Бохар аны алгы тәпие белән тегеләй әйләндерде, болай тәгәрәтте дә, «Молодец, булган бу!» дигәндәй хуплап, Камилгә карады. Озакламый алар тавык кетәклегенә керделәр. Берьюлы этәче белән биш тавыкны тезеп салды Камил. Бохар бәтиләр янына кереп китте. Камил аның артыннан. Ул арада фермадан кайтып, кетәклеккә йомырка карарга кергән Энжебикә тезелешеп яткан тавыкларны күрөп, чырылап кычкырып жибәрде. Шуны гына көткән кебек тавыклар да сикереп торды. Өстәвенә, этәче йоклап торгач, таң дип белеп, бертуктаусыз кычкырырга тотынды. Шулай итеп, ул көнне бәтиләргә чират тими калды.

Камилнең осталыгы көннән-көн арта иде. Остарган саен, гипотезасында шикләре дә күбәя. Нәфисенң сере башкада кебек тоела ана, гипноз белән бәйле түгел бугай. Шуңа да үзенң уй-фикерләрен берәрсе белән бүлешсә

килэ иде. Илнурга әйтеп караса? Ул да галим булам, Нәфисәгә шулай ярдәм итәм, ди бит. Ярминкә көн иде. Камил төрле хайваннар карарга дип иртән иртүк ярминкәгә чыкты. Үз ишләре шактый иде ярминкә мәйданында. Араларында Илнур да бар. Камил озакка сузып йөрүнең мәгънәсен күрми иде, шуңа да Илнурны читкәрәк чакырып алып, серен чиште.

– Кит аннан! Чынмы? – диде Илнур, шаккатып.

– Валлаһи, теләсә нинди хайванны гипнозлый алам.

– Кешеләрне дәме?

– Кемне? Синен белән беренче бүләшәм. Кайчак дәрестә тарих укытучысы Мәхмүт абыйны йоклатыштырган бар. Әмма белеп булмый: ул болай да аяк өсте йоклап йөри торган кеше. Ышанычлырак кеше кирәк.

– Әйдә, күрсәт әле, болай гына ышана торган нәрсә түгел бу. Нишләп үземнең башка килмәгән? – дип, Илнур Камилдән хәзер үк гипнозлап күрсәтүен сорады. Аның көтеп торасы килми иде.

Камил белән Илнур рәт аралары буйлап китте. Күрше авылдан кызыл-жирән яулыклы, йомры битле мари апасы тере тавыклар сатарга алып килгән. Тавыклары да үзе кебек жирән-кызыл иде.

– Апа, тавыкларың әйбәтме? Карт түгелме? – дип сорады Камил чын хужалыкчыл ирләрчә кызыксыну белдереп.

– Әйбәт булмаган кая! Күкәйне коеп кына торалар. Ышанмасаң, тотып кара! – дип сүзгә саранланмыйча, татарчасын марича көйгә жырлап бирде кызыл яулыклы апа.

Үсмер егетләргә шул сүз генә кирәк иде, Камил житез генә бер тавыкны алды да, сатучы апа икенче тавыгын алырга кәржиненә иелгән арада, гипнозлап салды.

– Нишләттең? – дип яшелле-кызыллы тавыш белән кычкырып жибәрде яшелле-кызыллы яулык бәйләгән йомры апа балавыз кебек сузылып төшкән тавыгын күреп. – Карагыз, тавыгымны харап итте, тотыгыз! – дип такмакларга тотынды шунда ук. Камил белән Илнурга тиз арада табан ялтыратырга кирәк иде. Алар икесе ике якка атылды. Мари апасы этәч-тавыкларын онытып, ду килеп малайларны куа китте. Ул арада «үлгән» дигән тавыгы сикереп торды, кәржиндәгеләре дә иркен дөньядан чикләп торган япма юклыгын күреп, жиргә сикереп төштеләр дә нәкъ кешеләр кебек кайсы якка карап чабарга икәннән дә белмичә төрле якка чәчелделәр. Этәч белән Миңнегали карт кына бу шаукымга иярмәде. Этәч койма башына сикереп менде дә бертуктаусыз кычкырырга тотынды, Миңнегали карт исә кайда торган булса, шунда басып, берәр нәрсә күздән ычкынмасын тагын, дигәндәй ялт-йолт килеп, дикъкаты белән күзәтә башлады. Ике малай рәт араларыннан елгыр гына, берәүгә дә тоттырмыйча сикергәләп үттеләр дә кырыйдагы куаклыкка кереп чумдылар. Мари апасы Зоя болай гына тынычлана торганның түгел иде, шуңа да ул малайларны тоталмагач, Илнурның әнисе Фатыйманы танып, аны жиңненән эләктереп алды да сөйрәп диарлек кәржиннәре янына алып китте. «Үлгән» тавыгын эни кешенең борын төбөндә селкетә-селкетә, улын эт итеп сүгәргә теле кычытып тора иде. Чандыр, жыйнак гәүдәле Фатыйма тетя Зояның кулыннан бигрәк аның теленә элэгүдән курка иде: апакай аны да гадәтенчә оят сүзләренң барысын берьюлы бер жөмлөгә сыйдырып мыскылласа,

ничекләр күтәрер? Кып-кызыл итеп буяган олы авызын ачкан жирдән ябарга да онытып туктап калды Зоя апакай. Хәтта Фатыйма да Зояның ныклы кулларыннан ычкынырга теләп, өстерәлеп барган жиреннән, киресенчә, аңа ныклап ябышты.

Тавыклар бер жепкә тезгән кебек ниндидер бер көчкә буйсынып, жидесе бергә этәч артыннан бардылар да каз оясы кебек киң авызлы кәржингә берәм-берәм сикереп менеп утырдылар. Иң соңыннан этәч кунаклады. Зоя Фатыйма турында шундук онытты, соңгы биш минут эчендә булган хәлләр аны чын-чынлап кыен хәлгә куйган иде.

– Кара әле, Зочка, – диде телгә килеп, кет-кет кеткелдәп Миңнегали карт. – Синең тавыкларың да үзең кебек артист икән...

Күрше мари авылында яшәүче Зояны тирә-якта белмәгән кеше юк, олырак ирләр аның яшь чагындагы «этчәйний» чагын хәтерләп, Зочка гына дип йөртә иде.

– Авылыгыз белән бертөрле икәнсез, – диде ул тиз-тиз генә кәржиннәрен жыйнаштырып. – Женле-пәриле. – Шулай диде дә туп-туры Фатыйманың күзләренә карады. Тегесен калтырау алды. Кызы туганнан бирле капканың бу ягында сирәк күренә торган Фатыйма кирәк-яракка дип, тиз генә базарга чыгып кермәкче иде, көтмәгәндә игътибар үзәгенә әйләнде дә куйды. Колак очларына кадәр кызарганын сизде ул: бу минутларда Зоя түткәй генә түгел, авылдашлары да аны женле, дип уйлагандай тоелды. Ул кешеләргә күзләрен күтәрәп карарга да кыймыйча кайту ягына йөгәрде.

Бу хәлләрнең шаһиты булган Энжебикә дә базар көн ярминкәсенә алып чыккан каймак-эремчеген сатып тормыйча, тизрәк өенә ашыкты. Улын күрергә кирәк иде аңа.

– Синең хикмәтме? – диде ул өйгә керә-керешкә. Улының өйгә кайтып, аны көтеп утыруына тамчы да шиге юк иде аның.

– Юк, әни, ул үзе... – диде Камил.

– Синең ул китапларыңны тапмаган дип беләсеңме әллә? Әллә кайчан мичкә яктым инде мин аларны, – дип ысылдады әнисе. – Бохарны да син генә боздың, – дип түшәм ярыгына кыстырган сыек чыбыкка үрелде. Энжебикәнең чыбыкка үрелү мизгелен Камил дә, Бохар да бик яхшы сиземли. Шуңа да үсмер әнисеннән өлгеррәк булып чыкты, сыек чыбык эләккәнче, алар Бохар белән чыгып йөгәрде.

– Мин ул китапларны яттан беләм! – дип кычкырды ул әнисенә ишек аша. Урамга чыгуга, Илнурны эзләп табарга кирәк, дип тапты.

Ул көнне имән төбөндә Илнурны гипнозлап йоклатып карады ул. Тәжрибә уңышлы чыкты, ләкин Камилгә осталыгын арттыру өчен Илнур гына житми иде. Дөрөсрәге, гипнозлап йоклатып жибәрү вакытын күз ачып йомган арага гына калдырасы бар иде. Чөнки Нәфисәне күрүгә, Камил алданрак гипнозлап өлгөрсә, сер чишеләчәк иде, ягъни кызга тумыштан гипнозлау сәләте бирелгән дигән гипотеза расланачак иде. Хәер, вакыт бар әле: Нәфисә ата йортында яши, бакча артындагы аңа дигән мәһабәт сарай яртылаш кына төзелгән. Аның каравы кызчыкны ике абыйсы укырга-язарга, санарга өйрәтә, китаплар укыйлар. Мостафалар турынан кичкә таба үткән кеше, аларда һәрвакыт моңлы итеп жырлаган тавыш ишетә. Төскә-биткә генә гүзәл түгел балакай, тавышы да үзәкләреңне өзәрлек итеп чыга иде

аның. Өстәвенә, абыйлары өйрәткән һәр сабакны тиз арада отып ала торган үтә дә сәләтле бала булып чыкты.

Яшь гипнотизёр иптәш табылуына сөенеп туя алмады. Илнур өзми дә куймый «мине дә өйрәт» дигәч, аны шәкерте итеп гипноз серләренә төшендерә башлады. Тиз өйрәнде тегесе. Авыл халкы Илнур белән Камилне һәм алардан бер адым да калмаучы Бохар мәчесен гел бергә күрергә тәмам ияләшеп бетте. Укуда да, эштә дә, спортта да алдынгы егетләр, маңгайларына булачак галимнәр дә, булачак чемпионнар да дип, бердәй тигез язылган. Тик бу үсмерләрнең башкалар белән әллә ни аралашмыйча, үзаллы йөрүләре, күбрәк хайван, кош-корт тирәсендә мәш килүләре генә сәерсендерә иде. Гадәттәгечә, Зарифә белән Миңнегали картның очлы күзе мондый вакытта тагын да уяурак күрә башлый.

Бервакыт теге өчәү – Илнур, Камил һәм Бохар мәчесе имән төбөндә мәрткә киткәндәй бер ноктага төбәлеп катып утырганда, яннарына Миңнегали карт килеп чыкты. Малайларның болай утыруы бер хәл әле, мәчесенә ни булган диген? Арт тәпиләрендә кымшанмыйча да басып тора бит! Телсез калды Миңнегали карт.

– Ыһым-ыһым, – диде ул үзенә барлыгын сиздереп, күзләренең дәрәс күрүенә инангач. Тегеләр чыннан да сискәнеп киттеләр, алар октябрь ахырында кичке эңгер-меңгердә юкәлектә кеше йөрер дип уйламаганнар да иде.

– Эә, Миңнегали бабай, исәнме? – диделәр егетләр сикереп торып. Бохар ағач башына менеп качты.

– Нишләп утыруыгыз булды бу, оланнар? Иманыгызга оедыгызмы? Әнкәләрегез беләме монда икәнегезне?

Егетләр дәшмәде. Әлбәттә, белми, белмәскә дә тиеш әле. Ә Миңнегали карт күргәч, әнкәләре генә түгел, иртәгә таңга кадәр бөтен авыл радиодан тыңлагандай булачак. Шуңа да алар бер-берсенә карашты да ым кагышты.

– Белә-белә, Миңнегали бабай, – диде алар һәм Камил әкрәген генә килеп, Миңнегали картка кулын сузды. Карт буыннары йомшарып киткән генә тойды, калганын хәтерләми. Каравыл йортында аны төнгә эшкә килгән Зарифә уятты.

– Пост сдал, пост принял, – дип шаяртты ул Миңнегали картны. – Нишләп соңга калдың? Өйдәгеләр югалтыр бит үзеңне!

– Урап кайтыйм әле дип чыккан идем... Аякларны ял иттереп алыым, дип утырган идем... Картлык бит... – Миңнегали карт чыннан да берни дә хәтерләми иде. Бары тик берничә көннән соң теге ике үсмергә ияргән Бохарны күргәч кенә, күңел төбөндә ниндидер бер хис хәтере кымшанып куйгандай булды, ләкин ул да искә төшкәнче онытылды. Миңнегали карт кичәгенә түгел, ә моннан кырык-илле ел элек булганнарны яхшырак хәтерләр яшыкә житкән кеше иде инде.

Аның каравы Камил үзәндә ниндидер тыелгысыз зур бер көч барлыгын сизде. Бу хис аңа тынгы бирмәс булды. Үсмер егет бу көчкә сөенергә дә, көенергә дә, аның белән алга таба ничек яшәргә икәнән дә белмәде. Ул хәзер кешеләр белән идәрә итә ала иде. Нәфисә кебек. Кыз бер генә кеше белән дә түгел, ә гавам белән идәрә итә ала, ләкин әле үзенә нинди көчкә ия булуын ваемламый гына. Ә менә Камилнең күңелен кытыклы башлады

инде. «Алай ярамый, алай дәрәс түгел», – ди эчкә тавыш әнисе Энжебикә тавышы белән. «Мин зыян итмим аларга, минем максатым башка!» – дип каршы төшә яңа Камил. Ләкин теләсә кайсы көчкә каршы көч бар дип аңлатты физика дәрәсендә укытучы Мансур абыйлары Ньютонның өченче законы. Монда да Зарифә булды шундый көч.

Көннәрдән бер көнне Камил Илнур белән ферма сарыклары янына керде. Бохар да калмады. Сарыклар таныш булмаган әлегә ике үсмернең мыштым гына утарга керүләрен сагаеп каршылады. Печән кетердәтеп торган жирләреннән туктап, малайларга карап тора башладылар.

– Күз алдына китерәсеңме, болар сарык түгел, ә кешеләр, имеш. Клубта рәт-рәт тезелеп утырганнар да сиңа шушы сарыклар кебек карап катканнар, – дип көлдә Илнур.

– Тс-с! – диде Камил. Ул чын фокусчы кебек яңа аудиториясен өйрәнә иде.

– Юк, күз алдына китер әле. Берничә мизгелдән барысы да йоклый.

– Йоклатырсың, бар, безнең авылларны. Хәләф абзый белән Зарифәтәй үлсә дә йокламаячак, – диде Камил өлкәннәрчә. Аның бу турыда уйлап караганы бар иде инде. Зарифәне искә төшерү белән үк сыртын чыбыркы эчесе яндырып үткәндәй булды. Ул каравылга төшкәнчә өлгерергә кирәк иде. Илнур ферманың авыр ишекләрен эчтән бикләп куйды. Сарыклар селкенмичә дә бу икәүне күзәтә. Камил шәүлә кебек йөзеп кенә сарыкларга якынлаша башлады.

– Ничек? – Илнур түземсезләнә иде. Камил инде көтүгә килеп терәлә язды. Тегеләре һаман селкенми. Илнур эш пеште дип кулын уа гына башлаган иде, кинәт түшәм ишелгәндәй булды. Һәм аннан тавышсыз гына кемдер сикереп төште. Сарыклар дәррәү диварга ташланды. Ә теге кеше Зарифә иде. Үсмерләргә караганда, Зарифә елгыррак булып чыкты, тегеләр аны-моны аңышканчы, ул Камилне эләктереп алды да авызына яулык каплады. Тегесе эрегәндәй, жиргә бөгелеп төште. Ул арада Илнур иптәшен коткарырга дип Зарифәгә (!) килеп ябышты. Тегесе бик жинел хәрәкәтләр белән икенче үсмерне дә тынсыз итте. Боларны күзәтеп торган Бохар да читтә кала алмады, ул да Зарифәгә ташланмакчы булды, әмма каравылчы мәчене дә тегеләр янына сузып салды. Зарифәне ике аягында басып торган көйгә күргәннәре булмагач, егетләр болай да югалып калганнар иде, өстәвенә түшәмнән төшсәң әле!

Бераздан алар өчесе дә һаман да ярымаңсыз хәлдә каравыл өендә ята иде. Күп тә үтмәде, районнан милиция килеп төште. Милиция «уазигы» үткәнне күреп, Энжебикә аларның эзенә бастырып килеп житте. Икенче мизгелдә ишектә Мостафаның башы күренде.

– Улым! – дип жан ачысы белән кычкырып жибәрде Энжебикә улының жансыз гәүдәсен күрүгә. Батырлык кылган кеше кебек гайрәтләнеп торган Зарифә почмакка елышты: Энжебикә – улы өчен Зарифәнең дә, әлегә погонлы эфәнделәренң дә бугазын чәйнәп өзәргә сәләтле ана. Мостафа балтасының да йөзә шундый итеп ялтырый: аңа карап күзгә сөрмә тартырга була. Милиция чакырып ашыкты бугай ул...

– Тавышланмагыз, исән алар, – диде участок милиционеры, беркетмә тутырып өчен өстәлдә урын эзерләп. – Сөйләгез, ничек булды?

Сорау Зарифэгә иде. Улын уятырга тырышкан жиреннән Энжебикә колакларын торгызды, сагаеп калды. Чыннан да, ничек булды?

– Мин... мин аларны үтердем дип уйладым. Шуңа курыктым да тизрәк сезне чакыртырга булдым, – дип гаепне үз өстенә алды Зарифә.

Милиционерлар үзара карашып куйды. Каракүл халкы читләргә сер чишәмә соң инде? Монда да хикмәт башка нәрсәдә икәннен сизә иде алар, ләкин жеп очын оста итеп яшерә беләләр бит. Ул арада малайлар бер-бер артлы баш калкыта башлады. Погонлы кешеләрне күрүгә янә йоклаганга сабыштылар. Хәтта Бохар да кымшанмаска кирәклеген аңлый иде булса кирәк.

– Мин аларны караклар дип белдем, сарыклар ашатырга килгән булганнар икән, э-э-э, жәмгыятькә файдалы хезмәт... әйткәннәр иде аны киләбез дип, онытканмын, – дип дәвам итте жайдак хатын. Энжебикә белән Мостафа Зарифәнең хәйләсен шунда ук сизеп алды. Үсмерләр дә җиңел сулап куйды. Хәзер инде аларның чираты житте: торып берни булмагандай исәнләшергә генә кирәк иде...

Милиционерлар буш кул белән китәргә мәжбүр булуларына पोшынып, иске «УАЗик»ларын кабызганда, «Карагыз аны!» дип бармак янады. Тегеләре алтысы бер рәткә тезелеп, дивар хасил итеп, баш селкеп калдылар. «Болар безне генә кызык итте түгелме соң?» дип, баш кашыды соңыннан капитан, дөшмичә озак итеп тәмәке суырып барганнан соң.

Бу хәлдән соң, ике өйдә дә бик житди сөйләшү булды.

– Эти, эни, Нәфисә хақына! Ул гомер буге кешеләр арасына чыга алмыйча яшәргә тиеш түгел! – дип акланырга тырышты Илнур.

– Колхоз сарыкларына Нәфисәнең ни катнашы бар? Шуны аңлат син миңа!!! – дип жикеренде Мостафа. – Аларның, энә, Зарифә белән милициядән башка эт-адәмгә дә кирәкләре юк!

– Эти, Камил аларны гипнозлап карамакчы иде. Ул шулай итеп осталыгын арттыра. Әгәр дә кешеләрне дә бер караштан гипнозларга өйрәнсә, Нәфисәне дә аңлап булачак. Ул да бит...

– Нәфисә шулай булып туган ул. Аны үзгәртеп булмый! – Мостафа әйткән сүзеннән кайта торганнардан түгел. Ул кызының үзгәрүен, кешеләр арасына чыгуын теләми дә бугай.

– Мостафа, – дип икеләнеп кенә сүзгә кушылды Фатыйма. – Бәлки, чыннан да ярдәмә тияр. Без дә бит мәңгелек түгел...

– Абыйлары бар аның! Ә Энжебикә малаена әйт: юк белән булышмасын!

– Аларның үз тормышы, үз язмышы. Илсур да соңгы хатында хәрби хезмәттә калам дип язган. Илнур да укуын дәвам иттермәкче була. Өйләнерләр, үз балалары туар... – Фатыйма эчтән сулкылдап елый иде инде.

– Әйе, эти, абый офицер булып кайтам, диде. Кайтачак ул. Нәфисәбезне ул саклар. Ә мин табиб булачакмын, дөваларбыз. Эни, елама, без Нәфисәне ташламайчакбыз! – Илнур өчен дөнья катлы-катлы да, катлаулы да түгел иде әле. Ул әйткән сүзләрененә нәкъ шулай буласына ихластан ышана иде.

Мостафа «Күрдөңме!» дигәндәй Фатыймага карады да бу сөйләшүләрне ишетмичә йоклап яткан кызы янына килде. Бу кадәр дә гүзәл, татлы булса булып икән аның газизе. Юк, Нәфисәләре гаиләләренә имгәк түгел, киресенчә, байлыгы аларның. Ә байлыкны сакларга кирәк! Каракүлгә

нигез салган нәсел баласы ул Мостафа. Борынгы нәсел. Зираттагы иң әүвәлге кабер ташы унжиденче гасырга карый, Мостафаның уникенче буын бабасының кабере өстендә. Моңа кадәр авылның йөзек кашы булып яшәде, моннан соң да... Нәфисәне тел-теш, жил-яңгыр тидермичә саклап үстерү – аның ата-баба алдындагы бурычы. Мостафаның кан хәтере йөрәгенә шушы хакыйкәтне пышылдый иде. Шуңа да Камил белән Илнурның тырышлыкларына бик ышанып житми: каш ясыйм дип күз чыгармагайлары.

Авылның икенче башында Энжебикә улына үгет-нәсихәтне сыек чыбык аша сәңдереп өйрәтмәкче булды. Ичшиксез, сыек чыбыкка торырлык гамәл иде Камилнең кыланмышы. Әмма Камил ишектән керүгә иң беренче түшәм ярыгыннан сыек чыбыкны тартып алды да сындырып идәнгә атты. Чыбык сыныкларын Бохар тиз арада өстәл астына ташып куйды.

– Әни, дәшмә. Мин нишләгәнәмне беләм, – диде Камил. – Син мине әтисез үстердең, ир кеше бул, дидең. Мин житкән егет инде хәзер.

Улының тәвәккәл сүзләренә каршы әйтерлегә юк иде Энжебикәнең.

– Улым, – дип, әкрән генә урындыкка утырып сүз башлады әни кеше. – Быел мәктәп бетерәсең. Медальгә барасың. Медаль белән укырга керү жайлырак. Ниндидер юк нәрсә белән шөгыйльләнеп, үз язмышыңа үзең аяк чалырсыңмыни?

– Әни, беләсең бит инде, минем максатым – Нәфисәнең серен ачу.

Мостафа кызының исемен ишетүгә, Энжебикә кайнап чыкты.

– Алланың кашка тәкәсе булды инде шул кыз. Аның әти-әнисе, абыйлары бар, сиңа ниемә кирәк булды ул?

– Бүген мин берни дә әйтә алмыйм. Белмим. Ләкин мин аны өйрәнәчәкмен.

– Дөнъяда өйрәнер нәрсә бетмәгән. – Энжебикәнең улын ышандырып дәлилләре бетеп килә, кирелеге генә калган иде.

Чынлыкта бит аның Камиле барыбер көтүче булачакмын, дип юньле-башлы укымый да иде. Нәфисәне бер күрүгә арттан алга әйләндереп куйган кебек булды. Бүген әнә галим булачакмын, дип тора.

– Әни, мин аңа өйләнәчәкмен.

– Нәрсә???

– Өйләнәчәкмен.

– Ничек итеп? Гомер буге әпә булып яшәрсеңмени? – Энжебикәнең зиһене аяз көн кебек ап-ачык иде.

– Юк, алай яшәмәм. Әпәләнемәс өчен, минем үземә үзгәрергә кирәк. – Шулай диде дә туп-туры итеп әнисенә күзләренә карап тора башлады.

Боларны Камил уйлап әйтмәде. Әнисенә игътибарын читкә юнәлтүе идеме, әллә юри тагын да котыртасы килдеме, әмма теле ни сөйләгәнән колагы ишеткәч кенә аңына килде. Өйләнү турындагы сүзләрен әнисенә уйлап бетерергә калдырып, ул жөмләсенә «үземә үзгәрергә кирәк» дигән өлешен аерып алды. Тел шартлатырлык ачыш ясады ул үзе өчен! Үз ачышына үзе шаккатып торганда, кинәт әнисе кычкырып жибәрде:

– Карама миңа алай иттереп! Шайтан алгыры малай, газиз анаң мин синең! Һәм ишетсен колагың: бу эшәңне туктат! Бүген Зарифә кулына эләктең, алга таба аның күзеннән ычкынырмын димә!

Энжебикә дәрәс әйтә: Зарифә белән сак кыланырга кирәк. Камил шулай итте дә. Дәрәсрәге, үзе атлы бикәнән корбаны булганчыга кадәр.

Авылның сарык көтүе чираты үзләренә житкәч, Камил таңнан торып көтүгә чыгып китте. Иртәнге биштән көндөзгә унга кадәр вакытын үткәрә алмый тилмерде. «Имеш, көтүче булчакмын», – дип мыскыллы елмайды ул эченнән генә. Ярый әле көнә әйбәт, яңгырлы түгел, кояш кыздыра. Уннарда көтүне күл буена алып килеп эчертеп төякләтергә кирәк иде. Камил сарыкларны шул якка таба борды, тегеләре үлән кетердәтә-кетердәтә борыннарын жиргә төртеп бара башлады. Озакламый килеп тә життеләр. Күлнең пеләшләнеп беткән ярына килеп төртөлүгә ял итеп алырга вакыт житкәнлеген аңлагандай, көтү бер тирәгәрәк укмашып тукталып калды. Камил дә калкурак урын сайлап, кояшка аркасын куеп, жиргә сузылып ятты. Таңнан торуы үзенең иткән иде, кояш нурлары аркасын жылытып, үзе сарыкларның мыш-мыш сулаганнарын, камышлар арасында ара-тирә бака бакылдаган, үлән арасында чикерткә сайраган тавышларны тыңлап ятып йоклап та китте. Шулар арада төш күрдә.

Имеш, ул балачактан ук хыялланганча, чын көтүче икән. Иртә таңнан кичкә кадәр. Көн саен бер көтүче генә булгач, сарыклар аңа ияләшеп беткәннәр. Камил аларга бер генә карап куя, янәсе. Тегеләре шунда ук нәрсә эшләргә кирәген аңлап үти икән. Үзләре белеп ашап килә, ятып ял итә, тагын ашарга китә. Шулай көннәрдән бер көнне көтүче сарыкларын төякләтеп, коенып чыгарга уйлаган, имеш. Күк йөзә зәп-зәңгәр, тирә-як ямь-яшел, күл өсте көзгә кебек шоп-шома икән. Күлнең арьягындагы камышлар да тип-тигез рәт булып үсеп утыра. Камил өс киёмнәрен салып, күлгә чумыйм дип тирән итеп сулыш алган гына иде... шулчак камышлар арасыннан йөзеп килгән бер сылу кызны күрәп туктап калды. Шундый сәер итеп йөзә кыз, әйтәрсен лә, куллары белән түгел, ә балык кебек койрыгы белән генә ишәп бара. Камилне күргәч, ул туктап калды. Шактый озак карашып тордылар. Гипнозлы, ахры, дип уйлый Камил, үзе бирешмәскә тырыша, карашын кыздан аермакчы була, ләкин ничек кенә тырышса да, барып чыкмый.

– Коткар мине моннан, – ди шулчак кыз. Камил инде үз-үзен аңламыйча суга ташланмакчы була, ләкин шулар мизгелдә аягына нәрсәдер уралган кебек абынып егыла. Караса – аякларына елан уралган. Елан кызын күргәч ул кыз турында онытып чәбәләнә башлый. Чәбәләнә саен елан аны ныграк урый, менә инде биләнә житте, кулларына үрмәли. Шуларвакыт Камил елан кызын бугазыннан эләктереп ала. Елан гипнозлы белә, диләр, күзләренә карамаска кирәк, дигән уйны истә тотып, ул күзләрен чытырматып йома.

«Чәбәләнмә, ул сине коткарырга тели», дигән тавыш ишеткәндәй була. Әллә эчкә тавыш шулай дәшәмә? Камил инде болар турында иркәнләп уйлый алмый, ләкин күлдәгә теге кызын юкка чыкканлыгын абайлап кала. Юк ла, теге кыз елан булып уралган икән бит. Аааааа! Ул инде сулар аягын селкетә дә алмый, елан аны хәрәкәтсез итмәкче була. Менә инде ул аягының тез тинентен сизгерлеген югалтты...Аааааа! Улар арада елан аның муенынан урап алды, туп-туры күзләренә карап тора...

Камил шыбыр тиргә батып уянып китте. Сулар аягы үтереп авырта иде. Караса – чыннан да елан уралган. Елан кызын күргәч Камилнең йөрәгә меңнәрчә

тимер кыйпылчыгына вакланып бөтен тәненә таралгандай булды. Һәм төшеннән айнып бетмәгән Камил ни сәбәпледер күлгә борылып карады. Күл өстендә беркем дә юк, ул тип-тигез булып жәйрәп ята. Ә менә елан – чын. Дөрөс, төшөндә ул күпкә зуррак иде. Каракүлдән ерак түгел генә – тугыз-ун чакрым ераклыктагы Имәнәй авылында туып-үскән булса, елан күрдем дип ул кадәр үк коелып төшмәс иде Камил. Имәнәйдә тузбашлар урам уртасында кояшта кызынып ята, дип сөйлиләр. Ә менә Каракүлдә бик сирәк кешеләрнең генә аларга юлыкканы бар. Шуңа да Камил үзенң аягына нинди елан уралганын да белми: тузбашмы, кара еланмы? Карасы чага, диләр. Камилнең уянганын сизеп, елан да хәрәкәткә килде, әмма һөжүмгә ташланмады, ысылдап, егетне өнсез итмәде. Камилнең төшөндәге куркуын өнөндәгесә алыштырды. Дөрөсрәге, өн белән төш буталды. Төшөндә аңа кемдер: «Чәбәләнем, ул сине коткарырга тели», – диде бит. Камил нигәдер төшенә ышанды. Башка чара юк иде. Ул селкенмичә дә, кымшанырга да кыймыйча утыра бирде. Аңа уйларга, белгәннәрен искә төшерергә вакыт кирәк иде. Балки әле, алай ук куркыныч янамыйдыр да. Камилнең кинәт торып утыруын сарыклар да күрәп алды. Берсә арты берсә гажәлләнү билгеләре чыгарып, алар көтүчеләренә карап катты. Ара-тирә бәрәннәренң генә «бә-ә-ә-ә» дип сузганнары ишетелә иде. Бераздан егетнең колагына башка тавышлар да керә башлады: аның йөрәге кыйпылчыклардан кабат жыелып, хужасын бу дөньяга кабат кайтарып килә иде. Өнә, күкне ярып козгын кычкырып үтте. Авыл яклап искән жил тәгәрәп килде дә шыгыр-шыгыр тавышлар чыгарып, камышлар арасына кереп югалды. Кайсыдыр бәрән бәэлдәгән тавыштан куркыпмы, бер бака чулт итеп суга сикерде. Ә елан жай гына Камилнең аягына уралган көйгә ятуында булды. Көтүче егетнең аягы инде оеп, берни сизмәс хәлгә килде, әмма ул куркуын жиңгәнчә шактый вакыт узды. Аягын тоемламау кебек хис тә бик авыр тәэсир итә иде, шуңа да аның куллары үзеннән-үзе еланга үрелде. Башыннан тотып сүтсәм, дөрөсрәк булыр, дип уйлады ул һәм еланны тамагы турысыннан тотып тарта башлады. Елан шунда ук божраларын бушаткандай итте, бераздан бөтенләй йомшарып, сузылып төште. Камил уң аягына торып басты, сулы үтереп сызларга кереште. Әмма аңа игътибар итеп торыр хәл юк иде. Елан бөтен буена сузылганда метрдан артыграк озынлыкта булып чыкты. Карашлар очрашкан, елан телен чыгарып-чыгарып алды, әмма ысылдаган тавышы ишетелмәде. Камил аны жиргә куеп төрә башлады, тегесә каршылык күрсәтмәде. Төрөп куйгач, утыз-кырык сантиметр диаметрлы божра килеп чыкты. Әле кайчан гына үләмме-каламмы, дип куркуы белән көрәшеп утырган егетнең күзләрендә жиңү шатлыгы бии иде. Елан белән мавыгып, ул үзе янына кеше килгәнне дә сизмәгән. Тояк тавышына игътибар итеп, башын күтәрәп караса, үзеннән егерме адым чамасы гына Зарифә апасын күрәп алды. Килеп житсә, еланны күрәчәк, ә аннан соң... Зарифәгә күрсәтмәү яхшырак икәннән аңласа да, Камил еланның кайсы мизгелдә уянып хәрәкәткә киләсен белми иде, шуңа күрә дә әллә нинди планнар корырга өлгөрмәде, бары тик Зарифәгә таба ике-өч адым ясый алды.

– Көтүчеләргә сәлам!

– Исәнме, Зарифәттэй!

– Буламы?

– Була.

Менә шулай кыска гына сөйләшеп котылмакчы иде Камил. Әмма Зарифәдән алай гына котылырмын, димә.

– Ферманыкылар бер хәл, авылныкыларга кагыласы булма! Этлекләреңне беләм мин синен, күптән күзәтеп йөрим, – дип кисәтте ул.

– Юк инде, Зарифә апа, кирәге бар, – дип, сер бирмәскә тырышты егет.

– Кая, суың юкмы, тамак кипте, – дип, тегесе китәргә ашыкмавын белдерде. Камил тал төбөндәге сумкасыннан иртә белән әнисе термоска жимешләп ясап жибергән чәен алырга атлаган гына иде, Зарифә еланны күрәп алды. Дөрөс, аның нәрсә икәннен танымады әле.

– Бу нинди тәлинкә тагын? – дип сорады ул, түгәрәк тәлинкә булып йоклап яткан еланга текәлеп карап.

– Әээ, улмы? Юк, берни дә түгел...

– Кая, монда бир әле, карыйм әле!

– Белмим, монда ята иде ул.

– Малай актыгы, китер монда, дим, Кара күл буенда теләсә нәрсә аунап ятмый! – дип, үз сүзендә торды күпне күргән Зарифә.

Камил аптыраганнан, ни булса, шул булып, моннан күпме ныграк яшерергә тырышсаң, шуның кадәр күбрәк бәйләнәчәк, дигән фикер белән еланны божра килеш учына алды да тәлинкә кебек итеп Зарифәгә китереп тоттырды. Тегесе кулына юешләнеп торган салкынча «тәлинкә»не кулына алуга чырыйлап кычкырып та жиберде. Үзен кузгатулары еланга да ошамады, билгеле, ул да кинәт тураеп бер мәл һавада асылынып торды да жиргә егылып төште. Зарифәнең шулай ук күпне күргән аты коты алынып арт аякларына басты һәм хужасын чөеп төшереп, кушаяклап чаба башлады. Сарыклар мондый күренештән кая барып бәрелергә белмичә, берсе өстенә берсе өелде. Зарифә дөпелдәп егылып төшүгә бер мәл тын да ала алмый торды: ул әллә ат өстеннән егылып төшкәнгә гарьләнеп, әллә авыртудан ыңгырашып ята иде. Елан исә күптән инде үлән арасына шуышып кереп, күздән юк булды. Камил генә нишләргә белмичә аптырап калды.

– Кулыңны бир, үлэ-э-эм! – дип сузды Зарифә.

Камилгә жан керде.

– Хәзер, хәзер, Зарифә апа, баса аласыңмы? Берәр жирең сынмадымы?

– Сынмаган жирем юк бугай, – дип зарлана-зарлана Зарифә Камилнең иңенә таянып торып басты. Уфылдаса-ыңгырашса да, хатынның сынган-ниткән жире юк иде.

– Бәхетен, малай актыгы, үзеңне дүрткә бөкли идем.

– Соң, Зарифә апа, минем ни гаебем бар?

– Ә кем гаепле?! – дип акайды тегесе.

– Син үзең, – диде Камил күз дә йоммыйча. – Зарифә апа, кирәкмәгән жиргә үзең күп кысылып йөрисең. Көтүне таратасың хәзер.

Зарифә үзеннән өлкәнрәкләрнең сүзенә колак салгалаштырса да, яшьрәкләрне бөтенләй санга сукмый. Ни өчендер ул үзен гел хаклы дип өйрәнгән хатын иде. Монда тәрбиясендә ата каешы да татып карамаган маңка малайның аңа каршы дәшеп торугын күргәч, өстәвенә шул малай алдында ат өстеннән мәтәлеп төшеп, егылып та яткач, бөтенләй чыгырыннан чыкты.

«Нәрсә дидең?» – дип ажгырып, Камилне изүеннән эләктереп алды. Зарифә өчен генә бала-чага булып тоелган Камил буй житкергән пәһлевандай егет иде. Ике куллап килеп ябышкан әлегә олы хатынны бер кулы белән этеп кенә куйды. Тегесенен генә көчсезлеген таныйсы килми иде, итек кунычындагы чыбыркысына тотынды. Камил чыбыркы бавы сызгырып килгән шәпкә очыннан эләктереп алды да хатынны үзенә тартып китерде һәм янә жиргә егып салды.

– Зарифә апа, хәзер үк тынычланмасаң, гипнозлыым да бөтен эч серенне алып бетерәм, – дип, бер генә жөмлә әйтте ул хатынга. Тегесе тишек шар кебек шиңеп кенә төште. Яшерер нәрсәләре күп булмаса да, Энжебикә малае белмәскә тиешле сере бар аның: кайчандыр Камилнең мәрхүм атасы да Зарифәне шулай бер кулы белән генә егып салган иде. Дөрөс, ачу белән түгел, назлар өчен. Күл буендагы жиргә дә түгел, ә мунча ләүкәсенә. Энжебикәнең Зарифәгә ачу саклар сәбәбе булса да, ул боларны берәүгә дә белгертмәде, эченә йотты. Менә бүген Камил шушыларны белеп алса, Энжебикә Зарифәнең телен өзеп алып, этенә ашатачак иде. Менә шушылар ирдәүкә хатынның кикриген шиндерде дә инде.

– Булды, энем, аңладым, жибәр. Монда булган хәлләр миннән чыкмас, синнән дә чыкмасын, – диде ул торып, өстен кагыштырып. Һәм артык сүз әйтеп тормый гына атын эзләргә китеп барды. Арттан караганда, килешкилбәте белән дә ирләргә охшап барган бу хатын канатларын сөйрәп барган ата казны хәтерләтә иде.

Шулай итеп, Камил туган авылында тулы ирек яулап алды. Аны инде авылда атасыз бала дип, сүз белән дә, мөгамәлә белән дә кимсетүчеләр калмады.

Кечкенәдән этисе белән әнисе, абыйларының иркә кочагында үссә дә, Нәфисә үзенен авылы барлыгын, ул авылда башка кешеләрнең яшәгәнлеген, хәтта ки өйдәгеләр сөйләшкәннән аларның холык-фигыльләренә кадәр бик яхшы белеп бетергән иде.

– Абый, кешеләр нигә тик торганнан сөйләшмәс булалар? – дип, Илсур абыйсының, Илнурының да башын катырып бетерә иде элегрәк. Тегеләре җаваптан кача. Дөрөсрәге, сеңелләренә нәрсә дип җавап бирсәләр дә, ялгыш булачагын аңлаганга күрә, дәшми калу ягын карыйлар иде. Нәфисә үзенен ялгызлыгын кайчан аңлагандыр, ләкин көннәрдән бер көнне аның жанында ниндидер бер ак тап пәйда булды. Ул көннән-көн зурая иде.

Шулай декабрь аенда ук башланып киткән бураннар аркасында авыл халкы капка төпләреннән ары бик кирәкле йомыш булганда гына китеп йөргән көннәр иде. Нәфисә иртән торуга тәрәзгә килеп капланды: урам тәрәзесеннән каршы якта яшәүче Миңнегали бабайларның өе күренми дә диярлек. Төне бусе улаган буран өй кыгыннан тигезләп, көрт салып киткән, әле дә ябалаклап, тын гына кар явып тора. Нәфисәнең жанындагы теге ак тап урамдагы аклыкка тоташкандай булды. Кыз этисе белән әнисенен мал янында, абыйсының мәктәптә булуыннан файдаланып, тиз генә аягына киез каталарын киде, өстенә мамык шәлен бөркәнде дә урамга чыгып йөгерде. Ул башта көлә-көлә, кар көртләрен ера-ера чапты, аннан соң бу аклыкның чиген табасы килеп ашыга башлады, өеннән ераграк киткән сәен жанындагы теге ак тап гүя ки тышка чыгар юл тапкандай башта акрын

гына саркый, аннан соң ярсып-ярсып ургый башлады. Аның күңелен берьюлы сагыш та, шатлык та биләп алды. Ул инде көлми иде, аның күкрәгеннән нәни кызларга хас булмаганча, улауга охшашлы бер тавыш чыга иде. Нәфисә чаба-чаба ничек итеп урам башына житкәнән, бераздан инде авылны да чыгып китүен сизми калды. Кинәт туктап тирә-ягына күз салганда, бөтен тирә-ягы тонык кына аклыктан тора иде. Ул күккә карап бер урында эйләнә башлады. Ул үзе тик тора, дөнья эйләнә кебек тоела. Битенә, керфекләренә, шәле астыннан чыккан чәчләренә тәңкә-тәңкә кар төшә, ә ул аларны сизмичә эйләнә дә эйләнә. Тотынырлык бер тап юк, бөтен дөнья ак кына иде инде хәзер. Ул үзе, үзе шушы аклык эчендә бер нокта иде. Ул үзенә генә тотына ала иде.

Шушы минутта ун яшьлек кызның аңы күк капусы кебек ачылып китте. Шушы минутта ул үзенә үзе генә хужа икәнлекне аңлады. Моңа кадәр Нәфисә – эти-әнисе, эти-әнисе авыл акылы белән яшәгән. Моннан соң Нәфисә үзенчә яшәячәк. Өйдәгеләргә дә шулай диде ул: «Капкаларны япмагыз, мин үзем теләгән вакытта чыгып, йөрөп кайтачакмын», – диде. Ни гажәп, аңа әтисе белән әнисе дә, хәтта абыйсы да каршы килмәде. Алай гына да түгел, Илнур аңа чаңгыларын бүләк итте. Нәфисә бигрәк тә бураннарда соң чыгып, йөрөп кайтырга гадәтләнде. Ерак китми үзе: буранлы озын төннең иртәсе житүгә аның күңеле тыелгысыз рәвештә шул аклыкка ташлана. Авыл тирәли чаңгы эзләре сала-сала, көрт ера-ера йөргәндә, аның шулай ук бураннан соң эзләнергә, иснәнергә чыккан куян, төлке ише жәнлекләргә юлыкканы булды. Андый вакытта туктап, карашып торалар да, берни булмагандай юлларын давам иттерә алар. Еш кына Нәфисәне песнәк, чыпчык, саескан һәм карабүрек кебек кошлар озатып бара. Үлөп ярата кыз шушындый көннәренә. Фатыйма белән Мостафа төпчек кызлары шулай юанып йөргән арада ут йотып, берсе – тәрәзәдән, икенчесе капкадан күзен алмаса да, аны-моны сиздермәделәр. Бәхеткә, артык озакламый иде Нәфисә, алай-болай көттерә калса, абыйсы теләсә кайсы мизгелдә сеңлесе калдырган чаңгы эзенә басарга эзер тора.

Ә бураннар күп булды ул елны Каракулдә. Хәтта март башында да үтәли жылләре белән кар себереп уйнады кыш. Китмәскә килгән кебек тоелса да, календарьда көннәр язга таба авышкан сасен чигенде үзе. Аның каравы язы да дөбөрдәп, дулап килде.

Төрле яктан камап алган ташу күперләренә дә ишөп китеп, Каракулдә олы дөньядан аерып куйды ул язны. Ташу көннәрендә авыл халкының колагы да, йөрәге дә үтә дә сизгер була: алар шаулап, кар эрегәнне, кар суларының бергә жыелып тулышканын, ташу булып төшкәнән күрөп-ишетөп кенә калмый, ә гүя үз тәннәре аша үткәрә. Салкын, йөгөрөк кар суы бөтен тәнгә тарала, йокымсырап яткан канны әйдәкләп куа башлый. Яз шаукымын тойган беренче күзәнәк уянуга, Каракулдә туып-үскән кеше һичшиксез урамга ашыга. Бераздан ул күзәнәкләр бихисап булып берләшә дә бер жан, бер тән булып укмашкан хәлдә ташу карарга китә. Ихатадагы атларга кадәр колакларын шомрайтып, ташу төшкәнне тыңлый Каракулдә. Атларга да кинәт килә ул өн. Хайванкай жирдә яткан саламны элөп кабарга иелгән жиреннән башын кинәт чөеп жибәрә дә башка айгырлар, алашалар, бияләр һәм колыннар ишетерлек итеп кешнәп, аваз сала. «Озакламый безнең юеш

иреннәребез яшел үләнгә кагылачак, озакламый безнең танауларыбызны яңа гына тишелеп чыккан үлән исе иркәләячәк», – дип хәбәр итә ул жирне күкрәтеп, ташу төшүен ишетүгә. Каракулдә яз энә шулай иң элек жирдән килгән өн булып аваз сала иде.

Бакча артында Нәфисәгә дигән йортына ишек куеп ята иде Мостафа. Колагына тонык кына булып килеп кергән гүләү тавышын шунда ук таныды. Таныды да аны-моны уйлап өлгергәнче, ике атлап бер сикерә-сикерә, урамга чыгып йөгәрде. «Фатыйма, ташу төшә!» – дип кычкырды ул үтеп барышлый гына. Үзе белән көрәк тә эләктерде. Инеш ярларыннан чыкмасын өчен кар ерырга кирәк булуы бар. Фатыйма да өстенә юка пәлтәсен кия-кия, аягына галушларын гына элөп, ире артыннан йөгәрде. Авылның өч урамыннан да инешкә таба көрәк-сәнәк тоткан кешеләр йөгәрешә иде. Һәркемнең күңеле шат, ташу – алар өчен чын мәгънәсендә яңа ел, яңа тормыш башлануны аңлата иде. Яңа ел башланганда, бергәләшөп, ташу төшкәнне күзәтү, ташып аккан суга карап, теләкләр теләү – каракуллеләрнең элеккедән калган һәм беркайчан да үзгәрми торган гадәте иде. Ирләр көрәкләре белән ерганаclar ерганда, хатыннар ташуга карап, эчтән генә теләк тели.

«Нәфисә...» дип уйлады Фатыйма. «Илсур, Илнур...» – диде соңыннан. «Камил...» – диде Әнҗебикә. «Сәламәтлек...» – диде Хәләфнең хатыны. «Иминлек...» – диде Зәкинеке. Бу сүзләргә аларның аналарча кайгыртулары да, изге теләкләре дә сыеп беткән иде. Ләйлинур түткәй учларын кушырып, дога кылырга керешкәч, хатыннар да аңа иярде. Аты өстеннән төшмичә генә Зарифә дә амин, дип битләрен сыпырды.

Корьәндә дә, колхоз уставына да язылмаган, беркем тарафыннан өйрәтелмәгән әлегә гап-гади йола Каракул халкының еллык сәгатен киләсе ташуга кадәр көйләп куя иде. Бары тик Каракулнеке генә булгангамы, бернинди кагыйдә, тәртип һәм мәҗбүрият белән чикләнмәгәнгаме, ул һәркемгә рәхәтлек, җиңеллек кенә китерә иде. Аны хәтта авыз тутырып йола дип атау да дәрәс түгел, ул бары тик шулай гадәткә кергән. Ташуның нинди булуына карап, Каракул халкы елның ничек киләчәген дә чамаларга өйрәнгән иде. Шуны күзәтеп, үзләренчә юрый гына башлаганнар иде, авылның теге башыннан гадәттәгечә чалбар балакларын оёгына кыстырган, Миңнегали картның килгәнә күрәнде. Бер кулы белән атын җитәкләгән, икенчесе белән сыер куамы шунда... тукта, тукта, чатлы-чатлы мөгезле поши түгелме соң?

Иртә язда авыл уртасына поши каян, ничек килеп керә алган?

Ташу карарга җыелган халык дәррәү Миңнегали картка таба борылды.

– Менә, менә, – диде ул килеп җитүгә, сулуы кабып. – Күрше авыллар куып әлсәрәткән, үзләре тотта алмаганнар, күрәсен, бу мәхлук кая барырга белмичә, безнең авыл урамына килеп кергән. Атканнарга аңа, суярга кирәк тизрәк! Иткәччәйләр бит, иткәччәйләр, – диде ул, пошиньң арт санына шап-шоп итеп. Пошиньң атлаган саен хәле бетеп бара иде, ул халык басып торган урынга килеп җиткәнче егерме-утыз адым кала туктады да, берәз селкенеп торгач, гөрселдәп жиргә ауды.

– Әни! – дип кычкырып җибәрде шунда бер бала. Халык кычкыручыны эзләп тавышка борылды. Карасалар, күлмәкчән генә Нәфисә басып тора. Әле ташу, әле поши белән мавыгып, алар кызның кайчан килгәнән күрми дә

калганнар. Күрүлөре булды, бөтөнөсө тиң авызларына су капкандай телсез калды. Ул арада Нәфисә поши янына килеп аны муеныннан кочаклап алды. «Жаным-жаным, үлө күрмө, хэзер-хэзер», – дип сыртыннан сөя үзө. Ләкин поши соңгы сулышларын алып ята иде инде, кызга бер тутырып карады да жан бирде. Аның ачык күзлөрөндө Нәфисә сурәте генә чагылып калды. Кызчык пошиның күзлөрөннөн тэгэрәп чыккан яшьләрне сөртөп, кешеләр арасыннан этисе белән энисен эзлөп, кычкырып жибәрде:

– Әни, үлдө бит! Эти!

Фатыйма шунда гына хәрәкәткә килде.

– Кызым! – Фатыйма тиз генә пәлтәсен салып, ялан өс чыккан кызынын иңнәрөнә элдө дө аны күтөрөп алып өөнө йөгөрдө. Бөлөкәй кыз: «Жибәр мине, әни, кайтмыйм!» – дип еласа да, әни кеше баласын юата-юата, үгетли-үгетли барыбер алып кайтып китте. Авыл халкы тиз арада телгә килдө һәм Нәфисәне күрмөгөндөй, пошины нишлөтөргө икәнөн хэл итө башлады.

Каракүл халкы урам уртасына керөп үлгөн поши гөүдәсөн зират янына күмөргө булды.

– Үлөксә базына гына илтергө кирәк! – дип кычкырды аксак Хөлөф.

– Илтө аласыңмы соң? Үзең илт! – дидө, алмачуарын биетөп Зарифө. Үлөксә базы авылдан шактый читтө урнашкан, язгы ташулар үтмичө торып, анда юл төшөчөк түгел – моны һәркем белө.

– Зират артына гына күмсәк, сез ни диарсез? – дидө Миңнегали карт, һәрвакыттагыча зирәклөк күрсөтөп. Зират авылга терөлөп торганга, пошины аның артына алып чыгып күмү кыенлыклар тудырмайчак иде, шуңа да тиз ризалаштылар. Эшөн дө тиз тоттылар, ташу уңас белән жыелышкан ирләр берөчтан пошины да күмөп кайттылар. Алар көрөк-балталарын жыйнап, поши кабере яныннан кузгалуга Ләйлинур әби оныгы Әхмәтне ияртөп кабер өстөндө дога кылып киттеләр.

– Әбөй, – дип сорады Әхмәт, – поши кеше түгел бит, ни өчөн дога кылырга кирәк?

– Мөхлук булса да, жан иясө ул, балам. Жаны рәнжөп китмәсөн, димөн.

– Хайваннар рәнжи беләмө? – Әхмәт Каракүлдөгө һөммө бала кебек үк төрлө жан ияләрөн күрөп үскөн. Атлар белән дө, этләр белән дө дус күрөп аралаша. Муйнак кушаматлы этө бар аның, кечкөнөдөн бергө индө алар. Әхмәт кая барса, артыннан калмый иярөп йөрө иде, ул да картайды индө хэзер. Койрыгын көчкө сөйрәр хөлдө, шуңа да бик иярми, салам түшөлгөн оясыннан бик чыкмый да индө. Әхмәт аның сабийларча шатланганына, игътибар итмичәрөк торса, юри үпкөлөгөнөн жаны-тәнө белән төөп тора. Муйнакны һичбервакыт кыерсытканы булмады, рәнжөтүдөн курка иде. Ә менө симөртөп суйган бөзауларга, бөтилөргө, каз-үрдөклөргө ничөк карарга? Этләрнө – кешөнөң дусты, диләр. Иң тугры жан иясө, диләр. Кадрөлөп үстөрөп, суөп ашамаганга, тугрылык саклыймы икөн ул? Ә тегеләрөн хөвөф-хөтөрдөн саклап, ашатып торганнан соң, суй да аша индө? Рәнжөмимөнө индө, шулай булгач? Боларны уйлөсә, Әхмәт ит ашамас дәрөжөгө житөп пошына башлый.

Әхмәтнөң сөравы жөвапсыз калө, чөнки аның Ләйлинур әбисө хайваннар белән генө түгел, хөтта ки табөгачы белән дө тиң күрөп сөйлөшө. Олыгайган сөөн аның бу дөньяда «рәнжөп калмасын» дигөн жан ияләрө генө түгел,

ә әйберләре дә күбәя бара. Ул күптән инде ит ашамый, кәжәсеннән бер стакан сөт савып алса, тавыгы күкәй салса, аларга кат-кат рәхмәтләрен укый. Шуннан соң «биргәнәң мең шөкер», дип Аллаһка һәм аның рәсүле Мөхәммәд с.г.с. гә салават әйтә. Әхмәтнең әбекәе догалардан кала да нәрсәдер белә кебек, ул көннән көн азрак сөйләшә, уйчанлана бара. Көннән-көн аның хәрәкәтләре җиңеләя. Дөнья кумый, киресенчә, артык әйберләреннән арына бара.

Ләйлину́р карчык оныгының бу соравына нәрсә дип җавап бирергә дә белми. Гомер узган саен аның бу фани дөньяда кунак кына булуына инануы арта. Туганыннан алып шушы көнгәчә Каракуләннән бер дә чыкмаса да, ул бу дөньяның һәммә җирдә бертөрле булуын, бөтен Җир шарына бер генә кояш, бер генә ай булуын белеп яши иде. Шуңа да бу җирдә байлык дип, дан дип яшәүнең мәгънәсен күрми. «Тегендә» алып китеп булмаган әйберләргә тора-бара бөтенләй истәлек-ядкарь итеп кенә карый башлады. Ә менә тегендә яңа гына жир куенына тапшырган поши җаны белән кайчан да булса очрашагагына иманы камил иде аның. Берүк кешеләргә рәнҗеп китмәсен, дип борчылды ул. Догаһында да күбрәк пошының җанына мөрәҗғәт итеп дәште. Әмма теге яктан җавапка охшашлы бер генә билге дә булмады. Билге соңрак килде.

Язында ук сәерлекләре бар иде инде. Аңа Ләйлину́р әби игътибар итте дә, Миңнегали карт кына пошынды. Каракуләнң бал кортлары оясы белән кышны бик хәлсезләнеп чыкты ул елны. Кешеләре башта үзләренң умарталары гына шулай кышлаганмы әллә дип амшанникларында күзгә күренердәй сәбәп эзләде. Тапмагач, күршенеке белән кызыксындылар. Узара зарланышканда, һәркайсының йөзенә аптырау билгеләре дә чыкты: умарталарга ни булган соң? Мондый хәлнең булганы юк иде әле, нишләргә, диештеләр. Миңнегали карт иренмәде, ихатадан-ихатага йөрөп, кортларны сәгатъләр бус күзәтеп йөрде. Алардагы хәлсезлекне йөрәге белән тойды ул. Алай да үзләре карлар эреп бетеп, төннәрен салкын төшми башлагач, бакчаларга чыгарылгач, шәбәеп киткән кебек булды анысы. Юкка хәвефләндек бугай, була торган хәл дип, тынычланып калды Каракул халкы.

...Мин туганда, Каракул гөрләп торган авыл булган. Әле бик нәни вакытымда ук капканың теге ягында яшәү дәрте белән тулышып торган хәрәкәт сизә идем. Ул хәрәкәт мине гел үзенә ымсындырып торды. Ләкин мин аны күрүдән, аңа кушылып китүдән мәхрүм идем, чөнки мин булган җирдә һәртөрле хәрәкәт туктап кала, һәм миңа телсез балбалларны гына күзәтергә насыйп була иде. Шулай да ул тормышны үлеп яраттым. Минем дә нәкъ шулай тулы канлы тормыш белән яшисем килә иде. Ул тормышның төмен әллә кайсы күзәнәкләрем белән тоя белә идем.

Каракулдә бөтен кеше умарта тотса да, иң беренче булып балны Шакирҗан бабайлар аерта иде. Алардан соң китә-китә: әле бер йортта, әле икенчесендә бал аерткан, балавыз кайнаткан тавышлар ишетелә, авыл өстенә черек төтенә, татлы бал, эрегән балавыз исе тарала. Әмма беренче бал аерткан көнне бөтен авыл: олысы-кечесе, яше-карты бергәләшеп көтеп ала. Шакирҗан бабай бөтен кирәк-ярагын эзерли, Әхлима әби тәмле

күмәч камырына баш куя. Таң белән алар ихатасында күнелле мәшәкәтьләр башлана: Шакиржан бабай рәт-рәт тезелгән умарталар янына чыгып китә, һәркайсы янында диялек туктап-туктап тора, бал кортлары белән сөйләшеп йөри, Әкһлимә әби камыр басып, ипи пешерергә керешә. Өйләгә табан авылга бал катыш яңа пешкән ипи исе тарала. Ул көнне иртәнгә якта бала-чага Бал бабайның ихатасына якын килми, шулай да аның болдырын күрерлек кенә итеп, каршыда үскән өянкеләр тирәсендә кайнаша. Бал бабай яки Бал әби болдырга чыгып басып, кул изәүгә, аларга таба йөгәрешә: хәзер Бал әби кетердәп торган хуш исле түгәрәк ипекәйне күкрәгенә терәп телемләп кисәчәк тә агач кашык белән бетоннан өр-яңа бал чумырып алып, ипигә ягып балаларга өләшәчәк. Бала-чага ашап туйгач, Бал бабай гармуннарын алып чыга. Башта тальянда, аннан кыңгыраулы яшелендә, аннан соң бөтенләй кечкенәсендә уйный-уйный бала-чаганы биетә. Дөртле бию көе минем күнелгә үзәк өзгеч бер моң булып ягылып кала.

Менә шундый тәмле бәйрәм ясыйлар иде алар авылда. Бала-чага таралгач, Бал әби мул итеп бал яккан ипи телемен миңа да китереп китә. Беренче тапкыр ул ипине ашаганым һаман да истә. «Миңа дамы?» – дип бик аптыраган идем ул вакытта, чөнки үземнең башка балалар белән бер рәттән йөрмәвемә ияләшкән идем инде. «Сиңа», – дип сөенә эни. Ипекәйне иркәнләп, валчыгын да коймыйча, тәмен белеп кенә ашыйм. Әнигә дә бирәм, ул: «Үз өлешенә үзең аша, кызым», – ди, ләкин мин ашап бетермичә, күзен дә алмый карап тора. Әни бөтен жаны белән елмая ул минутларда. Кич белән безнең өйдә дә бәйрәм була: Илнур абый мандолинада уйный, мин биим, эни такмак әйтеп тора.

Менә шушы бал яккан ипекәй кебек тоела иде миңа капка артындагы тормыш: үзе йомшак, үзе кетердәп тора, үзе баллы...

Ләкин көннәрдән бер көнне авылдан бал исе юкка чыкты. Миңнегали бабай безнең умарталар янында озак утырды бер чакны.

– Синекеләр шәпләрәк, Мостафа. Шулай да кыланмышлары бүтәнчәрәк тоелды: бер ишләре умарта авызына чыгалар да көньякка карап очасы урынга умарта астына кереп куналар. Нишләп торалардыр алар анда, һич аңларлык хәл түгел, ә? – дип бик хәвефләнеп сөйләде Миңнегали бабай әтигә. Әти, гадәттәгечә, дәшмәде. Соңрак әнигә генә: «Мин бер үзгәреш тә күрмим, сиңа ничек?» – дигән булды. Әни дә әтинең гадәтләрен үзенә сеңдереп бетергән: «Күз күрер. Чебешләргә көзен саныйлар, бал аертканда карарбыз», – дип кенә куйды. Шул көннән соң мин бал кортларын көн саен күзәтер булып киттем. Минем тагын бер шөгылем артты. Бал кортларының умарта астына кереп өелешүен бик озак күзәттем: аларны бал алып кайтмасаң, сакчы кортлар ояга кертми икән. Бигрәк кырыс инде тәртипләре: эштән буш кул белән кайтсалар, өйгә кереп тормыйча хәл жыялар да тагын китәләр.

Шулай да төп шөгылем – чишмә иде. Каракүлнең кечкенә генә инеше башланган чишмә безнең аяк очына терәлеп кенә ага. Умарталык аша юкәлеккә килеп керәсәң дә, аның аша чыгуга инешкә килеп төртеләсәң. Ул якта кеше-кара сирәк йөри – чишмәгә суга йөрмиләр инде, су һәркемнең ишегалдына ук кергән. Ә минем яраткан урыным ул. Чишмә өстенә үк иелеп әтинең дә колачы житмәстәй юан өянке агачы үсә анда. Карт инде

ул, мин туганчы ук аны яшен сугып, икегә ярган, эче куыш. Мин еш кына шул куыш эчендә утырам. Берәүгә дә комачауламыйм, үзем дә иркенләп уйныйм. Чишмә миңа капка артындагы теге хәрәкәтне алыштыра иде, чөнки ул туктаусыз челтери. Ул һаман көлә-көлә ага. Аның янында мин дә көләм. Ә беркөнне бал кортлары янында озаграк йөрдемме, соңга калып кына төшсәм, чишмә пышылдап кына сөйләшкәндәй, тынып калган. Гадәттә, чишмә тавышы көзгә таба гына шулай бер тынып ала торган иде. Өле жәй башы гына бит. «Күз күрер», – дип уйладым мин дә эни сүзләре белән.

Әмма чишмә тынганнан-тына бара кебек тоелды. Бу турыда әтигә дә әйттем. Ул да төшөп, озак итеп чишмәне тыңлап торды. «Кызым, борчылма, була торган хәл. Күптән инде яңгыр яуганы юк, яңгырлар явып үтсә...» – дип әллә мине, әллә үзен тынычландырды. Ул кичне озак итеп қояш баешы ягына офыкка карап торды ул. Офыктагы қояш бер дә яңгыр вәгъдә итәргә охшамаган иде.

Яңгыр яумады ул жәйне. Каракуллеләр иртән торсалар да, кич ятар алдыннан да үләннәргә күзәтә торган булып киттеләр: чык төшкәнме, төшмәгәнме? Һәркөнне айга карыйлар: яңа ай туарга тиеш иде, кырын ятып туганмы, яны беләнме? Ничек итеп тула? Тулган айны болыт каплаганмы? Қояш баеганда, болытлар артына тәгәрәп кермиме? Радио-телевизордан һава торышын әйтә башласалар, авыл сәждәгә киткәндәй тынып кала...

Қышкы бураннардаң мул булып калган кар суының дымыннан туенып кына үскән арыш-бодайлар қыска гына башак чыгарып, вакытыннан иртә саргая башлаганда, көтүлекләрдә сарык бәрәнә элөп кабарлык яшеллек беткәндә, Ләйлину́р әбинең дә түземлегә төкәндә.

– Килең-балақайлар, қызлар, болай булмый. Поши каберенә барып дога қылырга кирәк, – диде ул, таң белән көтү қуганда. – Көянтә-чиләкләрегезне дә алығыз, бер йотым суга тилмерөп жан бирде хайванқай...

Алар барысы да ак жулыктан иде. Ләйлину́р әби поши кабере янына тезләнеп доғалар укыды, яшырәкләр авыл башындагы коедан көянтәләп, кабер тирәсенә су ташыды. Минем дә барасы қилде анда. Ул поши минем өчен аеруча қадерле жан иде. Беренче тапқыр буран артыннан чыгып йөгөргәндә үк очраған иде. Шуннан соң ул мине урман авызында көтеп ала торған булды. Яқын да қилми, ерак та қитми, озатып йөри. Қиткәндә, нарат төбендә аңа дип алып чыққан ипи қатыларын қалдыра идем. Язгы ташулар төшкәндә, кемдер аңа атты. Ничек қулы күтәрелгәндөр?! Мин тағын ялғыз қалдым.

Бу юлы һәртөрле хорафатларга көлеп кенә қарый торған ақсак Хәләф абый да сүз әйтмәде. Қарап-қарап торды да қулын сөлтәп, ақсак аяғын өстерәп қитеп барды. Аңа Миңнеғали бабайдаң қала башқа ирләр дә иярде. Шул көнне қит телевизорлардаң «қил көнбатыштан, яңгыр явуы көтелә» дип хәбәр иттеләр. Хәләф абый шунда гына телгә қилде. Аның:

– Ләйлину́р қарчықны қаян белә икән ул синоптик дигәннәре? – дип башлаган сүзенә жауап бирүче булмады. Озақ итеп, буранлап-буранлап яуды қорылықтан соңгы беренче яңгыр. Юешләңөбез дип тормадылар, урам тулып кешеләр йөгөреште. Икенче көнне иртән үк мин чишмәгә йөгөрдөм.

– Ни хәл сиң? – дип сорағыма ул шулай ук пышылдап кына жауап бирде. Яңгырда түгел иде аның хикмәте. Шулай итеп, барысы да элеккечә, дигән өметләрем ақланмады.

– Лэйлинуур әбиенң мәрхүм булган, – дип каршылады мине әни чишмәдән кайтуга. Нәрсә дип әйтергә дә белмәдем, гажәпләнмәдем дә бугай: бу хәбәр чишмәдән күңлемә салып алып кайткан хәвефнең дәвамы кебек кенә тоелды.

Лэйлинуур әбиненң жөназасын капка артыннан гына күзәтеп калдым. Әмма беренче тапкыр минем шул кешеләргә ияреп, зиратка барасым килде. Моңа кадәр күрше-күлән бергә жылыып, шаулаша-шаулаша Сабантуйга ашыгып киткәннәрен капка артыннан күзәтеп калганым булды, ләкин ул вакытларда да мин Лэйлинуур әбине озаткандагы кебек ямансуламаган идем. Үтереп су эчәсе килгәндәге кебек бер мизгелгә дә кичектереп булмый торган теләк: минем кешеләр янында буласым, аларны үземә каратасым килә. Уйларым белән бернигә дә карамый халык артыннан иярергә дип карар итсәм дә, аякларымны тыңлата алмадым мин ул көнне: чуеннан коелган сыннар кебек жиргә береккәннәр.

– Әни, Лэйлинуур әби анда үзе генә калдымы? – дип сорадым олылар кайткач. Зираттан тиз әйләнеп кайттылар ул көнне. Бәлки, миңа гына шулай тоелгандыр: һәрхәлдә, әти белән әни капкага кагылганда, мин урынымнан кузгалмаган идем әле. Лэйлинуур әбиненң жөназасы да үзе кебек тыйнак һәм артык мәшәкатьсез генә булгандыр. Мине күрүгә әниненң күз каралары ук киңәеп киткәндәй булды.

– Балакаем, балам, курыктыңмы әллә? – дип ул мине тизрәк кочагына алды. – Юләр дә инде үзебез, кем инде үлем-китем вакытында баланың үзен генә калдыра? – дип үзләрен битәрләргә кереште. Әни минем сорауны үзенчә шулай аңлады, ә менә һәрвакыт житди әтиненң балтасына үрелгән кулы һавада әленеп калды.

– Юк, кызым, – диде ул, каядыр аяк астына карап. – Лэйлинуур әбиенң ялгыз түгел анда. Ул карты Газиз бабай янына, әтисе белән әнисе янына китте.

Әти шулай диде дә берәүгә дә карамыйча гына балтасын алып, бакча артына төшеп китте. Без әни белән өйгә керергә борылган идек, тәрәзә каршындагы миләш агачында утырган ак төстәге бер кошны күреп туктап калдык. Ул да төймә кебек чем кара күзләрен безгә төбәп карап тора иде.

– Әни, кара, нинди кош килгән безгә! – дип, әниненң итәгенә сарылдым мин. Гәрчә ул кошны әни дә шунда ук күреп алган иде. Әни тавышланма дигәндәй, бер кулын күтәрде. Шактый озак карашып тордык без. Кош ишетелер-ишетелмәс кенә бер чыркылдап алды да күккә күтәрелеп очып китте. Без өйгә кердек. Кич белән утларны сүндереп йокларга яткач, әни әтигә пышылдап кына болай дип сөйләде: «Борылып карасам, миләш ботагына ап-ак бер кош кунган. Ак күгәрченгә дә охшаган үзе, әмма безнең якта андыен күргән юк иде әле. Бу гади күгәрченнән кечерәк кебек күренде. Күзләре... чем кара, шундый акыллы итеп карыйлар. Лэйлинуур әбиненң жаны кайткандыр, дип уйладым инде. Ләкин никтер Нәфисәгә кара тора иде бугай ул. Нигә икән?..»

«Нәфисә курыкмадымы соң?» – Бусы әтиненң тавышы. «Ул бер сүз дәшмәде, бер сорау да бирмәде», – ди әни.

Мин курыкмадым ул вакытта. Куркырга кирәк дип тә белмәдем. Моңа кадәр берәүнең дә минем күзгә туры караганы юк иде, ә менә Лэйлинуур

әбинен кошы карады. Минем өчен яңа, рәхәт тойгы иде ул. Шуңа да аны тагын күрәсем килә иде...

...Ул жәйдә безнең авыл олыгаеп китте. Моңа Ләйлинур әбинен үлеми сәбәп булгандырмы, әллә жәйнең бөтен ямен алган корылык сагышландырган идеме, әмма авыл өстенә күзгә күренмәс, әмма күңелгә сизелерлек бер төрле сарылык ягылып калган кебек булган иде. Ул елны Илсур абыем хәрби хезмәтен тагын да Ерак Көнчыгышта дәвам иттерәчәге турында хат язып, әти белән әнине хафага салды. «Бер дә кайтып китәргә жыенмый бу бала, ике ел бит инде күзгә күренгәнә юк», – дип өзелеп елады әни сагынуына түзә алмыйча. Әти гадәттәгечә дәшмәде. Илсур абыем мәктәпне тәмамлап, алтыннан койган сап-сары медален кесәсенә салгач, башкала тарафларына карап юл тотты. «Табиб булам», – дип китте. Киткәндә, миңа тырышып укырга кушты. «Укый тор, мин барыбер синең арттан кайтачакмын», – диде. Әни аның беләгенә асылынып: «Жибәрмим, китәрсен дә кайтмассың кебек», – дип еласа да, абыйның китми кала алмасын да яхшы аңлый, әмма үз-үзен белештерми бәргәләнә иде. Әти моңа озак түзеп тора алмады: «Үләргә жынмыйсыңдыр бит, тукта хәзер үк, күз яшьләре белән озата торган жиргә китми ул», – дип каты гына әйткәч, әни дә үз-үзен кулга алып, тавышсыз гына үксәргә кереште. Әллә әнине кызганудан, әллә абый белән аерылышу сагышыннан мин дә еладым. Әти абыйны район үзәгенә кадәр автобуска илтергә дип «Жигули»ен кабызып, әни аларны озатырга чыгып китүгә, мин арт капкадан чишмәгә йөгәрдем.

Абый белән Камил абый да китте. Алар икесе бергәләп, имештер, медицина институтында укып, зур гыйлемнәргә ия булачаклар да Каракүл авылындагы бер кызга ярдәмгә кайтачаклар иде... – Чишмәгә түкми-чәчми шушыларны сөйләп бирдем. Ә аның үз хәле хәл: тавышсыз гына агуын белә. Элекке кебек йөгәрек челтерәве булса, бәлки, мине тыңлагандыр, ишеткәндер, дияр идем. Ә болай ул миңа битараф кебек тоелды. Нишләтим соң мин сине, чишмә? Син дә мине ташларсыңмыни?

Әни мине әллә ничек... дорфа каршы алды.

– Кайда йөрисең син, кызый? – диде ул миңа карамый гына. – Кырык эш кырык жирдә кырылып ята, булышыйм, дияр идең бераз... – Әни ишегалдын тутырып йөргән каз-үрдәк чебешләренә жим сала. Хәрәкәтләре элекке кебек сыгылмалы түгел, гүя терсәк очлары белән һавада сынык-сынык эзләр калдыра. Әнинең миңа болай кырыс итеп дәшкәнән моңа кадәр бер дә ишеткәнәм юк иде. Куркып түгел, аптырап калдым. Ялгыш әйтә, дип уйладым.

– Чишмәгә төшкән идем, – дидем.

– Нәрсә калган анда? Су алып кайтыр идең, ичмасам, төшкәч-төшкәч. Йөрисең, юкны бушка аударып.

– ...Әни, булышыйммы?

– Юк! Бар, өйгә кер, өстәлне жый! Табак-савыт юарга да ярамыйсың.

Бу безнең әни түгел иде. Әмма бусы минем генә әни иде. Абыйлар белмәгән, алар танымаган.

Өйгә кереп, Илсур абыйны озатыр алдыннан эзерләгән табынны жыярга керештем. Тырышып, һәр тәлинкәне, һәр йомрыны, һәр кашыкны чиста булсын дип юдым, чиста су алып чайкадым, йомшак тастымал белән

сөртеп, урыннарына тезеп куйдым. Менә эни керер дә күрер, «Нәфисә кызым зур үскән, кул арасына керә башлаган», дип гадәттәгечә алдына алып яратыр дип тырыштым. Мин инде эшләрне бетереп, диванга утырдым да карашымны ишеккә төбәп, күз дә йоммый әнине көтәм. Ә ул юк та юк. Бер-бер хәл булдымы икән әллә, дип тәрәздән тәрәзәгә йөрөп карап чыктым – күренми. Чыгар идем, анда ул һаман терсәкләре белән һаваны ярып-ярып, каты-каты басып, кош-кортка жим салып йөридер кебек тоелды.

Мин һаман диванда утырам. Минә янә теге ак таплы ялгызлык били башлый. Мин янә тапка әйләнәм кебек: тезләремне кочаклап утырам, аннары шулай ук итеп кырын ятам. Күзләремне йомам. Дөнья каядыр билгесезлеккә таба чигенә башлый. «Әни, син кайда?» дигән сорау гына кала...

Әтиңең машина тавышына уянып китәм. Берәздән алар эни белән сөйләшә-сөйләшә өйгә килеп керәләр. Мин сикереп торып, аларга таба йөгәрәм. Әни ашыгып кына янымнан узып китә, аның каравы мин шул мизгелдә әти кочагында калам.

– Нәфисәбез үзезгә генә хәзер! – ди әти колак артыма борынын терәп тирән итеп чәчләремне исни. Әтиңең сүзләре минем көндезгә куркуларымны сөртеп алгандай итә, ялт кына борылып әнигә карыйм. Тик ул әтине ишетмәгән бугай, җавапсыз кала. Минем өстәл җыештырып куюыма да игътибар итмәде бугай. Суыткычтан ашны алып, газ плитәсенә җылытырга куеп маташа.

Әтиңең кочагынан ычкынгач, эни янына йөгереп барам:

– Әни, чиста булганмы?

Ул дәшми генә миңа тәрәзә төбөндә юылмый калган салат савытын күрсәтә. Күзләренә карыйм: салкын.

– Икенче юлы юармын.

– Ярар, үзем юам. Аша да ятарсың. Кадер кичәсе түгел, – ди ул. Юк, бу чыннан да минем эни түгел. Юк, минем ашыйсы да килми, йоклыйсы да килми, миңа әниңең элеккечә жылы карашы гына кирәк. Бәлки, бүген абый киткәнгә борчылып, үз-үзен җиңә алмыйдыр, иртәгә барысы да элеккечә булып, дип йокым килмәсә дә, урынга менеп ятам. Аңа кадәр әнине ачуландырмас өчен ул салганны сүзсез генә ашап куям.

Әни берәз йомшарса да, элеккечә үк мин дип өзелеп тормаска әйләнде. Абыйны илтә киткән жиреннән, әти яңа эш табып кайткан, ул балта-чүкечләрән җыйнаштырып, иртәгесен үк юлга кузгалды. «Атна-ун көнсез кайтып булмас», – диде киткәндә. Үзе көзләр җиткәндә генә уч тутырып акча эшләп кайтты: берәүдә балта эше бетүгә икенчеләре көтеп кенә торган икән.

Без эни белән икәү генә калдык. Мин хәзер кул арасына керә торган зур кыз, әниңең терәге булып киттем. Ә ул кышка малларга азмы-күпме ризык булып, дип иртәдән кичкә кадәр болында печән чаба. Киткәндә, әти печән эшләп торма быел, сатып кына алырбыз, дисә дә, эни үзенә җәйләрән печән эшләми генә үткәрүне күз алдына да китерә алмый иде бугай. Беркөнне дә капка аша гына Кәримәттәйгә: «И-и, ничек печән эшләми каласың, ди инде, аннан башка җәй буламыни?» – дип әйтеп тора иде. Мин исә җәйнең озын көне буена чишмә тирәсеннән кычыткан алып

кайтып төям, кош-кортларга жим бутап бирәм, көндөзлөрөн бакчада чүп утыйм, кичен түтәлләргә су сибәм. Ишегалды чүбен себереп түгәм, жиләс һава эзләп, эссе кояштан качып әрле-бирле сугылып йөргән тавыклар көн саен баскыч төбөнә килеп тиякли – алар артыннан юып алырга кирәк. Эти белән абыйлар өйдә булмагач, эни бөлеш тә, пәрәмәч тә пешерми. Икебез генә ашаганнан калган савыт-саба күп түгел: аларны жәһәт кенә юып куярга күнектем. Һәр көн шундый мәшәкатләр белән үтә.

Кайбер көнне чишмә янына төшкәч, аның белән сөйләшергә, умарталарымны әйләнергә дә вакытым кала. Миңа инде чишмә белән сөйләшүләр, өянке куышында утырулар гына житми башлады. Мин хәзер чыннан да зур үстем, дип, чишмә аша сикерәм дә басу яклап урманга таба йөгәрәм. Битне жилгә куеп, яңаклар яна башлаганчы йөгәрәм андый вакытта. Аяклар мамык кебек йомшарганчы. Ул якта кешеләр сирәк йөри, гадәттә.

Шулай берсендә иртәнге эшләр тәмамлануга урманыма барып кайтырга дип чыктым. Еракта ук атлар утлап йөри. Бер аягына аксабрак булса да, тиз-тиз атлап, Миңнегали бабай китеп бара. Аны еш кына шулай ерактан күрәм. Ул көн саен авылны берничә тапкыр урап чыга. Кайчак ул да мине күрә, күргәндә, ерактан ук кул болгый. Бу юлы күрмәде. Мин аны туктап, озак итеп күзәтеп торам. Башкалар кебек булсам, гел аңа ияреп йөрер, куса да, китмәс идем, дип кызыгам. Әнә, бер түгел, алар икәү бара имеш: Миңнегали карт белән Нәфисә бала. Икәүне күзәтүчегә дә күңелләрәк булып иде. Миңнегали бабайга да, миңа да. Туктаусыз сөйләшер идек, ул сугышта күргәннәрен сөйләр иде.

Тукта, ни булды: Миңнегали бабай берәз барды да кинәт чайпалып китте. Алпан-тиллән бер-ике адым атларга маташты һәм тотынырга нидер эзләгәндәй кулларын бутап алды да жиргә ауды. Үлән арасыннан күренерлек тә түгел, офыкта тере затлардан атлар гына калды. Үлдә микәнни? Бу турыда тиз генә кайтып әнигә житкерергә кирәк иде: ул авылдан ярдәм жыйнап алып килер иде. Ә бәлки үлмәгәндер дә әле? Шушы уй аякларымны жилдәй житез итеп Миңнегали бабай янына алып китә. Ни булса, шул!

Килеп житкәндә, бабайның куллары суынган иде инде, суламый да бугай. Аның каравы минем йөрәк чыгардай булып тибә. Чит кешене болай якыннан беренче күрүем. Миңнегали бабайның сынын гына танып беләм. Тоташ жыерчыклардан торган кара тут йөзле икән ул. Калын куе кашлы, зур борынлы булган. Сакал урынында сирәк кенә ак төкләр.

Минем йөрәк күкрәк читлегендә дөп-дөп тибә, Миңнегали бабайныкы да шул тирәдәдер, дип кулымны күкрәгенә куеп тыңлап карыйм – сизелми. Колагымны куям – ишетелми. Шулчак баш очында ак канатлы кош пәйда була. Бер-ике әйләнеш ясап очкач, якын ук килеп куна да чем кара күзләре белән миңа карап тора башлый. Таныш кошны күрүемә сөенеп куям. Килдеңме?

Кош миңа тоттырмый, бабай яныннан да китми. Минем аяклар янә таш белән бастырып куйган кебек бер адым да атламас була. Миңнегали бабай, зинһар, алай итмә, дип эчтән генә ялварам. Күзләргә яшь тула. Нинди кеше соң мин? Кем мин? Бөтен дөньяга ачуым чыга, жанымны рәнжеш-нәфрәт баса. Бөтен көчем белән Миңнегали бабайның күкрәгенә басам, аның

күкрәген ачып, йөрәген аласым килә. Алышыр идем йөрәгемне аныкы белән: нигә кирәк миңа бу йөрәк? Илнур абый, йөрәк туктаса, кеше үлә, дигән иде. Менә Миңнегали бабайның да йөрәге туктаган – жансыз ул. Бир, бир миңа жансыз йөрәгемне, дип елый-елый мәрхүмнең күкрәген төям икән мин. Ә Миңнегали бабай күзләрен ачкан да миңа карап тора. Дәшми, дәшә алмый, билгеле. Кинәт кулларымны артыма яшерәм, шым булам, еларга да куркам. Үлмәгән бит, үлмәгән икән ул! Шулай дия-дия өйгә йөгәрәм. Әмма кайтып житәрәк тынычланам. Әнигә сөйләргә өлгерми калам – ни гажәп, өйдә юк ул. Кая барып, кемгә әйтим, дип аптырап калам – янә Миңнегали бабай янына чыгып йөгәрәм. Ни булса, шул!

Чишмәне узып, авылдан чыгып житүгә, Миңнегали бабайның атына атланып, берни булмагандай кайтып килүен күрәм. Яңа гына минем белән булган хәлләр, әйтерсең лә, төштә генә узган. Тукта, чынлап та төш күрмәдемме соң мин?

Бераздан әни дә кайтып керде. Кәефсез, хәтта күзләре кызарып тора. Ул минем янга ук килде дә нәкъ элекке кебек алдына алып утырды. «Миңнегали бабай атына атланып кайтып, өендә жан биргән, – диде ул тыныч кына, гүя көндәлек хәбәрне житкерә. – Соңгы сүзе «Нәфисә» булган. Нәрсә әйтергә теләде икән?» Шунда аңа төшемнемә, әллә өнемнемә сөйләп бирергә дип ачкан авызымны ябарга туры килә. Үлгән иде, суламый иде, суынган иде, теге ак төстәге кош килгән иде, мин аны төя-төя еладым да ул терелде, дисәм, ышанмаса? Ачуланса? Әмма тагын кем белән бүлешә алам мин күргәннәремне?

– Әни, мин күрдем аны. Яланда... ул үлгән иде...

Әнинең күз каралары зураеп китте. Баярак кына Миңнегали бабай белән булган хәлне әнигә бәйнә-бәйнә сөйләп бирдем. Шуннан соң әни мине каршына бастырды да күземә туп-туры карап болай диде:

– Бу турыда берәүгә дә сөйләсе булма. Хәтта әтиңгә дә. Абыйларың да. Ишеттеңме? Һәм моннан соң еракка китеп, чыгып йөресе булма.

Әнинең бу сүзләреннән соң минем бер куркуны икенчесе алыштырды. Мин бит Миңнегали бабайга яманлык кылмадым, киресенчә, аңа ярдәм итәргә теләгән идем!

– Әни нигә? Нигә берәүгә дә сөйләргә ярамый?

– Кызым, Нәфисә, син гаепле түгел, ләкин кешеләр төрлечә уйларга мөмкин. Алар синнән курка, кызым...

Ул көнне әнигә тагын бер сорау бирдем:

– Әни, мин кем?

Әни җавап бирмәде. Шул көннән соң ул янә «безнең әни»гә әйләнде.

Миңнегали картның үлеме Каракүлне бер шаккатырса, аның «Нәфисә» дип сүз әйтә башлап, әйтеп бетерә алмыйча китеп баруы авыл халкының кызга кагылышлы хәтер сандыгына кирәк чакта алып әйләндереп карар өчен бер ядкар булып кереп калды. Сугыш ветераны булганга, башкасымы, Миңнегали картның үлемен үз үлеме түгелдер, дип санап, мәетен районга алып китеп, ярып карадылар. Йөрәге ташка әйләнгән, дип кайтардылар.

Мөрхүмнө жирлэп, урнаштырганнан соң, Габит мулла янэ гармунын тартып, урамга чыкты. Гадэттөгечэ, «Кыммарикааааа», дип сузмады, гармунының бакасын гына акыртып торды да «ыхым-ыхым» дип тамак кыргалап торгач, үзенэ урынсызга чыгуын аңлап, кереп китте. Миңнегали жыясын жыеп, сулуйсын сулап, яшисен яшәп китсә дә, аның үлемен мулла итеп сайлап куйганнан алып, Шәригатыне өйрәнергә тырышып та, укыган саен зиһене дин фәлсәфәсенә таба каерган Габит мулла гына түгел, бөтен Каракул ниндидер бер хәвеф белән кабул итте. Хәвеф чыганагының каян икәнән уйлап-төшенеп тә, сизеп-тоемлап та бетерә алмагач, ул көнне кич житкәнән дә абайламый калдылар – кояш баеп, эшләр бетергәч, урам башына жыелып, дөнья хәлләрен сөйләшергә гадәтләнгән ирләрнең берсе дә күренмәде.

Бу хәлләрдән соң, Фатыйма янэ вакытын күбрәк кызы янында уздыра башлады. Сабые, нарасые Нәфисәсенә ялгызлыгын уртаклашмый чарасы юк икәнәнә ул Миңнегали картның үлеменнән соң янэ бер кат инанды. Алла сакласын, Нәфисәгә кырын карап, күнәлләрендә ачу саклаулары да бар. Ярый ла теге вакытта Мостафаның төпчегенә кагылышлы хәлләр жәягә куелган кереш кебек киеренкеләнә башлап, авылны капыл урталай аерып куйганда, Миңнегали бабай үзе хәлиткеч сүзен әйтәп, аларны яклап алып калган иде. Бу юлы исә үлем түшәгендә нидер әйтергә талпынып, әйтә алмыйча үтүе күпмедер хәвефләнәргә дә урын калдыра шул. Әллә гаепләве, әллә әманәте итеп әйткән ул соңгы сүзен – кем белә? Шөкер, балага якын килә алганнары юк, аның үз-үзен саклай торган үзенчәлекле бер сәләте бар. Ичмасам, Илсур да кайтып китми – хәрби киёмнән урамнарны бер әйләнсә генә дә, артык сүз әйткәнче, кат-кат уйларлар иде. Юк, авылдашларына һич кенә дә кинә саклап фикер йөртүе түгел Фатыйманың, тьфү-тьфү, моңа кадәр тел-теш тидермәделәр, үзләренеке итеп хөрмәтләп яшәделәр. Заманалар кешеләре белән бергә үзгәрә икән бит аның. Әнә, бер көнне телевизордан П.Чайковскийның «Аккош күле» балетын күрсәткәннән иртәгесендә исәр Зиннур дипломатын тотып, шәһәргә чыгып киткән, диделәр. Көпә-көндөз «Аккош күле»н берәү дә карап утырмый, билгеле, авылда. Зиннур үзе күргән. Киткәндә, «эшләр харап», дигән.

Балет белән Зиннурның фараз-гоманнары вә дә кыланмышлары арасындагы бәйләнешне аңларга Фатыйманың гына башы житәрлек түгел иде. Ул ана күнәле белән генә балаларын, ирен бер нигезгә жыярга кирәклеген тоемлай, ләкин ничек? Янәшәсендә Нәфисәсеннән кала берсе дә юк. Кайту турында уйламыйлар да бит әнә газизләре. Тыныч тормыш шуның белән бетте микәнни? Ирләр өйдән чыгып китә, дөньяны алып бару хатын-кыз жылкәсенә кала башлагач, Фатыйманың әллә кайсы тамырларыннан аккан кан хәтере хәвеф тойгыларын уятып жибәрде. Ул хәзер түземсезлек белән Мостафасын көтә, телевизордан яңалыклар карый, ул-бу хәл килеп чыга калса дип, бакчада үскән бер генә яшелчә, жыләк-жимешне эрәм-шәрәм итмичә, тозлап, киптереп бара башлады. Кичләрен әллә кайчаннан бирле түрдә генә торган Китапны алып, шуны укый, белер-белмәс көнә догалар кабатлаган була.

Ә дөньялар, чыннан да, үзгәрде. Үзгәрде генәме соң? Асты өскә килде. Каракул халкы моңа ышанмас та, игътибар да итмәс иде, бәлкем, әлегә

кадәр дөньялар ничек кенә эйләнеп тулганганда да, алар үз көйләренчә күмәкләшеп яши бирделәр. Хәзер исә энә һәркем үзенчә, үзе өчен генә яши башлады. Телевизор сөйләгәнә, кайткан-киткәннәрнең имеш-мимешләренә ияреп, кемдер болай яшәүне «азатлык», кемдер «мөстәкыйльлек», кайсы берсе «демократия», хәтта «либерализм» дип тә атадылар.

Соңгы атаманы, билгеле инде, Зиннур алып кайтты. Киткәннән соң, шактый озак вакытлар йөреп, арып-таушалып кайтып егылды ул Каракүленә. Бер атна өеннән чыкмады, бары тик иртәләрен Зарифә апасының кәжә сөтен эчеп, кичкә аның жәй буге кычыткан турап, сөтгә ипи жебетеп ясаган тугым белән иркәләп кенә үстергән бройлер чебешләреннән шулпа пешереп ашап, берәз хәл жыйганнан соң гына капканың бу ягында күрәнә башлады. «Ышанмагыз сез телевизор сөйләгәнә!» – диде ул, гадәттәгечә, кызык эзләп аның тирәсенә жыелган агай-энегә акыл сатып. – Демократияләренә ахыры ни белән тәмамланасын белгән кеше юк, сез менә либерализм дигәнә ышаныгыз. Анысы сезне кеше итәр ичмасам!» Бу юлы Зиннурга бөтенләй ышанмадылар, аны тәмам акылдан язып кайткан дип, кул гына селтәделәр.

Иллә мәгәр колхоз дигәннәре таралып, фермаларда маллар калмагач, Зарифәнең каравыл торыуың кирәгә дә юк иде. Шуны гына белгәндәй, аның карт алаша алмачуар аты да аякларына баса алмас булып чирләп ятты да бер атнадан аякларын сузды. Зарифәтәй үзе дә әллә картайды, әллә үзенә хатын-кыз икәнә исәнә төшерде, көннәрдән бер көнне сандык төбеннән кияүгә чыкканда ук алып килгән күлмәклеген алып, күлмәк тектереп алды да шуны киде, башына чөеп яулык бәйләп куйды. Ире яшыләй янып үлгәч үк кигән һәм шуннан бирле салмаган сырмалы ыштанының ат өстендә йөри-йөри каешланып беткәнә әле генә күргәндәй эйләндереп карады-карады да бөгәрләп, мунча миченә илтәп якты. Икенче көнне иртән үк кишеткә китте. Дөрес, гомер буге ат өстендә йөреп кәкрәйгән аякларын әвеш-тәвеш китереп, бер яктан икенче якка айкала-тулгана атлавы читенрәк иде дә, ләкин Зарифәтәйнең үзгәрергә дигән иманы нык иде. Авыл кишетенең товар сату урыны гына түгел, бер очтан информ-бюро икәнә белми түгел – юри күрсеннәр әле дигәндәй, нәкъ шул вакытны туры китереп барып керде ул анда. Патша заманыннан калган складны үзгәртеп ясалган райпо кишетенең бу дөньяда тотрыклы нәрсәләр дә бар әле, дигәнә раслап, вакыт узган саен катылана барган имән ишеген каты кулы белән киереп ачып килеп керүгә үк андагы кырмыска оясы кебек гөжләп торган халык шым булды.

– Нәрсә карап каттыгыз? Зарифәгә күлмәк кияргә ярамый дип белдәгезме әллә? Менә, кидем әле, мин кемнән ким? – диде ул, кыяфәте белән алмаштырып куйгандай күрсә дә, холкының тамчы да үзгәрмәгәнә раслап.

– Ярый-ярый, бик хуш, – диде сатучы Гөлчәчәк, кишетендәге киеренкелекне тизрәк йомшартырга теләп. – Килешеп тора үзәң, әллә кайчан шулай итәсәң калган.

– Моннан соң үзем өчен яши башлыйм. Үзәң өчен яшәргә кирәк, бу дөньяга бер генә киләбез! – диде ул, китереп.

Кибеткә жыелган халык Зиннурның сүзләренә мәгънәсен шунда гына

аңлады: менә нинди була икән ул либерализм! Бу хакыйкәтләрәнә апалы-энеле икәү аерым-аерым ирешкәнме, апасы энесенәң нотыкларын күңеленә сендереп, үзенчә шәрехләгән идеме – кибет халкы һичшиксез боларны үзенчә аңлап, үзенчә нәтижә ясады: кара, бу апалы-энеле икәүнең сүзендә, валлаһи, хакыйкәт орлыгы бар бит!

Әнә шулай Зарифәттәй үзе мисалында күргәзмә әсбаб булып аңлаткач, яңа тормышның да ни икәнә шәйләнә башлады кебек: «Үзең өчен яшәргә кирәк!» белән «Бу дөнъяга бер генә киләбез!» дигән гыйбарәләр канатлы сүзләр булып, авыл өстенә очты.

Аларны умарталар да ишетте булса кирәк. Жыйган балларын һич кенә дә үзләреннән арттырасы килмичә, елдан-ел хәлсезләнә бардылар. Каракүллеләрнең келәт түрәндәге бал мичкәләре елдан-ел сакеты, авылны әйләндереп алган юкәлек элегрәк жәйге чәллә вакытларында бал кортларының бердәм безелдәвеннән жанлы әйбер кебек дулкынланып тора иде – хәзер анда да умарта кортлары берән-сәрән, кунакка кергәндәй генә ял иткәләп йөри. Әллә нәрсә булды, әллә нәрсә булды шунда Каракүлгә!

Көннәрдән бер көнне инде тәмам картаеп, күзләре сукурайган, йоннары теткәләнгән карт мәче Бохар урманга китеп барды да шул китүеннән кайтмады. Ярар инде, дип фикер йөртте Әнжебикә, акыллы мәче үлемен кеше кавемәнә күрсәтмәс. Барысын да алдан хәзерләгән иде пәси, кеше акыллары бар, диярсең. Улы Камил киткәч, ялгызы өзгәләнгәнән, мәчесе дә үлсә, тагын да кыен булачагын жан иясе хужабикәсенәң үзеннән дә яхшырак тоемлаган, күрәсен, Бохар нәкъ үз токумыннан булган мәче баласы ияртеп кайтты да танавы белән эткәләп-төрткәләп диярлек, Әнжебикә алдына китереп салды. Алдында яткан шушы йомшак йомгакның бергә гомер иткән мәчесеннән соңгы әманәт икәнән чамалады акыллы хатын – кунакны шундук үз итте, кушамат та такмый торды. Бохар үзе шуннан соң бер атна узгач китеп югалды, Әнжебикә яңа өйдәшенә аның кушаматы белән дәшәр булып китте. Яшь Бохар тиз ияләште, әмма бер сәер гадәте бар: ул карт Бохар эзеннән урманга китеп, йөрәп кайта торган иде. Инде бер-берсе белән аралашу, күрешеп, болай гына хәл-әхвәл белешү, бер-береңә кич утырмага керешү гадәтен сирәгәйтә башлаган Каракүл халкы Әнжебикәнең ихатасында карт мәчесенәң яшь нөсхәсен күрәп шикләнәп калды. Ялгыз хатынның беркая чыгып-нитеп йөргәнә юк, янына килгән-киткән кеше дә күренмәде, малаеның кайтмаганына да ярты еллап узгандыр – кемдер эшли-эшли укый, дигән хәбәр тараткан иде. Камиле дә булмагач, саварга ферма сыерлары да калмагач, Әнжебикә болай да кеше арасында сирәк кенә күренештерә иде. Ә менә Бохарның яшәрүе үтә дә сәер тоелды авыл халкына. Ниндидер хикмәт бар монда, диеште алар, каян килсен аңа яшь мәче! Әнжебикә әллә сихер-михер белән шөгыйльләнемә? Әлегә дә баягы Хәләф утка күмер өстәде:

– Фиргавеннәр затыннан булгандыр ул мәче, фиргавеннәр шулай яңадан туа торган булганнар, – дип, учын учка ышкый-ышкый көлдә.

– Кит аннан, чынмы? – диеште кыз-хатыннар. Шуның ише юк-барга ышанырга гына торалар инде. Шуны гына көткәндәй, әй китте хатирәләрне яңартып, Әнжебикәнең сихерчеләгенә дәлилләр эзләү шаукумы:

– Һы, булыр-булыр, без ун сыер сауғанчы, ул унбишне сава торган

иде, гомер буге алдынгы савымчы булып эшлэде – женнэре булышкан инде аңа!

– Женнэре булышмаса, кырыгар литрлы флягаларны жилтерэтеп кенэ йөртэ алып идеме?

– Без сыер савып кайтабыз да билне турайтп тормыйча да шул килеш бэрэңге бакчасына чыгып китэбез, э ул кичтэн эшен бетереп куйган була инде. Менэ-менэ, төннэр буге ни өчен йокламаганы аңлашыла инде хэзер!

– И, ире Хэбир мескен дэ булган икэн, үлөп кенэ котылган....

– Соң, Камиле кемгэ охшаган алайса? Гел энкэсе инде!..

Энжебикэгэ «Сихерче» кушаматының мәңгелеккэ тагылачагын менэ шушы соңгы дәлил билгелэде. Дөнъя арбасын ялгызы гына тартып барырга күнеккэн Энжебикэнең бу кушаматка эллэ ни исе китмэде: ире үлгәннән бирле аңа нинди генэ гөнаһ элэргэ маташып карамадылар инде. Кеше ирлэрен аздыручы себерке дэ, ирле хатыннардан көнлэшүче гайбэтче бичэ дэ булды, лэкин дөреслеккэ туры килмэгэч, берсе дэ йокмады, монысы да мәче койрыгына таккан консерва калае кебек шалтырап алып да тора-бара төшөп калыр элө, дип уйлады Энжебикэ, яшэган саен андый имеш-мимешлэргэ карата тиресе калыная барганлыгын тосп. Хэлэфен дэ эйтер иде инде! Үзен белсен, энэ! Хэер, Энжебикэнең сихерчелеген тэмлэп чэйнэргэ мөмкинлек калмады – Хэлэф үзе авылының яңалыклар үзэгенэ эйлөнде.

Элегрэк балыкка жан рэхэте өчен генэ йөрөм дип, борчак сиптерэ иде ул, хэзер Каракүл балыгын тозлап киптереп сатам дип хыяллана башлаган, ди. Кармакка тоткан балык кына сатарлык жыелмый шул – кияүгэ чыкмыйча калган кызына, өйләнмэгән ике улына да житэрлек түгел. Күп уйлады бу турыда Хэлэф. Малайларымны да ияртсэм, өчебез бер эртил булабыз – балыкчылар эртиле ачып жибэрэсе булып, кызны кайткан балыкларны чистартып, эшкэртүгэ куярмын – барыбер шэһэргэ китеп, кеше буласы юк, кияүгэ дэ алмыйлар үзен, дип фикер йөртте. Алай-болай эше уң килеп, сату эшен жээлдереп жибэрэ алсамы? Яшэп күрсэтэчэк элө ул каракүллэлэргэ! Жиң сызганып эшлэргэ иде Аксак Хэлэфнең исэбе. Шулай итте дэ. План-ниятлэрен өйдэгелэре белән бүлешкэч, хатыны йоласына туры китереп, Габит мулладан хэер-фатиха алырга йөгерде, Хэлэф үзе базар кануннарының яңа заман кысаларына ничегрэк сыешуы турында белэсе килеп, аксак аягын житез-житез генэ сөйрөп, Зиннурга киңэш-табышка китте.

– Кая барасың, эйкэем, кичэ генэ айныган мулла-мунтагай өшкереп-төчкергәннән генэ күлдэ балык үрчи, димени? – дип кычкырып калды Хэлэф капкадан чыгуга Габитларга таба юыртып алдырып киткэн хатыны Тэслимэгэ.

– Гомер буге кирегэ сукалап яшэдөң, туксан тугызлы Зиннур жүнлө киңэш бирер, дисеңмени? – дип каршы төште Тэслимэ, иренэң барыбер аның сүзенэ колак салмаячагын белсэ дэ, эйтми калмас өчен генэ.

Габиттан да, Зиннурдан да «Булдырасыз!» дип, киңэш-фатиха алып кайтканда, инде өч дистэ ел бергэ яшэп, бакчасында үскэн бэрэңгенэң артып калганын – карбызга, жыелган буш шешэлэрне лимонадка алыштырудан кала, бер шырпы да сатып карамаган парның тамырларында сөүдэгэрлек

каны кайный иде инде. Мулла Габит дин әһеле буларак түгел, ә кайчандыр үзенә дуамаллыгы белән дан тоткан, һәртөрле мажараларга баш-аягы белән кереп чума торган кеше буларак бирде киңәшен: «Молодец, Хәләф туган, кем килен, әйт шуңа, шәп нәрсә уйлап тапкан ирен. Яшьрәк чагым булса, үзем тотыныр идем. Миннән фатиха, диярсен!» Сабантуй аты кебек тантаналы бии-бии атлап, өенә кайтып килгәндә, гөнаһ шомлыгына каршы, Тәслимә каршында әллә каян гына Энжебикә пәйда булды. Һай, бик вакытсыз очрашты алар нәкъ менә бүген. Элек алар икесе дә алдынгы сыер савучы иде. Ярыша-ярыша эшләделәр. Әмма да ләкин Энжебикәне уза алганы булмады Тәслимәнең. Әле генә Габит мулланың шифалы догасы белән үзен фәрештә канаты сыйпаган өр-яңа эшкуар хатыны итеп хис итә башлаган Тәслимә каршысында гомерлек көндәшен күргәч, ниһаять, кемлеген күрсәтергә форсат чыгуына куанып, күкрәген тагын да киерәбрәк, жилкәләрен тагын да уйнатыбрак, авызын очлайтыбрак:

– Исәнме, Энжебикә! – дип кычкырып исәнләште. – Уф, котны алдың бит кинәт килеп чыгып! – дип артистланып, читкә сикергәндәй итте. Соңгы араларда чыннан да сихерчегә санап, аны урабрак узарга тырышкан авыл хатыннарының кыланмышларына ияләшсә дә, Энжебикә югалып калды. Кем-кем, Тәслимә алай кыланырга тиеш түгел иде бит инде.

– Исән генә әле, Тәслимә! – диде шулай да. Һәм тегесенә тагын нидер әйтергә теләвен күрәп:

– Ни эш бетереп йөрисең? – дип сорарга булды.

– Без ни, ахшам вакытында иманыбызны ныгытып, мулла абзыйларның хәер-фатихасын алып йөрибез инде, кайберәүләр кебек кояш баегач, песигә әйләнеп, төнгә ауга чыкмыйбыз, – диде Тәслимә, күрәләтә кыерсытырга теләп. «Ахмак» дип уйлады Энжебикә, ахирәтенә чама югалтуына шаккатып. Кәефе артыгы белән яхшы моның, нидер майтарып йөрүе, ахры, кычкырып исәнләшүе дә, төрттереп сөйләшүе дә бүтән. Димәк, димәк... Энжебикә уйларга да өлгәрмәде, теле белән әйтеп ташлаганны үзе дә соңыннан гына ишетте. Кыяфәтенә юри серлелек биреп, ахирәтен иңеннән кочаклап алды да тегенә колагына: «Теләсәң, эшен уң килеп чыксын өчен сихер ясап бирәм, ахирәт, синең хакка гына», – дип пышылдады. Тәслимәнең кикриге шунда ук шинде. Боларның ни эш белән йөргәнән каян белгән бу Энжебикә, дип аптырады. Халык сөйли дип, ахирәтенә сихерчелегенә ышанмый иде бит әле ул! Әллә кемнәр булырга мөмкин Энжебикә, хәтта ки абыстай булып, догалар да өйрәнерлегә бар, тик менә сихер-михергә маһирлыгы барыбер ышандырмый: артыгы белән беркатлы иде бит ул. Беләгендә ирләрнеке кебек көч булгангамы, Энжебикә хәйлә белән яши белми иде. Тәслимәнең үзенә генә дә ничә тапкырлар тәмле теллеләнеп, кәкре каенга терәткәне булды аны. Шуңа да хатын ни дияргә белмичә, тынып калды.

– Йә, – дип ашыктырды аны отыры кыза барган Энжебикә, кабыргасына да төртеп алды. – Иртәгә шушы вакытта миңа килерсең, әзерләп куярмын. – Шулай диде дә, ахирәтен энгер-меңгер уртасында калдырып, кайтып китте.

Тәслимә ире башлаган эш уң килеп чыксын өчен әнә шулай берьюлы Алла белән дә, Иблис белән дә килешү төзеп кайтканда, Зиннурлар өендә

хәер-фатиханың башка төрлесе – рациональ орлыклысы ундырышлы туфракка төшөп яткан иде.

Аксак Хәләф килеп кәргәндә, Зиннур Зарифә апасының түр караватында каз йоныннан күпертеп ясалган ястык өстенә кырын ятып, бер күзе белән телевизор карап, икенче күзе белән читтә йөргәндә жыйнап алып кайткан китапларының иң калынын укып ята иде. Зарифә апасы кәжәләрен савып, кош-кортларын төнгә урнаштырып кәргән, мичкә пешәргә бәрәңгә тәкәләре төрөп тыккан, йон эрләргә кабасын алып утырган гына иде. Бусагада Хәләфне күргәч, апалы-энеле туганнар аптырап калды, шулай да берсе бер кыяфәтләренә чыгармады. Хәләфнең ни йомыш белән килүен белгәч исә бөтенләй жан керде боларга. Зиннур бу киңәшмәдә үз миссиясен төгәл төшенеп, түгәрәк башы белән Каракүл тарихының яңа битен ачачак әлеге яңалыкның оеткысында эшқуарлык микъдарын исәпләгән арада Зарифә авылының үткәнендә булган кайбер вакыйгаларны искә төшереп, Хәләфнең ниятен какшамаслык итә торган сүзгә әйтте:

– Хәләф, синең Сафа бабаң революциягә кадәр сәүдәгәр булган бит. Безнең бабай Габди карт та аның йомышчысы кебегрәк кушканны эшләп йөргән әле. Габди бабайның: «Сафа мировой кеше иде, берне өч, икене биш итә торган кеше иде», – дигән сүзләре колакка кереп калган. Бәләкәй чакта белдекле кыланып, бабайлар сүзен тыңлап тормый идек шул, күбрәк сөйләтәсе калган да... Авылыны бөтен кирәк-ярак белән тәәмин итеп торган. Мәкәржә ярминкәсенә кадәр йөргән кеше булган ул синең бабаң! Әнә, бүгенгә ләвкә дә шуныкы бит ул.

Зарифәнең бу сүзләрен ишетүгә Хәләфнең күзләре елтырап куйды. Кинәт кенә житдиләнеп, учы белән тезен ышкып алды. Менә бит ничек килеп чыга! Әбисе Жинан карчык аларны: «Улым, кем баласы икәнегезне кешегә әйтмәгез», – дип үстерде. Үзе сандыгындагы укалы камзулын алып кияргә куркып, гомерен көя кисеп бетергән киес бишмәттән үткәрде. Сафа бабай турында сөйләргә бик яратмый иде. Хәләфнең, дөресен генә әйткәндә, үзенә кем баласы икәнән бик төпченеп торганы булмады, бары тик балачакта аларны ачы хәерчелектә яшәргә мәжбүр иткән кулак бабасына хәтерә калып йөргәнән генә белә. Менә хәзер бабаңның кулак икәнән искә төшереп, нәсел жебен шуннан суза башла инде! Бөтен Каракүл халкы кебек үк Хәләф тә бер хакыйкәткә инана: дөнья уң белән сулга гына аерылмый, дөнья түгәрәк ул! Һәм менә шушы түгәрәк дөнья тәлинкасендә әйләнә торгач, Аксак Хәләфнең дә сәгәте сукты.

– Болай булгач, синең каныңда ук сәүдәгәрлек бар икән бит. Сәүдәгәрлек кара халык эше түгел инде ул. Аксөякләр белән дин әһелләреннән кала өченче сословие вәкилләре алар. Менә нәрсә, Хәләф абзый! Минемчә, киләчәк аксөякләр кулында да, дин әһелләренекендә дә түгел. Ышанмый аларга халык, чөнки тегеләр булдыра алмыйлар. Нәрсәләре белән ышандырысннар? Могжиза күрсәтми торып, ышандырысның бүген халыкны, бар. Ә могжиза ул – мал! Киләчәк нәкъ менә сәүдәгәрләр кебек кыю, талантлы кешеләр кулында! Курыкмыйча тотын уйлаган эшенә – киңәшем шул! Әх, үземнең башыма килмәде! Ярар, эшләрен уң булсын. Мине дә киңәш-табышчың итеп алырсың, кем әйтмешли, компаньон булырбыз... – диде Зиннур.

Аксак Хәләф рәхмәтләрен әйтеп, кайтырга кузгалганда ук, үзен икенче төрле – эре купец кебек үк булмаса да, һәрхәлдә гади крәстиәнчә түгел инде – итеп хис итә иде. Әле кайчан гына үзе үк исәр кушаматы тагып, мыек чәйни-чәйни Зиннурдан көлеп йөргән иде, хәзер менә аның белән ике куллап күрешкәндә дә, гомер буге кара эш эшләп кәкрәйгән бармакларын турайтырга тырышып маташты ул. Тик менә аягы гына аксак. Кимсенергә бер сәбәп булыр инде, дип эче пошып алды. Анысын Тәслимәсә тәмле теле белән «төзәтеп» куйды: «Кайсыдыр бер журналда күргәнем бар, купецлар, киресенчә әле, таякка таянып йөри торган булганнар. Сиңа да кул таягы алырбыз. Башына алтын балык сыны да ясатып куярбыз. Безнең «фирменный» знак булыр! Менә сиңа коеп куйган бизнесмен!» – дип, читкәрәк китеп, ике кулы белән биленә таянып, сынап карап торды иренә. Гомер буге яшәгән хәләлен беренче күргәндәй өстән аска, астан өскә күз йөртеп баяләп чыкканнан соң, эченнән генә «ничава» икән әле бу, дип тә куйды. «Җы, ниемә кирәк, ди миңа алтын балык! Кара, диген! Каракүлдә беркайчан да балыкның алтыны булмады. Монда кара балык кына була ала!» – дип үзеннән өстәде Хәләф. Каракүлдә «иске яңа» эшкуар-сәүдәгәр энә шулай туды. Һәм жиң сызганып, дөньяны мөгезеннән алып, эшкә тотынды.

Иң элек теге имән ишекке кибетне үзенә кайтарып алды ул. Зиннурларда «эшкуар» күлмәген киеп кайтканнан соң, тавышы бөердән булмаса да, күкрәк түрәннән чыга башлаган Хәләф иртә белән үк килеп, кибет халкына хәбәр житкерде. Ишекке киереп ачып килеп керде дә нәкъ уртага басып, ике генә сүз әйтте ул: «Бу – минеке!» – диде, таш кибетнең таш идәнә төртеп күрсәтеп. Сатучы Гөлчәчәк лып итеп урындыгына утырды, калганнар күзләрен челт-мелт йомгалап, үз колакларына үзләре ышанмыйча гәүдәләрен бер аяктан икенче аякка авыштырып тын калдылар. Хәләф тагын бер мазәк уйлап чыгарган икән дип, тыңларга әзерләнделәр.

– Ничек инде синеке? – дип әйтә алды берәздән Гөлчәчәк, авызы белән һава йотып. Ул инде телевизордан кибет басучылар турында кинолар карап, фантазиясә өчен байтак мәгълүмат туплаган тәҗрибәле сатучы иде. Алай гына да түгел, көтә иде инде ул үзе белән шуның ишерәк берәр төрле хәл килеп чыгуын. Югыйсә көн саен кабатлана торган бертөрлелектән туя да башлаган иде. Хәләф абзыйсының куеныннан уенчык булса да, мылтык чыгарып, үзенә төбәвен көтте. Ләкин Хәләф бернәрсә дә төбәргә җыенмый иде аңа. Гомумән, ул монда берәү белән дә җәелеп китеп сөйләшәргә җыенмый иде. Шуңа да сүзен баскын карак кебек кыска тотты:

– Минем Сафа бабайныкы булган ул. Димәк ки, бу аның мирасы буларак миңа фарыз. Белеп торыгыз, – диде дә сәүдәгәр булу хөрмәтенә каз мас белән майлап кигән кирза итекләрен шыгырдатып чыгып та китте.

Кибет синекә түгел, бирмибез дип тормадылар, тиешле документларын алып килеп күрсәткәч, Хәләф бабасының мирасына хужа булып та алды. Гөлчәчәккә кирәген чыкса, дөшәрмен, әлегә эшчеләрем бар, дип кайтарып жибәрде, сатуга Тәслимәсен бастырды. Тегесә «бизнесмен хатыны була торып, прилавка артында торырмын менә!» дип, күкрәк киерә башлаган иде, Хәләф аны тиз туктатты: «Мокыт булма инде, әйкәем, син бит прилавканың бу ягында, халык теге ягында. Син түгел, алар синнән сорап килә торган

булачак. Күз алдыңа китер: бөтен яңалык синең колак аша үтә, бөтен товар синең кулда!» – диде. Тәслимәгә властының бу ягы ошый иде. Кызы Тәнзиләне шәһәрдән кайтартты, малайларына да эш тапты. Дөрөсрәге, Хәләф ике улы Хәсән һәм Әхсән белән бергәләп, бөтен эшкә бердәй тигез чапты: кәгазь эшләре бер айга сузылды, калганы жайга тиз салынды. Әллә фәрештәләрнең «амин» дигән чагына туры килде, әллә Хәләф яңа заман жылларенең кай тарафтан исүен дөрөс чамалаган иде – эшләре майлаган кебек гел уң булды аның. Хәләфнекеләр үзләре балыгын да тота, үзләре эшкәртә дә, үзләре сата да. Кама буена ук урнашкан Жиде утрау авылы урыслары белән балыкка йөрүе бушка китмәгән, Хәләф бу тирәдәге сулыкларның холык-фигылен биш бармагы кебек яттан белә. Кайсында нинди балык, кайчан тотарга була, кайсын ничек итеп тозларга, кайсын киптерергә, кайсын какларга яки ысларга икәннән дә бик яхшы белә. Озак та үтмәде, Каракулдәгә «Карабалык» фирмасының даны бөтен тирә-якка таралды. Мавыгуының шушы рәвешле табыш чыганагы булып китүенә гаилә башлыгы үзе ышанып та житә алмый иде әле. Ә менә Тәслимәсе балыкчы иренен көннән-көн күбрәк балык тотуын таләп итеп, кергән керемнең тиенен тиенгә санап бара. Көн саен таң беленгәнче үк уянып, ирен эшкә куа. Хәләф иренми, бары тик моңа кадәр ире балыкка барам, дисә, кара тавыш чыгарган Тәслимәсе үзе хәстәрләп жибергәч, юньлегә микән соң бу, дигән кебек беркадәр аптырабрак та йөргән иде әле. Тора-бара хатыны белән дә кирегә сукаламыйча гына эшләргә өйрәнде. Тәслимә исә бик үткер хатын булып чыкты. Каян гына өйрәнәп алган диген, ул шома юлдан тәгәрәгән тәгәрмәч кебек ипле генә барган бизнесларыннан һаман канәгать түгел иде, аңа һаман күбрәк кирәк, тизрәк кирәк иде. Анда комсызлык чире уянган иде. Ә бу чир анда Каракул хатыннарын уздырып, аларны көнләштереп яшәү теләгеннән килеп чыккан иде. Ул үзе этилениле булып үссә дә, этисе эчәргә яратканга, өйләрендә эни сүзе генә закон иде. Яшүтәшләре арасында да эти дәрәжәсе белән йөри алмады. Кияүгә дә сайланып түгел, алучы барында чыгыйм әле дип кенә барды. Хәләфнең ыштансыз хәерче икәннән белеп чыкты, өстәвенә булачак ире егет чагында ук эшлим дә байыйм дип түгел, эленке-салынкы гына йөри, жас чыкса, атналар буена кайтмыйча балыкта ята иде. Шулай итеп, ир дәрәжәсенә дә ирешә алмады. Аның каравы ат кебек сәламәтлегем бар, дөньяны үзем жигелеп тартырмын дип, тормыш итә башлап, алдынгы савымчылар рәтенә чыккан хатын булды ул үзе. Гомер буге үзе кебек үк сыер сауган Энжебикәдән көнләште, ире күлөгәсендә балда-майда гына йөзеп яшәгән Фатыймага кызыкты. Менә шуларның борынына чиртәсе килә иде аның!

Иренен, малайларының кулыннан эш килсә, Тәслимәнең теленнән килә иде. Ул шулай сөйләнә-сөйләнә, «Карабалык» турында гәжитләрдә язып чыктылар. Тәслимә инде интервьюлар бирергә дә өйрәнәп бетте. Шулай бервакыт арттырып жибереп, газета хәбәрчесенә Каракулдә алтын балык юк, эмма алагаем зур балык бар, менә безнең фирма шуны аулау белән мәшгуль әле, дип ташлады.

Ә зур балык чыннан да бар иде Каракулдә. Көннәрдән бер көнне төне буге ятмә куеп йөргәннән соң, жәйнең Сабантуй иртәсе кебек матур бер таңында Камадан кайтышлы Хәләф Каракулгә туктыйсы ите. Офыкта

үзәкләрне өзәрлек матур булып таң атып ята иде. Хәләфнең күнеле нечкәрәп китеп, күл буена ук килде дә, атын тугарып, үлән утларга жибәрде, үзе кожанкасын жәеп, яр буена ук килеп утырды. Таң сызылгандагы эңгер-меңгердә Каракүл дегет кебек каракучкылланып, жәйрәп ята. Минут саен яктыра бара, күл өсте минут саен ачыклана. Ак жеп белән кара жепне аерырлык булып яктырганда, Хәләф күл өстендәге кара сызыкка игътибар итте. Биш-алты метр тирәсе сузылган бу сызык ярға таба шуышкан кебек. Хәләф текәлебрәк, сөзеп-сөзеп күзәтте аны. Теге сызык ярға житәргә жиде-сигез адым ғына калганда, Хәләф аны елан дип белеп, читкә сикерде. Янында ғына утлап йөргән ат та хужасының кисәк сикерүеннән өркеп, кешнәп жибәрде һәм арткы аякларына басты, аннары кушаяклап чабарга тотынды. Шул мизгелдә Каракүлдән алагасм олы балык күл өстендә дуга ясап сикерде дә кабат суга кереп чумды. Коты алынган Хәләф өстенә чиләкләп койгандай су бөркелеп калды.

Кайткач, ул бу хәбәрән хатынына житкерде. Берәүгә дә, хәтта улларына да әйтмәскә кушты. Башта үзем тагын бер кат инанийм әле, аннары хәстәрән күрербез, диде. Әмма Тәслимәнең теле шактый вакыттан бирле инде үзенә үзе генә хужа иде. Шулай итеп, Каракүл зур балык турындагы хәбәре белән тагын телгә керде.

– Тот шуны, – дип ысылдады Тәслимә Хәләфкә. – Шуны да тоталмагач, нинди балыкчы инде син? Югыйсә мин ялганчы булып калам!

Бу вакыйгадан соң уйчанланып киткән Хәләф көннән-көн үз эченә йомылды. Көн дими, төн дими, Каракүлдән кайтмыйча, зур балыкны сагалый башлады. Бөтен эш хатыны белән балалары кулына күчте, Хәләф исә кырагай булып, күл буенда яшәргә калды. Ул инде хәзер зур балык белән сөйләшергә күнегеп китте.

– Син көчледер инде, миңа бирешмәссең. Моннан күп еллар элек синең иптәшең булдымы ул? Без аны күптән ашадык инде. Менә сиңа чират житкәндер. Әллә соң син күл иясеме? Монда каян килеп чыктың соң? Кайчаннан бирле яшисең?

Әнә шул рәвешле күңеленнән генә зур балык белән сөйләшә-сөйләшә Каракүлне әйләнә Хәләф. «Чыгып кына күрән инде бер, минем күзгә генә күрәнмәгәнсендер бит!» – дип елардай булып ялына башлый. Кайчандыр ни Аллага, ни муллага ышанмаган кешенең зур балык белән сөйләшеп йөрүе читтән караганда юләрләнүгә охшап торса да, Хәләф үзен, киресенчә, беркайчан да булмаганча, үтә дә уяу, саф зиһенле итеп хис итә иде. Тормышының мәгънәсен менә кайчан тапты ул!

Каракүл бизнесменының күл буйларын әйләнгәләп, әллә чын, әллә күзенә генә күрәнгән зур балык белән сөйләшеп йөргән көннәрдә күл яныннан зур-зур машиналар үтеп йөри башлады. Хәләф аларның беренчесенә үк игътибар итте. Тикмәгә генә йөрмәгәннәрен шундук аңлады: Каракүл сазлыгына кызыгучылар күп бу араларда. Узган ел ғына биредә нефть бар, дип сөйләнәләр иде, быел инде, энә, кул суза башлаганнар, димәк.

Хәләф дәрәс гоманлаган булып чыкты. Озакламый Каракүл авылы астына нефтьчеләр килеп төште, алар да күл буена вагон-йортларын тезеп куеп, шунда яши, эшли башладылар. Озакламый Тәслимә тагын интервью бирде: «Менә ул Каракүлнең зур балыгы – майлы калжасы. Күпме кирәк,

шуның кадәр суыртып алалар», – диде ул, Хәләфенә кырын карап. Әмма ләкин балык жене кагылган Хәләф моның белән генә тынычланмады. «Халыкны алдап була, үзеңне – юк», – диде ул, жәен күргән гыйфритне тотмыйча тынычлана алмаячагын белгертте. Ул янә күл буена төшеп китте. Хәзер анда ул үзе генә түгел, ә нефтьчеләр белән иде. Баштарак Хәләф бу чит-ят кешеләр белән бик аралашмады. Үзенә күрә бер кечкенә генә авыл хасил итеп тезелешкән вагон-йортларның хужалары бик аралашучан кешеләр булып чыкмады. Шулай да Хәләф көне-төне кизү торып арыгач, тәмәкесен чәйнәп ялыккач, яңа күршеләре янына барып чыккалый башлады. Тегеләрнең ни эш бетереп йөрүләре дә кызыксындыра иде аны. Бу юлы егетләрнең балыкка төшәргә жыенып, яр буенда кайнашканнарын күргәч, кисәтергә дип алар янына ашыкты.

– Жир маен чыгарабыз, дисез инде... Алай икән... Ә аның безгә файдасы булырмы соң? Авылга, дим. Безнең авыл астыннан суырасыз бит... – дип ерактан сүз башлады ул, ничектер турыдан бәрәп әйтергә кыймыйча.

– Файдасын бездән сорамагыз, без – бәләкәй кешеләр, – дип җавап бирде араларында өлкәнрәк дигәне. Анысы да 30-35 яшьләр чамасында гына эле.

Шунда Хәләф турында ишетеп белгән яшьрәге әйтеп куйды:

– Син үзең дә шушы күлләрдән балык тотып сатасың бит. Авылга файдасы бармы соң?

Хәләфнең бу әрсезгә ачуы килде. Шулай да дәшмәде. «Маңка малай, кем белән сөйләшкәнән белми, – дип уйлады ул. – Тотсам, мин үз жиремдә тотам, кеше өлешенә кермим». Ә җавабы мондый булды:

– Анысы сез дә нефть кенә чыгарып ятмыйсыз, балыкка да төшәсез. Киңәшем шул: балык тотасыгыз килсә, башка күлләргә барыгыз. Каракулгә кермәгез!

Егетләр бу авыл абзыйсының кисәтүен саранлык дип кабул итте. Тәслимәсенен карунлыгы аркасында, болар турында саран байлар дигән дан бөтен тирә-якка таралырга өлгергән иде инде.

– Нәрсә, Каракул атан малымы әллә? – дип тупас итеп сөйләшүгә күчте теге усалрагы.

– Кермәгез, дигәч, кермәгез инде, олы кеше әйткәнгә колак салыгыз бераз, – диде Хәләф, артык сүз озайтып торасы килми. Үзе күлдәге зур балык турында әйтсәм, бала-чага әкиятә дип кабул итәрләр дә бөтенләй ычкынган икән бу диярләр, дип уйлады. Һәм: «Берәр нәрсә кирәк булса, дөшөгез, мин монда булам», – дип, таягына таянып, үзен алачыгына атлады. Ә тегеләр череп баеп беткәннән соң, дөньясын онытып, күл буенда яшәп ятучы бу сәер абзыйның сүзләрен мыекларына да элмәделәр. Баесак, күл буенда түгел, диңгез ярында ятар идек эле, дип көлештеләр. Һәм шулай ук шаулаша-шаулаша, әйткәннән юри киресен эшләгәндәй, көймәләрен Каракулгә этеп төшерделәр, шуннан ике егет утырып, моторын кабызды да күз ачып йомганчы су ерып, күл уртасына таба атылдылар. Сүзен тыңламаганнары өчен Хәләфнең хәтерә калса да, ул эчке бер кызыксыну белән аларны күзәтә башлады. Зур балык күргәннән соң, малайларына бу күлдә балык тотуны тыйган иде карт балыкчы. Белгәч, күнел шикләнә бит ул. Ә болар берни белми. Гәрчә ул зур балык моңа кадәр дә Каракулдә яшәгән бит инде, берәүгә дә

timi иде... Алай дисэн, балык тотам дип йөрүчесе дә аз иде инде аның, бала-чага яр буеннан кармак кына сала иде бит элек. Күлдә батып үлгән кешеләр дә булгалады элегрэк заманнарда – кем белә, бәлки, аларны шушы зур балык алгандыр?

Кичкә таба нефтьче егетләр Хәләфнең ишеген кактылар.

– Көймәнне биреп тор эле, – диде алар, аны-моны аңлатып тормыйча гына.

Тегеләрнең кайтмыйча озаклап ятуларына Хәләфнең үзенең дә эче поша башлаган иде инде. Кояш батып бара, озакламый караңгы төшәчәк, ә көймә һаман да булса күренми әле. Ул тиз генә чөйдән биноклен барып алды. Якты күздә эзли чыгарга кирәк. Каракүл бик зур бит ул, бормаланып-бормаланып, еракка ук китә. Бинокльдән ул тегеләрнең көймәләрен бер нокта рәвешендә генә күреп алды. Кыймылдамый да шикелле, бер урында тик тора. Ярда калган иптәшләре Хәләфкә ияргә теләсә дә, ул аларны үзе белән алмады: бәласеннән башаяк. «Сез балыкчы түгел, ничу монда кыланырга. Хәзер барып алып кайтам», – дип, көймәсен күл уртасына таба борып алып китте. Эңгер-меңгердә ул көймә янына барып житкән иде инде. Барса, көймә ялгызы гына суда чайкалып тик тора. Анда берәү дә юк, буп-буш. Тып-тын. Байтактан шулай тора, күрәсәң, төбә коп-коры. Алай дисән?.. Көймә төбөндә егетләрнең киёмнәре ята. Димәк, болар су коенырга уйлаганнар... Ярга ук йөзеп чыкмадылар микән? Хәләф яр буйларын айкап-карап чыкты. Тапталган-ауган камышлар да, эз дә күренми. Барысы да садә, адәм аягы басканга охшамаган. «Ә-һә-һәй!» дип сөрән салып, бик озак эзләде ул егетләрне. Инде караңгы төште, ай калыкты. Ай яктысы күл уртасында чайкалган көймәгә сузылып, гүя үзенә чакырып тора. Үзе түзеп булмастай матур күренеш, үзе кот очарлык шомлы. Акрын искән жилдә камышлар шыбырдашканы ул шомны тагын да арттыра.

Хәләф көймәсенең уртасына баскан көйгә чарасызлыктан гасабиланып, тирә-ягына каранды. Моңа кадәр курку белмәгән карт балыкчыны әллә нинди тәкъдири бер курку алды. Ул үзен тозакка эләккән жанвар кебегрэк хис итә иде. Ни дисән дә, хәзер ул зур балык биләмәсендә, аның стихиясендә. Менә хәзер зур балык белән бергә-бер чыгып көрәшәсе булса? Хәләф бу мизгелдә әнә шул көрәшне котылгысыз итеп сизде, каушады, дулкынланды. Көймәсен кабызып, ярга кайтасы урынга ул нәрсәдер көткәндәй, колакларын шомрайтып басып торуын дәвам итте. Моңа кадәр күзләре күргән нәрсәгә генә ышанып яшәгән авыл агасы зур балыкка да ышанмас иде, әгәр жәй башында аны үзе күрмәгән булса. Йә акылдан пашам мин, йә зур балык чыннан да бар монда, дип уйлады ул һәм көймә читенә үк килеп кулындагы фонаре белән суга яктыртып карый башлады. Күл төбенә үк ятадыр инде ул. Каһәр! Тоттырмас инде. Хәләфнең күңелендә комарлык дөрте уяңды. Менә хәзер анда Мостафа кызының кодрәте булып, зур балыкны эләктерә алса иде ул!

Эләктермәде аны Хәләф. Киресенчә, ул шулай фонарь яктыртып торганда, зур балык көймәнең икенче ягыннан калыкты да бу якка сикерде. Көймә чайпалып китеп, Хәләф суга килеп төште. Балык авызына кергәндерме-юктырмы ул, су төбенә төшеп житкәнче аның йөрәге ярылып үлгән иде инде.

Бу хэлдән соң, Каракулне аркылыга-буйга йөзеп, батып үлүчеләрне бер атна эзләделәр. Тапмадылар. Тугызынчы көнне теге ике яшь егетнең гәүдэләре өскә калыкты. Хәләфнеке күренмәде. Халык янә үзара пышылдашып алды: аны су иясә үзенә алган, шулай буласы билгеле иде бит инде... Малайлары гына этиләре Каракулдә батып үлмәгәндер дигән фикергә килеп, аны шул тирәдәге сазлыклардан эзли башлады. Тапмадылар. Бигрәк тә Хәләфнең төпчек улы бик бетеренде. Тәслимә уллары өчен кайгырып, этиләрен эзләүне тыйса да, ул туктамады. Вакыты бармы-юкмы, өйдән чыгып китә дә көннәр буге Каракул сазлыгын урый. Һәм көннәрнең берендә ул көзгә салкыннар төшәр алдыннан соңгы тапкыр дип балыкка китте. Аңа Зиннур да иярде. «Хәләф абзыйга киңәш бирүче мин булдым, аның улына ярдәмем тисен хет», – диде ул. Ятымәгә балык күп керде ул көнне. Сөнә-сөнә ятымәне жыя башладылар. Шуннан Зиннур тәжрибәсезлегә аркасында ятымәгә уралды, аны коткарам дип кергән Әхсән дә тозакка эләккәндәй буталып, чыга алмады. Алар икесе дә вафат булды. Каракул халкы аһ итте. Әтисе үлү кайгысыннан олы уллары эчүгә салышкан иде. Эшләре тукталды. Кызлары тагын шәһәргә чыгып китте. Тәслимә исә үз хәле белән килешергә теләмичә, алай бәргәләнде, болай бәргәләнде. Ул язмышына үпкәләде, Хәләфенә артык кырыс булуы өчен үкенде: ни дисәң дә, яраткан бит аны ире. Яратмаса, Тәслимә әйтте дип, зур балык артыннан чабар идеме? Бертуктаусыз карганды ул, аның гаеплене табасы, аны жәзага тартасы килә иде.

Һәм ул тапты. Улын жирләп, атна-ун көн тирәсе нәлэт орып, өендә бикләнеп ятты да көннәрдән бер көнне кичкырын жыл-жыл атлап, Энжебикә өенә юл тотты. Капкасы ябылып беткәнче ишгә ачылды ялгыз хатынның: бусагада күзә акайган, чәче-башы тузган Тәслимәне күрүгә аның йөрәгә жу итеп китте. Чын күңеленнән кызгана иде ул ахирәтен, баеп киткәч, аның белән исәнләшмәсә дә, кибет халкы аша төрле сүзләр ишеттереп каһәрләсә дә, бүген менә Тәслимәгә карата эчендә кинәсә дә, үпкәсә дә калмаган иде. Эчен бушатасы киләдер инде бахырның дип, Тәслимәгә таба атлавы булды, тегесе жиң эченнән зур булмаган шешә чыгарды да: «Сихерче! Синең генә эшәң!» дип, битенә әллә нинди сыеклык бөркеде. Һәм тагын бик күп кирәкмәгән эшәке сүзләр әйтте бугай. Бөтен йөзә эчетүгә түзә алмыйча, Энжебикә битен каплап сыгылып төште. Ул арада Тәслимә чыгып та йөгәрде. Беркемгә бернәрсә әйтмәде, өенә кайтты да тагын бикләнеп ятты. Энжебикә исә бөтен йөзә-бите янган-пешкән хәлдә ярдәм сорап, урамга чыгып житкәнче шактый вакыт узды, ярдәм күрсәткәнче соңга да кала язганнар булып чыкты. Камил ничек кенә тырышмасын, нинди генә табибларга күрсәтеп карамасын, Энжебикәнең йөзә куркыныч шадра, ә күзләре күрмәс булып калды. Улы аны үзә янына яшәргә чакырды, ләкин хатын Каракулемнән башка миңа яшәү юк, дип кырт кисте. Камил нишләргә белмичә ике ут арасында калды. Ул әнисен шушы хәлгә калдырган Тәслимәне күрәлмей, ә аңа кадәр сихерче кушаматы таккан Каракулгә ачулы иде. Нахакка рәнжетелгән әнисенең китмичә шушында калырга теләвенә ярылды.

– Әни, алар сине тереләй кабергә тыгачаклар! – дип, йодрыгын төйнәде ул. – Ә син алардан башка яши алмыйм, дисең. Мин моны берничек тә

аңлый алмаячакмын. Мин монда еллар узгач булса да, әйләнеп кайтачакмын һәм үч алачакмын! – дип ант итте.

Әнисе ярсыган улын ничек кенә тынычландырып карамады:

– Улым, мин монда тудым, монда үләм. Әгәр шушылай үләргә язган икән, димәк, бу – язмыш эше. Гомер иткән жиремне ташлап, чит-ят жирләрдә кагылып-сугылып яшәдең ни дә, туган туфрагыңда кагылып-сугылып яшәдең ни? Мине бу көсмә кайда да кабул итмәячәкләр, ә монда ичмасам мин һәр карышны беләм...

Камил әнисен тыңлап тормады, яшь Бохарны ияртеп, Тәслимәләргә китте. Ишекне бөтен көченә тартып ачты. Бусагада кинәт пәйда булган Камилне күргәч, Тәслимә каушагандай итте. Әмма аның йөзәндә курку билгесе дә, кылган гамәле өчен үкенү тойгысы да сизелми, киресенчә, мәгънәсез бер тантана бар иде. Бохарны күргәч, мыскыллы елмайган булды хәтта.

– Килерсең дигән идем... Икегез дә килгәнсез икән.

Камил бер сүз дә дәшмәде. Ул туп-туры хатынның күзләренә карап тора башлады. Әнжебикә малаена әйтәсе сүзләрен кат-кат уйлап куйган, әмма аның гипнотизёр икәннен оныткан иде Тәслимә. Буыннары йомшарып, артына утырганда гына исенә төште. Ләкин соң иде инде. Ул күзләрен йомды...

Камил аннан зур балык турында сөйләтте. Хәләф аны күргән иде һәм шул балыкны тоту турында хыялланып үлдә дә инде, диде. Хәләфнең аны ничек яратуы турында әйтеп маташты. Камил Тәслимәнең гипноз астында да килделе-киттеле сүз сөйләп утыруына беркадәр аптырап калды. Шул гынамы? Шундый мәгънәсез үлем һәм шул мәгънәсез үлем аркасында бер юаныч та китерми торган гөнаһлы гамәл һәм жинаять, дип уйлады ул әнисен күздә тотып. Болар ирле-хатынлы тилемсә булганнар икән, чиләгенә күрә капкачы, дигән нәтижә ясап кайтып китте. Киткәндә, Тәслимәне юри Бохар белән куркытты:

– Менә бу пәси төн саен синең яныңа килеп йөриячәк, – диде. Шул житә калды болай да акылы авыша башлаган хатынга. Ул, чыннан да, пәси күрсә, куркып чәрәлдәр, төнлә урамга чыгып йөрмәс, шылт иткән тавышка да сискәнеп китә, катып кала торганга әйләнде. Тәслимәнең акылдан язуы тиз генә булмады. Башта йокыдан калды ул, аннары ашаудан. Ямьсезләнде, бетеренде. Саташа, алмашына башлады. Аннан соң кибет төбенә килеп, очраган бер кешегә: «Хәләф зур балык тотарга китте», – дип сөйләнеп тора торганга әйләнде. Кызганды аны авыл халкы, ничә кабатласа да, беренче ишеткәндәй итеп кыланып тыңлыйлар да житәкләп, өенә кайтарып куялар.

Әнжебикәне дә кызгандылар. Улы укуын тәмамларга киткәч, аны ярдәмнәреннән ташламадылар. Бигрәк тә Мостафа белән Фатыйма иртә житсә дә, кичкә керсәләр дә, сукур хатынның хәлен белеп, кирәк-ярагын алып килеп, йомышларын йомышлап йөрер булдылар. Шул рәвешле авыл беркадәр тынычлангандай итте, Каракүл тәлинкәсе үз күчәренә төшөп әйләнә башлады дип, жиңел сулап куйдылар. Башы-ахыры шул булсын, дип, амин тоттылар.

Әмма бу Фатыймага кагылмады. Каракүлнең кыш кояшы ап-ак кинлек артына тәгәрәп кереп, дөңьядан жылылыкны да, яктылыкны да алып китеп,

жирне ятим итеп, үзеннән соң салкын караңгылык кына калдырган бер мизгелдә хатын бер кочак утын күтәреп, өйгә алып кереп бара иде. Кинәт башы әйләнәп китте, хәле бетте. Кочагындагы утыннары жиргә чәчелде, аяклары чалшаеп, ул һушын югалтып егылды.

Фатыймада яман шеш авыруын таптылар. Илнур аны әйбәт хастаханәләрдә дөвалап карады, ләкин файдасы тимәде. Шулай бер табибтан икенчесенә, аннан өченчесенә йөри торгач, Фатыйма дөваланудан баш тартты. Тагын бер яз, бер жәй үтте шулай. Көннән-көн ябыкты, хәлсезләнде хатын.

Көннәрдән бер көнне яман чирнең дөвалап булмастай чиккә житүен табиб улы Илнур билгеләде. «Күп дигәндә, өч ай гомере калгандыр», диде ул, диагноз кәгазьләренә күрсәтеп. Аннан соң ярты ел үтте инде. Шуңа да Нәфисә ул кәгазьләргә ышанмады. Кыш уртасында чишмәсен уятып, саф су алып кайта. Жәйдән бик күп итеп жыеп калдырган кырык төрле үләннән шул ару суда пешереп, әнисен юындыра, кайберләреннән төнәтмә ясый.

Нәфисәнең абыйларына ышанмавының сәбәбе ул гына түгел. Бертуктаусыз тәжрибә жыеп, укып йөргән булалар. Имеш, Нәфисәне өйрәнәчәкләр. Ә үзләренең аны кайтып күргәннәре дә юк диярлек. Илнуры – Европада, Камил абыйсы – әле Тибетта, әле Кытайда.

Нәфисә гадәттәгечә таң белән торып, әнисенң битләрен дымлы чүпрәк белән сөртеп, чәчләрен тарап үрә. Киемнәрен, астын алыштыра. Мостафа да уянып, кызы белән хатынына комачауламас өчен кече якка чыгып, ут кабыза, мич авызыннан коры каен утын алып, чыра телә һәм кече учакка ягып жибәрә. Газ плитәсенә чәй кайнатырга куя. Фатыйманың авыр сулышын күмеп, чытыр-чытыр утын янган тавышка чәйнек жыры кушыла. Менә алар өчәүләп яшәү белән үлем чигендә кышны чыгып баралар. Кул сузымында гына Фатыйманың үлеме йөри, кул сузымында гына яшәү жыры әле ялкын булып, әле кайнар пар булып тавыш биреп тора.

Нәфисә әнисе янындагы мәшәкәтләрне бетереп, кече якка чыккач, өстәл эзерләп, алар әтисе белән сүзсез генә диярлек иртәнге чәйнә эчәләр. Шуннан соң Мостафа мал янына чыгып китә, берәздән Нәфисә дә тананы савып керә. Олы сыерлары менә-менә бозауларга тора.

– Кызым, Иркә бүгеннән дә калмас, мөгаен, күз-колак булып торырга кирәк, былтыр да бозавы үле туды, – диде Мостафа ул көнне керә-керешкә, чәй кайнаганчы абзарны урап кереп.

– Әни дә тагын да начарайган кебек тоела, мин сыер янына чыгармын, син врач чакырт әле, эти, – диде Нәфисә аңа каршы. Төне буге тыңлап ятты – Фатыйманың сулышы санаулы гына калганын нечкә күнелә бик яхшы сиземли иде аның. Мостафа «Бүгенмени?...» дигән кебек коты алынып, кызына бакты. Нәфисә карашы белән генә җавап бирде дә чәй дә эчеп тормыйча сыер янына чыгып китте. Мостафа калтырап, каушап төште. Тукта, кызы-бердәнбере, нечкә күнелле, нәзберек җанлы Нәфисәсә ничек алай тыныч кына әйтте соң әле моны? Врач чакыртырга кирәк, Илсурга, Илнурга хәбәр бирергә... Йасин чыгарга кемгә генә әйтергә соң? Дога белгән кешесә дә калмады бит аның! Ахырзаман житкәндә, дога укыр кеше калмас, дия иде элгәреләр. Хак микәнни?

Мостафа каударлана-каударлана телефон янына килде, ашыга-ашыга хастаханә номерын жыйды, врач Гүзәлияне чакырты. «Тагын, тагын,

хэзер, хэзер...» дия-дия уллерының телефон номерларын эзләде. Ул арада Нәфисә кереп, әнисенң кулларын тотып, сулышын тыңлап, маңгаеннан үбеп чыгып китте. «Әти, анда Иркә бозаулуй, бик авыр аңа, ветврач та чакыртмассыңмы?» – дип дәште ишек катыннан гына. Ашыга-ашыга каталарын кигәндә әйтте ул моны. Мостафа: «Нинди сыер кайгысы синдә? Әниенә ярдәм кирәк, яныннан китмә, ичмасам, Йәсин укыр идең!» – дип кычкырып калды. Моңа кадәр каушауның ни икәнен белмәгән тотнаклы Мостафа жебеп төште. Каушавы шулкадәр көчле иде ки, телефоннан шалтыратам, дисә, номерларын таба алмады – күз алдында саннар сикереште, Фатыймасы янына барып бәхилләшим, дисә – сүзләр таба алмады. Лапаска чыгып киткән кызын жылтерәтеп алып керим дип, ишеккә омтылса, әжәл белән якалашып яткан хатынын үзен генә калдыра алмады. Аптырагач, караваты янына тезләнеп, Фатыймасының хәлсез кулын битенә терәп, үксеп еларга тотынды. Бу Мостафаның үзе хәтерлэгәндә беренче елавы иде. Бераздан тагын Нәфисә керде. «Әти, Иркә үлә анда, бозавы аркылы килгән, булыш, зинһар!» – дип кычкырды ул өйалдыннан ук. Әтисенң бөтен тәне белән калтырап елап утыруын күргәч, имәнәп китте.

– Әниң! – диде Мостафа аңа каршы. – ...Китә бит!

Нәфисә очып диярлек алар янына килде. Бер мизгелдә ул капыл урталай ярылган фани дөнъяны күңеленнән генә бизмәнгә салып өлгерде: Фатыйма күкрәге белән сулап ята, тагын берничә сулыштан соң тамагына гына калачак ул тын. Әнисенң үлеме – котылгысыз! Ә менә Иркәне алып калырга була әле, була!

Нәфисә мәче житезлеге белән шүрлектәге Коръян китабын алып, Йәсин сүрәсе язылган битне ачты да Мостафаның кулына тоттырды.

– Укы, – диде ул тыныч кына. Тегесе тыела алмыйча үксүен дәвам итә иде, Нәфисә каты итеп: – Укы! – дип жикерде. – Туктама, укы, бәлки, өлгерермен әле, – диде. Аннан соң әнисенә иелде һәм жаныннан: «Бәхил бул, әни!» дигән сүзләрне сыгып чыгарды.

Кыз жылы лапаска килеп кергәндә, олы сыерлары башын кырын салган да авыр итеп сулап ята иде инде. Нәфисә «хэзер, хэзер», дип аның артына чыкты. «Иркә, түз, яме!» дип, жиңнәрен сызганды да әчтән генә бисмилласын укып, кулын сыерның аналыгына ук тыкты. Сыер ыңгырашып куйды, Нәфисә бозауның аякларын эзләп тапты һәм бер мөл сыерның йөрәк тибешен тыңлап торганнан соң, жан көче белән бозауны тышка тартты. «Үлмисең! – дип күкрәк ярып кычкырды ул сыерга. – Үлеп кенә кара!» – Кыз әнисе катына килгән Әжәл белән үзенчә энә шулай итеп якалаша иде.

Сыер бөтен гәүдәсе белән куырылып килде. Аннан соң авыртудан алга ыргылып куйды. Нәфисә үзендә бу кадәр көчнәң каян килүен дә аңламыйча калды: бозауның ыргылаш гәүдәсен күрүгә ул өчкә кадәр санады да тагын бер омтылыш ясады. Сыерның кыл кебек киерелүен тойды, шул вакытта хайванның арт аякларына терәлеп үк бозау килеп төште. Нәфисә кинәт бушап калган көчен авызлыклай алмыйча аркасы белән улакка барып бәрелде... һәм дөнъя тынып калды. Бер, ике, өч... «Вә кыйна газаба ән-нар». «Вә кыйна газаба ән-нар». «Вә кыйна газаба ән-нар». – Ни өчендер «Раббанә»нең шушы сүзләренә ябышты ул. Бераздан куркып

кына күзлөрөн ачты: лапастагы ялгыз лампочканың саран яктылыгы нәкъ сыер белән аның яңа туган бозавына төшә иде. Әле генә үлем белән яшәү арасында тартышкан ике хайван да хәрәкәтсез ята. *Memento mori*. Жиндем дип шатланырғамы, юкмы? Бу мизгелдә ул бу сорауны күкрәгенә оеп укмашкан авырту итеп тоя иде, авырту исә бөтен тәненә таралган, уйлау сәләтен томалаган, ул үзе дә бармак та селкетә алмаслык итеп хәрәкәтсез калган. Тагын берәздән дөнья үз күчәренә кайтып төште. Сыер да, бозау да исән икән – хәлсез генә булса да, сулыш алганнары ишетелә. Нәфисә шуышып кына килеп, сыерны кочаклады, аның жылы сыртына башын куйды. «Димәк, без жиңдек!» дип уйлады ул. Бүген алар, ниһаять, үлемне жиңде! Шуны раслагандай күршәдәге кетәклектә әтәч кычкыра башлады. Гүя ул да бүрәнәләр аша бу якта нинди тартыш булганын сизеп торган да хәзер тантана итә иде. Әтәч фәрештәләрне күрәп кычкыра, дигәне бар иде әнисенәң. Әнисе? Балки, ул исәндәр әле? Юктыр инде... Газраил бугазыннан тоткан иде инде. Өйгә керергә кирәк, әтисе үзе генә калгандыр бит...

Нәфисә нәни бозауны әнкәсе яларлык итеп сыер каршына ук тартып китерде дә күзлөрөн йомып, суыр кеше шикелле капшана-капшана, лапастан чыкты. Төш булсын иде бу, чынбарлык өчен артык кырыс адымнар дип, өйгә таба атлады.

Авырайган аякларын көчкә сөйрәп килеп керде ул. Өйдә үлем тынлыгы. «Вә кыйна газаба ән-нар». «Вә кыйна газаба ән-нар». «Вә кыйна газаба ән-нар». Нәфисә янә шушы сүзләргә кабатлый-кабатлай, әнисенәң кулын битенә терәп тынып калган әтисе янына килеп басты. Мостафа әкрән генә башын күтәрәп, кызына карады. Яшьләре кибеп өлгергән, ләкин күзләре кып-кызыл иде әле әтисенәң. Кан баскан аларны. Нәфисә әнисенәң суына башлаган тәненә кагылды. Чәчләреннән, битеннән сыйпады.

– Син, – дип сүз башлады Мостафа кинәт. – Кансыз икәнсең. Жаның юк синәң.

– Әти, алар икесе дә исән, – диде Нәфисә, пышылдап.

– Күземнән югал, – диде Мостафа, ысылдауга күчеп. – Синәң кебек еланлы асраганбыз бит ничә еллар буе!

– Әти...

– Дәшмә ичмасам.

Бу коточкыч сүзләр нәкъ менә шушы жан өшеткеч минутларда әйтелсә дә, әтисенәң хәлен бик яхшы аңлай иде кыз. Аның, ичмасам, нәфрәтләнәрлек булса да, хәле калган. Ә менә Нәфисәнең исә бу минутларда чыннан да каны каткан иде. Ул әтисенәң боеруына берсүзсез буйсынып чыгып китте. Арт бакчадан гына үзенәң чаңгы юлына төште дә карга бата-чума урман ягына алдырды. Кар көртләре бот төбеннән булгач кына, урман борынына житәрәк ул туктап калды һәм күкрәгендәге ярсуына чыдый алмыйча улап жибәрде. Нәкъ бүре кебек итеп, сузып-сузып. Баш очында кара шомырт күзле теге ак төстәге кош пәйда булганчы улады ул. Кошны күрүгә туктап калды да кайту ягына борылды. Кошка да ым кагып кына «әйдә» дигәндәй итте. Лапаска кадәр озата барды ул кызны. Нәфисә кайтып житкәндә, ишегалдындагы кешеләрне күрәп, өйгә кермәскә булды. Туры Иркә белән бозавы янында калырга уйлады. Алар янында тынычрак та, жылы да. Әнә, әтисе үз хәленә кайткан инде – тавышы элеккечә калын ишетелә.

Абыйлары барыбер кайтып житә алмаячак – эниләренәң каберен зиярәт итеп кенә китәчәкләр...

Кыз тиз генә малларына печән ыргытыштырды, алларына кичтән кайтарып куйган суны утыртты. Иркә баягыдан шактый хәлләнгән, әкрән генә бозавын ялаштырып ята. Боларны күрүгә, ниһаять, Нәфисәнең өзәсләргә житеп тартылган кыллары бушанып киткәндәй булды – ул улактагы печәнне почмаккарак өйдә дә шунда кереп, бөгәрләнеп ятты. «Үлмәсәң, яшисең инде, әгәр моны яшәү дип атап булса», диде ул үзалдына әрнеп, аннан соң усал итеп, мыскыллы елмайды. Ә бер мизгелдән күз яшьләренә ирек бирде – эчтән калтырап, тавышсыз гына елады да елады. Күз яшьләре төпсез кое кебек упкыннан чыгадыр кебек тоелса да, бу коега жыелган күз яшьләрен мәңгә елап чыгарып бетерер кебек булмаса да, күпмедер вакыт узуга аны саташулы, тәшвишле йокы алды. Үзенәң йоклап китүен сизеп, сәламәт, яшь организмның үз-үзен саклау инстинктыдыр инде бу, дип уйларга өлгерде. Илнур абыйсының чөмөдәләп кайтарган китапларын уку бушка китмәгән икән – менә кайчан искә төшәп йөдәтә кирәгеннән артык белеме.

– Ууууух! – Бу ыңгырашу лапас иясенекә булдымы, Нәфисәнекеме? Барыбер түгелмени?

Аны хатынын күмү эшләрен бетереп, кичкә маллары барлыгын исенә төшереп, ниһаять, сыер янына кергән Мостафа уятты. Көн дәвамында эти кешенең кызына карата күңелә азмы-күпме йомшарган, аны бу хәлдә сыер улагында печән арасында күргәч, хәтта кызганып куйды. Мостафа олы сыерының исән-сау икәнән, янында имчәккә үреләргә маташкан бозавын шәйләгәч, жиңел сулап куйды. «Катырак бәрелдем бугай кызга», дип үкенгәндәй итте. Нәфисә уңайсыз итеп ятса да, йокысы тирән булганга, бер дә кысанлык сизми, хәтта башындагы шәле артка шуып, ярты башы күренеп тора, калын кара чәчләре бүселеп чыккан. Йа Хода, әллә ялгыш күрә инде? Мостафа аркасы белән каплап торган лампочка яктысыннан читкәрәк китеп, текәлеп, кызының өстенә үрелеп үк карады. Кара чәчләре арасында нәкъ маңгай турысыннан сул якка бер буй ак чәчләр сузылган. Нәфисәнең жиде толым итеп үрердәй калын чәченәң бер толымы көн эчендә ап-ак булган! Мостафа күзләренә ышанмыйча, балтасының сабы кебек шома учлары белән битен сыпырып төшерде. Күзләренә ышанмыйча, тотып карарга теләп, Нәфисәнең ак толымына бармакларын батырды. Дертләп уяңды кыз.

– Әни? – Нәфисәнең беренче соравы шул булды. Каршында әтисе басып торганны күргәч, чынбарлыкка кайтты. Әйе, әнисе бүген таң белән үлдә бит әле аның... Кызының саташуын аңлап, Мостафа башын гына селкеп җавап бирде. Нәфисә исә шунда «мин монда нишләп ятам әле» дигәндәй, ашыгып торырга теләде. Шулчак Мостафа аның ак чәчләрен шәле астына яшерә башлады.

– Үзем, – диде Нәфисә, бернәрсә дә аңламыйча. Һәм улактан чыгып, туп-туры Иркә янына килде. – Сыерга су бирәсе бар, – диде дә тизрәк тышка чыгып китте. Бертуктаусыз үзенә мәшәкәтләр табып торса, чынбарлык бөтен дөреслегә белән чигенер кебек тоелды аңа.

Ак чәчләрен ул, эш бетереп, өйгә кергәч кенә күрде. Мостафа кызыннан күзен алмаса да, күргәч, үз-үзен тотышыннан берәз шүрләп торса да,

Нәфисә бер мизгел көзгедәге сурәтенә текәлебрәк карап торды да берни булмагандай китте дә барды. Керфеге дә селкенмәде, дип уйланакак бу турыда Мостафа сонрак. Елан дип ялгышмаган, Шаһмара булган бу кыз, дип уйланакак, төннәрен йоклый алмый боргаланып ятканда. Юха елан! Ярый әле йомшак күңелле Фатыймасы кызының нинди икәннен күрмичә гүр иясә булды. Хәер, нинди соң ул? Мостафаның моңа төгәл жавабы юк иде, әмма ул хатыныннан башка кызы белән ничек яшәргә кирәклеген белми, хәтта курка, шүрли иде.

Ә ана белән кыз әллә кайчан инде – ата кеше чынбарлык белән килешмичә, хатынының барыбер үлчәгенә ышанасы килмичә йөргәндә үк – сөйләшсә сүзләрен сөйләшеп, бәхилләшеп куйган иде инде. Фажигага ничек кенә эзер тоелса да, чынлыкта исә Фатыйманың үлеми кызының жанын чәлпәрәмә ватып ташлады. Караңгы төннәрдә йокылы-уяулы ятканда, Нәфисә үзенә жанын кыйпылчыклап тойгандай була иде. Ничек яшәр ул моннан соң? Әнисе аңа дөньяга ачылган тәрәзә иде бит әле. Менә ул да ябылды. Фатыйма үлгәннән соң, кызының әтисе белән арасынан ниндидер салкынлык үтте. Тышкы яктан күрер күзгә сизелми: бала ашарга пешереп, әтисенә алдына салып куя, өстәл артына дөшә, бергә утырып ашыйлар, бергәләшеп лапаса чыгып, малларны карап керәләр, нәкъ элеккечә сыерларны сава, бозауларны карый, Мостафа печән каера, малларның астын ала. Әмма икесе дә тоя: ерагая алар бер-берсеннән, һәркайсы бер кайгыны ике итеп, үз дөньясына бикләнә бара. Сөйләшер сүзләре көнкүреш мәшәкәтләреннән ары китми, артыгын белергә теләп, бер-берсенә сүз катсалар, кирәкмәгәнне әйтеп ташларлар кебек. Әниләренә жидесенә генә кайтып житә алган абыйларына сүз куешкандай берни дә сиздермәделәр. Кемгәдер белгерткәнче, үзләренә аңлашасы бар әле...

Һәм алар аңлаштылар да. Сүзсез генә. Гамәл белән.

Хатыны исән чагында Нәфисәсен байлыгы урынына күрәп яраткан Мостафа кинәт кенә аны кирәкмәгән авыр йөк итеп кабул итә башлады. Фатыйма исән булса, сорар иде ул аның белән нишләргә, алга таба ничек яшәргә икәннен. Бу заманда Илсур белән Илнурына да йөк кенә булачак бит бу кыз, дип фикер йөртте ул. Алай-болай Мостафа да үлеп китсә, ничек яшәр? Шушыларны уйласа, ирнең эчендә кара еланнар шуышкандай, бөтен тәннен суык ала, калтырана ук башлый, жән ачуы чыга. Кемгә ачуланырга, кемне гаепләргә белми учы белән йөрәк турысын уа. Ә бер көнне түземе төкәнде аның. Кич ятарга эзерләнеп йөргәндә, авыр уйлардан тагын йокысыз төн көткәннен аңлап, ул йодрыгы белән стенага китереп тондырды. Болай да буыныннан чыга торган кулы үтереп сызларга тотынды. Моңа ачуы отыры көчәйдә генә – мичкә терәп куйган балтасын алып, өстәлгә китереп сукты, аннан соң үзе ясаган имән урындыкларга бәрә башлады.

Әтисенә кинәт кенә дулый башлавыннан коты алынган кызы:

– Эти! – дип ачыргаланып, аның янына килеп житте дә ике куллап балтага ябышты. Селтәп кенә жибәрде кызын ата кеше. Нәфисә моны көтмәгән иде – дыңк итеп, мичкә барып бәрелде, берара тын да ала алмады, әмма тиз арада үзен кулга алып сикереп торды да, күзәнә ак-кара күрәнмичә, балтасын уңлы-суллы болгаган әтисен артыннан качаклап, идәнгә егып салды һәм йөзтүбән яткырып, кулларын артка каерып бәйләп куйды.

– Елан! Юха елан! – дип ысылдады тегесе, шушы ябык кына, зифа буйлы кызының алып гәүдәле Мостафага житәрлек көче барлыгына шаккатып. Ул гынамы, Нәфисә үзе дә аңламый кала: нәкъ кирәк вакытта әллә нинди көч ташый башлый аның беләкләрендә. Үз-үзен саклау көчен мулдан биргән аңа табигать.

Мостафаның тынычланганын күргәч, кыз аның кулларын чишеп жибәрде, үзе дәшми-нитми генә өстәл, урындык ватыкларын жыярга кереште. Ир исә гарьләнеп, келәткә чыгып китте, берездан көч-хәл белән ишек яңакларына тотына-тотына кайтып керде.

Мостафа исерек иде. Сыгылмый гына сынды Мостафа. Катый агач шулай тиз сынучан була шул.

Ул икенче көнне дә айнамады. Өченче көнне дә. Һәм Нәфисә аның айнымаячагын Мостафаның үзенә караганда яхшырак белә иде. Ник дигәндә, Нәфисәнең үзенә дә бу турыда уйлаганы бар. Көзгегә караган, үзенә гүзәллеген күргән, жанын телгәлэгән сорауларга җавап табылмаган саен аның жир йөзеннән югаласы, вакытлыча булса да, башында кайнаган уйларны сүндереп куясы килә иде. Ләкин ниндидер бер эчке тоем белән ул бу дөньяда аек, хәзер бигрәк тә аек булырга кирәген сизенә иде. Гади кеше кебек яшәргә тумагач, гадилектән түбән төшеп үлсенмени?

Ә Мостафа чамасын югалтты. Көннән-көн исереклек баткагына батып, дөньядан ваз кичүе генә житмәгән, кадерләп үстергән кызына да көн күрсәтми. Нәфисә аның жикеренеп дәшүенә ияләште инде. Ияләште дип... Авызын томалап куя алмый бит инде ул әтисенә. Ә тегесе кызы каршы дәшмәгән саен отыры кызды. Элегрәк качып кына эчә иде, хәзер инде оялмыйча көмешкәсен өстәл өстенә куеп, стаканга тутырып сала да голт-голт итеп авызына коя. Аннан соң Нәфисәгә: «Жырла!» – дип жикерә. Баштарак жырлый иде кыз. Жырласам, бәлки, күңеле йомшарыр дип өметләнә иде. Әтисенә исерек авызын кыйшайтып, мышык-мышык елаганын күрәп, жырының ахырына житә алмый, үзе дә сулкылдап бетә, яшыләренә тончыга башлай. Әтисе моны күрәп: «Шыңшыма!» – дип жикерә. Кыз тагын жырлай, тамак төбә белән, сузып-сузып. Жырлаганда еламаска өйрәнде. Мостафа исә артында башын иеп утыра-утыра да өстәл артында гына йоклап китә, кыз аны караватына илтеп салып, эчке бүлмәгә кереп ята. Үзенә хәле-әхвәле турында ул абыйларына зарланмый, авылдашларына да белгертәргә ашыгып бармый. Түзә ала бит әле...

Мостафаның өендә эчеп ятуы турында хәбәр бик тиз таралып өлгерде. Бу вакытта инде исереклек гадәти хәлгә әйләнгән авылда моңа әллә ни гажәпләнмәделәр. Киресенчә, эшсез калып, өйдә ятарга мәжбүр булган, хатыны үлгән, малайлары китеп олаккан, кызының кем икәнә дә билгеле түгел ир өчен бердәнбер юл кебек тоелды ул авыл кешеләренә. Хәтта теләктәшлек белдерүчеләр дә табылды. Кайберләре өйгә дә ияреп кайта башлады. Нәфисә туганнан бирле бу өйдә сер яши иде – ияреп кайтучыларга иң элек менә шушысы кызык. Ә бәлки, сернең төбенә төшөп булыр? Чибәр дип әйтәләр бит шул нәмәрсәне! Күз кырые белән генә бер күрергә иде шуны. Мостафаның да келәтендә төпсез кое бар, диярсен – кешеләрнең келәтендә бал да, ачы бал да әллә кайчан бетте инде. Моңыкында бал да, көмешкә дә житәрлек. Зоя коя белә көмешкәне, сүз дә юк!

Көннәрдән бер көнне Мостафа кемнәрнедер – күрше авыллар булса кирәк, кайчандыр үзе өй салып биргән дусларын ияртеп кайтып керде дә үзе алданрак кереп, Нәфисәгә ияге белән генә ымлады: «Чыгып тор!» – диюе иде. Нәфисә карашын да күтәrmәде, өстенә әнисеннән калган мамык шәлне бөркәнде һәм ике теләм ипи алып, аскы өйгә – кайчандыр әтисе бердәнбер кызына яратып, шаһзадәләр генә яши торган итеп салган сарайга төшөп китте. «Син миннән бу киң дөньяны күпсендең, әниемне алдың, әтиемнең яратуыннан мәхрүм иттең. Бердәнбер шушы йортым калды – аны да күпсенмә!» – дия-дия, эченнән генә Ходайга ялына-ялына атлап керде ул үзенеке дигән өйнең бусагасын. Төпсөз кое кебек иксез-чиксез караңгылыкка чумарга әзерләнгән күккә карап сорады. Августның ул төнөндә әллә нинди хәвәф барлыгын сиздереп, офыкларны кызыл төскә манчып-манчып, ажаган уйнады. Иртәнгә таба кемдер Нәфисәнең ишеген какты.

Авыр ишекне ашыгыбрак ачып жибәрдеме: кемдер башы белән бусагага килеп бәрелде. Иртәнге кунакны күрүгә Нәфисә үзе телсез калды: баскыч идәнөндә канга батып, әтисе ята иде. Берәздән Мостафа Нәфисәнең кулында жан бирде. Үләр алдыннан гафу үтенде, «Мин үзем аларны үтерә идем, кулымнан балтам төшөп китте, кулым тотмады бит, кулым», – дип өзгәлөнде. «Үзеңне сакла, кызым Нәфисәм!» – диде дә тынып калды. Нәфисә аның күзләрен генә йомдырды.

Өске өйгә менеп житкәнче, ул теге кара шомырт күзле ак кош белән бергәләп, әтисенә кан эзеннән барды. Мостафаның бирегә төшөп житкәнче, күпме каны аккандыр да күпме гомере шушы юлда узгандыр? Өске өйдә исә әтисен үтерүчеләр берни аңламаслык хәлдә булып, йоклап ята иде. Туып-үскән нигезөндә, алай гына да түгел, шушы киң дөньяны алыштырган тар гына өйдә – Нәфисә өчен изге урында оятсыз рәвештә аунаган адәм актыкларын күрдә дә сыгылып төште – юк, бу күренешне күнелөннән мәңгегә дә жуя алмаячак ул. Әле кайчан гына әнисенәң үле гәүдәсә яткан караватта битен сакал баскан какча гәүдәле бер ир чалкан ята. Авызы ачык. Нечкә иреннәре аркасында ул кара чокыр булып күренә, эчкә баткан яңаклары аны тагын да тирәнәйтә кебек. Бөкреле борыны читтән караганда тагын да очлырак тоела. Маңгае маймылныкы кебек чыгып тора. Өйтерсөң лә, бу адәми зат түгел, ә Әжәлнең үзе – Мостафа кебек алып белән бил алышу авырға туры килгән дә, инә очы кадәр генә көче артыграк булып, аны жиңгәннән соң, хәлдән таеп йокларга яткан. Һәм йоклаганда, ул гүя әкрөн-әкрөн кеше кыяфәтен югалтып, асылына кайта бара. Икенче ир яшьрәк булса кирәк. Ләкин эчә-эчә, анысының кыяфәте кантарлы балчыкта үскән бәрәңге кебек кыйшаеп беткән. Нәфисә кичә кич әтисе артыннан керүчеләрне өч шәүлә дип күргән иде. Боларның берсе каядыр юкка чыккан.

Өйгә сасы исләре таралган. Әле кайчан гына монда мәтрүшкәле чәй, яңа пешкән ипи белән токмачлы аш һәм бал исе чиратлашып аңкып тора иде. Хәтта Фатыйма үлгәч тә, Нәфисә ул исләрне сакларга тырышып, көн саен нәрсәдер пешерә, чистарта, юа, киптерә иде. Саклый алмады, булмады... «Мин бит синнән үтенеп сорадым», – диде ул кем беләндер сөйләшкәндәй, хәлсөз пышылдап. Өметә дә, ышанычы да, хәтта ки иманы да менә шушы

мизгелдә өзелде аның. Ул сикереп торды да кешелекләрен тәмам югалтып, оятсызларча йоклап яткан бу адәм актыкларын өсләреннән бикләп, урамга чыгып йөгәрде.

Авыл исә гадәти таңын каршылап ята иде. Әнә, югары очтан көтү төшөп килә. Икешәр-өчәр өй аркылы сыерларын көтүгә куучылар күренештерә. Нәфисә йорт саен кереп, ишекләргә кага, ачканчы дөбөрдәтә-дөбөрдәтә: «Торыгыз, әй кешеләр! Әтине үтерделәр!» – дип такмаклай-такмаклай елый башлады. Әгәр Күкләрдә аны ишетүче берәү дә юк икән, димәк, кешеләрдән башка тагын кем кала? Кем әйтә ала: Күкләрдә чыннан да адәм балаларының сыктауларына колак салучы бармы? Әллә аны кешеләр үзләренең өстеннән жаваплылык дигән йөккә төшөрү өчен генә уйлап чыгарганмы? Алайса, менә тыңлап карагыз, кешеләр. Нәфисәне ишетегез, кем икәннән белегез – нинди кодрәткә ия икәннән күрегез! Әйе, кемгәдер, нәрсәгәдер, ниндидер көчләргә ышанып, алданып, озак яшәде ул.

Үшәнләнеп кенә, көтүгә чыгып барган сыерларны санамаганда, авылда кинәт мәхшәр купты. Хәер, сыерлары да жай гына атлап, көтү уңаена барган жирләреннән куучы юклыгын сизеп, кайсы кая таралып бетте. Ә Каракүл кешеләре иртә таңнан Нәфисәне күрә, өннәрен жуйды. Нәфисә шулай елай-елай, капка кага-кага түбән очка житкәнче, авылның югары очында кешеләр хәрәкәткә килеп, ишеткәннәрен, күргәннәрен бер жепкә сала башлаган иде инде. Иң элек коммунист Зәки Нәфисә кире өенә кайтып житкәнче, аның әйткән сүзләре дәрәжә-түгелме икәннән тикшерер өчен Мостафаны кереп күрергә кирәк дигән фикергә килде. Бәлки, күршесенә төпчек кызы акылын жуйгандыр? Кем белә, анысы да бик ихтимал – соңгы вакытта урманга барып улаулары да ешайган иде кебек. Жуярың да. Зәкинең үзенә улайсы килгән чаклары күп була. Ай саен Каракүлдә бер кеше жирлиләр. Каракүл өстенә Үлем фәрештәсе канат жәйгән төсле тоела. Әгәр кызының сүзләре хак булып, Мостафа да китсә?!. Авылга нигез салган нәсел баласы бит ул! Начар фал бу, начар... Шулай дип уйлана-уйлана Мостафаның капкасын ачып кергәндә, Зәки аларның өенә эчкә ягыннан дөбөрдәткән тавышны ишетеп, жиңел сулап куйды. «Нәфисәнең саташуы гына булган икән...» – дия-дия, биклә ишектен келәсен төшөрәп жибәрсә, тегеннән атыла-бәрелә чыгып килүче ике ят кешене күрә, янә хафага төште.

– Мостафа кайда? – дип сорады ул «Сез кемнәр?» диясе урынга. Хәер, берәз гына төсмерли дә кебек. Районга жыелышларга барганда, күргәләгәнә бар кебек боларны. Зәки киң күкрәгә белән каплап, ишек катына – әлегә хөрәсәннәр каршына басты. Тукта, Нәфисә житди сәбәп булмаса, урамга – кеше арасына чыкмас, дигәнә алыштырды аның беренче уен. Тегеләр ык-мык килә башлагач, ул аларны ике кулы белән эчкә төртеп жибәрде дә:

– Мостафа кайда? – дип кычкырды. – Тиз булыгыз!

Тегеләр бер-берсенә карашып, жылкы сикертте. Ул да булмады, Зәки артыннан сулышы кабып диярлек Әхмәт килеп керде.

– Әхмәт, Нәфисә хаклы булса кирәк. Тот боларны, беркай да жибәрмә, мин Мостафаны эзли, – дип, Зәки өй эчен күздән кичерде дә ашыгып чыгып китте. Аскы өйдә тапты ул күршесенә мәетен.

Ул арада Нәфисә бушанып диярлек, Энжебикәнең капкасына килеп

кагылды. Күзләре күрмәсә дә, авылда ниндидер бер хәвеф барлыгын сизгер колагы белән ишетеп, Энжебикә кызның каршына үзе чыгып килә иде – Нәфисә аны күрүгә туктап калды. Ә сукур хатын, киресенчә, тораташтай катып калмыйча, аңа якын ук килде дә Нәфисәнең битенә кулын сузды. Аннан соң ике кулы белән дә кызның күзләренә, маңгаена, чәчләренә кагылып алды һәм аны тәмам өйрәнеп чыккач, «Нәфисә кызым, синме?» дип сорады да кыз «әйе» дип җавап биргәнче аны ныклы куллары белән үзенә таба тартып китереп, кочаклап алды. Кыл кебек киерелгән тәне шунда гына үз-үзен тоярлык хәлгә килде кызның. Энжебикә апасының кочагында жылы, ышанычлы, рәхәт иде аңа. Бу Күкләрнең җавабы иде. Кешеләр аша килгән җавабы иде.

...Мостафаның кырыгыннан соң, Нәфисә Энжебикәне үзе янына яшәргә алды. Ул көнне алар ике йортның ишегенә йозак элде: Энжебикәнең гомер иткән нигезенә һәм Нәфисә туып-үскән өйгә. Аларның бергә яши башлавына авыл бер сагаеп, бер мыскыллап карады. Тора-бара ияләштеләр, шулай булырга тиеш кебек кабул итәргә күнектеләр. Хәер, шулай яхшырактыр да әле: алар яшәгән өй урамнан читтә, артык игътибар итмәсәң, бер авыл дип уйламассың да. Берсе – тумыштан сихерче, икенчесе – карт сихерче, үзләре безгә тимәсәләр, без аларга тимәбез, диебрәк килештеләр. Шулай җайга салынган инде: дөнья ничек кенә салуламасын, Каракул тизрәк күчәргә утырырга тырыша, тотрыклылык эзли. Ә аның өчен кемнең кем, нәрсәнең ни икәннен белергә кирәк. Иркәнләп билгесезлектә яшәргә вакыт юк: һәр яңа күренешкә тышкы билгеләренә карап тамга сугасы, аннан инде риваяте дә үсеп чыга. Менә бу икәүнең дә сихергә тырнак очы кадәр генә катнашлары булмаса да, тирә-якка сихерче дигән даннары тиз таралды. Алай гынамы, Нәфисәнең уңганлыгы, тырышлыгы аркасында гөрләп торган ихатаны читтән күзәтеп йөрүчеләр кыз баланың болай жир җимертеп, дөнья көтә алуына әллә көнләшеп, әллә чынлап та шулай уйлап, аңа кара сихерче дигән кушамат тактылар. Кызыгырлык та шул. Өй рәтеннән умарталар кыш чыга алмый кырылганда, Нәфисәнең умарталары бер башка да кимемичә бакча тулып тезелешеп утыра, каз-үрдәкләре, этәч-тавыклары да оя-оя бала чыгара, сыер-сарыклары да ишле, Мостафа үләр алдыннан сатып алган колыннары да шәплә тай булып өлгереп житте. Бакчасында алмачияләре шаулап чәчәк атып, хәзер мул жимеш бирергә бөреләнеп утыра. Хет әллә нишләт шунда: авылда кешеләр үләр суккан кебек кырылганда, исәнлекләре булган егетләр өйләнә алмый, буйдак булып, кызлары бала таба алмый, кысыр килеш картайганда, Нәфисә ихатасында гына тормыш кайный, диярсең. Үзенә күрә бер утрау кебек яшәп ята бит ятимә кыз! Шикләнмәс җиреннән шикләнәрсен. Авыл энә шулай итеп Нәфисәләрнең элекке нигезенә аяк очыннан инешкә таба төшкән сызыктан икегә бүленде. Бу юлысы чын-чынлап. Инешнең бу ягында булса да, урманга таба карап торган әлегә ихатаны Каракул Убырлылар утары дип йөртә башлады. Нинди генә гоманнар кылып карамады авыл халкы. Кызның Самат корткасы үлгән көнне туганын да искә төшерүчеләр табылды.

– Самат корткасын да яшә чагында зәһәр чибәр булган, диләр иде.

– Убырлылар авылда яшәми бит.

- Боларны да авылда яши, дип булмый инде.
- Самат корткасы сукураеп, саңгырауланып үлде. Болар хәзер икәү. Энжебикәсе сукурайган инде, саңгырауланасы гына калган.
- Хәзер ике башлы инде болар болай булгач.
- Каракүлнең теге гыйфрите дә боларның берәр сыңары түгелме икән?
- Кара әле, Энжебикәсенң теге мәчесе яшәрде бит әле. Берсе – карт мәче, берсе яшь мәче булып йөрмиләрме икән алар?
- Кара, берәм-берәм чүпли бит болар безне!
- Каян килсен аларга шундый кодрәт! Юк сүз сөйләмә инде, сихерче дигәч тә!

Кибеткә жыелган халык берара энә шулай сүз куертып алды. Бары тик Ләйлинур әбинең оныгы Әхмәтнең генә моңа ышанасы килмишә, Нәфисә исемле кызның кем икәнен беләсе килеп, төн йокылары качты. Убырлылар утары көннән-көн аның игътибарын ныграк жәлеп итте. Сәер килеп чыга бит әле бу: Убырлылар утары дип исем тактылар тагуын. Читтән караганда Нәфисәләр утары – гөлбакчаны, ә авыл, киресенчә, әкиятләрдәге Убырлы биләмәсен хәтерләтә. Кара инде бу урамнарны: бушап калган нигезләрне кычыткан белән эрекмән, алабута баскан, һәр өй каршына күлгә өчен утыртылган юан тупыл, өянке агачларына саескан, чәүкә, карга ише кошлар оялап, көне-төне чыркылдашып, каркылдашып, йөрәккә шом салып тора. Кая карама, шунда бәйдән ычкынган, урам буйлап ничек теләсә, шулай йөрергә гадәтләнгән этләр теләсә каян ташыган сарык тәпиләре, бозау тояклары аунап ята. Соңгы елларда тагын да киңәйгән зират инде авылга килеп терәлдә дә иске коймасы кыйшаеп, бер көнне котыптан искән көчле салкын жылда авып төшкәч, ыржаеп, сискәндереп, исән кешеләргә карап тора башлады. Ничек кенә әйләндереп карасаң да, ничек кенә күпчелеккә ияергә тырышсаң да, аек акыллы кешегә аерманы күрми калу мөмкин түгел. Нәфисәне читкә тибәрергә түгел, киресенчә, үзәбезгә аның артынан барырга кирәктер, бәлки? Менә шулар турында сөйләшсә, шуларның төбенә төшсә килә Әхмәтнең. Ничекләр генә Нәфисә белән сөйләшү жаен табасы? Тапты ул аны. Хат итеп язды да Нәфисә йокысынан уянгач килеп, кызның ишегенә кыстырып китте.

Нәфисә таң белән торып, ишек ярыгынан ак хәбәр булып үзенә изәп торган хатны күргәндә, Әхмәтнең әле эзе дә суынып өлгермәгәндер. Кыз хатны алуына әллә ни аптырамады. Ачып укыганчы, билгеле. Ник дигәндә, кычкырып әйтмәсәләр дә, авыл кешеләре әйтәсе сүзләрен юк-юкта шулай кәгазьгә язып, койма ярыгына кыстырып китештерә торган иде, шуна да кыз бу хатны да илтифатсыз гына ачып укый башлады.

«Нәфисә! Мин бу хатны ахырыннан башлыйм. Башында әйтәсе сүзләремне мең кат уйлап, мең кат үлчәдем – алары сиңа кызык та, кирәк тә түгелдер, бәлки. Синәң безнең арада яшәвең турында ул сүзләр. Юкка гына безгә килмәгәнсеңдер, дип беләм. Әйтәсе килгән сүзем шул: нәрсәдер булырга тиеш, чөнки мондый хәл мәңгә дәвам итә алмый. Әхмәт.»

Кыска булса да, әллә никадәр сөйләшүне урап узган бу хатта Нәфисәгә иң кирәкле сүзләр язылган иде. Ул бит бу турыда үзе дә уйлап йөри. Ныклап уйлана. Йөри-йөри дә уфылдап куя. Энжебикә апасы белән сөйләшеп сүзләре бетмәсә дә, үзе турында сүз башларга кыймый. Сукуыр хатын да бу

хакта дэшми. Алар бер-берсенә терәк, алар бер-берсе хакына яши. Шунуң өчен дә бүген алар тере, исән әле. Ә менә Әхмәтнең хаты каядыр таныш түгел офыкларга дэшә. Көне буге күңеленнән жавап язды ул хатка. Кичкә кәгазьгә төшерде, төнгә каршы илтә китте.

Нәфисә хаты.

«Әхмәт абый! Мин бу турыда уйланып-уйланып та очына чыга алмагач, мәгънәсен тапмыйча туктаган идем инде. Нәрсәдер булырга тиеш, дигәнсең. Бер нәрсәне төгәл беләм. Мәңге дәвам итә алмаган әйберләр үлем белән тәмамлана. Нәфисә.»

Көне буге эчке бер калтырану белән жавап көтте Әхмәт. Кояш офык сызыгына килеп терәлеп, көнбатыш тарафта жәелгән ахшам кызыллыгы егет йөрәгендә дә, ут дөрләтеп жибәргәндәй итте. Минут саен кул сәгатенә карап, офыктан күзен алмыйча болдырда басып торганның соң, ул күктә берәм-берәм кабынган йолдызларны санын башлады. Телсез калса калыр, бөтен тәненә моңа кадәр таныш булмаган әллә нинди бер тойгы биләп алып, катып калса калыр, әмма Нәфисәгә бер күз сирпеп калырга тырышыр – аның сурәтен күңеленә бикләп куяр хет. Кыз аны өнсез итеп, теләсә нишләтсән – бары тик бу билгесезлеккә чик куелсын. Киче дә, төне дә гашыйклар төне сыман тып-тыныч – йолдыз санарлык кына бит ичмасам. Гүя нәкъ менә шушы төнне тылсым булып, әкиятләрдә генә була торган мөҗизалар чынбарлыкка әйләнер кебек. Күкрәгендә ут ялкын булып яна башлагач, ул түзә алмыйча, өйгә кереп, су эчеп чыгарга булды. Әнә шул мизгелдә Нәфисә аяк астында бармак башы кадәр бер таш кузгалган тавыш та чыгармыйча жиңел-жиңел атлап килде дә, хатын капка ярыгына кыстырып, кайтып та китте. Әхмәт аны чыгып алганда, ул тыкрыктан борылып өлгәргән иде инде.

Ап-ак кәгазьгә тип-тигез итеп төшерелгән хәрефләргә карап та сокланып туя алмыйча торды Әхмәт. Нәфисәнең үзен искиткеч гүзәл, диләр. Үзе генә түгел, ул орынган һәр нәрсә камил ләбаса! Бу кыз дөньяга камиллек үрнәге булып килгән. Тик сүзләре генә артык гади хакыйкәтне ирештерә. Хәер, Нәфисәдән нинди жавап көткән иде соң ул? Жаваптан бигрәк, аның кызны юатасы килгән иде. Кешеләрдән аерылып яшәргә дучар ителгәнә, ул бу кызны ни өчендер жәлләргә кирәк дип уйлый иде. Һәм жәлли дә иде.

Шуңа да икенче хат болайрак итеп язылды:

«Нәфисә! Үлемгә ялгызлык хас. Ул һәр кешегә асым килә, ягъни адәм баласы теге дөньяга үзе генә китә. Ләйлинуң әбием анда киткәнче үк инде бу дөнья йөгәннән бөтенләе белән арынган иде диярлек. Ахирәтнеке беләп булмый, әмма фани дөньяда үлемнән өстенрәк әйберләр дә бар. Кешелек шулар белән яши... Үлемнән өстенрәк нәрсәләр булганга, кешеләр үзара мөнәсәбәтләр кора, бергәләшеп яши. Сиңа да шуны әйтергә теләгән идем. Синең безгә кушылуыңны теләм. Ләкин моның ничек мөмкин икәннән генә әйтә алмыйм һәм үземнең көчсезлегемне танырга мәжбүр. Тик шуны беләп тор: син үзең генә түгел. Һәрхәлдә мин бар әле. Әхмәт.»

Тора-бара бу икәү арасындагы элементә көннән-көн ныгыды. Алар икесе дә түземсезләнеп, бер-берсеннән жавап көтеп ала башлады. Нәфисә өчен Әхмәт белән сөйләшү чираттагы кеше заты белән аралашу тәҗрибәсе булса, Әхмәт өчен ул бөтенләй яңа дөнья, хәтта ки яңа планета ачуга тиң иде. Ул чүлдә әрле-бирле йөрәп адашкан һәм инде өметсезлеккә биреләм дигәндә,

акылга сыймаслык могжиза урынына пәйда булган чишмәдән йотлыгып су эчкән кешене хәтерләтә иде. Күпме эчсә дә, сусыны басылмый, басылганчы эчеп, чишмә яныннан китсә, тагын чүлдә адашачагын, монда калса, ялгызлыктан үлчәген белгән дәрвиш шикелле көн дими, төн дими, ике арадагы сукмакны таптый. Житмәсә, ике тәлинкәсенә ике дөнья салынган бизмәннең Нәфисә ягы көннән-көн үзенә тартып, Әхмәтнең күңелендә кызгану белән игелеклелектән өстенрәк башка хис тә бөреләнеп маташа иде. Әхмәт үзендә таулар күчерердәй көч артуын да тоя иде әле житмәсә! Менә шунысы куркыта да инде Әхмәтне: көнгә күренмәс Көмешсылуны коткарырга килгән пәһлеван егетнең аждаһага гашыйк булуы кебегрәк килеп чыга түгелме соң?

Нәфисәнең чираттагы хаты тагын да уйландырырлык иде:

«Әхмәт абый! Мин авыл кешеләреннән читтә яшәргә мәжбүр булсам да, Каракүлемнең һәр сулышын тоеп торам. Алай гына да түгел, мин үзем шушы авылдыр сыман... Һәрхәлдә мин туганнан соң, Каракүл элекке Каракүл түгел инде. Нәфисә».

Кызның кыска гына хатларын Әхмәт зур табышмак итеп кабул итә. Аларга җавап эзләгәндә, егет чигә тамырларында шаулап аккан канның кайнарлыгына кадәр тоя кебек. Әгәр дә бу кыз үзен Каракүл итеп тоя икән, димәк, ул үзенә бу жиргә бергә, аны ташлап бер адым да китә алмавы белән килешкән. Чыннан да, авыл үз-үзен ташлап, беркая да китә алмый. Һәм фикер сөрешенә дәрәжә юлда булу-булмавын тикшерер өчен Әхмәт бер генә сорау биреп, янә хат калдырып китте:

«Нәфисә! Синәң беркайчан да авылдан китеп карыйсың килмәдеме?»

Хатка сырлаган хәрефләрнең көннән-көн матурлана баруын күреп, Нәфисә аларны сыйпап-сыйпап куйды. Җавап хатын озак тотмады. Ул беренче тапкыр аны күгәрчен белән җибәрде.

Тәрзә каршына килеп кунган ак күгәрченне күрүгә Әхмәт сискәнеп китте. Кыекта утырган күгәрчен үзенә ап-ак булуы белән дә үзенә җәлеп итә иде. Каракүлгә ак күгәрчен каян килгән? Игътибар беләнрәк караса, томшыгында хат бар икәннән дә күреп алды. Ләйлину әбкәсенәң әкиятләрен тыңлап үскән, авылдагы имеш-мимешләрен ишетеп белгән Әхмәтнең хыялы тиз арада чынбарлыктан аерылып, күз алдына әллә нинди сурәتلәр ясап өлгерде: Энҗебикә апаны төннәрен пәси булып йөри, диләр иде, Нәфисә әллә соң кошка әвереләме икән? Шуңа рәвешле хыял дөньясында ул кошның кызга әйләнүен көткәндәй, кошка карап тора башлады. Төгәсә исә берәүгә дә әйләнергә җыенмый иде. Томшыгындагы хатны егетнең аяк астына ташлады да килгән ягына юл алды.

«Әхмәт абый! Үз-үзеңнән китеп булмыйдыр инде ул. Син үзең соң нигә бик күпләр кебек, бәхет эзләп, читкә чыгып китмәдең? Нәфисә.»

Дөресен әйткәндә, Әхмәтнең авылда калуының сәбәбе бер генә: шәһәрне яратмаудан түгел аның беркая да китәргә теләмәве, ә Каракүлдән башка бер генә туфракны да үз итә алмавыннан иде. Китеп карамады түгел: шәһәрдә укуды, армиядә хезмәт итте. Укытучы булды. Һәм укуы беткән көнне үк өзелеп сагынган авылына мәңге аерылмаска дип кайтып төште. Ләйлину әбисенәң иске өен сипләп, башка чыкты да үз көнен үзе күрә башлады. Районга эш белән барырга кирәк булганда да, ашкынып кайта

торган иде ул Каракүл аны эллә нинди үзгәрешләр белән көтәдер кебек. Әмма авылда аның ашкынуын аklarдай берни дә юк – ул кайтканчы гүя яфрак та селкенмәгән чаклар да була. Салмак тормышның үзгәрешләре күзгә бәрелеп тормый. Акылы белән чамалый ул моны, ә менә күңел һәр көннең иртәгесеннән яшәү дәртенен кабынып китүен көтә. Әхмәт яшәү дәртен моржаларның төтененнән, капка шыгырдауларыннан, кетәкләкләрдә кычкырган этәч тавышыннан, умарта кортларының безелдәп очуыннан, инеш буйлап үскән карт өянкеләр төбеннән чыккан яш үсентеләрдән, ниһаять, авыл кешеләренең сөйләшкән сүзләреннән эзли иде. Каракүлнең яшәү дәртен күл төбенә төшөп эзләргә дә эзер иде ул үзе. Бу аның язмышы, әгәр бәхет дип баяләп булса, бу аның өлешенә тигән бәхетке иде.

«Нәфисә! Гап-гади аның сәбәбе: бәхет эзләп, читкә китү – бәхетсезлектән бит ул. Ә мин читтә – бәхетсез. Монда бәхетләрәк мин. Әмма бөтенләй үк түгел. Аның өчен көрәшсә бар әле. Читкә киткәннәрнең дә кайсы бәхет тапты? Әхмәт.»

Әхмәт белән берсүзсез килеште Нәфисә. Читкә киткәннәр... Сенелләрен мәңге ташламаска сүз биргән абыйларын өзелеп сагынып куйды ул бу сүзләргә укыганда. Бәхетсез микәнни алар? Бәхетле микән? Сирәк-мирәк кайтып киткәндә генә, Нәфисә абыйларының күңел дөньясына кагылырга кыймый. Вакыты житкәнне көтә, сабыр итә – нәкъ әнисе кебек. Аның әнисе сүзсез генә, тавыш-тынсыз гына сабыр итә белә иде. Сораулар бирмичә генә җавап ала белде. Нинди генә язмышка дучар ителсә дә, кайсы гына заманда туса да, күнәп яшәр иде ул. Фатыйманың кызы өчен дә сабырлык энә шундый табигый, ягъни канына сеңгән, аң төпкеленә үтеп, аның эш-гамәлләрен билгели торган бер сыйфат иде. Һәм моңа кадәр Нәфисә дә бары тик яраклашып яшәде. Көчле итеп яратылса да, яшәү өчен көрәшәргә кирәк дип белми иде бит әле ул. Авылның үзе кебек үк. Авыл – үзе яшәү көченең чыганагы булганда, ничектер бу турыда уйланылмаган.

Эллә нинди уйларга этәрә бу Әхмәт абый дип уйлап куйды кыз, артыкка киткән уйларыннан арынырга теләп. Ни теләгәннән төгәл генә әйтми, ерактан әйләнгөч юллар белән сүз төрткәләп, гүя көрәшкә чакыра. Көрәш... Кем белән, кемгә каршы? Ялгызымы?

«Әхмәт абый! Көрәш – асылда, үзгә теләгәнчә үлү хокукын даулау ул. Минем очракта мин туганда ук җиңеп туганмын. Миңа хәтта сайлау иреге дә бирелмәгән. Алай гына да түгел, мин үземнең кем икәнәмне дә белмим. Нәфисә.»

«Нәфисә! Ул хокук синдә бар, ә менә нәселенекә, кавеменекә бармы? Моңа аңлар өчен Каракүлдән тагын күпме әле корбан китәргә тиеш? Көрәш – үзгә теләгәнчә яшәү хокукы да ул. Шуны онытма. Син үзгәнең кем икәнәңне белми торып, яшәвеңнең мәгънәсен дә белә алмаячаксың. Сиңа туганда ук шундый зур көч бирелгән. Ә син үлем турында сүз куертасың... Әхмәт.»

Әхмәт әле бу хатына тагын бик күпне өстисе иде. Мәсәлән, хатның менә бу сүзләргә язылган бите Нәфисәнең күтәрченә тәпиенә эленмичә калды: «Без бик озак телсез дә, күзсез дә балбал булып яшәдек. Баш күтәргән саен безнең башка сугып тордылар. Телсезлек һәм хәрәкәтсезлек, күндәмлек безнең канга сеңгән. Иелгән башны кылыч кисми, дия-дия, без үлмәскә, исән калырга

өйрәндек. Ә исәннәр яши-яши әйләнә-тирәгә жайлаша, яраклаша. Һәм менә ком сәгатен әйләндереп куяр вакыт житте: бездә исән калу гены шулкадәр көчле ки инде, хәзер без үзез без кешеләрне телсез калдыра башладык». Боларын Нәфисәгә ирештерергә иртәрәк әле дип уйлады яшь мөгаллим. Ялгыз кыз бала жылкәсенә артык зур жаваплылык булып иде...

Соңгы хат барыбер Нәфисәнең дөнъясын, дөнъясын гына да түгел, аның таяну ноктасын әйләндереп куйды. Ул үзенә урын тапмыйча әле әрле-бирле йөрәнә, әле сәгәтләр буена бер ноктага текәлеп утыра, әле жен кебек өөрмәләр кузгатып эшләп керә, әле дөнъясын онытып, йокысына ойый. Шулай атнадан артык вакыт узды. Әхмәт жавап хаты көтеп көтек булгач, инде тәмам ашау-эчүдән һәм йокыдан калгач, аяклары үзеннән-үзе Нәфисәнең капкасына алып килде аны. Бу вакытта Нәфисә өч көн, өч төн керфек тә какмый үткәргәннән соң, арып-талып йоклап кына киткән иде, Әхмәтнең дөбер-шатыр капка каккан тавышына да уянмады. Аның каравы Әнжебикә жәһәт кенә чыгып, капканы ачты. Күрмәсә дә, Әхмәтне теге яктан «Нәфисә, ач капкаңны!» дигән тавышыннан таныган иде инде ул.

– Ник килдең? – Әнжебикәнең талканы коры иде. Әхмәтне моңа кадәр ничек кенә ихтирам итсә дә, ул аның Нәфисә белән хат аша аралашуын белә, соңгы хаттан соң Нәфисәнең үзгәрүендә дә бары тик егетне генә гаепли иде.

– Нәфисә кайда? – Сорауга каршы сорау гына алды сукуп хатын.

– Күзләрем күреп, укый ала торган булсам, ул хатны жир тишегеннән эзләп табып укыр идем. Әгәр Нәфисәне рәнжетә торган бер сүз булса...

– Әнжебикә апа, бер начар сүз дә язмадым. Шуңа да борчылып килүем иде. Кайда ул, күрсәт аны миңа, миңа аның тере икәннән белү кирәк.

– Йоклый ул, – диде хатын, берәз йомшара төшеп. Әхмәтнең начарлык белән йөрмәвен аңларлык кына зифәне бар әле аның. Шулай да, кыз янына да үткәрәсе юк – ул адымнарын санап кына атлап артка чигенде дә ишек катына басты, бер кулы белән ишек яңагына тотынды. – Нәрсә яздың син аңа? Ни өчен шулай бик бетеренә ул бала?

Әхмәт соңгы хатын яттан белә иде инде. Узган атна-ун көн эчендә ул аның һәр сүзен меңәр кат бизмәнгә салып үлчәде. Әнжебикәгә укыгандай итеп сөйләп күрсәткәч, хатын нәкъ күрә торган кеше кебек иттереп, каршында торган егетнең күзләренә бакты.

– Һәм нишләргә тиеш инде ул бала? Син моны ничек итеп күз алдына китерәсең?

– Белмим, Әнжебикә апа. Белсәм, тәгаен генә нәрсә эшләргә кирәк икәннән әйтер идем.

– Менә нәрсә, энем, үзең дә күтәрә алмаган йөкне бер гонаһсыз кыз бала жылкәсенә генә аударып калдырма. Бу дөнъяның күзгә күренгән хәтлесе генә хак, калганы исә хакыйкый түгел димәгән. Күзгә күренмәгәнә дә җитәрлек икән аның, ышан минем сүзләремә. Ә хәзер, бар, Нәфисәне башкача борчып йөрисе булма, ул үзенә үзе хужа, – Әнжебикә шулай дип, ишектә бикләп кереп китәргә ниятләгән иде, Әхмәт ике арага аягын тыгып өлгерде.

– Әнжебикә апа, мин бит аңа начарлык теләмим, киресенчә, ярдәм итәсем килә.

– Аңа ярдәм итәргә теләүчеләр күп булды инде. Изге ниятләрнең барысы

да изге гамәл белән тәмамланмый. Өнә, үзенәң абыйлары да сәңелләрен тоткынлыктан коткарабыз дип кайсы кая чыгып киттеләр дә хәзер Сак белән Сок кебек көн күрә. Ә минем Камилем? Дөнъя буйлап гыйлем эстәп йөргән дәрвиш көнөнә калды – ни оясы юк, ни кунар жире. Берәр кайчан кайтырмы ул безгә бөтөнләйгә?

Әхмәт бу сорауга җавап биреп тормады, тизрәк үзенекен әйтеп калырга ашыкты:

– Соң Нәфисә бит – шушы авылга нигез салган нәсел баласы! – Бу сүзләренә әйткәндә, Энжебикә капылт кына ишекне ябып өлгерде. Шулай да егетнең сүзләрен ишетте ул. «Нигез салган, имеш. Дөнъяда андый кан юк. Өнә, патшаларның да геннары белән колларның геннары арасында бернинди аерма юклыгын галимнәр әллә кайчан раслады инде. Тоталар да мин кем дә син кем дип күкрәк сугалар. Барысын да кешеләр үзләре уйлап чыгара», – дип уйлады ул, ишекне эчтән бикләгәндә. Нәфисә йоклап, ял итеп торсын әле, калганын үзе хәл итәр. Ө ул әлегә аны, янына берәүне дә якын жибәрмичә, сакларга тырышыр.

Капканы теге яктан ябып чыкканда исә Әхмәт ныклы бер карарга килде. Телсезлекнең чиге булырга тиеш, дип хәл итте ул. Дәшмичә яшәү – яшәү түгел. Дәшәр вакыт җитте. Һәм чаң сукты.

Өч көн, өч төн уянмыйча йоклап, ниһаять, иртә белән күзләрен ачканда, тәрәздән кергән кояш нурлары аны иркәләп калырга ашыккандай мулдан ташый иде. Өйгә яңа пешкән тәмле ипи исә таралган. Нәфисә уянуга, балачагына кайткандай, иркәләнеп ятты. Менә хәзер ул әнисенең назлы тавышын ишетер. Өнә теге якта әтисе тамак кырып куйды түгелме? Тукта, колагына гына ишетелде бугай. Әнисе дә, әтисе дә күптән гүр иясе бит инде аның. Ө бу тәмле ис каян соң ул чагында? Нәкъ Мостафа тавышы белән кем тамак кыра анда? Кышка кереп барган кара көздә нинди жылы кояш бу тагын?..

Ул өстенә пөхтәләп жәйгән мамык юрганны изәп кенә жибәрде дә сикереп торып теге якка чыкты. Йа Хода! Икесе дә! Илсур абыйсы да, Илнур абыйсы да түр бүлмәгә керә торган ишек төбенә икесе ике якка урындык куйганнар да Нәфисәнең йокысын саклап утыралар. Өнмә бу, төшмә?

– Илсур абый! Илнур абый! – Нәфисә чынбарлыкка кайтып төште. Инде шактый олыгайган абыйларын күрүгә ул үзен янә бәләкәй кыз итеп хис итте. Бәләкәй кыз булу рәхәт икән, дип уйлады ул әле бер, әле икенче абыйсының кочагында эреп. Ниһаять, очраштылар бит! Шунда ук Әхмәт абыйсының соңгы хатын исенә төшерде. Һәм шунда ук абыйларына сиздермәскә кирәк дигән карарга килде. Алар бит кунакка кайтканнар! Юк, бәләкәй кыз гына була алмый икән әле ул – әнисенең зур кызы бит инде ул!

Чынлыкта ул абыйларының кунакка гына кайтмаганын, аларны Әхмәтнең чакырып кайтаруы турында белми иде әле. Әхмәт Энжебикәнең ай-ваена карамыйча, Камилне дә кайтартты. Чит жирләргә китеп, кайту юлын оныта башлаган авыл егетләренә «Нәфисә авыр хәлдә», «Әниң авыр хәлдә» дигән телеграммалар очканда, тегеләренә кышка каршы туган якларны бер кайтып урау кирәклегә исләренә дә кереп чыкмый иде әле. Сабантуй түгел, отпуск вакыты да үттә, аларга кагылышлы үлем-китәм юк дигәндәй, һәркайсы эшкә чумган: Илсур полковник дәрәжәсенә

үрли, Илнур докторлык диссертациясен тәмамлап ята, Камиле бөтенләй Көнчыгыш медицинасы буенча озак вакытлы командировкага жыена иде: үсмер чакта иман китергәнчә, Нәфисәгә дә, соңрак әнисенә дә табиб буларак ярдәме тия алмагач, медицинадан өметен өзеп, ул Көнчыгыш фәлсәфәсенә йөз тота башлаган иде.

Озын юлны кыска итеп, Каракулгә иң элек Камил кайтып төште. Бу хәбәрне ишетүгә, Энжебикә – колакларына, әнисен үз аягында күрүгә – Камил күзләренә ышанмый торды хәтта. Баштарак алар Әхмәтнең бу кыланмышын ахмаклык дип кабул иттеләр. Энжебикә улын күрүенә эчтән генә шатланса да, авылдашын шелтәләгән булды. Бер-бер артлы Илсур белән Илнур кайтып житте. Илсур беренче тапкыр хатынын да ияртеп кайткан иде – Нәфисәне күргәч, телсез калмасын дип, төп йортның ишеген ачтылар, мичкә ягып, өйне жылыттылар. Энжебикә белән Камил дә үз йортларына төшеп китте. Шулай итеп, авылда берьюлы ике йорттан йозак алынды, моржаларыннан төтен күренде.

Баштарак алар чыннан да Әхмәткә ачулы иде. Аның эше беткәндер лә ул, диештеләр... Нәфисәнең өченче көн дә йокысыннан айный алмавын күргәч, пошаманга калдылар. Сеңелләренең тигез сулышына карап, тагын берәз көтәргә булдылар. Һәм ул торып, нәкъ элеккечә күзләрен уа-уа алар каршысына чыгып баскач, сөенчләрәннән күңелләре жырлап жибәрде. Бу очрашуга алар чыннан да бик шат иде.

Ә менә Әхмәткә ахмаклығы өчен җавап тотасы бар иде.

– Син нәрсә кыланып ятасың ул, – диде Камил, иң беренче булып керә-керешкә. Ләйлинура әби өенә алар өчәү бергә килделәр. Әхмәт аларны көткән иде – әзерләнеп торды.

– Сөзне ничектер, ә мине Нәфисәнең язмышы борчый, – диде ул, Камилнең сорауына җавап итеп әйтсә дә, Илсур белән Илнурның күзләренә карап.

– Каракулдә сеңлебез өчен борчылып торучы булуына без шат. Димәк, аны кайгыртучы бар. Анысы өчен рәхмәт. Тик син ни хикмәт белән безне җыйдың соң? – дип, сабыррак булырга тырышып сүз башлады агай-әнненең өлкәне. – Әллә берәр әмәлен таптыңмы?

– Каракулдә соңгы вакытта булган хәлләр турында ишетеп беләсездер инде, – дип сүзне икенчегә боргандай башлап китте Әхмәт.

Егетләр бер-берсенә карашып алдылар.

– Шуннан, – диде Камил, түземсезләнеп. Һәм: – Анда минем катнашым юк, – дияргә ашыкты.

Илнур сагая калды. Илсур, гомумән, Каракулдә тагын нәрсә булды икән дигәндәй, Әхмәт авызыннан яңа сүз көтә башлады.

– Катнашыгыз юк та, бар да, дип әйтә алмыйм, Сөзне нидә булса да гаепләргә дә җыенмыйм. Мин бары тик уйланырга, нәтиҗәләр ясарга һәм шуңа карап, нәрсә дә булса эшләргә, хәрәкәт итәргә, гамәл кылырга чакырам. – Әхмәт шулай диде дә беркавым авылдашларына карап торды. Нинди мәһабәт, нык беләкле алыплар алар, дип сокланып карады. Һәм дәвам итте: – Каракул бетү алдында тора. Каракулдән яшәү дәрте китте. Югыйсә бетәргә тиеш түгел дә кебек иде. Без яшәсен өчен бу җир безгә үз канын, үз маен – нефтен үзе чыгарып, «Мә!» дип бирде – аңламадык, хәзер инде

алмаз таптылар. Анысыннан да колак кагачакбыз. Өнө, Каракул буйларын танырлык түгөл – актарылып беткөн. Суыбыз тәмсезлөндө. Хэлэф абый вакыйгасын да белэсездер. Зур балык тотам дип, юлэрлөнөп йөрдө-йөрдө дө батып үлдө. Аның белән бергә авылның сөлектэй таза ирлөре китте. Алар ул гыйфритнең корбаны булды.

– Аңлашылды. Син дошман эзлисөң һәм безне көрөшкө чакырасың. Ө бу эволюция, Өхмэт, аңлайсыңмы? Көчлөлөр жиңө. Димәк, кайсыдыр бер мизгелдө без көчлөлөргә бирешкәнбез. Авылның бетүе – табиый, – дип бүлдердө аны Камил, мәгълүм фэлсәфөгә ишарәләп.

– Юк, – дип сикереп торды Өхмэт. – Безме көчсөз? Сөз үзегөзгә карагыз! Көчлөлөр жиңө, дигәнөгөзгә дө ышанмыйм. Адәм балаларының көчө белән хайваннар дөньясындагы көчнө бутамагыз. Безнең көч башкада – анысы хак! Ахыр килеп, сөз Нәфисөгә карагыз! Өллө кайчан индө – ул тугач ук – аңа ярдөм итөргә сөз биргән сөз өчөү түгөлме?! Ничө еллар индө сөз читтө йөргән арада ниндидер көч авылның яшөү дөртөн суырып ята. Беркөн килеп, сөз әйлөнөп кайтырсыз, әмма ул вакытта Нәфисөгә сөз кирәкмәссөз индө...

– Син безне кем белән көрөшкө чакырасың соң? – дип янө бүлдердө аны әлегө дө баягы Камил. Ул Өхмэт янында үзөн һавалырак итеп тө тота идө. Авылдашының фикерлөре дө сөрсөгән кебек төсөл, ягъни ялкынлы нотыклар заманы үткән дип саный идө ул. Аннан соң Өхмэтнең Нәфисөгә якынаерга тырышуы да күңелен тырнап төрө. Абыйларынан калө читлөрдөн Нәфисөгә аның гына хакы бар дип уйларга күнөккән идө ул. – Чит-ятларга каршымы, әллө гыйфрит дип, үзөң уйлап чыгарган әкияткө каршымы? Син гөмер бую шундый ырым-шырымга ышанып яшөдөң.

– Камил, ашыкма әлө, – дип бөхәскө кушылды Илнур. Ул бую бөхәснөң тизрөк бетүен телө идө. – Өхмөткө дө Хэлэф абыйның зур балык чирө йөккан, ахрысы. Менө монысына ышанырга була.

– Ө, әйдөгөз Каракулгә төшөп, шул балыкны күзөтөбез! Өгәр бар икән – күрөнсөң, юк икән – Өхмэт башкача безнөң башны катырмас ичмасам! Каракулнө күптән күргән юк индө, бер күрөп кайтырбыз ичмасам. Нинди үзгәрешлөр бар икән? Сагындырды да, – дип сикереп торды бую сөйлөшүдөн туя башлаган Илсур. Әлегө егетлөр арасында ул күп сөйлөшөргә яратмый торганы да, иң тэвәккәлө дө идө. Өстөвенө туган ягына кайтып, бер жыллөнөп керү өчөн форсат та чыгып төрө. Авылда калса, ул үзө дө шул Хэлэф абый, Габит муллалар кебек һөртөрлө мажаралар эзләп йөрөр идө, мөгаен.

Илсур әйткән тәкъдимнөң, чыннан да, болай сөз куертуга караганда, фөтвасы күбрөк идө. Шуңа да егетлөр дүртөсө дө килөштө.

Энжөбикө дө, Нәфисө дө егетлөрнөң бую карарын сагаеп кабул итте. Ни дисөң дө, Каракул ирлөрөн берәм-берәм чүплөп торган зур балык вакыйгасының кайтавазы йөрөклөрдө карө шом хасил итеп, кабат-кабат искө төшөп төрө. Өстөвенө Каракул буйларын танымаслык булып үзгөргән, дилөр. Дилөр генө түгөл, Нәфисө үзө дө күл буйларын махсус күзөтеп йөри. Кайвакыт ул атына атлана да башта урманын әйлөнөп чыга, аннары Каракулгә табө китө. Нефть чыгара башлаганнан бирлө, анда чит-ят кешөлөр күбөйдө. Байлыгына гына түгөл, бую якларның

матурлыгына, ожмах почмагы кебек рәхәтлегенә дә кызыктылар ятлар. Каракүлнең авылга каршы ягыннан яр буйларын тимерчыбыклы койма белән әйләндереп алдылар, ял йортлары, күлгә кертеп, мунчалар салып куйдылар. Яр буйлап моторлы көймәләр, су чаңгылары тезелеп киткән. Әллә ни күп вакыт та узмады, тиз арада үзенә күрә бер кечкенә бистә барлыкка килде биредә. Авыл кешеләре якин килә алмый анда: хужалары этләр белән саклый биләмәләрен. Мескеннәр, беләләр бит үзләренң килмешәк икәнлекләрен, югыйсә тимерчыбыклы койма эченә кереп бикләнеп, этләр белән саклану кирәк булыр идеме? Миңнегали бабайның зирәклегә, теләсә кем белән уртақ тел таба белүе, Зарифә апаның ике әйтеп тормыйча, бер тапкыр чыбыркы шартлатуы житми боларга дип уйлый Нәфисә. Кайчак кызыксынуын жиңә алмыйча шул тимерчыбыклы коймалар янына якин ук килә дә күзәтеп тора ул.

Каракүл авылыннан аермалы буларак, анда тормыш кайнап торган кебек тәэсир кала. Хәтта артыгы белән кайный. Ял көннәрендә музыка акыра. Кешеләре Каракүлнекеләргә бөтенләй охшамаган: әллә нинди тук йөзлә, ач күзлә, олы авызлы. Ирләренң атлап йөрешләре үк килбәтсез. Куллары аяклары белән бер озынлыкта диярлек. Әнә шул куллары белән тормышны мөгезеннән алып селки алар: тәмуг уты кебек озын теллә ялкынга ялатып, учакта сарык түшкәсен шул көе генә әйләндерә-әйләндерә кыздыралар, тәмуг казаны кадәр зур чанда яңа гына тоткан балыкларынан уха пешерәләр, тәмуг утында чыжылдаткандай итеп, ташында пар биетеп, мунча керәләр дә яңа гына шул тәмуг утында пешереп алгандай кып-кызыл булып килеп чыгалар һәм туп-туры күлгә сикерәләр. Ә үзләре шушылай яшәүне ожмахка тиңлиләр. Нәфисә кайчак аларны кызык та иткәли. Тегеләр ашыйсын-ашап, эчәсен-эчеп, фәлән кат чабынып, кат-кат күлдә коенып чыкканда, тәмам тәмуг кисәвенә әйләнгән шушы бәндәләренң берәрсен яр буенда каршы ала. Тегеләр катып калгач, ул тиз генә атына атланып кайтыр юлга кузгала. Жәннәтне кредитка алып яшәгән бу адәмнәр айныгач та оныта алмый хур кызының ошбу сурәтен. Аны тагын күрәсе килеп, алар янә шушында килә, янә хур кызын күрергә өметләнеп, жиде кат тәмуг казанын урый.

Нәфисә күрәлмәй аларның Каракүлне болай мыскыллавын. Аның өчен изгә булган бу жирләрдә, бу күлдә, моңа кадәр хәер-фатиха алмыйча аяк та басмаган гыйффәтләр биләмәләрдә чит-ятларның шакшы эзләп калдырып таптап йөрүен ул саф кыз баланың тәнен пычрак куллы исерекләп капшавына тиңли, шулай итеп тоя иде. Инде бер тапкыр килеп мыскыллап китүләре житмәгән, хәзер инде гүя үзләре көчләгән кыз баладан тагын-тагын аларның күңелен күрүен таләп итәләр кебек иде. Никадәр генә көчләр булмасын, Нәфисә Каракүлне яклар чара таба алмый тилмерә. Житмәсә, Әхмәт абыйсы корбаннар турында искәртеп, үзәген өзде. Нәрсәдер эшләргә кирәк, тик нишләп була соң?

Нәфисәнең ай-ваена карамадылар, ике абыйсы, Камил белән Әхмәт таң белән торып, Каракүлгә барырга жыена башладылар. Аларга Хәләфнең Хәсәнә белән кызы Тәнзиләнең әле никах укытырга да өлгөрмәгән булачак кияве иярде.

– Әнжебикә апаның туган көне бүген. Кичкә кайтып житегез, бәләш

өлгөртөп куярмын, – дип калды сеңеллэре, абыйларын озатканда. Алар китүгә табын хәстәрен күрә башлады. Үзен эш белән ничек кенә мабыктырырга тырышмасын, күңеле һаман абыйлары янында булды. Октябрьдә сирәк була торган кояшлы көн иде, шундый көнне бергә-бергә үткәрәсе иде дә бит!

Ә Каракүл егетләре Хәсәннең иске генә «буханкасы»на төялешеп кузгалганда, алар арасында аерым бер күңел күтәренкелеге бар иде. Ниһаять, яштылар бергә жыелган – кемнең кем булуы онытылган, монда балачак дуслар гына калган. Каракүлгә якынлашкан саен кәефләре төшә барды егетләренең. Элекке ямь-яшел көтүлекләр, эрәмәлекләр, тугайлар урыны-урыны белән актарылган, тимерчыбыклы коймалар белән әйләндереп алынган, бөдрәләнеп утырган таллыктарның кап уртасыннан ярып, олы машина-трактор эзләре үтә, кайберләре янып, жир өстендә күмерләнгән кәүсәләр генә тырпаеп тора. Ә Каракүлнең иң матур ярын бөтенләй чит-ят кешеләр басып алганнар... Иң элек Камилнең ачуы кузгалды. Килеп туктауга иң беренче булып, машинадан сикереп төштө ул. Менә нәкъ шушы урында авыл көтүен тиякләтәләр иде бит алар. Аның хәтеренә әллә кайчан – үсмер чагында күргән төшө килде. «Коткар мине!» дигән иде аңа Каракүлдә йөзеп йөрүче бер кыз. Кыз булдымы, еланмы – ул вакытта Камил аңламаган, юрамаган иде төшөн. Менә хәзер туган жире аның күз алдында мәххәрәләнгән кыз бала хәлендә ята. Менә кемне коткарырга кирәк икән! Ул болар да күрә микән бу хәлләрне, дип егетләргә карады. Тегеләр дә аптыраулы кыяфәттә сүзсез генә басып торалар иде.

– Менә күрдегезме? – диде Әхмәт, телгә килеп.

– Ничек бу хәлгә килеп житкән соң безнең Каракүл? – дип аптыраштылар Илсур белән Илнур.

– Нәрсәсәңә аптырадыгыз? Дөнья шушындый кешеләр кулында хәзер, – дип, ирен чите белән усал елмаеп, җавап бирде аларга Хәсән. – Әнә, карагыз, безнең эти белән Әхсән энекәшне алган күл боларга «әх!» тә итми. Чөнки болар сорап тормыйлар – үзләре алалар.

Камилнең бу адәмнәргә биредә кем хужа икәннән аңлатасы килә иде. Болай гына бирешергә ярамый дип котыртты ул. Әле кайчан гына «көчлеләр җиңә» дип фәлсәфә куерткан егет йодрыгын төйнәп, тегеләрнең капкасына китереп типте. Кемнең көчле икәннән күрсәтер вакыт җитте! Күрүгә үк оясыннан атылып чыккан алабай эт, абалап өрә-өрә боларга ташланды. Камил аны бугазыннан эләктереп алды да гипнозлап жиргә яткырды. Бу таныш булмаган кабилә кешеләре кичкә ниндидер бәйрәмгә, эзерләнгән иде, ахры – кыланмышлары ниндидер үтә дә мөһим йолага эзерлекне хәтерләтә. Арырак эш белән мәшгуль булып, әрле-бирле йөрөнгән кешеләр туктап, боларга карап тора башлады. Берәүләре – болары түбәнрәк статуслы кешеләр булса кирәк – альяпкычлы эшче киemenнән ит чаба, балык чистарта, мунча ята. Берәүләре терраса өстәле артында калын юрганнарга төрөнөп, ботын ботка куеп, ашап-эчеп утыра. Хатын-кызларын санамаганда, унбиш-егермеләп кеше булса кирәк үзләре. Капкадан шулай әрсезләнеп килеп кергән алты егетне күрүгә тегеләрнең түгәрәк кояшларына күлгә төшкәндәй туктап калдылар.

– Сөз кем? – диде берсе, сикереп торып һәм боларга таба атлады.

– Ә сез кем? – дип сорауга сорау белән җавап бирде аларга Камил һәм Илнурга ымлады. Янәсе, әзер тор.

– Сез шәхси биләмәгә бәрәп кердегез. Шуңа күрә дә беренче сез җавап бирергә тиеш, – дип, итагатьле итеп сөйләшергә тырышты теге адәм. Камил аңа шулай ук итагатьле итеп, салкын гына елмайган булды. Кем икәнлекләрен болай әйтергә теләмәсәләр, әйттерербез, дип уйлады һәм кулы белән тегенең битен сыпырып төшкәндәй итте. Тегенең күзләре томанланды, ул Камилгә таба ава башлады. Гипнозчы егет аны тотып калды.

– Ашыктың, – диде Илнур шулвакыт. Аларга таба бер көтү альяпкычлы кешеләр йөгәрә иде. Кайсы пычак, кайсы балта тоткан.

– Сез килмешәкләр! Монда без – хужа! Бу – без туган җир! – дип, тамагын ярып кычкырды аларга Камил.

Алып кебек алты егет аларны башта берәм-берәм кул очында бөтереп, очырып кына торды. Әмма тегеләргә ярдәм килә торгач, күп тә үтмәде, егетләргә алтысын бер рәткә тезеп, бәйләп, бу биләмәдә үзен хужа дип санаган адәм алдына китереп салдылар.

– Хужа була белмәгән хужага мал әрәм, – дип тончыга-тончыга канәгатьлек белән ыржайды кабилә башлыгына охшаган түрә, калын юрганыннан бер кулын гына чыгарып, сыра йота-йота. – Минем туган көнгә мондый ук гладиаторлар сугышы көтмәгән идем. Рәхмәт импровизация өчен! – дип як-ягына карангалап, кыланып, баш иде. – Хәзер боларны нишләтәбез инде?

– Бәйрәм табынына чакырырга кирәк, – дип хихылдады берсе. – Араларында клоуннары да бар түгелме соң?

Шулай хәл ителде. Төш авышканчы аларны бәйләгән көйгә әрдәнәләп өеп, караңгы бер бүлмәдә тоттылар да мәжлес башланыр алдыннан чыгарып, иң зур йортка озын итеп көйләнгән өстәл янына утырттылар. Кулларын чиймәделәр. Камилнең күзен дә бәйләделәр – гипнозламасын, янәсе. Һәм бертуктаусыз көлә-көлә аларның авызларына аракы койдылар. Тегеләр исереп беткәч, машиналарына утыртып чыгарып жиберделәр.

Иртәнгә кояш төш житәрәк тоныклана башлады, кичкә таба күл ягынан болытлар бер-берсен кыйнаша-кыйнаша авыл өстенә агылды. Кинәт суытып жиберде, себермә жил чыкты. Берәздән яңгыр яварга тотынды, аннары ул кытыршы кар булып себерергә тотынды. Нәфисә көннең бу үзгәрешләрен шаккатып, борчылып күзәтте. Никләргә генә кайтмыйлар соң инде? Шушындый һава торышында нишләп кенә йөрмәк кирәк?! Ул шулай абыйларын ачулана-ачулана янә күкләрдән рәхим-шәфкать сорады. Кичкә таба атына атланып, Каракүлгә юыртты. Ул бер тапкыр шулай күкләргә ышанып, этисен югалтты инде. Күкләр үзләре аннан нәрсәдер таләп итә, ахрысы...

Карлыгач кушаматлы биясе Нәфисәне жилдәртеп кенә, Каракүлгә алып килде. Теге ятлар кабиләсе дөньяларын онытып бәйрәм итә – аларга буран да, давыл да киртә түгел, диңгез тубыктан. Алар утарынан ары таба күл тирәли көзгә тайгак юлда әвеш-тәвеш килеп, бер машина бара. Әһә, дип җиңел сулап куйды Нәфисә. Әнә алар! Шулай дип сөенергә өлгермәде, машина нык кына бер салулады да таеп китеп, күлгә чумды һәм бер

мизгелгә күл өстендә утлары яктырып торганнан соң, су астына төшөп юк булды. Нәфисәнең жаны чәлпәрәмә килде. Ул тиз арада үзен кулга алды һәм Карлыгачның кабыргаларына аягы белән тибә-тибә әле генә машина баткан якка томырылды. Бу вакытта ул бәрәп-бәрәп искән салкын җилне дә, җил белән битенә сылаган карны да, хәтта күзгә төртсәң күренмәслек караңгыны да сизми иде. Ул атны куалыймы, ат аны алып барамы – алар икесе дә бик ашыга иде бу мизгелдә. Ләкин анда барып җитеп, Нәфисә нишләсен үзе дә белми әле. Кая ул, машина баткан урынны да хәзер төгәл генә әйтә алырлык хәлдә түгел. Караңгыда түгел, көндөз дә белмәссең: Каракүл зур һәм бормалы-бормалы бит ул.

– На! На! – дип кычкыра-кычкыра чаптырды ул атын. – Табам, Каракүлне аркылыга-буйга йөзеп чыксам-чыгам, батып үлсәм-үләм, әмма барыбер табам мин сезне! Җитте, үлемгә юл куймаячакмын бүтән!

Бераздан ул машина баткан урынны якынча чамалап, атын туктатты да сикереп төшөп, күлгә чабып керде. Күл өстендә җил тантана иткәндәй сызгыра-сызгыра бии, тирә-як гүләп тора, әмма абыйларының эзенә төшәрдәй бер генә ым да юк. Нәфисә бот төбеннән суга кергән килеш туктап калды.

– Юу-у-ук! – дип ыңгырашты ул. Һәм күккә карады. Аның бу төпсез караңгылыкка беренче генә багуы түгел инде. Әнә аның ак канатлы, кара төймә күзле кошы баш очында бөтерелә. Ул кошына кулын изәде, кош та сабуллашкандай бер әйләнде дә күк катына юл алып, күздән юк булды. – Зинһар өчен!.. Китмә... – Нәфисә күзләрен йомды һәм ныклы бер карарга килеп, тагын да эчкәрәк атлады. Салкын су бөтен тәнен куырып алды, әмма кыз ана игътибар итмәде. Менә су аның муеныннан булды, тагын бер адым – һәм ул су астында күзләрен ачып җибәрде. Шул вакытта ул үзе янында ниндидер хәрәкәт абайлады. «Зур балык! – дигән уй сызылып үтте аның башыннан. – Хәләф абый хаклы булган икән». Ул ихтыярысыздан кулларын жәеп, йөзгән кебек хәрәкәтләр ясады һәм өскә чыкты. Тирән итеп сулыш алды. Шулвакыт үзеннән уң якта егерме адымнар тирәсе ераклыкта абыйлары утырып киткән машина калыкты. Бераздан машина бөтенләе белән су өстенә чыкты. Ул зур балыкның сыртына утырган иде.

Нәфисә нишләргә кирәген бик яхшы аңлый иде инде. Ул машинага таба йөзеп барды, зур балыкның койрыгына таянып, өстенә менде. Машинаның бөтен ярыгыннан су ага, ләкин эчтә бер хәрәкәт тә сизелми. Нәфисә аның ишеген ачып җибәрде – аннан Хәсән абыйсы егылып төште. Кыз аны тотып кала алды – шул мизгелдә аның беләкләрендә тагын кодрәт уйный башлады. Ул берәм-берәм абыйларын тартып алып, зур балык өстенә сузып салды. Зур балык ярга якин ук килде – Нәфисә егетләрне ярга чыгарып тезеп яткырды. Һәм коткаручы зур балык судан башын чыгарып, Нәфисәнең күзләренә карады да янә күлгә кереп юк булды. Кыз ул карашта теләктәшлек һәм көч күрәп калды. Ул яшен тизлегендә егетләрне берәм-берәм аңга китерә башлады. Иң беренче Хәсән сулап җибәрде, ул тончыга-тончыга авызыннан суын чыгарып бетергәч, ни булганын тиз арада аңлап, кызга ярдәмгә ашыкты. Аннан соң Илнур белән Илсур, Әхмәт һәм кияү-балакай күзләрен ачтылар. Ә менә Камилне, ничек кенә тырышмасыннар, аңга китерә алмадылар.

– Үлмисең!!! – дип улый-улуй уды аның күкрәген Нәфисә. Бераздан абыйлары аны Камилдән мәжбүри диярлек аерып, читкә әйдәделәр. Кыз инде өметсезлеккә бирелеп, Карлыгачы янына килде. «Алып кайтырга кирәк!» – диеште егетләр. Шул мизгелдә Нәфисә тагын Камилгә атылды, аны күтәреп алып, Карлыгачына аркылы салды да өйгә чаптырды.

Камил өйдә дә аңына килмәде. Нәфисә төн буена аны саклады. Камилнең йөз чалымнарын, йөзөндөгә һәр күзәнәген өйрәнеп чыгарга өлгерде. «Ач инде күзләреңне!» – дип такмаклай-такмаклай, кайнар тынын өрә-өрә кулларын уды, эмма иртәнгә таба да ул-бу сизмәгәч, көчсезлеген танырга мәжбүр булды. Энжебикә апага нәрсә дип җавап бирермен дип борчылды. Булган хәлләргә абыйларыннан кат-кат сөйләтте. Тегеләре суга баткан җирләреннән аларны Нәфисә коткаруын белә, эмма зур балык турында ләм-мим әйтерлек бер хәбәрләре дә юк иде. Уйлары кызны кабат-кабат зур балыкка алып кайтты. Каракүл балыгы гыйфрит түгел, киресенчә, аларны коткаручы икән бит! Ул аларның исән калуын теләгән зат булып чыга түгелме соң? Ә ул үзе кем? Тукта, ул Әхмәт абыйсын, Хәсәнне аңына китергәч, тегеләре Нәфисәне күреп, телсез калмады бугай бит?

Нәфисә таң атканнан чак көтөп алгач, Камилне абыйларына калдырып, Әхмәтләргә йөгәрде. Әхмәт йокламаган иде әле, тәрәзә чиртүгә бусагада күренде.

– Мин килдем, Әхмәт абый, – дияргә ашыкты Нәфисә. Аны күрүгә Әхмәт телсез калмады. Узган төндә генә могҗиза белән исән калган егет өчен бусы икенче бер могҗиза иде: ул очып барып кызны кочаклап алды.

– Нинди гүзәл син, Нәфисә! – диде ул, соклануын яшермичә. Алар ишегалды буйлап шатлана-шатлана әйләнергә керештеләр. Таң атканда, нинди тавыш бу дип, капкасына килгән Зәки дә иң элек Нәфисәне күреп алды. Ул да тораташ булып катмады, дөрес күрәммә соң, дигәндәй, күзләрен уа-уа сөенде. Алар бергәләшеп Хәсәннәргә таба төшеп киттеләр. Хәсән дә йоклай алмый яткан, күрәсәң, тавышка тиз чыкты. Ул да Нәфисәне күреп, күзләренә ышанмый торды. Аларга Тәнзилә белән кияү балакай кушылды. Бу бәйрәм шаукумы Энжебикә өенә килеп җиткәндә генә тынарга мәжбүр булды. Камил турында ничек әйтергә белми торганда, капкадан Энжебикә килеп чыкты.

– Нәфисә кызым, синең тавышыңны ишетәм. Бер-бер хәл бармы әллә? – диде ул карлыккан тавыш белән. Ул да йокысыз төн үткәргән иде. Нәфисә аны җитәкләп үзләренә алып китте, үзе турында сөйләде. Камил абый бездә әле, йоклай, дип ялганлады.

Алар кайтып кергәндә, өйдә кабер тынлыгы иде. Энжебикә Камил янына ашыкты.

– Кая ул? Нигә бергез дә йокламый? Нигә Камил генә йоклай? Әллә... – дип иләрәп елап та жибәрде. – Улым... Әйтегез, үлдеме ул? Гәүдәсе кая?

Нәфисә аны кулыннан тотып, улы янына алып килде. «Юк, Энжебикә апа, ул яшәргә тиеш!» – дип, әллә үзен, әллә сукуыр хатынны тынычландырмакчы булды. Илнур да табиб буларак, ананы ышандырырга тырышты. Бераздан алар ана белән улын икесен генә калдырып, яшь җиңги белән танышырга дип, өскә өйгә менеп киттеләр.

Иртән мәгълүм булган бу вакыйгалар телдән телгә күчеп, тиз арада бөтен авылга таралды. Камилнең хәлен белергә дигән булып, авыл кешеләре

Мостафалар капкасын какты. Бер очтан яшь киленне дә, Нәфисәне дә күрделәр, аның ничә еллар буе риваятьләргә кергән матурлыгына сокландылар. Сихерче түгел икән бит аларның авылдашлары, киресенчә, куш йөрәкле батыр кыз икән! Камил генә менә авыр язмышлы бала булды инде, дип уфтандылар. Өнә шулай итеп, бер шатлыклы, бер кайгылы хәбәр белән кайтып китте килгән кеше.

Энжебикәнең догалары беләнме, әллә вакыты житепме, Камил кичкә таба күзләрен ачты. Идәнгә утырып, маңгаен улының кулына куеп, авыз эченнән догалар пышылдаган әнисен күреп, аптырап калды.

– Әни? – диде ул, беренче сүзе итеп.

– Улым!!! – Энжебикә сикереп торды. – Сине үлә дип торабыз бит! Син исән! – дип кычкырып жибәрде ул улының тавышын ишетүгә.

Әнисенң бу сүзләреннән айнып китте Камил. Кичә булганнарның барысы да исәнә төште аның. Әйе, ул исән!

– Калганнар исәнме? – дип сорады ул Энжебикәдән.

– Исән, ә нәрсә булды?

Камил булган хәлләрне әнисенә сөйләп бирде. «И балалар! – дип күз яшьләренә чыланып, тагын да ныграк үксергә тотынды Энжебикә. – Мостафалар өенә синең хәлне белергә дип, бөтен авыл килеп китте инде. Менә-менә үлә дип тордылар...

Бу сүзләргә ишетүгә Камилнең йөрәге тагын да ярсыбрак тибәргә тотынды. Юк, үлми әле ул, ул исән!

Аның тизрәк исәнлеген белдерәсе килә иде. Камил атылып диярлек болдырга чыгып басты. Тере икәнлеген иң элек үз-үзенә раслар өчен күкрәк киереп сулу алды. Көзнен боз исе кергән салкын һавасы жылы канны уятып үпкәләргә төшеп утырды. Авыл өстенә эленгән кичке тынлыкка да үзенң тере икәнлегенә расларга кирәк иде: Камил ишек катына ук терәп куелган кабакка жән ачуы белән китереп типте. Менә ни өчен кайтырга кирәк булган икән аңа!

...Ишегалды уртасында башын кабакка тыгып торганда, аның янына Нәфисә килеп басты. Иелеп, Камил абыйсының башын күтәрде. Аларның карашлары очрашты. Камил каршында шушы чыңга ашмастай тоелган хыялын күргәч, сүзсез калды. Тик бу башкача сүзсез калу иде. Ул Нәфисәнең битләренә кулларын куйды. Алар бер-берсенң күзләренә карап, озак тордылар. Аяклар талганчы, күзләр арганчы. Шушылай кара-каршы, күзгә-күз басып торганда, алар яңа тормыш турында уйладылар. Ымсындырып, үзенә тартып торган мөлдәрәмә тормыш турында...

Иртә белән халыкны Габит мулланың азан тавышы уятты. «Женаза укып туйдым!» – дип аңлатты ул бу яңалыгын. Камилнең үлем йокысыннан айнаун белгән авылдашлары аларга күчтәнәчләр ташыды: кем бал алып килде, кем прополис, кем балавыз дигәндәй... Быел бал бик уңган иде бит! Авыл тантана итте. Камил әллә каян исәнә төшереп, әллә кайчан бөтен авыл халкы диярлек бергә жыелып, зур балык янында төшкән фотонь актарып алып карады. Анда үзен танып, жиңел сулап куйды.

Шатлык кайтавазы тынганда, Каракул кызыксынып та, кайгыртып та Нәфисәнең язмышын юарга кереште. Ул арада Әхмәт белән Камил чын мәгънәсендә көндәшләр булып китте. Алар Нәфисәнең күңелен яулар өчен

ярышка чыккан шаһзадәләр кебек төрледән-төрле сынаулар уйлап чыгара, гыйшык утында яна, көнләшә, мәхәббәт таләп итә иде. Камил көннәр буе Нәфисәгә зур дөнья турында сөйли, кызыктыра. Кыз аны әсәренеп, кабат-кабат сөйләтеп, әкияттәй мавыгып тыңлый.

Көннәрдән бер көнне Камил кызга юлга әзерләнергә кушты.

– Ничек? Син китәсеңмени? – диде Нәфисә. – Каракүлне ташлап китәсеңмени?

– Әнине дә, сине дә алып китәм, – диде Камил, катгый итеп. – Каршы килмисез.

– Каракүлне ташлап китәбезмени? – дип кабатлап сорады кыз, дәрәс ишетәмме соң дигәндәй.

– Без кайтырга дип китәбез, – дип тынычландырырга тырышты аны егет. Нәфисәнең аңа бик тә ышанасы килә иде. Тик бер тапкыр ул Камилгә дә, абыйларына да ышанды һәм аларны югалта язды.

– Син китәр өчен кайтмаган идең бит! – Нәфисә шулай дип өзгәләнде. – Мин моннан китсәм, үземне югалтачакмын.

– Ә миңа үземне табарга кирәк! – Камилнең өзеп-өзеп, кисеп-кисеп әйткән сүзләренең жеп очы аның йөрәгендә уйнаган бураннарда тоташа иде. Үзен хужаларча иркен тоткан теге түрә сүзләре аның колагына гына түгел, йөрәгенә үк уелып калган иде. «Хужа була белмәгән хужага мал әрәм!» – диде ул. Дәрәс әйтте.

Баштарак исән калу шатлыгынан авылын беренче күргәндәй яратып, сокланып йөргән иде ул йөрүен. Озакламый егетнең жаны чарасызлыктан, үзенең көчсезлеген танудан үрсәләнә-бәргәләнә башлады. Әле кайчан гына «монда мин хужа!» дип, чит-ятларны өркетеп маташкан иде. Кем хужа соң? Хужа булып, нишли ала соң ул? Мин көчле дип күкрәк төю беләнмени, әнә, хәзер сөйгән кызын саклар көче дә юк аның. Шуңа да китүне – әнисен дә, Нәфисәне дә үзе белән алып качуны бердәнбер чарасы дип уйлады ул. Вакытлыча китәм, хужа булып кайтыр өчен, көч туллар өчен дип юатты үз-үзен.

...Китәр көне житкән саен күңелендәге шик төене кысыла барып, жанын сызлата иде Нәфисәнең. Юл чатында калу жигел түгел икән...

Көн саен саубуллашырга дип, күл буена килә ул. Теге төндә өмет кылы жиһенен томалардай итеп зыңлап торганда, калсам – калам, батсам – батам, тик абыйларын, Камил абыйсын коткарам дип, күлгә кереп барганда, аның уенда мыскал да шик юк иде... Ә бүген? Ул туганнан бирле дөньяга чыгарга хыялланды. Аңа кешеләр кирәк иде. Һәм менә... Дөнья күрә, имеш. Дөнья болай да аларның уч төбөндә ята бит инде. Яңа тормыш кайдадыр еракта түгел, нәкъ менә шушында башлана.

Әнә, Каракүлне кар каплаган. Теге яктагы «кабилә» халкы өчен генә кыш та юк, жәй дә юк: алар һаман нәкъ элеккечә итеп күңел ачарга әзерләнә. Күл өстенә жәелгән илаһи тынлыкны бозып, алар ягыннан иләмсез авазлар ишетелгәләп ала.

Шулай да кайдадыр бик тирәндә зур балык сакта тора. Баш очында – йолдызлы күк. Жир өстендә Нәфисә бар. Каракүлнең Нәфисәсе бар әле.

И ф и р а
Х ә л и м о в а

БЕР ГОМЕРЕМӘ – ИКЕ ДӨНЬЯ

ХИКӘЯ

Ачык тәрәзәдән йөземә кайнар жил бәрелде. Күнел сагаеп куйды. Бу мизгелне кайчандыр яшәдем кебек. Очкыч түбәнәя башлады. Дәмәшкь очкыч аланына якынлашуыбызны игълан иттеләр. Юлдашларымның күбесе Россия югары уку йортларында укып, ялга кайтучы яшьләр иде. Аңлашылмаган шау-шуда куаныч сизелә. Мин иллюминаторга күз салдым.

Башта берни аңламадым. Түбәндә бушлык иде. Яшел урманнар, зәңгәр елгалар, бормалы юллар урынына сорғылт ак бушлык.

Тагын да түбәнәйгәч, бормалы юл, тирәсендәге яшел агачлар, уенчыксыман гына күренгән очкычларны абайладым. Тәгәрмәчләр түгел, йөрәгем белән жиргә бәрелгәндәй булдым. Командирның кисәтүенә карамастан, күпләр чыгарга ашыкты. Алар хаклы. Алар ватаннарына кайттылар. Мин иң соңгылардан булып, ишеккә якынлаштым. Йөземә кайнар жил бәрелде.

Ишек төбәндә басып торган олы яшьтәге очучы: «Кызым, теләсәң кал, кире алып кайтам», дисә, берсүзсез риза булып идем. Ул дәшмичә генә ягымлы елмайды. Мин билгесезлеккә атладым. Пыяла дивар артында каршы алучылар арасында шушы чит жирдә мин белгән һәм мине белгән бердәнбер кеше басып тора иде.

Мәхәббәт искиткеч гүзәл дә, каршылыклы да бер хис ул. Ул адәм баласын бик көчле дә, зәгыйфь тә, рәхимле дә, шәфкатьсез дә итә ала. Аның иң югары ноктасында ананың баласына, кешенә туган иленә, гашыйкның сөйгәнә булган яратуыдыр. Сабуллашып, юлга чыгар алдыннан мәрхүм әнкәемнән күзләрен хәтерлим. Күзләр белән кешене тотып калырлык көч булса, бу караш мине капка төбәндә туктатыр иде. Ләкин, әйткәнемчә, мәхәббәт кайчагында рәхимсез була. Әмма барыбер эти-әниемнән фатихасыз китмәдем. Өнкәй бик динле кеше иде. Ахырда,

«кызым, мөселман баласы начар кеше булмас әле», диде. Алар Йосыфны мин сөйләгәннән генә беләләр.

Инде бөтен кәгазьләремне әзерләп, билетлар алганчы, фикерем гел бер тирәдә әйләнде. Китәр көннәр якынайган саен мине иң борчыган уй илдән китү турында булды. Туган илемне бик яратам, хөрмәт итәм, бөек күрәм. Туган ягымны, урман-кырларымны, туганнарымны, дусларымны шулай кисәк кенә калдырып китү бик авыр иде. Ләкин мөхәббәт тә бик көчле. Һәм мин әнкәемнең моңлы карашын, газиз туган илемә булган сөюемне йөрәгемә салып, юлга чыктым.

Без шәһәргә кәргәндә, ахшам намазына азан яңгырады. Ул миңа искиткеч бер җиңеллек бирде. Йа Раббым, рәхмәтеңнән ташлама!

Рәхмәтеңнән ташлама!

Ул көнне Йосыфның бер кардәшләрендә кундык.

Икенче көнне иртә белән Йосыфның туган ягы Хәсәкә мухафазасына (районына) юлга чыктык. Көн бик эссе. Кайчан гына пәрдәне күтәрәп, автобус тәрәзәсеннән карасам да, соргылт ак сахра күренә, әйтерсең лә, без сәгатьләр буе гел бер урында әйләнәбез.

Дүрт-биш сәгатьтән соң, Тодмар (Пальмира) шәһәрендә ярты сәгатьлек ялга туктап алдык. Июнь ахыры кояшы бөтен яктылыгы, кайнарлыгы белән безнең автобустан чыкканны көткән икән. Күзләр шул яктылыкка өйрәнгәч, алдымда Пальмираның мәһабәт хәрабәләрен күреп, таң калдым. Нинди бөек син, кешелек тарихы!

Юлның калган яртысын дәвам иттек. Хәсәкә мухафазасы үзәгенә автовокзалында безне Йосыфның туганнан туган кардәшләре Әбү Үсәмә (Үсәмәнең әтисе Хәмид атлы) белән Өм Үсәмә (Үсәмәнең әнисе Нурия, олы уллары Үсәмә) үз машиналарында көтеп торалар иде. Аларга кайтып, ризык жыйдык. Арудан, дулкынланудан, тәгамның тәмен тоймадым. Өм Үсәмә (ул миннән 4-5 яшьләргә генә өлкәнрәк) берәз бизәнергә тәкъдим итте. Мин кире кактым (дөрөсрәге, башымны селкедем). Асылда, мин сөрмәдән башка берни дә кулланмыйм. Шулай ук бу эсседә крем, пудра кебек нәрсәләрнең аяныч нәтижә бирүе дә ихтимал иде.

Авылга юл алдык. Ярты юлда ике автобус, машиналар белән Йосыфның туганнары көтеп тора иде. Шау-шулы колонна булып, юлны дәвам иттердек. Мин гүя ниндидер бетмәс төш күрәм кебек. Янымда Йосыфның булуы гына чынбарлыкка кайтара.

Авылга кердек. Тыштан агартылган балчык өйләр. Анда-санда яшел агачлар. Биек кенә йорт янына туктадык. Машинадан төшүгә балачага ташкынына күмелдек. Йосыф каядыр югалды. Мин агымга иярәп, баскыч ягына атладым. Килендәшләрем килеп, үбеп (гадәт шундый) мине сәламләделәр. Хатын-кызлар төркеменә уралып, өйгә үттек. Минә мендәргә утырттылар, арка терәргә дә мендәр куйдылар. Кара гына матур бер кыз каршымда кыска-кыска жыр жырлап, үзләренчә бии, башкалар кул чаба иде. Мин дә аларга кушылдым. Күп еллар үткәч кенә белдем: алар биюче кызга түгел, миңа кул чапканнар икән. Шау-шудан башым әйләнде. Ничек тә Йосыфны чакырасы иде.

Шулчак аңлаешсыз өзек-өзек авазлар чыгарып, 45 яшьләрдәге бер ир-ат бала-чаганы куып таратты. Мин аның сөйләшә белмәвен аңладым. Икебез дә телсез... Миңа караганын көтеп алып, бармакларымны күзлек итеп күзләремә куйдым (Йосыф күзлек кия). Ул шунда ук аңлады. Бер минут та узмады, Йосыф белән әйләнеп керде.

Йосыфка үземнең бик арганымны әйттем. Барысы да кызыксынып, безнең рус телендә сөйләшкәнне күзәтә. Йосыф аларга минем киёмемне алыштырырга теләемне аңлатты. Башка чара юк иде. Ул сөйләгәнне, гәрчә университетта гарәп телен берәз өйрәнгән булсам да, аңламадым. Жирле диалект бик көчле, күрәсең. Ян бүлмәгә кереп, киёмемне алыштырдым. Булдыра алган кадәр зиһенемне тупларга тырыштым. Ишек артындагы тавышлар берәз тынгандай булды. Дәмәшкътә алган кие зәңгәр озын күлмәкне кидем. Якасы алтын төсендәге җепләр белән чигелгән галлабия миңа килешеп торгандай тоелды. Озын чәчләремне аркама сибеп (әле мин башыма яулык япмый идем), ишекне ачтым. «Корт оясы» урамга күчкән иде. Ишегалдындагы кечкенә мәйданчыкка миңа урындык куйганнар. Шуңа утырып, мин түемны тамаша кыла башладым.

Учак өстенә таш белән күтәртеп, өч-дүрт зур казан утыртылган. Аларда ит пешә булса кирәк. Сорнай, табла (махсус барабан) тавышы өзелми. Бала-чаганың иге-чиге юк. Учак янында хатын-кыз кайнаша. Өй янында берәз күтәренкерәк итеп, балчыктан ясалган зур гына верандага озын паласлар җәелгән. Анда ир-атлар утырган. Мулла килеп, никах укыганнан соң, табын әзерләделәр. Паласлар каршына шундый ук озын итеп, клеёнка эскәтер җәйделәр.

Тирән генә жиз подносларга ләвәш җәеп, өстенә ит, өреле шулпа салып ир-атлар алдына тезделәр. Хатын-кызлар өй эчендә ашады. Мин тамагымнан ризык үтмәячәген чамалап, баш тарттым. Ашаганнан соң кайсы кайда башын төртеп йоклаган балаларның кечкенәләрен күтәреп, олыларын уятып, хатын-кызларның күбесе өйләренә таралды. Ир-атлар калды. Бу тирәләрнең робабада (кулдан ясалган бер генә кыллы уен коралы) уйнап жырлаучы мәшһүр Сәгыйд Хәрбәви иртәнгә кадәр үзенә жырларын сузды. Мин ахыр чиккә кадәр житеп арыган идем. Робаба тавышы минем шул аруларым белән үзгемә үтеп калгангамы, мин хәзер дә аны бик өнәп бетермим.

Вак черкиләр тешләвен дә тоймыйча, күпме йоклаганмындыр, тагын кунаклар килә башлады. Бу килен күрү, котлау, ашка чакырулар егерме көнгә сузылды. Мин инде берәз күнәгә башладым. Сөйләшкәннәрен берәз төшенәм. Тик һаман җавап бирә алмыйм. Йосыф тиз өйрәнәсең килсә, сөйләш, оялма, ди. Шулай итеп, мин остазыбыз Жәмил абыйдан¹ бик яратып өйрәнгән чиста гарәп телен онытып, жирле диалектта сөйләшеп киттем. Ләкин университетта алган нигез миңа бик ярдәм итте.

Ай ярымнан Йосыфның дәүләттә вазифасы билгеле булып, без Хәсәкәгә – район үзәгенә килдек. Арендага өй алдык. Әйберләргә урнаштырганнан соң, беренче эш итеп, шикәрсез сөтле чәй ясап эчтем.

¹ Жәмил Габделхак улы Зәйнуллин (1946 – 2020) – күренекле гарәп теле белгече, филология фәннәре докторы, профессор.

Хәтергә бик уелып калган тагын бер очрак – Хәсәкә урамында «КамАЗ» машинасын күрүем. Шул мизгелдә урамдагы кешеләрдән кыенсынмасам, мин аны барып кочаклаган да булыр идем! Дүрт айдан соң туган якка кайтырга билет алдым. Сүриягә кабат әйләнеп килгәндә, ялгыз түгел идем, минем белән кызым Бәлкыйс та бар иде. Аннан соң улым Хәсән, кызларым Ләйлә, Сара, Мәрьям дөньяга килделәр.

Балалар дөньяны оныттырса да, сагынуны баса алмадылар. Бик авыр булганда, күңелемне елап бушатам, күрсәләр, алар да кочаклап алып, миңа кушылалар иде. Яз көннәрендә Мардин таулары ягыннан (Төркия) салкынча җил исә. Мин кар эрегән ис килә дигәч, Йосыф көлә, аның исе буламыни, ди. Була икән шул менә!

Монда кышлар салкын түгел. Шулай да мин икешәр кат оекбаштан йөрәм. Килендәшләрем син бит салкынга безгә караганда да чыдамрак булырга тиеш, сездә кар күп була бит, диләр. Мин моңсу гына елмаеп җавап бирәм: аякларым үзебезнең кышларны оныта алмыйлар.

Көзен безнең яктан кошлар килә. Мин аларны үз итәм, канатлы булуларына сөенәм. Язын алар янә туган якка, бәлки әле, минем Үмәнәмә кадәр үк очалардыр.

Мин туган Үмәнәй авылы хәзер юк инде. Бөтенләй үк дип әйтмим, чөнки анда туган, гомер иткән кешеләр күңеленнән бу әкиятне жую мөмкин түгел. Авылыбыз моң кебек тын гына яшел алан, әрәмәләр арасыннан агып, Ык елгасына кушылган Бажана буена урнашкан иде. Бар булмышы озын бер урам. Читән белән әйләндереп алынган бәрәңге бакчалары елгага ук төшеп тора.

Аннан күчеп киткәндә, миңа өч яшьләр тирәсе генә булган. Күңелемә берничә вакыйга уелып калган. Беренчесе: өебезне яхшы хәтерлим. Ихатабыз, башкаларныкы кебек үк читән белән әйләндереп алынган. Киң такта капка. Зур булмаган ишегалды. Анда әнкәй кул сепаратында гел сөт аерта иде. Өйгә керүгә, каршыда өстәл. Янда сәке. Сәке каршында мич. Мичкә каршы якта тәрәзә. Кыш көне аңа гел боз катып эри иде. Су җыелсын өчен шешә асып куелган, аңа тәрәзә төбеннән чүпрәк бау төшә. Ишек өстендәге киштәдә – әнкәйнең Локман бабайдан калган, кырыйлары саргаеп-көеп беткән, бик иске, дини-гыйльми китаплары. Бу күренешләргә мин нигәдер һич оныта алмыйм.

Мин кечкенәдән үк шигырьләр ятларга яраттым. Безнең өй каршында гына башлангыч мәктәп. Аның директоры Хисаметдинов абый мине урамда тотып, шигырь сөйләтә, аннан «крандил» тоттыра.

Үмәнәйдән без Адайга күчтек. Ике буралы йорт безгә сарай булып тоелды. Адай зур, анда сигезьеллык мәктәп бар. Абый-апаларым барысы да мәктәптә. Биш яшемдә мин Әлифбаны күземне йомып та укый ала идем. Тик «р» хәрефе битен генә гел ике катлап ачам: «р» хәрефен әйтә алмыйм. Уйнарга сирәк чыгуым да шуның аркасында. Күземне йомсам, бүгенгедәй хәтерлим. Әнкәй мичкә ягып мәш килә. Апалар мәктәптә. Мин мич каршында сәкедә утырам. Әнкәй минем «р» битен ачып-ябып утырганыма игътибар иткән, күрәсез. Стенада гына эленеп торган калын,

бэләкэй көзгеге кулыма тоттырды: «Кызым, шуна карап, исеменне кабатла да кабатла», – диде. 30-40 «Ифила»дан соң мин исеменне дөрөс итеп әйтеп жибәрдем – Ифира! Әнкәй шунда ук ишетеп алды: «Булды бит, кызым, булды!»

Без алты бала үстек. Ипи, тоз, бәрәңгедән бервакытта да өзәлмәдек. Без беркайчан да аны ашамыйм, моны яратмыйм, димәдек. Киёмне беребез арты беребез кидек. Төпчек буларак, миңа барысыннан да «өлеш» чыга иде. Әнкәй аларны кечерәйтеп, ямап, тегеп бирә. Ризык дигәннән, чоландагы кунаклар өчен агач тартмада һәрвакыт конфет, печенье була. Без аның барлыгын белсәк тә, бервакытта да кул сузмадык. Кайчагында кунаклар белән өстәл янына утырырга рөхсәт бирелсә дә, әнкәй алдыбызга куймаса, беребез дә конфетка үрәлми иде.

Минем бик тә мәктәпкә барасым килә иде. Күп йөдәткәнгәдер инде, ата-аналар жыелышының берсенә әнкәй мине дә ияртеп барды. Апаларым, абыем барысы да иң тырыш, тәртипле укучылардан булгангамы, бәлки, башка сәбәп беләндер, аны мәктәптә бик хөрмәт ителәр иде.

Жыелыштан соң без мәктәп директоры Мулланур абый Әгъзәмов янына кердек. Калын кашлы, төбәп, тишеп карый торган тирән карашлы – мәктәп директорлары гел шундый буладыр, фамилияләре дә гел Әгъзәмов була торгандыр, дигән фикер күңеләмдә озак сакланды. Әнкәй аңа мәктәптә укыйсы килүемне сөйли. Директор абый аны тыңлаган арада миңа карап-карап ала. Әнкәйнең сүзләре тәмамлангач, ул шкафттан 4-5 кечкенә китап алып, миңа сузды. Шуларны укып бетергәч, мәктәпкә килерсәң дип, башымнан сыйпады. Китапларны мин ике-өч көндә укып чыктым, анда шигырьләр иде. Яшем житмичә, мәктәпкә бара алмаячагымны төшендем.

1968 елда мине, ниһаять, «нулэвэй»гә (хәзерлек сыйныфына) яздылар. 1 сентябрьдән мәктәпкә йөри башладым. Кышның бик салкын көннәрендә радиодан башлангыч сыйныфларда дәрәсләр булмаячагы хәбәр ителгәндә дә, мин сигезенчедә укыган Рәйханә апам классында шул бер сәгатемне барыбер «укып» кайта идем.

Яз житте. Баздан орлыкка бәрәңге чыгарабыз. Мин дә шунда буш чиләк китереп булса да, буталып йөрим. Рәйханә апа озакламый концерт куясыларын, Тукайның «Шүрәле» шигырен ятларга кеше эзләүләрен сөйли. Күрәсәң, концерт Тукай туган көнгә багышланган булгандыр инде. «Ятламыйсыңмы, апаем», – ди миңа. Сөенеп риза булам. Эштән «азат ителеп», китап тотып, урамдагы эскәмиягә чыгып утырам.

Шигырьне тиз ятладым. Зал шау килеп кул чапты. Әгъзәмов абый сәхнәнең уртасына ук чыгып, мине күтәреп алды. Ул мактап, нидер сөйли, мин исә оялуымнан кызарып, сыдырылып күтәрелгән күлмәк итәгемне тарткалыйм. Бу мизгел бөтен нечкәлекләре белән хәтеремдә калган. Кызыл-сары жирлектә ак чәчәкләр төшкән күлмәк иде ул, әнкәй теккән.

Без үзенчәлекле заманда яшәдек. Башлангыч сыйныфта каләмне карага манып яздык. Дәфтәрне япканчы, жөмләнең кибүен көтәсе, йә киптергеч кыстырасы. Язу бик зур сабырлык, осталык таләп итә, чөнки каләмнең

карага ныграк чумдырсаң, дәрес тотып язмасаң, кара табы көтеп кенә тора... Өченче сыйныфта шариклы каләмгә күчтек. Безнең өчен бу бер мөгҗиза булды. Парталарга түгелеп интектергән кара савытларының түгәрәк чокырыгына калды.

Мин мәктәпне, укытучыларны чын күңелдән яраттым. 8 нче сыйныфны «бик яхшы» билгеләренә генә тәмамлап, Минзәлә педагогия училищесына документларымны тапшырдым.

Үсмер чак. Күңел кылларының иң нечкә, иң сизгер чагы. Без группада 30 кыз бала. Төрлебез төрле районнарда. Беренче тапкыр эни яныннан чыгып киткән 14-15 яшьлек кызлар.

Дәрес башлана. Минем партам тәрәзә янында. Бина каршындагы агачлардан акрын гына сары яфраклар коела. Көзгә моңсу көн. Мин тамагыма тыгылган төерне ашыгып-ашыгып йотам. Ул китми. Башка юл тапмыйча, яшь булып күзләрдән чыга. Оялып, башымны кулларыма салам. Күршемдә утырган Фәнүсә, арттагы партадан Венера миңа кушыла. Минут та үтми, барыбыз да елыйбыз. Хәтта Минзәлә кызы Зәмфирәнең дә безне кызганудан күзләренә яшь тула. Ә укытучылар?! Безнең киң күңелле олы жанлы сабыр остазларыбыз дәресе туктатып, сүзсез генә безнең тынычланганны көтәләр.

Безнең район Минзәләдән ерак түгел, 40 чакрымлап кына. Тик машиналар аз йөри, ун-унбиш чакрымын урман аша жәяү кайтасы. Минне бу да туктата алмый иде. Ул урманны мин кайтканда да, киткәндә дә елап кичә идем. Шул чагында берәрсе миңа: «Әле син ерак китчәксең, гомерең туган якларыңнан еракта үтчәк», дисә, аңа ышанмас идем.

Дүрт ел йөгереп кенә үтеп китте.

Соңгы көнне таралышыр алдыннан тулай торакта утырганыбызны хәтерлим. Чемоданнар, сумкалар эзер. Күтәренеп чыгып кына китәсе. Беркем кузгалмый. Яшьләребезне сөртә-сөртә, мышкылдап елыйбыз да елыйбыз. Тулай торак коменданты Венера Николаевна кереп, яшьле күзләре белән әрли-әрли куып кузгатмаса, без кичкә кадәр дә утырган булыр идек әле.

Без бер группада укыган иптәш кызым Рәмзия белән Казанга документлар тапшырырга киттек. Ул татар теле һәм әдәбияты бүлегенә, мин журналистлыкка. Бланкларны тутырганда, Рәмзия миңа шундый якын итеп: «Әйдә, малай, икебез дә тел бүлегенә керик, бергә укырбыз, газетада да эшләп була бит», дип әйтеп куйды. Документларны бер үк бүлеккә тапшырдык.

Без Казаннан филология факультеты студентлары булып кайттык. Бу кабатланмас бер чор иде. Гүзәл яшьлек, моңлы, нурлы, жырлы Казан! Мин Рәмзиянең шул тәкъдименә гомер буге рәхмәтлемен. Чөнки туган телемне бик яратам. Университетның Татар теле һәм әдәбияты бүлгеге миңа аны шулай жентекләп, бөтен гүзәллеген, зиннәтен тоеп өйрәнергә мөмкинлек бирде...

Ә заман үзгәрде. Ул вакытта без әниләребез белән шәһәр телефон үзәкләреннән, алдан ук чират алып, сәгатен билгеләп куеп сөйләшә идек.

Эниләребезнең йөзен күрмәсәк тә, күңелләребез белән тоя идек. Ә хәзер гел каядыр ашыгабыз. Безнең чор кешеләре тормыш агымына бик авыр житешә. Ә яшь буын йөгәрә. Кая, нигә ашыкканын да белмичә, аңламыйча чаба. Алар арасында укытучы, төзүче, очучы булырга теләүчеләр бармы икән?!

...Яшьлек үзенекен итте. Күңелдәге матур хисләр шигыр булып языла иде. Кызганыч, минем ул елларда язган шигыр дәфтәрем югалды... Мин дә чит жирләргә китеп адаштым.

Монда ун кешенең тугызы бирә торган сорау бар: кайда яхшырак, Сүриядәме, Россиядәме? Күңелләрен кырмый гына җавап бирәм. Россиядә яхшы, чөнки ул минем туган жирем, анда минем әти-әнием, туганнарым, дусларым. Сүриядә яхшы, чөнки ул минем яраткан кешемнең, балаларымның туган жире. Минем хәерле гомер кичергән жирем. Үзезбегә кайткач кабатлана торган сорау: гарәпләр барысы да 2-3 тапкыр өйләнәләрме? Юк, мин яшәгән төбәктә андыйлар бик сирәк. Өйләнгән очракта да, йә бала булмау, йә хатыны авыру булып, үзен, гаиләне карый алмау сәбәпле генә.

Бу сорауны миңа әнкәй мәрхүмә дә кайткан саен бирә иде. Әнкәйне искә алу тагын бер очракны – беренче кайтуымны искә төшерде. Әнкәй бик сөенде. Шул ерак жирләрдән кайта алмассың, башка сине күрә дә алмам дип курыккан идем, инде күңелем тынычланды, диде. Аннан соң берәрсе ишетүдән курыккандай, әкрән генә әйтеп куйды: «Кызым, әллә бүтән китмисеңме соң?» Мин сискәнәп алдым. Газиз әнкәемнең күңелен кырасым килми иде: «Әнкәй, карынымдагы баланы тумас борын ук ятим итиммени?» Бу хакта башкача сүз кузгатмадык.

Шулай, сорау-җавап кичләренең берсендә әнкәй әкрән генә сораштыра: «Кызым, бик эссе бит, сез кайда йоклыйсыз соң? Елан-чаяннар да күптер?»

Без жәй көне өй каршына куелган биек тимер караватларда йоклыйбыз. Урын кояш баеганчы ук жәелеп, юка чыбылдык корыла. Төнлә белән салкынча рәхәт һава була.

«Ишегалды әйләндереп алынганмы соң?» – дип сорады әнкәй нигәдер...

Ул чагында чынлап та ишегаллары юк иде.

«И кызым, урамда йоклыйсыз инде алайса», – диде әнкәй, борчылып.

Жәйләр житеп, тышта йоклый башлаган саен аның сүзләре исемә төшеп, үзалдыма елмаеп куям.

Хәзер йортлар кирпечтән. Иркән. Гарәп халкының киң күңеле кебек. Караватларны түбәгә күчерделәр. Монда түбәләр төз. Аларга йорт салганда ук төзелгән баскычтан менәсе. Инде «урамда» түгел, түбәдә йоклыйбыз.

Йосыф бервакытта да миңа озын күлмәк ки, башына яп, димәде. Иман кешенең эчендә була икән. Ул аңа ничек киенергә, йөрергә, сөйләшергә, көләргә – барысын да әйтеп тора. Аллага шөкер, бу миңа авыр булмады.

Гаиләдә, мәктәптә, педучилищеда, университетта алган тәрбия мине беркайда да унайсызлыкта калдырмады. Остазыбыз Жәмил абыйның

«кызлар кычкырып көлмиләр, матур итеп елмаялар гына» дигән сүзләренә кадәр әдәбемдә үз эзен калдырды.

Гарәп халкы бик юмарт һәм кунакчыл. Йосыф – шуларның берсе. Безнең өй бервакытта да кешедән бушамады. Шәһәргә эш белән килеп – эше бетмәгәнә, табибка килеп, чираты житмәгәнә, автобуска өлгермәгәнә, болай гына кунакка килгәнә – барысы да бездә ачык чырай таба иде. Берсеннән-берсе кечкенә биш бала белән ничек өлгергәнмендер – үземнең дә исем китә. Бер дә авырсынмадым. Күп вакытта әнкәйнең: «Кунак – Аллаһ кунагы, кызым», дигәнә исемә төшеп тә күңелемне киңәйтеп жибәрә.

Без бәләкәй чакта да килүче-китүче күп була торган иде. Әнкәй аларны ачык йөз белән каршылый, булганы белән кунак итә. Ә кыш көннәрендә шул ике яклы өебезгә башка авылдан килеп укучылар да сыя иде әле.

Еллар буге югары уку йортында укучы кызлар бездә дә яшәде. Мин аларга үземнең кызларыма караган кебек карыйм, үзем белгән яхшы сыйфатларга да өйрәтә идем. Мин ул матур орлыкларны утыртуыма сөенәм – бер туфракта чыкмаса, икенчесендә шытар...

Ял көннәрендә авылга кайтабыз. Ул көнне авылда бәйрәм. Йосыфлар кайткан! Машинаны туктар-туктамас ук бала-чага сырып ала. Безнең балалар да шулар арасына чума. Без төп йортка – Йосыфның олы абыйсы Хәмдү яшәгән йортка кайтабыз. Хәмдү ике тапкыр өйләнгән. Олы килендәшем Газизәнең ике кызы, ике улы булып, кече уллары 4 яшендә каты авырудан үлеп киткән. Хәмдү балаларының күп булуын тели иде. Кызганыч, икенче килендәшем Фатыйманың балалары булмады. Алар бик тату яшиләр иде. Моңың сәбәбе – Фатыйманың сабырлыгы гына түгел, Хәмдүнең гаделлеге дә дип уйлыйм.

Яңа гына үсмер кыз булып килгән Амәл (кече кызлары, олысы Әминә кияүдә иде инде) мине бик ярата. Без аның белән беренче көннәрдә, елга буена бәләкәй ташбакалар карарга төшкән чакларда ук дуслашып калдык. Әйтергә онытканмын, авыл яныннан Зурган атлы кечкенә елга ага. Аның суы кыш көне тулы була, жәйгә кибең бетә язып, ярга бик күп ташбакалар чыга иде. Амәл бәйрәмнәргә кадәргә көннәрдә мине бармак-тырнакларыңа кына буйыйк әле дип йөдәтә. «Аммә (ул миңа шулай дәшә, апа мәгънәсендә), сиңа бик килешер», ди. Монда чынлап та, бәйрәм, туй алдыннан чәчкә, тырнакларга кына буяу гадәте бар иде (хәзер сирәгәй инде). Кынаны (ул яшел төстә, он кебек) каты чәй салып, сыек камыр хәленә килгәнче болгаталар. Аннан берәз жылы урынга куеп торалар. Соңыннан бармак башларына ягып, һәр бармакны аерым чүпрәк белән урап куялар. Иртән кулыңны югач, тырнак һәм бармак башлары кызыл кирпеч төсендә булып кала. Ул үзенчә матур да. Шуңа ук катнашманы чәчкә дә буйыйлар.

Хәтеремдә, минем яңа килгән чагым. Килендәшләремнең минем озын кара чәчләремне бик кыналысылары килә иде. Мин дә риза булдым. Бер кило кынаны чәчемә сылап, өстеннән ике-өч кат яулык та бәйләгәч, башымны көчкә күтәреп йөрдәм. Килендәшләремнең чын күңелдән кылган эшләрен юкка чыгарасым килмәде. Әле бит төн чыгасы бар. Ятсаң

– маңгайдан, муеннан, колак артыннан кие кызыл сыеклык агып чыга. Аны сөртә-сөртә төн уза. Иртән иртүк су жылытып, башымны юдым. Ул тиклем кынаны чәч арасыннан чыгарып бетерергә дә сәгать ярымлап вакыт кирәк булды. Аның каравы, килендәшләрем чәчемнең кызгылт төстә ялтыравыннан бик канәгать калды. Минем әле шуннан соң бер атналап муеным авыртып йөрдө.

Сүрия авылын яраттым. Анда үзең булып яшәү җиңелрәк. Кайчагында хатын-кызлар белән җыелышып утырабыз. Мин аларга язмышымның әйбәт кешеләр арасына китерүенә бик канәгать булуымны аңлатам. Алар самими елмаялар. «Өм Хәсән, син үзең яхшы күңелле, шуңа тирә-юндәгеләр дә яхшылык белән җавап бирә», диләр. Мин аларның карашында ихтирам, якын итү күрәм. Бу миңа бетмәс-төкәнмәс сөенеч бирә.

Авыл инде үзгәрдә. Балчык өйләренә зур таш йортлар алыштырды, кибетләр ачылды, хастаханә, даруханә бар, зур мәктәп төзелде.

Без дә авылда өй салдык. Йосыф пенсиягә чыккач, тагын да ешрак кайтабыз. Безне һаман көтеп алалар. Кайчагында, кайтып җиткәнне ишегалдында көтәләр. Нигә соңардыгыз, дип елмаялар. Кыш көннәрендә зур бүлмәдә җыелалар. Рәхәт итеп гәпләшеп утыралар. Фәрхән сөйли: «Бервакыт абыем Хәсән белән шәһәргә бардык. Кичкә калынды. Яңгыр ява. Машинаны Хәсән йөртә. Борылмада тизлекне киметергә өлгермичә, юл читенә төштөк. Азаплана торгач, асфальтка чыктык. Соңга калдык. Хәсән колагыма пышылдый: «Ярый әле машина әйләнеп төшсә, җан бирмәдек, әтигә ни әйткән булып идек», – ди.

Бар да көлә. Мин дә үзалдыма елмаям.

Хәсән сөйли:

«Халит белән мотоциклда күрше авылга киттек. Мотоциклны мин йөртәм. Ерак та китмәдек, юлга ишәк чыкты. Бераз ераграк бәләкәй ишәк тә бар. Мин, анысы юлга чыкканчы дип, тизлекне көчәйттем. Узып китим дигәндә генә, әнкә ишәк кире борылды. Аңа бәрелмәс өчен, юлдан очып төштөк. Чәнечкеле үлән арасында Халит мине эрләп ята. Минем ни гаебем? Кем белгән ишәкнең борыласын?»

Тагын гөр итеп көләләр. Мин аларның шулай күңелле утыруына куанып, зур чәйнек белән чәй чыгарам. Бераз тын калып, чәй эчәләр. Алар канәгать. Бу да миңа тагын бер бөртек бәхет.

Гомер уза. Инде балалар да үстә. Без дә картабыз. Кайчагында миңа 30 ел түгел, 300 ел яшимдер кебек тоела. Гомер еллар белән түгел, хатирәләр, сагынулар, истәлекләр белән озая, күрәсәң.

Балалар башлангыч мәктәптә бергә, аннары кызлар аерым, малайлар аерым укый. Хәзер инде төрлесе бар.

Хәзер инде бар да яңача. Бөтен җирдә дә бертөсле тоела, элеккечә кич утырулар онытылды. Яңалыklar авылларга да килеп керде. Мөкиббән китеп сериаллар караган кешеләр дә бар. Мин телевизор карарга бик яратмыйм.

Дини бәйрәмнәр авылда матур уза әле. Иртүк бала-чага: «Аидкум мөбарәк!» («Бәйрәмеgez мөбарәк булсын!») – дип, ишек кага. Аларга тәм-

том өләшәсең! Авыл ахырына житкәнче бәләкәй капчыклары төрле тәмле конфетлар белән тула. Элек яшьләр, хәтта олылар да чыга иде, шаярышып, бер-берсенен конфетларын тартып алып, куышып, бик күнелле бәйрәм итә идек. Тора-бара бу гадәтләр дә бетте.

Ә балалар чыга. Мин аларны сөенеп, елмаеп каршылайым, эти-эниләрен сорашам. Яхшы теләкләр телим. Аларның шатлыгына куанам. Раббым илләрне имин итсен! Олылар иртәнге бәйрәм намазыннан соң каберлеккә барып дога кыла. Аннан кайтышлы, кайсы өйгә кереп булса да, иртәнге аш ашый. Гадәттә, өй хужасы үзе тәкъдим итә. Аннан бик өлкән яшәтәгеләрнен, авыруларның янына барып хәлен беләләр, бәйрәм белән котлыйлар. Күптән түгел, якиннары вафат булган гаиләләргә барып, кайгыларын уртаклашып, сәлам бирәләр. Соңыннан авылда, гадәттә, күбесе бездә жыелалар. Каһвә, чәй эчеп, сөйләшеп утыралар. Бәйрәм кәефе бар жирдә сизелә.

Зиратлар монда бездәге кебек. Күбрәк таш кына куялар. Әйләндереп алганнары сирәк. Каберлек тә коймаланмаган. Яшеллеге аз. Мин: «Безнең авылдагы бакча кебек каберлекләренә күрсәгез, үзегез үк кереп ятасыгыз килер иде», – дип шаяртам.

* * *

Мин утыз ел чит жирдә яшим. Туган ягымда утыз ел ак буранлы кышларым, карлыганлы жәйләрем минсез генә килә. Мин яраткан көзләр минсез саргая. Быел мин көзен кайттым. Икәүләшеп бер еладык, бер көлдек, тагын еладык... Салкын дымлы яфракларны күңелгә ябып булса иде ул! Йөземнән бер кайнар, бер салкын тамчы ага. Утыз ел чит жирдә, бу – минем язмышым. Тугач та беренче сулаган һавам, эчкән суым, искән жием, бала чагым, яшьлегем узган, туганнарым, дусларым яшәгән, әби-бабайларым, әткәм-әнкәм күмелгән туфрақ миннән еракта.

Кайчагында бер сары яфрак, тәрәзә яңагынан аккан бер яңгыр тамчысы мине көзләремә кайтара. Тәрәзә пыяласындагы бер тамчыга карап утырып, яуган вак яңгырлы озын көзләремдә йөрим. Язларын мин мең дә бер төрле үләннәр, чәчәкләр арасынан пәси борчагын, тузганакны эзим. Мин утыз ел туган жиремне сагынып яшим.

Бу – минем үзем сайлаган язмышым...

Мин бәхетле – бер гомеремә ике дөнья бар.

Сүрия, әл-Хәсәкә шәһәре.

ТОРМЫШ ИТТЕК ЧИТТӘ...

Туган нигез

Туып үскән йортым, эти-эни
Бик тә якын жанга, күнелгә.
Кадрелеләр! Шуңа алар өчен
Күңелемнән жыр-моң түгелә.
Язын алмагачлар чәчәк ата.
Һәр чәчәктән жанга моң тула.
Күптән ябык инде туган йортым,
Тик күңелем шунда омтыла.
Алмагачтан алда чәчәк ата
Безнең бакчадагы чияләр
Әйтерсең лә, сине юксынабыз,
Сине сагынабыз, дияләр.
Туып үскән йортым, туган нигез,
Әни көтә кебек чәй куеп.
Яшәсәм дә ерак-еракларда,
Шунда гына минем бар уем.

Беләзек

Сагынганда карар өчен
Бүләк иттең беләзек.
Олы бүләк, соңгы бүләк –
Гомерлектә истәлек.

Беләзегең, әнкәй, матур,
Кулларыма килешә.
Сагынмаган бер көнем юк,
Син газизем гел истә.

Аерылу билгесе күк
Чын күңелдән бүләгәң.
Нурлы йөзөң күз алдымда,
Өзеләдер үзәгем.

Гомер үтә, көзләр житә...
Югалмас ул истәлек.
Кызым кулларын да бизәр
Шушы ядкаръ беләзек.

Диләрә

Шөбиледә кунак кызы –
Мәскәү калаларыннан.
Иң чибәрен жибәргәннәр
Сайлап араларыннан.

Алсу йөзлә, татлы сүзлә,
Чәчләре дә бөдрә,
Бүе зифа, үзе гүзәл,
Йөрәгемне көйдәрә.

Үзе уңган, үзе чая,
Үзе нечкә күңелле.
Гел елмаеп, шатлык белән
Үтсен аның гомере.

Аһ, Диләрә, Диләрә!
Инде ниләр дияргә?
Кала инде сине сөеп
Янарга да, көяргә.

Балаларыма

Улым, кызым – горурлыгым,
Сез жаныма торырлыгым.
Кояшым да һәм аем да,
Йөрөгемнең сез мае да.
Тормышымның мәгънәсе – сез,
Сезнең өчен яшәвем дә.
Сөенчтән генә булсын
Күземдәге яшьләрем дә.

Рушания АБРАХИМОВА

Мәскәү шәһәре.

Мин – исән!

Хуш, авылым, газиз туган ягым!
Кайтып әйләнермен бер тагын...
Ялгыз үскән миләш агачының
Истәлеккә алдым ботагын.

Тәлгәш-тәлгәш миләш янып тора!
Ачылыгы сеңгән каннарغا.
Татлы жимешләргә алгысынып
Китеп бардык әллә кайларга.

Ачы миләш тәме иренемдә...
Бүтән тәмне белмим, нишләтим?
Тәгам эзләп тоймый дөнья ямен,
Тормыш иттек читтә, ким, ятим.

Жан яралы шул китүдән безнең,
Сыкрау, сыктау жиргә таралган.
Туган илдән, телдән мэхрүм булып,
Яңа буын жирдә яралган.

Куанмагыз, мин әлегә исән.
Мин булмамын, чүгеп, баш исәм.
Чыдамлыкның төбе жиңу булып,
Киссәгез дә, тамырдан үсәм.

Шәфикъ ИМАТДИНОВ

*Ульяновск өлкәсе, Сенгилей районы,
Красный Гуляй бистәсе.*

Гади фәлсәфә

Пыскып кына ерак офыкларда,
Чак ялтырый – кояш гәрәбәсе.
Көн картаеп. төнгә әверелә –
Менә шундый гомер фәлсәфәсе.

Хәтерләрне ерта кайтаваздай
Әче гайбәт, чүп сүз, юк хәбәрләр.
Тузган көннән яңа туган төнгә
Өелеп бара калдык хәрабәләр.

Көн көленә күмелә күлэгәләр
 Чуалтыплар вакыт хәрәкәтен.
 Үкенерлек булмасын шул, житкәч,
 Көннең котылгысыз һәлакәте.

Сәгать угы чаба үрсәләнеп,
 Килгән сыман нидер үзгәртәсе.
 Төн умыра көнне комсызланып, –
 Бу тормышның гади фәлсәфәсе...

Һаман мохтаж

Табигатьнең иң саф чагы, иң ак чагы,
 Карлар ява өченче көн инде тоташ.
 Мин әйтмәдем, син сизмәдең халәтемне.
 Мин әйтмәдем: үзем хәлсез – сиңа мохтаж.

Жылы сүзең кирәк иде, жылы учың,
 Саташулы тормышымның бу чорында.
 Үзем дәшми эчтән янып терәк көттем,
 Шигырьләрем кычкырдылар бу турыда!

Мин әйтмәдем, син белмәдең – гади тарих.
 Син дә юләр инде бигрәк. Без бик охшаш.
 Дер селкетә тормышкаем, ә мин әле...
 Һаман көтәм. Ә мин Һаман сиңа мохтаж!..

Бу кыш миңа сине хәтерләтә

Бу кыш миңа сине хәтерләтә.
 Нәкъ синең күк ул да эчкерсез.
 Шунысы кызык: әгәр берегез китсә,
 Калыр микән янда берегез?

Синең сыман актан киенгән ул.
 Сулышы – тылсым, үзе – саф Һава.
 Ала алмыйм синнән күзләремне,
 Карап туя алмыйм кышка да.

Аннан жылы эзлим, гүя синнән.
 Тик салкын да инде үзегез...
 Шунысы кызык: әгәр берегез китсә,
 Калыр микән янда берегез?

Оксана ИЛБЮП

Чиләбе өлкәсе, Еманжелинск шәһәре.

Сагыну

Сахраларга чыгып бер кычкырсам,
 Барып житәр микән тавышым.
 Кайнар комнар хәтта сендералмас
 Ташкыннардай сагыну-сагышым.

Сахраларга чыгып бер кычкырсам,
Тынып калыр кебек жилләр дә.
Күкрәгемнән чыккан сулышымнан
Көеп кибәр төсле гөлләр дә.

Сахраларга чыгып бер кычкырсам,
Кире кайтыр киткән кошлар да.
Канатлары сынык бу күңелне
Мөмкин түгел ташлап очарга.

Юаныч

Сахра жиле!
Коры,
Кайнар,
Инде ничә айлар,
Еллар
Сөртәсең син
Минем яшьләремне.
Дәшми генә.
Жан да яшьле инде.
Көтә көнен.

Сахра жиле!
Кемнәр
Миллион еллар элек
Күмелгәннәр
Монда.

Әйләнгәннәр
Комга.

Мин дә шулай
Беркөн
Тузан булып
Кунармын да
Кошлар канатында
Кайтып,
Кушылырмын
Туган туфрагыма.
Сахра жиле!
Ялгыз сахра жиле!
Рәхмәт сиңа,
Юатканга мине!

Ифига ХӘЛИМОВА
Сүрия, әл-Хәсәкә шәһәре.

Уйлану

Мин...
Хәзер берьялгыз,
Берүзем генә,
Бар идекме без?
Әллә миндә син,
Әллә синдә мин?
...Әллә бер сагыш?

Син...
Бар идеңме син?
Тик минем өчен
Калканнарда тиң?
Безнең бергәлек
Әллә гел ялгыз,
Әллә бер язмыш?..

Без...
Бар идекме без?
Нигә син ерак,
Нигә мин ялгыз?
Сөю илендә
Булдыкмы ялгыш?

Ник
Хәзер мин ерак,
Хәзер син ялгыз?
Безне мәңгегә
Аерды язмыш?

Гөлсинә ХАНӘФИ
Ульяновск өлкәсе, Димитровград шәһәре.

Мине көзләр эзли.
Эзли көзнәң әрсез жылләр.
Качам аннан, ә ул
Эзәрлекли һаман, жибәрми.

Мине күзләр эзли.
Тутырып бага күзләр жаныма.
Юлларыма каршы чыга алар,
Кая барсам, шунда чагыла.

Мине моңнар эзли.
Әверелә кебек язмышка.
Ярый әле көзләр, ярый күзләр,
Ярый әле моң бар тормышта.

Фаил ГЫЙМАДОВ

Казан шәһәре.

Әткәмнәң авылы биек тау башында,
Әнкәмнәң авылы ярларга яқында.
Сап-салкын чишмәнәң суларын эчкәндә
Мин янам утларда, көямен ялкында.

Сагынып кайтамын илемне, нигезне,
Биш бала үскәнбездә ул газиз ояда.
И, сыкрый, и, әрни, и, ярсый һәм тынмый
Еракта икәнне күңелем тоя да.

Гөлсәя БӘДГИЕВА

*Казахъстан Республикасы,
Шымкент шәһәре.*

Бур түгелмен, әмма мин бер дәрәҗә ир,
Кыз урларга гел әзер гашыйк шагыйрь.
Чын мәхәббәт өчен, йә, кем гаепле? –
Раббым, миңа фатихаңны үзең бир.

Караңгыда, кеше күрмәгәндә,
Гөнаһлы уй булса башыңда,
Күктә энә балкый ай кылычы,
Ходай тота аны каршыңда.

Фәрит ӘХМӘДИЕВ

*Баикортстан Республикасы,
Уфа шәһәре.*

Татарстанның халык шагыйре Рәдиф Гаташка – 80 яшь

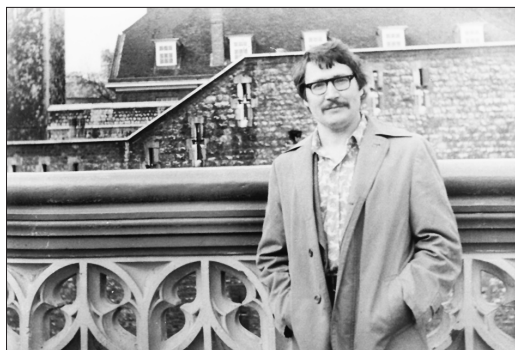
1931 ел. Марс авылы. Гатауллиннар «кланы». Сулдан уңга – әтисе Кәшфулла, әнкәсе Сәвия, картәнисе (нәнәе) Гөлҗиһан, картәтисе Гатаулла, зуринәе Сәҗидә, зурәтисе Идиятулла, артта – кече абыйлары Сәйделиәриф.

Авылдан «шигъри бәхет» эзләп юлга чыгу. 1961 ел.

Гомерлек дуслы Хатыйп Миңнегулов һәм аның абыйсы – диңгезче-капитан Мирғалим белән. 1963 ел.

Стратфорд шәһәрндә (Англия), Шекспир туган йорт янында.

1986 ел. СССР язучыларының VIII съезды делегатлары: Р.Гаташ, Г.Рамазанов, Т.Миңнуллин, (...) Г.Рәхим, М.Львов (Уфа), (...) Р.Вәлиев һ.б.

Мөдәррис Әгъләм һәм Наис Гамбәр белән «Казан утлары» журналы редакциясендә. 1998 ел.

Тукай премиясе алган язда. Яңа лауреатлар Р.Гаташ, Р.Ахиярова, С.Фәтхетдинов, пароходта Р.Миңнуллин «хозурында». 2008 ел.

Жыр турында сөйләшү. Рәшит Әхмәтжанов, Вафирә Гыйззәтуллина, Рәдиф Гаташ. 1990 ел.

Уфага Рим дус Идиятуллинны 70 яше белән котларга баргач. 2010 ел.

Фотолар Рәдиф ГАТАШ архивынан.

ЯНДЫ БЕР ШӘМ ТАҢНАРДА...

Быел 5 мартта затлы каләмле шагыйрь һәм журналист Рөстәм Акъегетнең (Фәйзуллин) тууына 70 яшь тулган булыр иде. 2020 елның 19 июлендә ул кинәт арабыздан китеп барды.

Ул 1974 елда Казан университетын тәмамлауга ук Татарстан радиосына, аның әдәбият-сәнгать редакциясенә эшкә килә. Тагын бер елдан – 1975тә максатына бару юлында зур бер адым ясый. Фикердәше Рим Кәримов белән бергәләп «Тел күрке – сүз» тапшыруын башлап җибәрә. Укучыларга аңлатып тору артык булыр, ул елларда бу – үзе зур батырлык.

Дөньяның кинәт үзгәргән, Татарстанның союздаш республика статусы алу өчен көрәш алып барган вакытларда безнең радио алгы сафларда булды. Һәм аның сиздерми генә төптән эш алып бара торган идеологы, «күлгәдәге штаб начальнигы», әлбәттә, Рөстәм Фәйзуллин иде. Ул эзерләгән тапшырулар, радиоспектакльләр, радиопостановкалар хәзер инде алтын

фондыбызның зур бер өлешен тәшкил итә. Шуның өстенә узган гасыр башларында, әле тавыш яздыру җиһазлары яңа гына барлыкка килгән заманнарда яшәгән күренекле шәхесләрнең тавышларын эзләү белән шөгыльләндек. Халык арасында, төрле оешмаларда мөгҗиза белән сакланып калган граммофон телинколәреннән, теткәләнеп беткән магнитофон тасмаларыннан дистәләгән уникаль язмалар күчереп алды.

Рөстәм Фәйзуллин, әйткәнемчә, бай аудиомирас калдырып китте. Ләкин кырык елдан артык гомер эчендә эзерләнгән энә шул язмалар арасыннан аның үз тавышын саклаганнары бик аз. Юк дәрәжәсендә аз. Сәер хәл, әмма дөресе шулай. Кирәгеннән артык тыйнак иде шул Рөстәм. Эфирга чыгарга атлыгып тормады. Ул язган текстларны күбрәк дикторлар яисә махсус чакырылган артистлар укый иде. Шулай да, бәхетсезгә, кайбер интервьюларда әңгәмәдәшенә бирелгән кыска гына сорауларда аның үз тавышы да ишетелеп ала. Журналның бу санында игътибарыгызга тәкъдим ителә торган тапшыру – энә шундый сирәк очрый торган язмаларның берсе. Рөстәм Фәйзуллин аны вафатына нибаре бер ай калып килгәндә, 2020 елның 20 июнендә, күренекле галимбез Әбрар Кәримуллинның тууына 90 ел тулуга багышлап эзерләгән иде. Тапшыруның башында Равил Рахмани галимнең тормыш юлы һәм гыйльми эшчәнлегенә әһәмияте турында сөйлә, аннары Илдус Әхмәтҗан Әбрар аганың «Татар түрә булса...» дигән мәкаләсеннән өзекләр укый, соңыннан Рөстәм Фәйзуллинның Әбрар Кәримуллин белән 1995 елда язып алынган күләмле әңгәмәсе бирелә. Тыңлыйк әле шушы тапшыруны, дуслар, аның каһарманының да, авторының да якты рухларын искә алып тыңлыйк.

Клара Булатовага – 85 яшь

УКУЧЫЛАРЫННАН БҮЛӘК БУЛЫП ИРЕШСЕН

18 мартта танылган шагыйрә, Татарстанның Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстанның халык язучысы Клара Булатова үзенең гомер юлында 85 нче язын каршы ала. Клара апабыз әле бүген дә кулында каләмен нык тотта, илһамланып иҗат итә. Без аның матур юбилеен котлап, Татарстан радиосы белән берлектә үзенчәлекле бүләк әзерләдек. Бу – Клара Булатованың иҗатына багышланган тапшыру.

Аның авторы – радио журналисты, Клара апаның каләмдәше һәм якын дуслы Дания Гайнетдинова. Биредә шагыйрәнең зур иҗат белән үрелеп барган тормыш юлы бәян ителә, Татарстанның халык артисты Тәлгать Хаматшин укуында «Сәяхәтнамәләр» һәм «Келәү» дигән китапларына кергән шигырьләре яңгырый. Клара Булатованың үзе белән журналистлар Д.Гайнетдинова һәм Г.Кәримова үткәргән әңгәмәләр дә тыңлаучыларыбызда кызыксыну уятыр, дип ышанабыз. Шулай ук өлкән әдипләр Нәкый Исэнбәтнең, Гамил Афзалның, әдәбият тәнкыйтьчесе Равил Лотфуллинның Клара Булатова иҗатына кагылышлы фикерләрен һәм шагыйрәнең шигырьләренә язылган жырлар ишетерсез.

Хөрмәтле әдибәбез Клара Гариф кызы шушы бүләкне озак еллар дәвамында мәктәпләрдә үзе белем һәм тәрбия биргән күпсанлы укучыларының һәм аның иҗатын сөючеләрнең олы рәхмәте дип кабул итсә иде.

*Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруларны тыңлый аласыз.*

*Сәхифәне Татарстан радиосының шеф-мөхәррире **Нәсим АКМАЛ** алып бара.*

ГАДЕЛЛЕКНЕ МАЯК ИТКӘН ӘДИП

Фоат Садриев 1970 еллардан алып, бүгенге көнгә кадәр укучыларыбызны реалистик әсәрләре белән куандыра. Ул әдәбиятка драма һәм комедияләре белән килеп керсә, алга таба проза өлкәсендә аеруча уңышка ирешә. Социалистик реализм рухында ижат ителгән беренче хикәяләрендә үк замандашының күңел тибрәнешләрен жәмгыятьтәге каршылыкларга мөнәсәбәттә сурәтли («Гадәти иртә», «Авыш басу икмәге»). Юмористик хикәяләренең күбесе («Ак эт бәләсе кара эткә», «Мин ничек шигыр яза башладым», «Жан авазы», «Дерес некролог» һ.б) оппозицион характерда булуы язучының ижат принцибын билгели.

1980 еллар уртасыннан башлап, илдәге сәяси үзгәрешләр белән бәйлә, әдәбиятта ижтимагый аңы үскән, гражданлык тойгылары югары булган геройлар сурәтләнә башлый. Ф.Садриевның жәмәгәтчелек игътибарын җәлеп иткән беренче күләмле әсәре – «Шәһзаманов эше» (1987) повестенда да игенченең жиргә мөнәсәбәте аша социалистик жәмгыятьнең соңгы этабында барган үзгәрешләр күрсәтелә.

Ф.Садриев ижатында заман проблемаларын киң фәлсәфи планда яктыртуга омтылыш та көчәя бара. Фәлсәфилек халыкчанлыгы, һәркемне борчый торган мәсьәләләргә юнәлдерелүе, ил җаме белән үрелеп бирелүе ягыннан тормышчан. Шуңа язучының әсәрләренә әдәбият белгечләре, тәнқыйтьчеләр генә түгел, киң катлам укучылар да битараф калмый: бәя-мөнәсәбәтләрен матбугат битләрендә чагылдыра киләләр. «Таң җиле» (1992) арада игътибарны иң күп җәлеп иткән роман булып чыга. 1993 ел дәвамында «Казан утлары» журналы әлегә әсәр белән бәйлә «Безнең тормыш. Безнең әдәбият» дигән темага зур сөйләшү дә алып бара. Роман татар әдәби барышында югары бәя ала: «Чор әдәбиятының энҗе бөртеге булган әлегә роман сайланган теманың һәм күтәрелгән мәсьәләләрнең актуальеге белән дә, әдәби эшләнеше һәм тәәсир көче буенча да, авторның образлар тудыру осталыгы ягыннан да аерым урын тота»¹.

Ф.Садриевның «Бәхетсезләр бәхете» (1991-2005) роман-трилогиясе дә укучы тарафыннан яратып кабул ителә һәм шулай ук тәнқыйть, әдәби жәмәгәтчелек аны да татар прозасының казанышы буларак бәяли. Әлегә әсәрнең уңышы берничә фактор белән билгеләнә. Беренчедән, 1990 елларда әдәбият төрле юнәлешләр, алымнар белән байый, шулай ук тематик яктан да үзгәрешләр кичерә. Совет чорында өнәлмәгән ирреаль дөнья сурәтенә, шартлы-метафорик тасвирга нигезләнгән әдәби әсәрләр күбәеп китү сәбәпле, татар укучысы реалистик юнәлештә прозага күпмедер ихтыяж кичерә. Икенчедән, ижтимагый проблемаларны киң планда иңләгән, кешенең рухи дөньясын тышкы тирәлек белән тыгыз бәйләнештә сурәтләгән киң панорамалы әсәрләр безнең әдәбиятта сирәк туа, ә 1970 еллардан алып, бүгенге көнгә кадәрге чорны тарихи-сәяси ясылыкта яктырткан зур күләмле әсәрләр исә бөтенләй юк дәрәжәсендә була. Өченчедән, әсәр тарихи характерда булса да, укучының замандашлары турында, жәмгыятьтәге рухи тетрәнүләр, социаль-ижтимагый үзгәрешләр аңа яхшы таныш, ул үзе үк – аларның шаһиты.

Әсәр үзәгендә гаделлекне яшәү маягы иткән намуслы, саф күңелле Ирек исемле ир-егет тора. Язучы аның яшьлек елларыннан алып, ир уртасы чорына кадәрге тормышын сурәтли һәм шуңа нисбәтле бик күп геройларның язмышларын ача. Романда

¹ Заһидуллина Д. Таң җилләре кебек // Яңа дулкында (1980–2000 еллар татар прозасында традицияләр һәм яңачалык). – Казан: Мәгариф, 2006. – 11 б.

житәкчелекнең Үзәк Комитеттан башлап, гади колхоз рәисенә кадәр икейөзлелеккә, ялганга, ялагайлыкка нигезләнгән идарә итү ысуллары төрле вакыйгаларда ачыла. Партиянең һәм коммунистларның хаклыгына ихластан ышанып, партиягә кергән Ирекнең ни ижатка, ни шәхси тормышына вакыты калмый башлагач, карашлары үзгәрә, тора-бара ул үзенң партия өчен бер шөрөп кенә булуын, инде бу ятмәдән чыга алмаячагын аңлый.

Читләтеп әйтү, киная, аллегорияләр романда мул кулланыла. Арсланов, Шәвәлиев, Нәжмиев, Чукаева фамилияләрен автор геройларның тормыштагы урыннарына, яшәү рәвешләренә туры китереп сайласа, Ирек исеменә капма-каршы мәгънә сала. Хокуклары тапталмаган, рухи азатлыгы чикләнмәгән илдә генә кеше бәхетле була ала. Ирек образында исеменң киресе раслана. Мәскәүгә бер еллык театраль курсларга язучылар берлегеннән юллама булса да, укырга китәргә рөхсәт бирмиләр, инде киткәч тә, аны партия органнары аша кире кайтартып, партиядән һәм эшеннән чыгаралар. Хатынының хыянәт итүе дә беленгәч, Ирекнең рухи кризис чоры башлана: ул эчкечелеккә бирелә. Әсәрдә аның үз-үзе белән көрәш дәвере артык озынга китеп, кабатланулары белән укучыны ялыктыра башлый. Әмма бу урында шуны да әйтергә кирәк: татар әдәбиятында эчүгә бирелгән геройның рухи халәтен аңлап, моны тирәлек, мохит, заман, шәхси факторлар белән бәйләлектә бөтен нечкәлекләрендә тасвирлаган әсәр юк иде әле. Геройның ихтияр көче сыналу матурлык һәм ямьсезлек, югарылык һәм түбәнлек көрәше булып, гаять киеренке психологик моментларда күрсәтелә. Күпчелек классик әсәрләрдәге сыман, монда да, коткаручы – хатын-кыз: эчкечелек сазлыгыннан Ирекне яшылек мәхәббәтә Зәңфирә тартып ала.

Әсәр партия аппаратын тәнкыйтьләүгә генә корылмаган, анда власть һәм кеше мөнәсәбәте, гомумән, киң планда алына. Беренче, икенче китапларда ул партия белән бәйлә каралса, өченчесендә партия таркалганнан соңгы дәвер башлана. Язучы житәкче кешенең психологиясен ачарга омытла: «Аның уйларында, хис-кичерешләрендә, башында һәм йөрәгендә жир, техника, машиналар, мал-туар, фермалар, гектарлар, тонналар, меңнәр, миллионнар... Ул – йөрәкле роботның бер төре. Тиешлене генә белә, шул тиешне чынга әверелдерү өчен көненә мең төрле маска кия». Теләсә нинди хакимият кеше шәхесен жимерүче, аның кешелек сыйфатларын бетереп, машина-робот хәленә китерүче көч буларак күрсәтелә.

Романда башка геройларны куркытып, укучы күңеленә шом салып торучы бер персонаж бар. Ул – Миңзәһитның гаиләдә тиешле тәрбия күрмәгән, балачактан ук узынып үсеп, Мәскәү криминалына килеп эләккән улы Рашат. Язучы тормышны киң планда сүрәтләү максатында укучыны төрле катлам кешеләре белән очраштыра һәм бу очракта Рашат жинәятчел төркемнең бер вәкиле буларак бирелә. Автор аның авызыннан чыккан аңлашылыр-аңлашылмас сүзләре аша кешелеккә янаган куркынычны сиздерә.

«Бәхетсезләр бәхете» трилогиясе, әлбәттә, прозаикның чираттагы уңышы, киң колачлы эпик жанр мөмкинлекләрен үзләштерүдәге яңа бер ижади казанышы»². Әдәби жәмәгәтчелек хаклы рәвештә романның озынга китүен, вакыйгаларны тыгызлау мөмкинлеге булуын билгеләп үтсә дә, бу әсәрнең әһәмиятен һич киметми.

Кеше һәм туган жир бәйләнеше фикер-идея катламы рәвешендә Ф.Садриев ижатында әсәрдән-әсәргә кабатланып килә, жиргә, табигатькә мөнәсәбәт кешенең кешелеген билгеләүче критерий дәрәжәсенә житкерелә. «Авыш басу икмәге», «Шаһзаманов эше» кебек әсәрләрдә бу ижтимагый нигездә каралса, «Көлми торган кеше» повестенда гаилә мөнәсәбәтләре яссылыгында сүрәтләнә. Улы хақына хатыны хыянәтенә түзеп яшәргә мәжбүр булган Газизжан, шәһәрдә мәхәббәтен табып, анда китү мөмкинлеге тууга карамастан, авылда кала. Сәбәп малаенда гына түгел, билгеле (инде ул да балигъ яшендә), гомере бусе тракторчы булып эшләгән ирне жир белән

² Вәли-Баржылы М. Намуслы кешеләр // Мәйдан. – 2011. – № 3. – 93 б.

бәйләүче әйтеп-аңлатып булмый торган жепләр бар икән! Автор моны турыдын-туры язмый, Газизжанның табигатькә карата үтә нечкә тойгылары, хис-кичерешләре аша ирешә.

Соңгы еллар татар әдәбиятында авыл темасы шактый яктыртылса да, ул күбрәк милли-эхлакый, тарихи яки экологик якларны күздә тотта. Авыл кешесенә күңел дөньясын хезмәтенә бәйлә ачу совет чорында калган кебек иде. Ф.Садриев хикәя-повестьлары нәкъ менә гади хезмәт кешесенә хөрмәт тәрбияләү традициясен дәвам итүе белән дә әһәмиятле.

Кешенә яшәү мәгънәсе, бәхете – Ф.Садриев әсәрдән-әсәргә үстәрәп килгән темаларның берсе. Соңгы еллар ижатына караган «Кышкы яшен» (2017) повестенда язучы сыйныфташ булган өч ир-атның өч төрле язмышын, өч төрле яшәү рәвешен баян итә һәм бу очракта геройларын, һөнәрләренә әһәмиятне карап, капма-каршы якларга аера: спортның бокс төре буенча Россия һәм дөньякүләм уңышларга ирешкән Зиннур, туган авылында мал табибы булып эшләүче Арслан һәм эшмәкәр Сәүбән.

«Алмалы күлгә китү» (2019) дә авторның башка проза әсәрләре кебек күп катламлы: анда шулай ук гадел житәкче концепциясе, тел, милләт, кешелек алдында бурыч мәсьәләләре күтәрелә. Өлеге кыска повестының үзенчәлеген шунда: анда мәгънә катламнары бер-берсен үз эченә алган кысалар рәвешендә бирелә. Үзәктә – ата белән кыз мөнәсәбәте. Хатыны үлгәч, ялгыз калган һәм ике мәртәбә инфаркт кичергән Юнысны кызы Хәния үз йортына алып килә. Гомере буге житәкче булып эшләгән ирнең картлык көнендә кызы боерыкларына буйсынып яшисе килми. Дөрәс, Хәния боларны барысын да әтисенә сәламәтлеген кайгыртудан эшли. Әмма Юныс акылы белән аңласа да, күңеленнән килешмичә, авылга кайтып китә. Аңа сикхәтне дарулар да, төгәл режимга салынган көндәлек яшәү тәртибе дә түгел, ә туган жир туфрагы, балачагы үткән ямьле болыннар, Алмалы күлнең шифалы һавасы бирә.

Алдагы катлам – хатын-кыз эмансипациясе мәсьәләсе. Ф.Садриев моңарчы хатын-кызның ире белән идарә итүен сатирик планда сурәтләп килсә, бу әсәрендә проблема дәрәжәсенә үстәрә.

Повестының төп мәгънәви катламы Юныс һәм сугыштан кайтмаган әтисе арасындагы мөнәсәбәттә ачыклана. Язучы Кешенә үткән белән киләчәккә ялгап торучы итеп бирә, аның кешелек алдында бурычы, шәхес бәхете мәсьәләсенә игътибар бирә. Әтисе сугышка кадәр утырткан алма бакчасы – бәхет бакчасы – киләчәккә бәхетле булырга тиешле ил. Әмма ул бакча корыган. Шулай да язучы бакчаның кабат яшәрәсенә өмет бирә: кечкенә Самат, алмасын сатып, табыш алуны күздә тотса да (заманга бәйлә дөньяга караш үзгәрү), алмагач утыртырга вәгъдә бирә.

Юнысның төзү оешмасы житәкчесе булып эшләвендә дә мәгънә бар: шәһәр коручы – ил коручы. Ир олыгайган көнендә кешеләрнең үз йортлары булса да (матди байлык) һәм тынычлыкта яшәсә дә (Кариб кризисы вакыйгасы), әле тулы бәхеткә ирешмәвен аңлый.

Ф.Садриев ижатының башлангыч чорыннан ук юморны үз итә. Аны укучының күңеленә үтеп керерлек сүзләр таба белүче оста психолог дияргә мөмкин: кызганыч ситуация булса, ул елата, житди фәлсәфи әсәр булса, тормыш-яшәеш турында уйландыра, көлкеле хәл турында язса, укучыны рәхәтләнеп көлдерә. «Чебен», «Капитуляция», «Гыйбрәт», «Тормышның кендеге», «Гел сине генә уйлыйм», «Катык» кебек кечкенә юмористик хикәяләрендә ул тормыш-көнкүрештәге төрле кызыклы ситуацияләргә тасвирлый. «Адам әүлиясе», «Зөбәйдән күңел дәфтәрәннән» повестьлары исә сатирик жанрда. Мәзәкчән вакыйгалар сурәтләп, укучыны көлдерсә дә, аларда заман проблемалары калкытыла.

Ф.Садриев ижтимагый тигезсезлеккә кеше бәхетенә каршы күренеш буларак баяли. «Печән» хикәясендә бу авыл кешесенә табигатькә бәйлә яшәү рәвеше, житәкчеләрнең җавапсызлыгы, крестьянның мәшәкәтле торышы аша тасвирланса, «Ишек» әсәрендә

төп геройның кичерешләрәндә, Матурлык һәм Ямьсезлек каршылыгында чагылыш таба. «Ялгышны төзәтү» хикәясе – заман чиновнигы психологиясен ачкан уңышлы әсәрләрнең берсе. «Гөлчәчәк» хикәясендә язучы укучыны һөнәренә ия булган кешенә ана дәрәжәсенә күтәрә (бу очракта хәтта өстенрәк тә куя).

Ф.Садриевның әдәби иҗатка драматургиядән килүен айткан идек. «Өхти, егетләр», «Жәмиләнең женләнуе», «Кондырлы кодачасы», «Аяз көнне яшен», «Эһем, эһем, дигәчтен», «Хөршидә, Мөршидә, Рәшидә» кебек күпсанлы комедияләрдә шаян-жор авыл яшьләрәнен мажаралы кызык хәлләргә таруы сурәтләнә. Драматург саранлык, азгынлык, ялкаулык, наданлык, малга кызыгу кебек сыйфатлардан көлә, мазәкчән ситуацияләрне халыкчан юмор белән тасвирлый. Әмма шунысын да билгеләргә кирәк: тамашачыны көлдерергә тырышу белән мавыгып, урыны белән сәхнә әдәбенә ярашып бетмәгән диалоглар, күренешләр куллану кайбер комедияләрнең дәрәжәсен төшерүгә китерә.

Ф.Садриев балалар өчен дә проза әсәрләре яза. Хикәяләрендә дуслык, батырлык хисләре аңлатыла, тырышлык, хезмәт ярату мактала, балалар белән булган кызыклы ситуацияләр юмор белән сурәтләнә. Фотога төшүне каядыр төшү дип белгән Фәрит («Тәжрибә»), «Авызыннан саскан очыра» гыйбарәсен туры мәгънәсендә аңлаган Заһит («Юкка көттеләр»), алабута урынына эрем жыеп кайткан Әлфия («Белемле әби»), тизрәк үсәргә теләп, яңа костюмы белән су коенган Таһир («Үсәм») һ.б. – укучы яратып кабул иткән нәни геройлар.

Ф.Садриевның прозасында игътибарсыз калдырырга мөмкин булмаган кызыклыгына тасвир чарасы бар. Ул да булса – герой кичерешләрен сурәтләгәндә исләрне файдалану. Укучының аң төпкеленә тәэсир итү максатында кайсы язучы төсләргә, кайсы тавышка, кайсы исләргә мөрәҗҗәгать итәргә мөмкин. Мисал өчен, Н.Л. Зыховская «Сүз сәнгатенен ольфакториясе: проблеманың хәзерге торышы»³ мәкаләсендә рус әдәбиятында исләрне чагылдыруны өйрәнүгә багышланган хезмәтләргә күзәтү ясый, әлеге күренешнең һәр сәнгати дөньяның уникальлеген күрсәтүче дәлил булуы турында яза. Ф.Садриевта ольфактор (ис аша сурәтләнгән) мотивлар күбрәк табигать, туган жир белән бәйлә бирелә. Болар – язгы бөрә, шомырт чәчәге, жиләк, печән, жир, туфрак, көз, иген, арыш, яңа пешеп чыккан икмәк, яңгыр һ.б. исләр. Шулай ук әсәрләрендә кар, яшен, кояш, хәтта таң исә дә очрый. Исләргә әдәби әсәрдә бирелешә ул – язучы белән укучы хәтер арасына салынган күпер. Топ була торган һәркемгә таныш икмәк, яңгыр, жиләк исләрен хәтердә яңартырга мөмкин, ә менә абстракт төшенчәләрне дә ис белән биерү тагы да кызыктырак.

Йомгаклап айтканда, Ф.Садриев – халык белән тыгыз элемәттә яшәп иҗат итүче әдип. Ул авыл халкының рухи-мәдәни яшәешенә аерым игътибар бирә, татар тормышын бизәкләп, матур сыйфатларын калкуландырып сурәтли, милли яшәешнең нигезен авылда – табигый яшәү рәвешендә таба. Аның әсәрләрендә һәркемне борчыган мәсьәләләр күтәрелсә дә, үзәккә – Кеше, аның бәхете куела. Бәхет исә, язучы фикеренчә, рухи һәм матди бөтенлек, гармония, шәхес ирегәндә. Әлеге концептуаль караш язучының фәлсәфи-психологик стиле, катлаулы характерлар итеп тасвирланган геройлары, беркемне кабатламаган образлы теле, зәвыклы сурәт алымнары аша укучыга житкерелә.

Айгөл ГАНИЕВА-ГЫЙНИЯТУЛЛИНА,
филология фәннәре кандидаты

³ Зыховская Н.Л. Ольфакторий художественной словесности: современное состояние проблемы // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева // Интернет ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/olfaktoriy-hudozhestvennoy-slovesnosti-sovremennoe-sostoyanie-problemy/viewer> Мөрәҗҗәгать итү вакыты: 27.05.2020.

«АНА» – ДОКУМЕНТАЛЬ ЭСЭР

«Казан утлары» журналының быелгы февраль санында Башкортстаннан әдәбият галиме Сәгыйдулла Хафизовның «Бер бите – шәрык, бер бите – гареп...» дип аталган язмасы басылып чыккан. Сәгыйдулла әфәнде минем узган ел «Казан утлары» журналында (№12) дөнья күргән «Ана» эсәрәмә карата үз фикерен белдергән. «Документаль проза кысаларында автор «халыкка Нәгыймә Айтматова һәм аның нәселе турында мөмкин кадәр тулы мәгълүмат җиткерергә тырыштым» дигән тыйнак максат куйса да, эсәр югары эстетик дәрәжәдә һәм трагизм элементлары белән язылган, дулкынландыра...» дип яза ул. Галим минем бу хезмәтемне һәм, гомумән, ижатымны югары бәяли. «Ул – югары эстетик тойгылар, якты идеал белән эш иткән каләм иясе, – дип яза, – ... мин үзем Фәүзия ханымны татар әдәбиятының иң көчле вәкиле дип саныйм». Сәгыйдулла әфәндегә мондый зур бәясә өчен рәхмәтләремне әйтәм, ул, гомумән, минем ижатымны күзәтеп бара, әле «Болы» китабым басылып чыгу белән 1987 елларда Уфага чакырып, укучылар белән очрашу үткәргән иде.

Сәгыйдулла Хафизов дәрәс тотып алганча, «Ана» эсәрәннән укучы күңеленә сеңдерелгән иң беренче һәм олы тойгы – халкың белән горурулану. Аны автор тирәннән, тарих төпкеленнән үстөрөп килә, шәжәрәләр, нәсел тарихлары аша нигезләп, күркәм затлар мисалында раслый. Әйе, Чыңгыз Айтматовның татар анасы турында бу эсәр, – беренче чиратта, документаль хезмәт. Бөтендөнья татар конгрессы мине нәкъ шушы максат белән 2014 елның ахырында Кыргызстанга жиберде, Нәгыймә апа турында мин – документаль, Ркаил Зәйдулла әдәби эсәр язарга тиеш идек. Без бу эшнә уңышлы башкарып чыктык, минем «Ана» китабым, фәнни-тарихи язма буларак, 2015 елда дөнья күрдә, Ркаил исә «Нәгыймә» дип аталган драма эсәре язган дип ишеттем.

Ни өчен болар турында җентекләп язам соң? Чөнки Сәгыйдулла әфәнде «Ана» эсәрән мактап кына калмый, тәнкыйть фикерләре дә әйтә. Ул бу хезмәттә «төрлө чыганақлардан алынган өзеңләренәң күп булуын», аларның кайберләре русча да бирелүен кабул итә алмаган. «Шуның белән бергә нәфис әдәбият эсәре фәнни хезмәт тә түгел, аны цитаталар, асәшөрмәләр белән бизәү әдәби иҗат кануннарына туры килми. Мәгълүмат артыннан кумыйча, романдагы сурәтлелекне көчәйтү дә зыян итмәс иде, шәт», дип яза ул. Бу урында әдәбият галиме белән тулысынча килешергә дә булыр иде, әмма бер искәрмә бар – «Ана» эсәре әдәби роман түгел, ә документаль хезмәт. «Казан утлары» журналында басылганда, аның жанрын *роман-хроника* дип, редакция үзе куйды. Татарча китапта бу эсәрнең жанры *фәнни-тарихи язма* дип, русчасында *научно-популярное издание*, дип күрсәтелде, төрекчәсә дә шулай. Жыеп кына әйткәндә, язучы каләмә белән язылган документаль хезмәт.

Бу китапны язганда, минем төп максатым булып, **Чыңгыз Айтматовның татар тамырларын тарихи документлар белән исбатлау** торды. Моның өчен мин Киров шәһәрәнә барып, дәүләт архивыннан 1852-1858 елгы ревизия материалларына кадәр соратып алдым, шулай ук Малмыж, Кукмара, Мәчкәрә, Бишкәк, Каракол, Казанда булып, бик күп материал тупладым. Кыргызстанда Нәгыймә апаның исән калган

балалары һәм туганнары белән очраштым, китапханә, архив, музейларда булдым, бу нәсел турында миңа кадәр кем нәрсә язган – барысын да диарлек эзләп таптым. Кызганыч, алар барысы да диарлек русча булып чыкты, документлар да рус телендә, шуңа күрә алар минем хезмәтемдә дә оригиналда бирелде, кайберләре тәржемә дә ителде.

Шулай ук мин Чыңгыз Айтматовның бөтен әсәрләрен яңадан укып-өйрәнәп чыктым, бигрәк тә Нәгыймә апа исән вакыттагы беренче чор ижатына зур игътибар бирдем. Эзләп табалмаган документларым да булды, Нәгыймә апаның хезмәт кенәгәсә дә табылмады, ире белән язылышу таныклығы һәм балаларының туу турында белешмәләре дә дубликатлар гына иде, төп нөсхәләре юкка чыккан. Үзем өчен ачылып бетмәгән нәрсәләр, җавапсыз калган сораулар да булды һәм хәзер дә бар. Кыргызстанда кайбер ишеткәннәремне китапка кертмәдем, чөнки аларны исбатларлык дәлилләрем булмады, шулай ук гаилә серләрен дә ачасым килмәде...

Өлбәттә, шушыларга таянып, әдәби әсәр язучу, бәлки, җиңелрәк тә булыр иде, әмма, әйткәнемчә, минем алда башка максат торды. Мин башта ук бу китапның башка телләргә дә тәржемә ителәсен күздә тоттым һәм татарлар турында мөмкин кадәр күбрәк һәм яхшы мәгълүмат бирергә тырыштым. Чыңгыз Айтматов һәм аның Татар Анасы аша милләтсезне дөньяга танытырга омылдым. Фикеремне тарихи документлар белән ныгыта бардым. Китап укучылар тарафыннан яхшы кабул ителде, ә менә журнал укучылары өчен мондый алым белән язылган хезмәт көтелмәгәнрәк булып чыкты, галим Сәгыйдулла Хафизовның мәкаләсе шуны күрсәтә. Ә мин аңа барыбер рәхмәтле, чөнки ул тагы бер тапкыр жанр үзенчәлеген искә төшерә. Өлбәттә, саф әдәби әсәр, роман күзлегеннән чыгып бәя бирсәң, «Ана» әсәре аңа бөтенләй туры килми, чөнки ул – әйткәнемчә, фәнни-документаль хезмәт.

Шунысын да әйтәсем килә: минем бу жанрда язылган тагы берничә әдәби-документаль хезмәтем бар – Нади Атласи турында «Соңгы туранчы» китабы (2016), Батырша хәзрәт турында «Баһадиршаһ» (2006) һәм «Габдрәшит Ибраһим – милләтнең хокук яклаучысы» (2021). Чит илләрдә, шул исәптән, русларда да, бу жанр бик популяр, аның үз укучысы бар, татарга ул әле кереп кенә килә. Әмма бу әдәби-документаль жанрны шәхесләр турында язылган калын-калын романнар белән бутарга ярамый, чөнки алар тарихи чыганаclarга, архив материалларына таянып язылган әсәрләр түгел. Күп очракта бу әсәрләр газета мәкаләсе теле белән язылган була, аларда ни әдәби, ни фәнни-тарихи яктан ачыш булмый, шуңа күрә укучылар тарафыннан да очсызлы әкият кебек кенә кабул ителә. Ә әдәби-документаль хезмәт язучу бик күп вакыт һәм көч сорый, монда язучу осталыгы да, тарихчы, галим анализы да, милли сәясәтче идеологиясә дә кирәк, шул чагында гына ул укучының йөрәгенә һәм аңына тәэсир итә, милләтнең кадерен белергә өйрәтә.

Фәүзия БӘЙРӘМОВА,

*язучы, тарих фәннәре кандидаты.
2021 ел, 15 февраль.*

РОССИЯДӘ ХАЛЫК САНЫН АЛУ ТАРИХЫ

Татарларның конфессиональ составы – ревизияләр көзгесендә

Петр I (1682–1725) жәмгыятьне үстерүнең көнбатыш моделенә йөз белән борылган чордан мөселманнарға карата сабырлык күрсәтү саясәте юкка чыга. Ислам динен тотучылар көнбатыш үрнәгендә халыкны социаль һәм дини планда унификацияләргә омтылган хакимиятнең яңа эчке саясәте объектына әйләнә (*Каппелер П. Чуваши. Народ в тени истории: монография /пер. с нем. Е.В. Толстовой; науч. ред. Л.А. Таймасов. Чебоксары, 2019. С. 70*).

1720 елларда дәүләттә чукуынган крестьяннарга өстенлекләр бирү системасы формалаша. Анда үзек урынны 3 елга салым түләүдән, бурычлар үтәүдән, шул исәптән иң авыры – рекрут бурычыннан азат итү тотә (*Ногманов А.Ю. Самодержавие и татары. Очерки истории законодательной политики второй половины XVI – XVIII веков. Казань, 2005. С. 83*). Мәжүсиләрне һәм мөселманнарны дәүләт хисабына һәм административ-суд басымы астында күпләп чукуындыру императрица Елизавета Петровна (1741–1761) идарә иткән чорга туры килә.

Нәтижәдә 1722 елгы I ревизиягә кадәрле чукуынган татарлар «иске керәшеннәр» («старокрещёные»), соңрак христиан булып теркәлгәннәр – «яңа керәшеннәр» («новокрещёные») дип йөртелә башлый (*Ислаев Ф.Г. Религиозная политика российского государства и её реализация в Волго-Уральском регионе (XVIII в.): Дисс. ... докт. ист. наук. Казань, 2005. С.276*). Урта Иделдә «новокрещён» татарларның төп өлеше «Новокрещён эшләрә конторасы» («Конторы новокрещёных дел») вакытында, мәжүсиләрне «чыбыркы һәм прәннек» белән чукуындырган заманда хасил була. 1743 елдан 1760 елга кадәр Идел буй һәм Себердәге жирле халыктан 400 мең чамасы кеше, шул исәптән 12 мең татар православие диненә күчә.

XVIII гасырда «иске керәшеннәр»нең яшәү географиясе киңәя, алар Көнъяк Урал төбәгенә дә күчә. 1735 елгы Башкорт восстание вакытында бер төркем «иске керәшеннәр» аны бастыруда катнаша, шуның өчен аларны ясақ түләүдән азат итәләр. Казак гаскәрләрендә хезмәт итүче керәшен татарлары 1736 елны нигез салынган Нагайбәк кирмәненә һәм аның тирәсенә күчәрәп утыртыла, алар «нагайбәкләр» дип атала башлый.

1754 елга Оренбург казак гаскәре составында нагайбәкләрнең жәмгысы 12 торак урыны хисаплана. 1842 елны нагайбәкләрнең төп өлеше (1250 ир-ат) Оренбург губернасы Бәләбәй өязеннән Верхнеурал өязенә, Яңа Оренбург чик буй сызыгында хезмәт итәр өчен күчәрелә (*Аминов Р.Р. Татары-казаки в составе Оренбургского казачьего войска (1748–1917 гг.). Казань, 2017. С.37-38, 57-58*).

Зөядә урнашкан «Новокрещён эшләрә конторасы» 1764 елда ябыла, бу Урта Иделдә яшәгән жирле халыкларны көчләп чукуындыру кампаниясе туктауга китерә.

XVIII гасыр башында 17 мең керәшен татары исәпләнә. Күпләп чукуындыру саясәте аркасында аларның саны 1744 елны – 23 мең, 1762 елны – 30,3 мең, 1782 елны – 35,1 мең, 1795 елны – 40 мең, 1833 елны – 86,3 мең, 1897 елны – 110 мең

кеше тәшкил итә. (Исхаков Д.М. *Историческая демография татарского народа. Казань, 2014. С.103*).

Кыска гына вакыт аралыгында шулкадәр күп сандагы халык чукундырыла ки, хөкүмәт тә, рухани хакимият тә аларны тиешле дәрәжәдә миссионерлык эше алып барырлык чиркәүләр, дини әдәбият, приход мәктәпләре, жирле халык телендә сөйләшкән руханилар белән тәэмин итә алмый. Чукунганнар христиан өйрәтүен, чиркәү тәртипләрен кабул итми. Аларның христиан дине йолаларын үтәве номиналь характерда булып, күнелләре белән мөселманлыкта калалар, яшереп кенә, ислам йолагәдәтләрен башкаруны дәвам итәләр.

XIX гасыр дәвамында новокрещённалар арасында бабалары диненә кайтуга юнәлтелгән берничә массачыл хәрәкәт булып уза. 1905 елның 17 апрелендә кабул ителгән «Об укреплении основ веротерпимости» законы белән хакимият яңа чукунганнарга исламга кайтырга рөхсәт бирә. 1910 елга Идел һәм Урал бие губернияләрендә 50 мең кеше исламга кайта. Яңа мөселманнар арасында «новокрещёны» татарлар, «старокрещёны» татарлар, чуваш, удмурт һәм мариладан мәжүсиләр һәм христианнар булуы билгеле. 1905-1909 елларда кире үз диннәренә кайтучылар барлык керешен татарларның 40-45 процентын тәшкил итә (Исхаков Д.М. *Историческая демография татарского народа. Казань, 2014. С.103, 177–179*).

Татарларда шәһәрләшү (урбанизация) процессын күзәтү

Ревизия материалларына караганда, XVIII – XIX гасыр урталарында шәһәрләргә күчкән татарларның саны арта, яшәү географиясе киңәя бара.

Мәскәүдә яшәүче йомышлы татарларның саны тылмачлар һәм язучылар эшләре алып баручыларны (писарьлар), дәүләт учреждениеләре белән бергә, Нева елгасы буена урнашкан яңа башкалага күчкән, нык кими. XVIII гасыр уртасында Мәскәүдә татар бистәсендә 500 ләп мөселман ишәпкән, алар арасында күпчелекне сәүдәгәрләр һәм меценатлар тәшкил итә.

Үзәк хакимиятнең Казакь далаларын һәм Урта Азияне икътисади һәм сәяси интеграцияләү планнарына бәйле, XVIII гасырның икенче яртысында татарлар дипломатик элементлар булдыру һәм аларны ныгытуга, Россиянең Шәрәк мөселман халыклары һәм илләре белән сәүдә-икътисад мөнәсәбәтләрендә арадашчылыкка тартыла башлый.

Татарлар, казакьлар һәм үзбәкләр исламның сөнниләр тармагына, Хәнәфи мәзһәбенә карый. Телләре һәм мәдәниятләрендә уртаклык, дин берлеге һәм икътисади омтылышлардагы охшашлык аларның социомәдәни планда якынаюына китерә, этносара гаилә кору да ят булмый.

Шуңа да илнең көньяк-көнчыгышында Россиянең Казакь жәзләре белән бөтен сәүдә мөнәсәбәтләре, Урта Азия белән сәүдә жепләренен зур күпчелеге татар сәүдәгәрләре кулында булып чыга. Алар күчмә торыш алып барган гаять зур төбәкне гомумрәсәй базарына тоташтыра, товар алмашу урыннарын, шәрәк базарларын Россия сәнәгате продукциясен сату үзекләренә әйләндерә.

Урта Азия белән сәүдә әйләнеше 1830 елларга иң югары ноктасына житә. Бу чорда Казакь далаларына һәм Урта Азия илләренә Россиядә житештерелгән кижемамы товарларның зур күпчелек өлеше жибәрелә. 1840 еллардан ишә Россиядән Кытайга, Иранга, Кавказ артына һәм Урта Азиягә экспорт күләме инглиз сәнәгате продукциясе белән көндәшлек аркасында елдан-ел кими башлый. Урта Азия белән сәүдә мөнәсәбәтләре ханлыкларны Россиягә буйсындыргач, кабат үсә.

Нәтижәдә татар шәһәр мәхәлләләренен күбесе аларның тарихи туган жирләреннән

еракта, Россиянең чик буйларында оеша. Кирмәннәр янында Товар алмашу урыннары (Меновой двор) төзелүгә бәйле, XVIII гасырның соңгы чирегендә татар мэхәлләләре Петропавловск, Троицк, Семипалатинск шәһәрләрендә хасил була.

V ревизия (1795) материалларында татар мэхәлләләренә язылган кешеләрнен Идел-Урал төбәгендәге 15 шәһәрдә яшәгәнлеген күренә: Казан – 2760, Чистай – 793, Касыйм (Рязан губ.) – 444, Түбән Новгород – 118, Буа (Сембер губ.) – 36, Хвалын (Саратов губ.) – 59, Кузнецк (Саратов губ.) – 17, Сәет бистәсе – 6481, Троицк – 40, Верхнеуральск – 16, Чиләбе – 14, Оренбург – 10, Уфа – 30, Бәләбәй – 4, Бөгелмә – 26 (Оренбург генерал-губернаторствосы) *(Исхаков Д.М. Историческая демография татарского народа. Казань, 2014. Табл.12. С.134 – 137).*

Оренбург губернасында шәһәр мөселман мэхәлләләре оешу аеруча актив бара. XIX гасырның беренче яртысында татарлар Стәрлетамакта (1800 ел), Уфада (1830), Соль-Илецкта (1833), Троицкта (1828, 1838), Жаякта (1861 елга – 2), Сәет бистәсендә (4 нчәсе – 1802 елны, 5 һәм 6 нчысы – 1816 да) яңа мәчетләр төзи.

Оренбургта XIX гасырның уртасына кадәр даими яшәүчеләр арасында мөселманнар күп булмый. 1826 елны биредә 146 мөселман ир-ат яши, 1857 елга аларның саны биш тапкыр арта – 2292 кешегә җитә. Озак вакытлар дәвамында шәһәр икътисады өчен чик буенда сәүдә итү мөһим була, аның күләме XIX гасырның уртасына кадәр артып килә. Шәһәрдә, шулай ук, татарларның тире иләү мануфактуралары эшли *(Денисов Д.Н. Оренбург // История татар с древнейших времён. В 7 т. Т.6. Казань, 2013. С.79 – 81).*

Көнбатыш Себердә мэхәлләләр Томск һәм Омск шәһәрләрендә теркәлә. Аларда, татарлар белән янәшә, этноконфессиональ барышта Бохара һәм Урта Азия сәүдәгәрләре катнаша.

Бу елларда Сәет бистәсендә татарлар күп яши (1857 елны – 8 мең кеше). Губерна шәһәрләре арасында иң эре мэхәллә Казанда булып (1857 елны 6854 кеше), монда 1781-1855 елларда, магистрат белән янәшә, мөстәкыйль шәһәр үзидарәсе органы – Татар шәһәр ратушасы эшли, ул шәһәр кешеләренә сәүдәгәр һәм мещан сословиеләрен беркетү, сәүдә таныклыклары бирү, салымнар җыю һәм башка хужалык-административ эшләр белән шөгыльләнә; башкарма хакимият буларак, дөүләт органнары алдында җавап тоты. Иске һәм Яңа Татар бистәләрендә шәһәр инфраструктурасы өчен кирәкле барлык урыннар булдырыла: шәркый Печән базары, Юныс мәйданы, миһманханалар, куну-туктау урыннары, сәнәгать предприятиеләре, мастерскойлар, мәчетләр, мәктәп-мәдрәсәләр, сәүдә урыннары шундыйлардан. 1857 елны җәмгысы 127 предприятиенен өчтән бере татарларныкы булып, алар Казанда яшәүчеләрнең жидедән берен тәшкил итә *(Загидуллин И.К., Свердлов Л.М. Казань // История татар с древнейших времён. В 7 т. Т.6. Казань, 2013. С.75 – 76).*

XIX гасырның беренче яртысында төбәкнең якынча 30лап өяз административ үзәкләрендә татар крестьяннары арасында шәһәрләргә күчкән һәм мещан сословиесенә язылу башлана. Бу чорда актив шәһәрләшү, бигрәк тә, ун өяз шәһәрендә күзәтелә. 1857 елга татарлар саны Касыймда (709 кеше), Чистайда (2090 кеше), Сәет Бистәсендә (8000 кеше), Троицкта (1144 кеше), Стәрлетамакта (2303 кеше), Верхнеуральскта (623 кеше), Бәләбәйдә (619 кеше) һәм Тәтештә (400 кеше) үсә *(Исхаков Д.М. Историческая демография татарского народа. Казань, 2014. Табл.12. С.134 – 137).*

Шәһәрләшү күрсәткечләре яңа шәһәр мөселман мэхәлләләре оешуда да аермачык күренеп тора. Идел-Кама төбәгендә 1861 елга кадәр яңа мэхәлләләр Сембер һәм Самарада, өяз шәһәрләреннән, Вольск, Хвалында (Саратов губ.), Алабугада (Вятка губ.), Чистай, Тәтештә (Казан губ.) теркәлә.

Бу үзгәрешләр Идел-Урал төбәгендә шәһәр татарларының гомуми саннарында

да чагылыш таба. Әйттик, 1782 елны алар 8,7 мең кеше (1,7 %) булса, 1857 елга 29,7 меңгә (2%) житә. Бу саннарغا Көнбатыш Себер һәм Казакъ даласы шәһәрләрендә яшәгән татарлар керми. Аларны да кушсаң, бу саннарны якынча 15-20 процентка арттырырга мөмкин булып иде.

Мөселман мәхәлләләре формалашуга татарларның хәрби бурыч үтәве дә йогынты ясый. Кайбер шәһәрләрдә, әле мәхәллә теркәлгәнгә кадәр үк, мөселман хәрбиләр зираты була. Рекрут хезмәтенен олак сроклы булуы, даими урнашып, бер урында хәрби йөкләмә башкару – гаиләләр коруга, балалар тууга да китерә. Рус мәдәни мохитенә ияләшкән солдатлар еш кына отставкага чыккач та, хезмәт иткән урыннарында (Санкт-Петербург һ.б.) яшәп кала.

XIX гасырның икенче яртысында тимер юл чөлтәре сафка басу һәм яңа сәнәгать районнары барлыкка килү миграция сукмаклары салып, яңа шәһәр мәхәлләләре нигезләүгә китерә.

Яңа татар элиталары формалашу

Петр I нең мөселман аристократиясен дворян итеп язасы урында аларны 1718 елда кораблар төзү өчен урман кисү вазифасына беркетүе, ә берничә елдан дөүләт крестьяннары итеп теркәве татар жәмгыятен «крестьян халкына» әйләндерә, морзаларны икътисади һәм хокукий яктан кысрыклай. 1887 елга кадәр сакланган кеше башыннан салым түләү системасы Россиядә крестьян сословиесенә авыр хәлен бик ачык күрсәтеп тора. XVIII гасырда ярлылыкка дучар ителгән татар аристократиясә катламы татар жәмгыятенә икътисади һәм мәдәни тормышында элита ролен башкарудан туктый. Бу процесста күпчелек йомышлы татарлар һәм морзалар дөүләт крестьяннары дәрәжәсенә төшерелә, тагын бер төркем профессиональ рәвештә сату-алу белән шөгыльләнә башлай, сәүдәгәрләр гильдиясенә ызыла. Кайбер йомышлы татарлар дин юлын сайлай, мөселман руханилары булып китә.

Ревизия кәгазьләрендә йомышлы татарлар һәм «чабаталы морзалар» ике төрле ызыла. Бер төркемә Урта Идел, Мещера һәм өлешчә Урал төбәгендәгеләре Адмиралтействого урман кисәргә беркетелгән крестьяннар исемлегендә исәпкә алына. Оренбург губернасында чик буен саклау хезмәтенә тартылган икенче төркем (ул 1798 елда рәсми рәвештә иррегуляр гаскәр итеп оештырыла) «йомышлы татарлар» һәм «йомышлы мешчарлар» исемнәре белән аталып ызыла.

Әби патшаның 1784 ел 22 февраль указы нигезендә Россия дворяннары ия булган барлык өстенлекләр 1724 елны дәрәжәләрен жуйган һәм податное сословиегә теркәлгән мөселман татар морзаларына һәм кенәзләренә дә кайтарылу (христианнардан булган крепостнойлар тотудан башкасы) аларга һәм нәсел дөвамчыларына морза (дворян) булып ызылу хокукы бирә. Моңың өчен затлы нәселдән килгәнне исбатларга кирәк була, бу шактый катлаулы, күпләр өчен башкара алмаслык эш булып чыга. Шулай да, 1796 елгы IV ревизия мәгълүматларына караганда, Павел I нең 1796 елгы 29 ноябрь указы белән, әйттик, Оренбург төбәгендә 235 кеше кенәз һәм морза (дворян) статусын кайтарган. 1797 елны тагын 350 кеше дворян булып теркәлә (*Хайрутдинов Р.Р. Татарская феодальная знать и российское духовенство: проблемы интеграции на рубеже XVIII–XIX вв. // Ислам в татарском мире: история и современность (материалы международного симпозиума. Казань, 29 апреля – 1 мая 1996 г.). Казань, 1997. С. 89–90, 98*).

Офицер дәрәжәсе алу һәм хәрби бүләкләргә ия булу да морзалар саны үсүгә китерә.

Идел һәм Урал буенда барлыгы 90 дворян нәселе саналып, аларның күбесе морзалыкны офицер чины яки Россия ордены белән бергә кабул итә. Шул ук вакытта

сан ягыннан дворяннар арасында элекке кенәз һәм морза нәселе дәвамчылары күпчелекне тәшкил итә.

1775 елны сәүдәгәр сословиесе булдырылу белән, татар эшмәкәрләре һәм промышленниклары, һәм крестьяннар һәм мещаннар шушы яңа, Россия сословие иерархиясендә дворяннардан һәм православие руханиларыннан соң килгән югары баскычтагы төркемгә язылу, шулай итеп, үзләренең социаль-хокукий дәрәжәсен күтәрү мөмкинлеге ала. Дөрәс, гильдияле сәүдәгәр статусын саклау өчен һәр елны матди хәлнең яхшы булуын раслап торы таләп ителә.

Урта Азия кушылганчы һәм рус капиталы көньякка агылганга кадәр, татарлар Россия белән Урта Азия арасындагы кәрван сәүдәсендә арадашчы ролен башкара. Алар казакъ далалары, Бохара һәм Хива өчен мануфактура товарлары сатып ала; мөселманнарга адресланган товарларны: барыннан да элек, Казанда әзерләнгән торган читекләрне, башка аяк киёмнәрен, ирләр һәм хатын-кызлар өчен баш киёмнәрен чыгаруны үз кулларында тоталар. Мәкәржә һәм башка ярминкәләр һәм алмашу урыннары аша Россиядән Урта Азиягә Казанда зур-зур тиражлар белән басыла торган мөселман дини китаплары тарала.

Халыкара сәүдәдән һәм ил базарында товар сатудан кәргән гаять зур табышлар мануфактуралар оештырганда, финанс нигезе булып тора. Эшмәкәрләр XIX йөз башында тире (олтанга сала торган, юфть, төрле төстәге сафьян, кәжә тиресе) һәм текстиль товарлары житештерүдә һәм сабын кайнатуда тулы цикл башкарганнар: сарыкның эч маен һәм тиресен Казакү даласында арзан бәягә сатып алып, Урта Азиядән кижә-мамык тукума өчен жеп кайтартып, житештергән продукцияне Казакъ даласына, ярминкәләргә алып барып сатканнар. Татарларның терлекнең эч маен эретү буенча иң зур үзәкләре булып, Оренбург һәм Троицк шәһәрләре саналган.

Казанда туң май һәм шәм житештерүнең мөстәкыйль сәнәгать тармагына әверелүе шәһәрнең продукцияне төрле төбәкләргә озату үзәге булуы белән дә бәйле. Татар эшмәкәрләренең тире иләү, сабын кайнату, туң май һәм шәм житештерүдәге уңышлары, барыннан да бигрәк, арзанлы чимал сатып алу һәм ул товарларга ил хужалыгында ихтыяж белән аңлатылган.

Шулай итеп, татарларда дини белем бирү системасын булдыруга, мәктәп-мәдрәсә һәм мәчетләр салуга, китап бастыруга акча тотарлык бай эшмәкәрләр катламы барлыкка килә.

Жанисәп кәгазьләрендә, ревизия документларында чагылыш тапкан мондый мәгълүматлар, күргәнебезчә, татарларның көнкүрешен, татар дөньясындагы үзгәрешләрен бик ачык күрергә, күзәтергә мөмкинлек бирә.

Илдус ЗАҢИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы

(Дәвамны киләсе санды.)

Замандашыбыз

ШАГЫЙРЬЛӘРНЕ МӘҢГЕЛӘШТЕРҮЧЕ

Татарның бөек уллары – Габдулла Тукай һәм Муса Җәлил исемнәре республикабыздан читтә дә яхшы таныш. Әстерханда, мәсәлән, аларны башка милләт вәкилләре дә белә. Ике мәшһүр шагыйрьнең истәлеген мәңгеләштерү йөзеннән аларның исемнәре Каспий диңгезендә йөк ташый торган судно-баржаларга бирелгән.

Икътисади яктан үсеш алган, уникаль табигатькә һәм борынгы бай тарихка ия булган күпмилләтле әлеге төбәктә бүгенге көндә 80 меңгә якын татар яши. Яшьрәк буын бөек шагыйрьләр телендә киң аралашмаса да, бу өлкәдә милли рухның, бердәмлекнең көче әллә каян сизелеп тора.

Ә бу рухны, беренче чиратта, шул милләтнең асыл ул һәм кызлары тудыра. Шундыйларның берсе – Ринат Зәйдулла улы Әюпов. Бүгенге көндә ул Әстерхандагы йөк ташу өлкәсендә эшли торган алдынгы шәхси оешмаларның берсе булган «ВТС» компанияләр төркемен җитәкли.

Оясында ни күрсә, очканында шул булып ди халык. Әюповлар нәселе элек-электән кешелекле, кече күңелле булулары белән аерылып тора. Олыны – олы, кечене кече итә, мохтажларга ярдәм кулы сузарга һәрвакыт эзер алар. Үрнәкләре исә күз алдында: үз Ватаны өчен гомерен кызганмаган бабалары Равил, офицер, халыкара дәрәжәдә эшләп килә торган холдингның чиймә башында торган этиләре Зәйдулла бар бит.

1997 елда этиле-уллы Әюповлар нигез салган «ВолгаТрансСервис» транспорт фирмасының (соңрак әлеге атама «ВТС» итеп кыскартыла) чирек гасырга якын вакыт дәвамында уңышлы эшли торган эре оешмага әверелүе дә бу нәселнең тырышлыгы, үжәтлеге турында сөйли.

«Әтиемнең, бабамның фидакарлыгы, алдан фаразлап фикер йөртүләре безне, үткәнне истә тотып, киләчәккә карап эш итәргә өйрәттә. Тормышта көчле рухлы, абруйлы шәхесләргә генә таянып була. Ә андый булып житешер өчен үз алдыңа максат куярга, аңа ирешер өчен тырышып эшләргә, киләчәкне фаразлый белергә өйрәнү мәслихәт. Миңа беренче тормыш сабагы биргән әти-әниемә бүген дә рәхмәтлемен», – ди Ринат Зәйдулла улы, истәлекләргә бирелеп.

Шушы яктан, шушы туфрактан без. Ринат әфәнде Әстерханда туып үскән. Әнисе Гөлжара апа ягыннан тамырлары Татарстанның Тәтеш районына барып тоташа икән. Героебыз Әстерхан дәүләт техник университетын, соңрак Сарытауның дәүләт хокук академиясен, ә 2019 елда Мәскәүнең «Сколково» идарә мәктәбен тәмамлый. Аның фикеренчә, артта каласың килмәсә, заман белән бергә атларга кирәк. Югары белем

алган белгеч озакламый үз эшен башлап жибәрә. Бүген ул – өлкәдәге куәтле эшмәкәрләрнең берсе.

«Башта йөк ташу белән шөгыльләндек, тора-бара бербер артлы ике порт сатып алдык. 2002 елда беренче судно-баржалар алынды. Бүгенге көндә аларның саны 5 берәмлеккә житте, – ди Ринат әфәнде. – Аллага шөкер, башлаган эшебез уңышлы бара».

Судноларга татар сәнгатен үстерүгә зур өлеш керткән шәхесләр исемен бирү идеясе

дә аныкы икән. «Максатыбыз – татар халкы данын еракларга таныту иде. «Габдулла Тукай» да, «Муса Жәлил» дә Идел елгасы һәм Каспий диңгезе киңлекләрен иңли. Шул рәвешле татарның мәшһүр шагыйрьләре белән Жир шарында тагын да күбрәк кеше кызыксына. Бәлки, кешеләр алар турында күбрәк белергә теләп, интернетка керер, шәхесләрнең биографиясен, әсәрләрен укырга керешер дип уйладык», – ди Ринат Зәйдулла улы.

Ә кызыксынучылар, чыннан да, бар икән. Алар өчен экскурсияләр оештырыла, махсус стенд та эшләп куйганнар. Әңгәмәдәшебез сүзен дәвам итә:

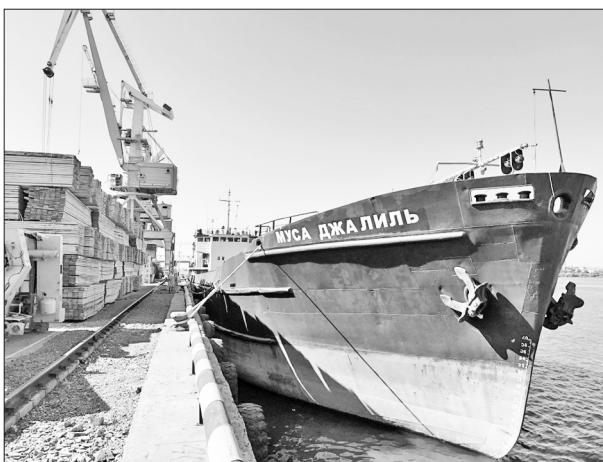
– Тукай татар халкының милли символы булып тора. Шуңа күрә аннан башладык, соңрак бу серияне дәвам итәргә уйладык һәм бөек каһарманыбызга тукталдык. Киләчәктә тагын бер судно алсак, аңа да берәр данлыклы миллиәттәшебез исемен бирү теләге бар. Бу юлы аның кем булачагын бергәләшеп билгеләрбез, мөгаен. Моның өчен, мәсәлән, социаль челтәрдә сораштыру үткәрергә була. Кайсы шәхес исеме күбрәк тавыш жый, шулай аталган көймә дә, «Габдулла Тукай» һәм «Муса Жәлил» белән беррәттән, халыкка хезмәт итә башлаячак. Бүгенге көндә йөкләрне нәкъ менә «безнекеләр» илнең теләсе кайсы почмагына житкерергә мөмкинлек бирә.

Әюповлар командасында биш йөздән артык кеше хезмәт итә, араларында татарлар да шактый икән. Нинди генә эшкә алынсаң да, уңышка ирешү бары тик фикердәшләр тупланган жирдә генә мөмкин дигән фикердә житәкче. «Бер нәрсә дә тиз генә бирелми, барысы да белем һәм тәҗрибә аша килә. Үз алдыңа ирешә алырлык максатлар куярга кирәк», – ди Ринат әфәнде.

«Хәрәкәттә – бәрәкәт» мәкален тормыш девизы итеп сайлаган героёбыз, төп хезмәте жайга салынганнан соң, ижтимагый эшкә тартыла башлый. Башта Шәһәр Думасына, соңрак Әстерхан өлкәсе Думасына депутат итеп сайлана. Аның: «Башта өлкә депутаты ярдәмчәсе булып эшләдем. Шул чакта килеп чыккан мәсьәләне күрүче генә түгел, ә аны чишәргә мөмкинлек эзләүче күзлегеннән карадым. Депутат булу – яна бер баскыч ул. Бу тормышта эзләнәргә, яңалыкка омтылырга кирәк», – дигән сүзләрен күпләр уңай кабул итәр дип ышанам.

Ринат Зәйдулла улы ижтимагый эшчәнлекне иң гади эшләрдән – язын һәм көзен өмәләр үткәрүдән башлый. Күпфатирлы йортлар ишегалдына тонналап кара туфрак, ком, үсентеләр китерелә. Халык бу башлангычка шат кына: казылар, утырталар, балалар майданчыкларын, коймаларны буйыйлар. Жәй буена да эш житәрлек була. Моннан тыш, шәһәрдәге мәктәп, балалар бакчаларына да ярдәм итү мөмкинлеген тапканнар. Ринат Зәйдулла улы Әстерхандагы инвалид һәм эти-эни тәрбиясеннән мәхрүм калган балалар укый торган махсус (коррекция) мәктәп-интернатларга да

даими хәйрия ярдәме күрсәтә тор. Моннан тыш, аның ярдәме белән шәһәрнең 40 нчы урта мәктәбе территориясендә Бөек Жинүннең 75 еллыгына багышланган аллея булдырылган, мемориал ачылган. Шулай ук Ринат әфәнде гомумшәһәр чараларын оештыруга да үзгәлтү зур өлеш кертте. Пандемиягә бәйле вазгыять аркасында өйдә утырырга мәжбүр булган чорда дистәләгән кеше медицина һәм башка төрле ярдәм ала алган.

Ринат Зәйдулла улының тормыш девизы – уңышка юл алганда, тамырларыңны оңытма! Чыннан да, Әстерхан өлкәсендә эшләп килә торган «Дуслык» татар милли-мәдәни ижтимагый оешмасы эгъзасы буларак та, Ринат Зәйдулла улы хәйриячелеккә, өлкә һәм шәһәр яшләр арасында татар мәдәниятен, телен, традицияләрен саклау, өйрәнү һәм популярлаштыруга зур игътибар бирә. Әстерханда һәм өлкәдә яшәүче яшләр арасында татар милли бердәмлеген ныгытуга юнәлтелгән төрле чараларның оештыручысы һәм иганәчесе булып тора.

2012 елдан башлап, Бөтендөнья татар конгрессы оештырган чараларда делегат булып катнаша. «Казанга тәүге тапкыр 2012 елда килдем. Шул очрашудан соң күңлемдә милли үзгә уяны. Татар миллиәтнән булуым белән горурланам. Казанга барган саен дәртләнеп, рухланып кайтам. Татарча аңласам да, сөйләшсәң катлаулырак, мохит кирәк», – ди әңгәмәдәшем, елмаеп. Хәер, кәсебенә керешсә, максатчан героһбызның туган телендә сөйләшсә, аралаша башлавына да артык исебез китмәстер кебек тоела. Әтиләреннән күрәп, тормыш иптәше Анастасия белән бергә үстергән ике улы һәм кызчыклары да Тукай, Жәлил телен үз итәр әле.

Хезмәтенә күрә – хөрмәте. Бүгенге көндә Ринат әфәнде – хәйрия акцияләренә юнәлдерелгән даими ярдәм күрсәтүчеләргә бирелә торган «Алтын лавр» истәлек билгесенә, «Хәйриячә» медаленә, «Әстерхан өлкәсе каршындагы казанышлары өчен» орден медале, шулай ук Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнехановның, Әстерхан өлкәсе Губернаторының рәхмәт хатлары иясе. Татарстаннан читтә яшәп тә, милли рухны саклау һәм киләчәк буынга житкерүгә, ике төбәк арасында үзара хезмәттәшлеккә зур өлеш керткән Ринат Зәйдулла улы Әюповның игелекле эшләре алга таба да уңышлы булачагына шикләнмиз. Тәвәккәллек таш ярып ди бит халык. Ә бу сыйфат анда житәрлек.

Ландыш НӘСЫЙХОВА

ЭШКӘ БИРСӘҢ ЧЫН КҮҢЕЛ

– Татарларның 30 проценты гына Татарстанда, калганы чит өлкәләрдә яши. Кая гына барсак та, татар халкы белән горуруланабыз. Ул – йә эшмәкәр, йә башка бер хезмәттә үз-үзен тапкан кеше. Эшмәкәр кем ул? Ул Хөкүмәттән көтми, үзенә ышана, үзен, якыннарын эш белән тәэмин итә. Бөтен илләрнең терәге – урта класста, шуна сезнең кебекләр кирәк. Һәркем эшмәкәр була алмый. Казылыкны гына карагыз: аны бер фабрика да эшли алмый. Көнбагышны алыйк. Нигә соң бездә Мордовиядәге кебек май ясый алмыйлар? Аның өчен күңелне биреп тырышырга кирәк, – дигән иде Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов моннан берничә ел элек Бөтенроссия татар авыллары эшмәкәрләре жыенында ясаган чыгышында. Бүген шундыйларның берничәсе – республикадан читтә яшәп, авылны гына түгел, татар телен, рухын саклауга зур өлеш кертүчеләр белән танышыяк.

Шунда тудык, шунда үстек, шундадыр безнең язмыш. Рәис Касыйм улы Хәйров беркайчан да бәхетен читтән эзләргә уйламый. Хәер, иреккә ашкынган яшь егет үз белгечлеге буенча заводта озак эшли алмыйча, төзүчеләр бригадасы оештырып, элеккеге Советлар Союзын иңләп кайта әле. Әмма башлы-күзле булып алгач, гомерен тулысынча туган ягы белән бәйли. Башта Мордовиянең кулланучылар союзында эшли, аннары үзе шәһәр халкына хезмәт күрсәтә торган беренче кооператив оештыра. Шуннан сәүдә өлкәсенә кереп китә. «Биредә дә татар каны үз ролен уйнагандыр дип уйлыйм. Чөнки безнең халык өчен бу – элек-электән яхшы таныш шөгыйль. 1987 елда оештырган оешмабыз һаман да эшләп килә – бу зур күрсәткеч дип саным», – ди әңгәмәдәшебез, горуруланып. Соңгы вакытларда еш күзәтелә торган кыскарту шаукымы әлеге оешмада эшләүчеләргә борчу китермәгән – һәр хезмәткәр үз урынында калган. Бу исә ике якка да файдага гына. Халык әйтмешли, бүре дә тук, сарык та исән. Әлеге мәсьәләдә Мордовиянең Рәис әфәнде житәкләгән Урта һәм кече эшмәкәрлек хезмәткәрләре республика профсоюз оешмасының да әһәмияте зур. «Мондый берләшмәләр һәр оешмада диярлек бар, әмма аларның күбесе хезмәткәрләргә генә кайгырта. Без исә 1997 елдан бирле эшчеләргә генә түгел, бизнес хужаларын да яклап, аларга да ярдәм итеп киләбез. Эшлекле очрашулар вакытында үзара хезмәттәшлек итеп китүчеләр дә бар», – ди Рәис Касыйм улы, сүзен үз республикасында төзелгән Татар эшмәкәрләре клубына таба борып. Сүз үзеннән-үзе актив эшләүче әфәнделәргә барып тоташа.

– Мондый оешма төзү идеясе күптән йөри иде инде. Татар эшмәкәр-меценатларына, теге яки бу мәдәни, спорт, дини чараны уздыруда ярдәм итүләрен сорап, еш мөрәҗәгать итәләр. Шуна күрә дә әлеге эшчәнлектәге омтылышларыбызны берләштерә торган бер берәмлек кирәк иде, – дип сүзгә кушыла клуб житәкчесе Гафур Габдерәшитов.

2003 елда нигез салынган Татар эшмәкәрләре клубына бүгенге көндә 42 кеше – нигездә, шәхси эшмәкәрләр һәм крестьян-фермер хужалыклары житәкчеләре керә. Төрлесе төрле тармакта хезмәт итсәләр дә, һәрберсе республика икътисадының тотрыклы булуы өчен тырыша. Төп эшчәнлекләреннән тыш, клуб әгъзалары махсус төзелгән «Мордовия татарлары» хәйрия фонды аша мохтаҗларга ярдәм итә. Ратмир Мусалов житәкләгән әлеге фонд балалар йортларына, Бөек Ватан сугышы ветераннарына булыша.

Гафур әфәнде фикеренчә, килеп чыккан теләсә нинди мәсьәләне хәл иткәндә, бердәмлек кирәк. Бу бигрәк тә башка милләт вәкилләре өстенлек иткән төбәктә үз мәдәниятеңне, ата-бабалардан килгән тарихи мирасыңны буыннан-буынга тапшыру, яшьләр күңелендә туган телгә мөхәббәт тәрбияләү юнәлешендә мөһим.

Моннан өч ел элек Бөтендөнья татар конгрессы составына, Бөтендөнья татар

Рөстәм Миңнеханов Мордовиянең татар эшмәкәрләре белән.

эшмәкәрләренә ярдәм итү ассоциациясенә кертелү дә клуб эшен жанландырып жибәру өчен бер этәргеч булып торган.

– Куйган максатларыбызны тормышка ашыру өчен бер импульс булды ул. Элек республикадагы татар бизнес вәкилләре Конгресс чараларында аерым-аерым катнашса, бүгенге көндә бердәм делегация булып йөрибез. Россиянең төрле өлкәдә хезмәт итүче татар авыллары эшмәкәрләре жыенында республикада житештерелә торган продукцияне тәкъдим итәбез. Хәләл ризыклар аеруча популяр. Мондый чараларда Татарстан Президенты Рөстәм Миңнехановның игътибарын тоябыз – һәрвакыт безнең янга килә, хәл-әхвәл белешә, эш барышы белән кызыксына. Шул рәвешле алга таба тырышып эшләргә рухландыра, – ди Гафур Галәү улы.

Бәйрәм-йолалар белән беррәттән, клуб эгъзалары халык сәламәтлегенә дә зур игътибар бирә. Көрәш, футбол, хоккей командалары исә даими рәвештә уңышлары белән шатландыра. Мордовиядә тормышка ашырыла торган тагын бер уңышлы проект – «Авылым тавышлары» татар жыры фестивале. Егерме ел дәвамында уздырыла торган әлегә чарада республиканың татар авылларыннан ике йөздән артык кеше катнаша. Башта район күләмдә үткәрелгән, бүгенге көндә инде республика бәйгесе дип игълан ителгән фестивальнең төп иганәчесе – Татар эшмәкәрләре клубы вәкиле Рәфыйк Аяз улы Фәтхуллов.

Һәр башлангыч фикердәшләр белән генә уңышлы булырга мөмкин. Моны барыбыз да яхшы аңлый. Шуңа күрә клуб кысаларында, беренче чиратта, хәләл продукция житештерүчеләр «дуслаша». Күбесенең исеме Мордовия һәм Татарстанда гына түгел, чит илләрдә дә яхшы таныш. Бүгенге көндә крестьян-фермер хужалыгын житәкләүче Рәфыйк әфәнде – шундыйларның берсе. Үзе туып-үскән Аксион авылында бодай, арыш, арпа кебек авыл хужалыгы культуралары үстерүче әлегә эшмәкәр бер үк вакытта биш йөзләп баш ат асрый. Унбиш төрле колбаса житештерелә торган хәләл ризык цехы, юллаучылар ял итәр өчен кунакханә хужасы да ул. Туган авылында эшләп килгән ике мәчет янына өченчесен салдырып чыккан.

Республикадагы иң эре һәм уңышлы үсеш алган Белозерье авылы исә республика мөселманнарының үзгә булып тора. Биредә тел, дин һәм гаиләгә, ватанга хөрмәт хисләре элек-электән килгән традицияләр буенча тәрбияләнә. «Авылда ел саен алтмышар бала туа, бу – ел саен ике беренче класс туплана дигән сүз, – ди Рәис

Касыйм улы, якташлары белән таныштыруын дәвам итеп. – Өнә, хоккей командасы капитаны жиде бала атасы Габдрахманны алайк. Беренче бишлек бары тик ул үстергән егетләрдән генә тора!»

Мордовиядә эшләп, даны тиз арада чит илгә таралган татар эшмәкәрләренең тагын берсе – Касыйм Әмин улы Баймашев. Карпай бабасына атап, аның житәкчелегендә житештерелгән көнбагышларны бүген Европа халкы да үз итә. Бабасыннан мирас булып калган бу һөнәргә бүген Касыйм әфәнденең туганнары да тартылган.

– Теләсә нинди эштә рухың бер, омтылышың уртак булган кешеләр кирәк – алар белән һәр башлангыч уңышка илтә! – ди ул.

Аның фикеренчә, эшмәкәрлек – ата-бабадан килгән традицияләренә, милли мәдәниятне саклау өчен менә дигән юл. Уртак максатлар кешеләренә берләштерә. Иң мөһиме – бер-береңне ишетү һәм аңларга тырышу. Башкалар белән килешеп яши, эшли аласың икән, хәтта финанс мәсьәләләре дә жиңел чишелә. Касыйм Әмин улының эшкә болай якын килүен хезмәттәшләре генә түгел, республика житәкчелеге дә югары бәяли. Татарстан белән дус яшәүләре турында да горурланып сөйли ул:

– Халкыбыз данын, милли ризыкларын дөньяга тарату өчен эшлибез. Мәсәлән, Казанда житештерелгән чөкчәкне Европага чыгардык. Халык бик яратып ала. Бу инде алга таба читкә юллана торган нигъмәтләренә төрлөндерү кирәклегенә ишарә.

Эшен Мордовиядә башлап, даны илгә таралган тагын бер героёбыз – Рәфыйк Гали улы Абдуллов. Кулланылган кәгазьгә икенче гомер биргән Рәфыйк әфәнде компаниясә көнкүреш калдыкларын эшкәртеп, йомырка тутыру өчен тартмачылар житештерә. Ихтыяж зур, республикада мондый төр продукцияне башка беркем дә чыгармый. Бу башлангыч, бер яктан, урындагы йомырка житештерүчеләр өчен уңайлы булса, икенче яктан, халыкны эш урыннары белән тәмин итү мөмкинлегә бирә. Ө тирә-юньдәгә чисталыкка хәзер кешеләр шаккатып түгел, горурланып карый. «Рәфыйк Галиевич безнең клубта спорт юнәлеше өчен җаваплы. Спортчы милләттәшләребез һәрчак аның ярдәмен тоя. Әле менә күптән түгел егетләребез мини-футбол буенча Россиякүләм ярышларда бронза медальләре яулады», – ди Рәис Касыйм улы.

Хәтта Кыргызстан һәм Казакъстанга да хәләл продукция юллаучы Талип Әбүбәкеров житәкләгән коллектив исә 2019-2020 елларда «Ел экспортчы» бәйгесендә җиңеп чыккан.

Клуб активистлары рәтендә Равил Саяф улы Миняевны да телгә алып үтәргә кирәк. Белозерье урта мәктәбен житәкләгән вакытта ук укучыларны патриотик рухта тәрбияләүгә зур игътибар биргән Равил әфәнде, эшмәкәрлеккә күчкәч тә, бу юнәлешен оңытмый.

– Башкалардан аермабыз шунда: һәр өйдә үз традицияләребезне саклап кала алганбыз. Шулай ислам дине кануннары аша балаларыбыз күңелендә игелеклелек, кешелеклелек сыйфатларын тәрбиялибез. Ө бусы – киләчәгебезнең ышанычлы кулларга күчүен аңлау өчен иң мөһим шарт, – ди Рәис Касыйм улы. – Димәк, өлкән буыннан күрәп, яңа гына канат ныгытучы эшмәкәрләр дә хәләл бизнес белән шөгыльләнәр, татар рухын саклар дигән өмет бар.

Бердәмлектә – көч. Уртак максат, бай рухи мирасыбызга сакчыл караш, киләчәк өчен җаваплылык хисе – чит төбәктә яшәүче милләттәшләребезне менә шул сыйфатлар берләштерә.

– Татарстаннан читтә яшәп, татар рухын саклап калу шактый читен. Үзем, мәсәлән, шәһәрдә үстем, рус мәктәбендә укыдым. Уналты яшемнән ятим калгач, әби-бабайларым янына да кайта алмадым, – ди Рәис Касыйм улы, хатирәләренә биреләп. – Бүген шул бушлыкны тутырырга тырышам. Башкаларны аңлыйм, әдәби телдә булмаса да, туган телемдә аралаша алам. Шуңа күрә үз оябызда бергә булырга, «Якташлар» автономиясә, Аксакаллар советы белән бер сукмактан атларга тырышабыз. Иншаллах, балаларыбыз да шул сукмактан тайпылмас.

Фәния ГАФИЯТУЛЛИНА

Сатирик әсәрләр

ПАРЧАЛАР

Лагерьда күңеллеме?

Әдәби иҗат эшчәнлеген шактый ук иртә башлап жибәргән Гарәфи Хәсәнов 1932 елда «Әй күңелле лагерьда» исемле беренче очерк-хикәясен бастырып чыгара. Билгеле инде, гади генә итеп аталган әлеге әсәрдә совет пионерларының жәйге ялы үзәккә алына. Гөнаһ шомлыгына каршы, «һәркем иркен сулыш алып яшәүче ил»дә тора-бара икенче төрле лагерьлар барлыкка килә. Гаепсез ватандашларны үтерү индустриясе – Сталин ГУЛАГы гамәлгә куела. Язучы Гарәфи Хәсәнов та, ниһаять, яше буенча «өлгереп» житә: 1942 елның 27 маенда, «милләтчел оешма әгъзасы» буларак, егерме яшьлек егет хөкемгә тартыла. Башта 8 елга...

– Ну, ничек соң, лагерьда күңеллеме?

Красноярск краендагы мәгълүм лагерьларның берсенә килеп эләккән Гарәфи Хәсәнов мэхбүснәң «эше» белән хәбәрдар надзирательләрдән мондый сорауны еш ишетә. Әдипнәң тәүге хикәясенә үзләренчә төрттереп әйтүләре. Нишләсән, жәза срогы озайтылган сәяси тоткынга телләрән кысып түзәргә генә кала.

Михнәтле сынаулар аша Казанга әйләнеп кайткач та, Гарәфи Хәсәновның авырткан сөяленә әледән-әле китереп басалар: «Лагерьда күңелле булдымы?» Хөсетлە бәндәләргә ул «Син андагы шартларны үзәң барып бел», дип жавабын кайтара. Бер өйрәнгәч, тәмугка да күнәгәләр... Ихластан хәленә керүче танышларына халкыбызның шушы мәкален искә төшерә. Гомумән, аның байтак кешеләргә чын-чынлап күңелә кала. Иреккә чыккан язучының табигать темасына өстенлек бирүе дә кара эчлە кемсәләренң ишәюенә иҗатчыларча протест белдерүеннән киләдер. Каләм әһеленәң мондый юнәлеш алуы китап исемнәрендә дә ачык тоемлана: «Унике матур», «Жирем-суым», «Чү! Сайрар кошым оя тибә...», «Кошларым-дусларым», «Жир ул – уртақ йортыбыз»... Һәрхәлдә, киекләр дөньясында төрлө ерткыч бар, әмма алар шакшы донос язмый. Меңнәрчә газиз затның гомерен өзгән Каслакта да Жир-ана Гарәфи Хәсәновка яшәү көчән өстәп торган.

Лагерь дигәннән... Чыннан да, гыйбрәт тулы тарих еш кына кан-яшьлө фарс булып кабатлана икән.

Дөрескә чыккан прогноз

«Советка каршы коткы таратуда һәм милләтчелектә гаепләнгән» Аяз Гыйләҗев Казакъстандагы лагерьларда биш елга якын жәфа чигәргә мәжбүр ителә. Ниһаять, ул 1955 елның августында Казанга яңадан әйләнеп кайта. Кичәге мэхбүснә вокзалда якыннары гына каршылый. Әмма шулчак әллә каян радио хәбәрчәсе килеп чыга һәм көтеп алынган затка сорау бирергә жөрйәт итә:

– Киләчәккә беркадәр прогноз ясап, шуны гына белдереп узмассызмы: алдагы елларда татар әдәбияты торышы нинди булачак?

– Аязучан! – дип жавап кайтара тегесе, «Аяз» әйтелешенә басым ясап.

Чыннан да, иҗат итәргә ашкынып кайткан Аяз Гыйләҗев университетта өзелгән укуын тәмамлап, бөтен барлыгы белән язучылык хезмәтенә бирелә. Әдәби жәмәгәтьчелектә аның исеме инде ешрак ишетелә башлый. Бер-бер артлы «Дүртәү», «Өч аршын жир», «Зәй әнжеләре», «Берәү», «Урталыкта», «Язгы кәрваннар» һ.б.

повестылары басылып чыга, театр сәхнәсендә «Җиз кыңгырау», «Киек каз юлы», «Көзгә ачы жылларда» исемле пьесалары куела, республика газеталарында даими рәвештә күпсанлы хикәя, фельетон һәм публицистик мәкаләләре дөнья күрә... Тора-бара иҗтиһатлы Аяз Гыйләжев «Татарстанның халык язучысы» дәрәжәсенә күтәрелә.

Күрәбез, вокзалда кылынган күрәзәлек тәгаен дәрәжәгә чыга.

Вәсвәсә салмагыз

«Ватаным Татарстан» газетасында басылып чыккан бер мәкаләдә Рабит Батулланы «Татарстанның халык шагыйре» дип атаганнар. Аңлашылганча, автор «язучы» белән «шагыйрь» сүzlәрән бутаган. Моны искәреп алган жор-шук каләмдәшләре театр фойесында әдипне оскытырга ниятли.

– Күрдөме, синең чын йөзегне ачып, үзегә «шагыйрь» исемен такканнар, – дип урти башлый берсе.

Үрләп киткән ялкыга башкалар май өсти:

– Коръәннең «Шөгәрә» сүрәсендә ничек әйтелгән әле? Шагыйрьләргә адашканнар иярә, алар ни кылганнарын белмичә, болыннар буйлап йөри һәм тормышка ашмастай хыялый сүзләр сөйли, диелгәнме?

– Заманында Мөхәммәд пәйгамбәргә дә «шагыйрь» кушаматын ябыштырырга маташканнар.

– Батулла, сине мыскыл иткәннәр бит. «Ватаным Татарстан»ны судка бир! Мораль зыян китерелүе өчен зур суммада акча каер! Эчегне тишмәс...

Күренеп тора, котыртучы төркем Изге Китаптагы ошбу аятьләренң мәгънәсен аңлап бетерми, яки «шагыйрь» атамасына салынган астарлы фикерне юри белмәмешкә салына. Коръән тәфсиренң биш басмасын (!) әзерләп чыгарган Батулла шаяртырга яраткан дуслары белән сүз көрәштерүне кирәк санамый. Шигърият турында этрафлы мәкаләләр язган әдип риясыз үчәкләүгә үзенчә нокта куярга ашыга.

– Иmanın сатмаучы татар шагыйрьләрен ат койрыгына тагып һәлак иткәннәр, – дип санарга керешә ул. – Сталин ГУЛАГында атып үтергәннәр, үлем баржаларында вәхшиләрчә батырганнар, башларын фашист гильотинысында кискәннәр, ак кәгазь битенә күчәрелмичә калган әсәрләре белән крематорийда яндырганнар... Юк, мине шагыйрь итеп күрсәтүгә һич тә үпкә тотмыйм, киресенчә, мондый очраклы хәлнең килеп чыгуы жанымны сөендерә генә. Вәсвәсә салмагыз, газета редакциясен мәхкәмәгә бирмим.

Тәдбир

Курташым Әнвәр Хәйри белән ихлас дулкында сөйләшеп утырабыз. Ул мәдәни тормышны шактый яхшы белә. Казан дәүләт университетына укырга кергәнче, театр училищесында да гыйлем алган. Дини тәгълиматны да бик нечкәләп өйрәнгән.

– Әллә инде безнең халык, жырлап-биеп, үзенең инкыйразына табан бара?! – дим шәригемә, гажәпкә калып. – Бу татарның куллары хәрәкәтләнәргә, аяклары тыпырдарга гына тора. Аның мондый гаммәви сәләте шушы гасырда аеруча көчәйде...

Дустым беравык тын торды, аннары кырт әйтеп куйды:

– Бу табигый күренеш бит.

– Ничек алай?

– Коръән Кәримнең «Йәсин» сүрәсендәгә 65 нче аять Кыямәт көнендә кешеләрнең авызлары мөһерләнүе турында искәртә, – дип җавапый башлады Әнвәр Хәйри, усны чынга бoryп жибәрмәкчә заттай. – Кылан гамәлләре хакында аларның куллары сөйләр, төрлечә хәрәкәтләнәргә күнеккән аяклары шаһәдәт бирер. Димәк ки, татар бу дөньяда да жир жимертеп яши, шул ук вакытта ахирәткә әзерләнәргә дә онытмый. Ислам тәдбире шундый була.

Кызыклы фаразын йомгаклап куйгандай, холкына житдилек белән жорлыкны сыйдыра алган кордашым, кул-аякларын мәгънәле кимәлдә уйнаткалап, өйнең тап-таргына бүлмәсендә тыпыр-тыпыр биеп күрсәтте.

Акыллылык мәсьәләсе

Казан дәүләт университетының тулай торакалары артындагы аулак агачлыкта каләмдәшләр Ркаил Зәйдулла, Газинур Морат, Ләбиб Лерон очраша. Азмы-күпме кәефләнәргә исәпләре. Бер-берсенә артык ышанганнармы, букчаларында кабымлык табылмый. «Ашамлыклар» киbetен эзләп китәләр. Үзара үртәшү башлана. Кем әйтмешли, телләренә шайтан төкөргән: каһкаһәле көлүләр, чәнчүле кинаяләр... Кирәклесенә юлыгыр алдыннан зоомагазинга барып төртөләләр.

– Мондый киbetтә дә шәп тәгамнәр сатыла, – ди берсе, коткы салып. – Анда койкалы консервлар, сыра эчәрдәй гранулалар, бавырсака тартым ризыклар... Хаклары да арзанрак.

– Без бит фәкыйрь бомжлар түгел, – ди икенчесе, каршы төшеп. – Эт белән мәчегә дә охшамыйбыз.

Шулчак өченчесе, тавышын бөердән алгандай, әйтеп куя:

– Чынлыкта үзезбездә шул хайваннар жөмләнсәннән. Дөресрәге, акыллы хайваннар...

Шушы форсатны гына көткәндәй, төртмәле сүзләр тәмам эһәрләнә.

– Хайван икәнәнчә күптән беләм, – дип ташлана кордашларның берсе. – Ә менә акыл мәсьәләсенә килгәндә, Мөхәммәт абыйча әйтсәк, анысы синдә «едва ли» бардыр.

Дәртләндергеч ачы эчемлекне ләззәт белән уртлап куйгач, ошбу табигать иркәләре әле ничек кенә шаяртышмас?!

Соңгы киңәш

*Шигырь белән шөгыйльләнде,
тәнкыйть тетте – уңмады.
Әллә теле, әллә дене,
әллә жене булмады...*

*Әрәм итте... фәрештәгә
тиеш каләм карасын.
...Жене, килеп, киңәш бирде:
«Хәдис язгып кара син!..»*

ТӨРТМЕШЛӘР

- Дәүләтнең идарә итәр өчен камчылары гына калган, ә прәннекләрен туймас «казна күселәре» ашап бетергән.

- Дин башлыкларын тән сакчылары озатып йөри икән, димәк, мондый жәмгыять әхлакый төзеклектән әлегә ерак тора.

- Ил буйлап сәфәр кылган чакта әледән-әле ярым ташландык авыллар шәйләнәп кала – бездә хәзер юкны матур итеп күрсәтә белүче Потёмкиннар да калмаган бит.

- Тырма кануны маңгайга язылса да, аны күпләр барыбер үтәргә теләми.

- Шүрәле кайбер авылларны гына түгел, зур империяләргә дә каргарга мөмкин.

- Моңарчы бюрократлыкка кәгазь түзде, эмма компьютер чыдый алмастыр.

- Бәгъзе затлар яралгы вакытта анасының күнелен болгандыра, дәүләт кәнәфиендә утырган чакта халыкның башын бутый.

- Сәясәтчеләрнең мәгънәсез гамәлләрен күзаллап сөйләгәндә, беринди гаепсезгә циркның дәрәжәсен төшерәләр.

- Акчалата бурыч түләү белән интегүче кешенең күзләренә урамдагы «Аптека» ләүхәсе дә «ипотека» рәвешендә күренә.

- Тарих чүпләген дә табыш итәргә мөмкин.

Зиннур МАНСУРОВ

МӘСКӘҮДӘ ОЧРАШУ

Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов Мәскәүдә Татарстан Республикасының Россиядәге даими вәкил-легендә медиа-клуб әгъзалары белән очрашты. Очрашуда ТР Премьер-министр урынбасары – Татарстан Республикасының Мәскәүдәге Тулы вәкаләтле вәкиле Равил Әхмәтшин чыгыш ясады. ТР мэгариф һәм фән министры Илсур һадиуллин, «ТАТМЕДИА» Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы җитәкчесе Айдар Сәлимгәрәев, «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте генераль директоры киңәшчесе, Татарстанның халык шагыйре Равил Фәйзуллин катнашты. Рөстәм Миңнеханов «Российская газета»ның баш мөхәррире Владислав Фронин, Россиянең халык артисты Ренат Ибраһимов һәм үзек телевидение хәбәрчесе Динә Газалиевага Дәүләт бүләкләрен тапшырды.

ЖӘЛИЛ КӨННӘРЕ

Каһарман-шагыйрь, Советлар Союзы Герое, СССРның Ленин премиясе лауреаты Муса Жәлилнең тууына 115 ел тулды. Аның туган көнендә – 15 февральдә Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов, ТРның Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев, ТР Президенты Аппараты Җитәкчесе Әсгать Сәфәров, Казан мэры Илсур Метшин, ТР мәдәният министры Ирада Әюпова һ.б. Казандагы 1 Май мәйданындагы һәйкәленә чәчәкләр салдылар. Шулай ук көнне биредә ТР Дәүләт Советы депутатлары, җәмәгатьчелек вәкилләре, язучылар, сәнгать әһелләре, ветераннар, яшьләр җыелды. Алар да Жәлилне искә алды, һәйкәленә чәчәкләр салды. Шушында ук тантаналы митинг булды. Анда ТР мәдәният министры урынбасары Ленар Хәкимжанов, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, Жәлилнең кызы Чулпан ханым чыгыш ясады. Митингны Г.Камал театры артисты Фәнис Җиһанша алып барды. Митингтан соң М.Жәлилне искә алу тантанасы ТР Милли музейда давам итте. Монда музей фондында саклана, елга бер тапкыр халыкка күрсәтелә торган Моабит дөфтәрләренә төп нөсхәсе тәкъдим ителде. Бу чарада ТР Дәүләт Советының мәдәният, мэгариф, фән һәм милли мәсьәләләр комитеты рәисе Айрат Зарипов,

ТР мәдәният министры урынбасары Ленар Хәкимжанов, ТР яшьләр эшләре министры урынбасары Тимур Сөләйманов, Бөтендөнья Татар конгрессы башкарма комитеты җитәкчесе урынбасары Илгиз Халиков, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов чыгыш ясады.

М.Жәлилне искә алу чаралары Оренбург, Калуга, Түбән Варта, Бишкәк һ.б. калаларда үтте. Санкт-Петербургның Милли әдәбият китапханәсендә «Гомерем минем моңлы бер җыр иде...» дип исемләнгән кичә узды. Кунакларга Муса Жәлил турында фильмның фрагментлары күрсәтелде. Жәлилнең оныгы, Санкт-Петербург Яшь тамашачы театры актрисасы Лилиана Наврозашвилиның легендар бабасы турында сөйләгән видеоролигы тәкъдим ителде. Кичәдә язучы, «Правда о Второй Ударной» һәм «Долг Памяти» китаплары авторы Виктор Кокосов чыгыш ясады. Шунда ук рәссам Фәрхәт Сабиржановның Жәлилгә багышланган эшләре күргәзмәсе ачылды.

ТР Фәннәр академиясенең кече залында Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты «Жәлилне өйрәнү фәне: бүгенгесе һәм киләчәк» темасына түгәрәк өстәл үткәрде. Аны институт директоры Ким Миңнуллин ачып җибәрде. ТР Фәннәр академиясенең вице-президенты Дания Заһидуллина котлау сүзе белән чыкты. КФУ профессоры Н.Йосыпова, Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге мөдире Әлфәт Закиржанов, институтның кулъязмалар һәм музыкаль мирас үзәге фәнни хезмәткәре Гамиржан Дәүләтшин, Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты директоры Искәндәр Гыйләжев докладлар белән чыгыш ясадылар. Фикер алышуларда Оренбург өлкәсендәге Мостафа авылының М.Жәлил исемендәге мемориаль музей комплексы җитәкчесе Нәфисә Гобәйдуллина, Минзәләдәге М.Жәлил мемориаль музей директоры Алсу Григорьева, Мәскәү шәһәренең 1186 нчы этномәдәни татар компонентлы мәктәбе директоры Роза Шакирова, Башкорт дәүләт университеты доценты Марат Шәрипов һ.б. катнашты.

Түгәрәк өстәл утырышында Муса Жәлил

энциклопедиясен булдыру мәсьәләсе күтәрелде. Ким Миңнуллин аны эшләүне дәүләт программасына кертергә өметләнүен әйтте.

Казандагы Салих Сәйдәшев исемендәге Зур концертлар залында Муса Жәлил исемендәге Республика премиясе лауреатлары игълан ителде. Бу олы бүләк татар телен һәм мәдәниятен саклау, үстерү һәм популярлаштырудагы хезмәтләре өчен Г.Камал театры артистлары Динә һәм Илнур Закировларга, CLEAPL инновацион проектын гамәлгә ашырган һәм экологик куркынычсыз технологияләр булдырган өчен Иван Захаровка, музыкаль сәнгатьне үстерүгә керткән өлеше өчен композитор Ильяс Камаловка, яңа буын татар поэзиясенә әдәби-эстетик кыйммәтләр керткән өчен шагыйрь Булат Ибраһимовка, сынлы сәнгатьтәге казанышлары өчен Роман Абдуллинга бирелде. Бүләкләрне ТР Премьер-министры урынбасары Ләйлә Фазлыева тапшырды.

Бөтендөнья Татар конгрессы башкарма комитеты, ТР Мәдәният, Мәгариф һәм фән министрлыклары тарафыннан оештырылган халыкара «Жәлил укулары» әдәби бәйгесе үткәрелде. Анда Татарстан, Россиянең төрле төбәкләреннән, чит илләрдән 40 меңнән артык кеше катнашты. Бәйгегә йомгак Гала-концертта ясалды.

«TATAR CYZE»

Татарстан Республикасы Президенты каршындагы Татар телен саклау һәм үстерү мәсьәләләре комиссиясе тарафыннан игълан ителгән әлегә бәйгегә барлыгы 3955 видеоязма кабул ителде. «Поэзия», «Проза», «Мәсәл» номинацияләрендә көч сынашучылар арасында жиңүчеләр исеме 21 февральдә – Халыкара туган тел көнндә Г.Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясендә узган Гала-концертта билгеле булды. Аларны комиссия рәисе Марат Готыф улы Әхмәтов сәламләде. «Биш»ле билгесе куям! Миңа бик ошады! Талантлы, булдыклы халкыбызны күрдө. Бик бай һәм нәфис телебез бар, һәм, һичшиксез, аның киләчәге өметле», – диде ул бәйрәм азагында.

КОЛЛЕГИЯ УТЫРЫШЫ

Татарстан Республикасы Милли китапханәсе бинасында «Татмедиа» республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр

агентлыгы үз эшчәнлеген 2020 ел йомгакларына багышланган коллегия утырышын уздырды. Анда төрле министрлыклар вәкилләре, гаммәви матбугат чаралары житәкчеләре катнашты. Утырышта агентлык житәкчесе Айдар Сәлимгәрәев еллык эшкә йомгак ясады һәм киләчәктә хәл итәсе бурычларга тукталды. Пандемиягә карамастан, продукция житештерү 2019 ел белән чагыштырганда, 14 процентка арткан. Кадрлар белән эшләнүнең сыйфаты яхшырган. Утырышта ТР Президенты Аппараты Житәкчесе Әсгать Сәфәров катнашты һәм чыгыш ясады. Ул төрле милләт аудиторияләре белән эшләнү өчен яңа майданчыларга чыгарга кирәклегенә басым ясады, контентны хәзерге аудитория таләпләренә яраклаштыру зарурлыгы, «фейк»ларның жәмгыятькә китергән зыяны турында әйтте, бу мәсьәләдә таләпчәнлекне көчәйтергә чакырды. Ә.Сәфәров чыгышында әйтелгәнчә, Татарстанда милли телләрдә чыга торган гәзета-журналларны саклау һәм үстерү, халыкларны берләштерү юнәлешендә активлыкны арттыру – 2021 елга эшчәнлекнең өстенлекле юнәлешләре. Ул Россиядә Фән ылы булуын онытмаса, бу теманы да киң яктыртырга кушты. Утырышта матбугатны һәм гаммәви мәгълүмат чараларын үстерүгә үзгәрткән зур өлеш керткән каләмдәшләребезгә «Татарстан Республикасының атказанган матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр хезмәткәре» дигән мактаулы исем дипломнары, Рәхмәт хатлары тапшырылды.

2021 елның 17 февралендә 89 нчы яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, галим, Татарстан Республикасының Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре **Хужияхмәт Шаһиәхмәт улы Мәхмүтов** вафат булды.

Мәрхүмнен жәсәде Казандагы Киндерле зиратына җирләнде.

2021 елның 20 февралендә 85 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, галим-фольклорчы, Татарстан Республикасының атказанган фән эшлеклесе, Халыкара төрки академия академигы **Фатих Ибраһим улы Урманчиев (Фатих Урманче)** вафат булды.

Мәрхүмнен жәсәде Казандагы Коры Елга зиратына җирләнде.

Сәхифәне Вакыйф НУРИЕВ әзерләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: документальная повесть А.АХМЕТГАЛИЕВОЙ «Волны», рассказ Ф. САДРИЕВА «Рядом с тобой», рассказ С.ЗЫЯЛЫ «Обида»; стихи Р.ГАТАША, СУЛЕЙМАНА, Р.РАХМАН.

«Новые имена»: повесть Л.АБУДАРОВОЙ «Улей»; стихи И.ГИМАЕВОЙ.

Литературный конкурс «Ах, милей родной народ!»:

рассказ И.ХАЛИМОВОЙ «Одна жизнь - два мира».

«Свет далёких огней»: стихи Р.АБРАХИМОВОЙ, Ш.ИМАТДИНОВА, О.ИЛЬЮП, И.ХАЛИМОВОЙ, Г.ХАНАФИ, Ф.ГИМАДОВА, Г.БАДГИЕВОЙ, Ф.АХМАДИЕВА.

«Народному поэту Татарстана Радифу Гаташу - 80 лет»: фотоархив писателя.

«Бесценные голоса» : посвящается 70 летию Р.АКЪЕГЕТ и 85 летию К.БУЛАТОВОЙ.

Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.

«Литературная критика»: статья А.ГАНИЕВОЙ- ГИНИАТУЛЛИНОЙ.

«Отклик»: статья Ф.БАЙРАМОВОЙ.

«Перепись населения- 2021» : статья И.ЗАГИДУЛЛИНА.

«Современник»: статья Л. НАСИХОВОЙ.

«Соотечественники»: статья Ф.ГАФИЯТУЛЛИНОЙ.

«Страницы юмора»: подготовил З.МАНСУРОВ.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: Вечерняя Казань, фото Р.Гали;

поэтесса Наиля Минниханова.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: documentary story by A.AKHMETGALIEVA «Waves», story by F.SADRIEV «Being with you», story by S.ZYYALY «Resentment»; poems by R.GATASH, SULEYMAN, R.RAKHMAN.

«New Names»: story by L.ABUDAROVA «The Beehive»; poems by I.GIMAEVA.

Literary contest «Oh, my dear native people!»: story by I.KHALIMOVA «One life - two worlds».

«Light of distant fires»: poems by R.ABRAKHIMOVA, SH.IMATDINOV, O.ILYUP, I.KHALIMOVA, G.KHANAFI, F.GIMADOV, G.BADGIEVA, F.AHMADIEV.

«People's Poet of Tatarstan Radif Gatash is 80 years old»: photo archive of the writer.

«Priceless voices»: dedicated to the 70th anniversary of R.AKYEGET and the 85th anniversary of K.BULATOVA.

The column is led by N. AKMAL.

«Literary criticism»: article by A.GANIEVA-GINIATULLINA.

««Response»: article by F.BAYRAMOVA.

«Population Census - 2021»: article by I.ZAGIDULLIN.

«Contemporary»: article by L.NASIKHOVA.

«Compatriots»: article by F.GAFIYATULLINA.

«Pages of humor»: prepared by Z.MANSUROV.

Diary of social and cultural life.

On our covers: Evening Kazan, photo by R.Gali;

poet Nailya Minnikhanova.

Тышылыктагы сурәтләр

Тышылыкның беренче битендә: Кичке Казан.

Р.Гали фотосы.

Тышылыкның дүртенче битендә: шагыйрә Наилә Миңнеханова.